S8934

SZEGED

2005/4

2010 1 2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXXIII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXIII. évfolyam • 4. szám
2005. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

•

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387 E-mail:
bartha.eva@hnm.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

és a

Nemzeti Kulturális Alapprogram

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1500 Ft,
fél évre 750 Ft,
az egyes számok ára 300 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

•

Nyomdai előkészítés:
Geiger Annamária,
Halminé Bartó Anna, Kovács Gyula

•

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Albert Iván, Baja
Bencze Géza muzeológus, Budapest
Beszprémy Katalin főosztályvezető, Budapest
Blazovich László dr. megyei levéltárigazgató, Szeged
Bodnár Mónika múzeumigazgató, Putnok
Bogdán Lajos népművelő, Szeged
Botlik József történész, Budapest
Gálné Jáger Márta főlevéltáros, Kaposvár
Gerendás Lajos tudományos kutató, Balatonfűzfő
Halász Péter főtanácsos, Budapest
Jászberényi Ferencné ny. könyvtáros, Győr
Kaczián János ny. levéltáros, Szekszárd
Kazinczy Ferenc, Svédország
Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Klipp, Anton ny. okleveles mérnök, Wiesbaden
Koczó József dr. tanár, Vámosmikola
Kolozs Barnabásné könyvtáros-tanár, Veszprém
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Kozma Huba dr. muzeológus-tanár, Kiskunmajsa
Mag Lászlóné elnök, Eger
Magyari András professzor, Kolozsvár
Noéh Ferenc ny. műegyetemi adjunktus, Budapest
Sándor Ildikó néprajzkutató, Budapest
Sárkány Viola tanár, Budapest
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Simor Ferenc dr. ny. főállatorvos, Siklós
Surján Miklós könyvtárigazgató, Pécs
Székely András Bertalan dr. minisztériumi főtanácsos, Budapest
Titkos Sándorné középiskolai igazgatóhelyettes, Miskolc
Tóth Béla dr. ny. levéltárigazgató-helyettes, Szentendre
Tuba László dr. ny. megyei könyvtárigazgató, Mosonmagyaróvár
Viga Gyula dr. megyei múzeumigazgató-helyettes, Miskolc

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak tiszteletdíjukról.

Az első borítón látható kép Szt. István király talán legjobb állapotban megmaradt középkori ábrázolása a nagyszebeni gótikus püspöki székesegyház (XIV–XVI. sz.) szentélyének északi falára festett monumentális Kálvária-freskó bal széléről (készítette Rozsnyai János, 1445; Erdély, Szeben vármegye) (*Horváth Zoltán György* felvétele)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása *(Magyari András)* 3
Százhuszonöt éve született Leszih Andor *(Viga Gyula)* 8
Száz éve halt meg Kruspér István *(Noéh Ferenc)* 12
Irodalmi évfordulók, kiemelkedő személyiségek a honismeretben *(Kováts Dániel)* 15
Tizenöt éves a Honismereti Szövetség *(Halász Péter)* 22

ISKOLA ÉS HONISMERET

Illyés Gyula: A nemzeti érzésről 30
Honismeret a könyvtárban *(Surján Miklós)* 32
A kézműves oktatás formái Magyarországon *(Beszprémi Katalin)* 35
„Merjünk magyarok lenni" *(Székely András Bertalan)* 39

HONISMERET ÉS EURÓPA

A honismereti mozgalom Svédországban *(Kazinczy Ferenc)* 41

Az Ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör *(Kerékgyártó Mihály)* 43
Forgószél és Garabonciás *(Sándor Ildikó)* 44

HAGYOMÁNY

A nyárádmenti települések és vonzáskörzetük vásárai *(Gerendás Lajos)* 45
A bajai izraelita temetők *(Albert Iván)* 60
A Szatmárnémeti Népszínház elhallgatott évei (1945–1948) *(Sebestyén Kálmán)* 64
Negyven év a honismeretért és a közművelődésért *(Tóth Béla)* 68

TERMÉS

Kempelen Farkas *(Klipp, Anton)* 80
Magyar–rutén kétnyelvűség Kárpátalján. 1939. július – 1944. október *(Botlik József)* 82

KRÓNIKA

XXX. Országos Honismereti Akadémia, Pécs
Halász Péter: Megnyitó 108
A Honismereti Akadémia kitüntetettjei
Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel kitüntetettek
Dr. Andrásfalvy Bertalan *(Dr. Simor Ferenc)* 109
Dr. Selmeczi Kovács Attila *(Halász Péter)* 111
Dr. Sipos Csaba *(Gálné Jáger Márta)* 112
Honismereti Munkáért Emlékplakettel kitüntetettek
Dr. Dékány Sándorné *(Jászberényi Ferencné)* 112
Kalló Lászlóné *(Titkos Sándorné)* 112
Dr. Nagy Janka Teodóra *(Kaczián János)* 113

Nagyfalusi Istvánné *(Bogdán Lajos)* ... 114
Vajda József *(Dr. Simor Ferenc)* ... 115
Honismereti Emléklappal kitüntetettek ... 115
A hetvenéves Bogdán Lajos köszöntése *(Blazovich László)* ... 116
„...hogy az Kegyelmetek szép hazája megcsendesedjék és épüljön is." Bocskai Istvánra emlékeztek Szerencsen *(Sárkány Viola)* ... 117
Az egri Petrás Incze János Kulturális Egyesület csángó „nagy anyanyelvi tábora" *(Mag Lászlóné)* ... 119
Mindent a Hazáért. Pongrácz Gergely emlékezete *(Kozma Huba)* ... 120

KÖNYVESPOLC

Juhász Antal: A szegedi táj vonzásában *(Dr. Kováts Dániel)* ... 122
Csáky Károly: A Dunától a Szitnyáig *(Dr. Koczó József)* ... 123
Gulyásné Gömöri Anikó – Balogh András – Vadas Ferenc: Az Óbudai Gázgyár története *(Bencze Géza)* ... 124
Két könyv Sopronról *(Tuba László)* ... 126
Tóth Dezső: Dákai füzetek 1–10. *(Kolozs Barnabásné)* ... 126
Koleszár Krisztián – É. Kovács Judit – Laki-Lukács László: Népi díszítőművészet Dél-Gömörben és dél-Tornában *(Bodnár Mónika)* ... 129

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA ... 130

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállítása során könnyebbséget jelent, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldik el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentsék. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a *Szerkesztőbizottság*

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter" Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

ÉVFORDULÓK

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása

A csaknem két háborús évtizedet záró Karlócai béke (1699) eredményeként radikális változások köszöntöttek be a hosszú időn át csatatér képét mutató közép-európai térség életében. A Habsburgok felülkerekedése a hatalmi harcot vívó Törökországgal szemben, új politikai viszonyok létrejöttéhez teremtette meg az előfeltételeket. Az osztrákok jelentős közép- és délkelet-európai térnyerése ugyanis nem csupán azt jelentette, hogy az eddigi török befolyást Habsburg berendezkedés követte. Ennél jóval fontosabb, hogy a berendezkedő bécsi kormányzat kibontakozó abszolutisztikus rendszere szembekerült a Magyarországon és Erdélyben még virágkorát élő feudalisztikus állami berendezkedéssel, amely kedvezett az idejétmúlt politikai és társadalmi viszonyoknak. Ennek következtében a bécsi udvar szembe kellett nézzen a retrográd török rendszer negatív hatásaival, s kétirányú küzdelmet kellett folytatnia az általa képviselt progresszívebb jellegű társadalmi formáció meghonosításáért.[1] Erre jellemző, hogy az osztrák visszafoglaló háborúk alatt főleg a „paraszt népre igen súlyos terhek nehezedtek, ugyanis hosszú háború folyt, nagy seregekkel, amelyeknek elpusztult országban kellett bázist és ellátást lelniük. A nép kemény követelésekkel találta magát szembe, és nem kevés bántalmazást kellett elszenvednie".[2] A felszabadított területek lakosságának hangulatát kedvezőtlenül befolyásolta az a tény is, hogy Magyarországot a „felszabadítók" meghódított területként kezelték, s lakosságával mint foglalt területek ellenséges népességével bántak.

A közép-európai helyzet sorsának alakulását befolyásolta az a tény is, hogy a XVIII. század elején, a törökök kiűzése után a nemzetközi politikai viszonyok is gyökeresen megváltoztak. Az adott körülmények között a magyaroknak megszűnt a Habsburgok vagy a porta közötti választás lehetősége. Egyre erősebbé vált a meggyőződés, hogy a győztes Habsburgok képviselői nem is gondoltak a magyar területek önállóságának helyreállítására, s hogy az ország függetlenségét csakis a Béccsel szembeni harc útján lehet kivívni. Az osztrák-magyar viszonyt tovább súlyosbította, hogy a törökellenes háborúk befejezése után Bécs igyekezett az újonnan visszahódított területek gazdasági erőforrásait minden úton-módon kihasználni, hogy enyhítse a kincstárra nehezedő nyomást. Az Erdélybe 1698-ban kirendelt kamarai bizottság – Thavonattal az élen – teljesen önhatalmúlag járt el az ország gazdasági kérdéseinek intézésénél.[3]

A Habsburg hódító politikára a különböző társadalmi erők eltérő módon próbáltak válaszolni. A magyarországi radikálisok, főleg a jobbágyság az 1697. évi felkeléssel igyekezett jobb belátásra bírni a Habsburg politikai és gazdasági tényezőket. Ez a kísérlet azonban teljes kudarccal végződött. A magyarországi és erdélyi nemesség a mind erősebbé váló Bécs-ellenes megnyilvánulásokat kezdetben jobbágyfelkelésnek minősítette.[4] Ez volt a vélemény Bécsben is, s eleinte együttesen fordultak szembe az erősödő jobbágyszínezetű mozgalommal. Azonban rövid időn belül beigazolódott, hogy a kibontakozó kuruc mozgalom – s ezt követően a szélesedő Habsburg-ellenes küzdelem – olyan válsághelyzet, melyet több irányból ható, el-

[1] *Kosári Domokos:* Magyarország a 17-18. század fordulóján – a régi és új határán. Századok, 1990. 127. old.

[2] *Kosári Domokos:* i.m. 131. old.

[3] Magyar Országos Levéltár, Erd. Gub. Lvt. F.46. Politikai iratok, 1698. 28b.n.

[4] Rákóczi hadserege 1703-1711. Bp., 1976. 10. old.

lentétes erők idéztek elő. Vonatkozott ez az úgynevezett európai nagypolitika pozitív és negatív hatására, valamint a belső gazdasági ás társadalmi kérdésekre egyaránt.[5]

A Habsburg-magyar viszony a XVIII. század kezdetével új fordulatot vett, miután Franciaország II. Károly spanyol király halála után elhatározta, hogy a Bourbonok jogaiért harcba száll a Habsburgokkal. Ez az elgondolás új perspektívát nyitott a magyar-Habsburg kapcsolatok alakulásában is. Rákóczi és a Béccsel elégedetlen magyar nemesség ugyanis lehetőséget látott egy Habsburg-birodalom ellenes politikai szövetség megteremtésére Franciaország, Lengyelország és a magyar ellenállás részvételével. Rákóczi ezzel a szövetséggel szerette volna megindítani a harcot a magyar területek függetlenségének visszaállításáért, s ezért nem is tulajdonított nagyobb fontosságot a jelentkező népi szervezkedésnek, vagyis a népi kuruc mozgalomnak. A Habsburgok elleni szövetség megteremtésének gondolatától vezérelve 1700-ban felvette a kapcsolatot XIV. Lajos Franciaországával. 1700. november 1-én levelet menesztett a francia udvarba a magyar-francia szövetség megteremtése céljából. A bécsi hatóságok azonban 1701. április 18-án a Nagysárosi várkastélyban letartóztatták és Bécsújhelyre vitték Rákóczit, ahol Zrínyi Péter sorsa várt rá.[6] Ugyanazon év őszén Rákóczinak sikerül börtönéből megszöknie és Lengyelországba menekülnie, ahol Bercsényi Miklóssal megkezdték a Habsburgokkal szembeni ellenállás szervezését. Hamar világossá vált, hogy Rákóczinak a Habsburg-ellenes szövetség létrehozására irányuló terve keresztülvihetetlen. Franciaország ugyanis anyagi jellegű segélynyújtáson túl nem hajlandó politikai és katonai együttműködésre.

A Habsburg-ellenes küzdelem szervezése 1703 tavaszától új formákat és tartalmat nyert. Amikor 1703 tavaszán a kuruc szervezkedés küldöttei megjelentek a lengyelországi Breznában, Rákóczinak és Bercsényinek döntenie kellett az eddigi francia-lengyel szövetségre építő tervük, illetve a magyar népi felkelés gondolatát szorgalmazó küldöttség javaslatai között. Ez utóbbi a széles alapokra támaszkodó népi felkelésben látta a Bécs-ellenes küzdelem sikerét.

Rákóczi kezdetben bizalmatlan volt a népi jellegű javaslattal szemben, ezért ellenőriztette a hazai mozgalom jellegét, méreteit, és végül elfogadta a népi küldöttség ajánlásait. Az erről szóló egyezség tartalmát az 1703. május 6-án Brezán várában kelt kiáltványban rögzítették.[7] A kiáltvány elfogadásával *döntő fordulat állt be* Rákóczi eddigi politikai elképzeléseiben és a kuruc mozgalom jellegének alakulásában. A kiáltvány ugyanis történelmi jelentőségű feltételeket és kötelezettségeket szabott meg a Habsburg-ellenes küzdelemben résztvevő felek számára. Hangoztatta, hogy „országunk s hazánkhoz való szeretetünktől s kötelességünktől viseltetvén, minden igaz, haza szerető, országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, *nemes és nemtelen* fegyver viselő és otthon lakos, egy szóval minden rendű igaz magyarokat hazafiságukra intjük és kényszerítjük s kérjük, hogy a mint már Isten némelyeknek szíveket az hazáért felgerjesztette s egyben hozta, úgy ki ki édes hazája szabadsága, nemzete mellett az Isten és törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, portióztató, adóztató, nemesi szabadságunkat hatalmason foglaló s fogyató, becsületünköt tapodó, sónkat, kenyerünket elvevő, életünkön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert..."[8]

A kiáltvány tehát minden társadalmi kategóriához szólott, a nemtelen jobbágyokkal bezárólag. Végeredményben kompromisszum születik, amely alapját jelenthette az ellenséggel szembeni közös fellépésnek. A kompromisszum azért jöhetett létre, mivel a nemesség tekintélyes része ugyancsak elégedetlen volt a bécsi kormányzattal, ugyanis annak részéről semmi biztosíték nem mutatkozott a töröktől visszafoglalt magyar területek függetlenségének garantálására. Ez a kompromisszum vált a kuruc hadsereg 1703-1704-ben történt megszervezésének alapjává. Zavarólag hatott a brezáni kiáltvány értelmében tervezett felkelés megszervezésére, hogy a népi mozgalom szervezői – Esze Tamás és társai – nem respektálták az egyezséget, melyet Rákóczival kötöttek a felkelés szervezésére és elindítására vonatkozóan, s nem sokkal Tarpára való hazaérkezésük után, 1703. május 2l-én, Rákóczi hozzájárulása nélkül kibontották a felkelés zászlaját. A kirobbant felkelés kezdeti szakaszában a dolgok spontánul, Rákóczi irányítása és ellenőrzése nélkül alakultak, különösen az erdélyi területeken. Rákóczi

---

[5] Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Kriterion-Polis, 1994. 5. old.

[6] *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1976.

[7] *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Századok, 1954. 314-315. old.

[8] Rákóczi Hadserege 1703-1711. Bp., 1976. 17-18. old.

ugyanis kezdetben nem szándékozott az erdélyi térséget is bevonni a Habsburgok elleni küzdelembe. Azonban a már korábban kibontakozó kurucmozgalom ide is kiterjedt, és itt, kezdeti szakaszában erősen népi jelleget is öltött. Erre a periódusra és főleg Erdélyre érvényesek Rákóczi szavai, amelyeket emlékirataiban jegyzett fel a felkelés kezdeti fázisával kapcsolatosan. Amint írja: „A táborba sereglett nép maga választotta vezéreit. Kanászok, gulyások, borbélyok, szabók parancsnoksága alá álltak, aszerint, hogy kinek a bátorságát tartották legtöbbre. Így jöttek tömegekben és bandákban. Veszélyes, sőt lehetetlen lett volna felváltani ezeket a tiszteket és nem is lehetett jobbakat találni a helyükre."[9]

Az 1703 júniusában kibontakozó magyarországi Habsburg-ellenes felkelés után bizonyos változások állnak be az erdélyi viszonyok alakulásában. Rákóczi ugyanis nem terjesztette ki egyidejűleg a szabadságharcot Erdélyre is, valószínűleg azért, hogy szűkebb területre korlátozódjanak a Bécs-ellenes katonai műveletek. Azonban a népi erők forradalmi tevékenységének nem lehetett gátat vetni. Itt is komoly hatása volt a brezáni kiáltvány „nemes és nemtelen" hazafiakat harcra szólító sorainak. Az erdélyi állapotokra hatással volt az is, hogy 1703 őszén Magyarországról bejött Boné András és Orosz Pál kuruc csapatai november 10-én Boncidánál szétverték a Toroczkai István vezényelte székely csapatokat, akiknek egy része szétszaladt, más része kurucnak állott. Toroczkai István megadta magát, majd Rákóczi szolgálatába szegődött, s ő lett később egy időre az erdélyi kurucok parancsnoka.[10]

Rákóczi 1703 szeptemberében nem lépte át Erdély határát. Így bizonyos mértékig lassította annak bekapcsolódását a szabadságharcba. Főleg ez tette sajátossá és Magyarországtól eltérővé a kuruc szabadságharc társadalmi alapjának, a nemzeti összefogásnak létrejöttét Erdélyben.

Minden jel arra mutat, hogy Rákóczi – az adott körülmények között – nem akart az erdélyi ügyekbe beavatkozni, nem akarta túlzottan lekötni magát, amint Pekriék szerették volna. Közölte az erdélyi urakkal, hogy ő katonaságot sem küld Erdélybe, ahol Thököly emberei rendetlenkednek, akiknek ő nem is parancsol.[11] Csak 1703. november 29-én adott ki Erdélynek is szóló pátenst, amelyben ösztönözte az erdélyiek mozgalmát,[12] de az ország politikai megszervezéséhez még nem fogott hozzá. A kortárs erdélyi arisztokrácia ismert tagja, Teleki Mihály nem véletlenül jegyzi meg Radvánszky Jánoshoz küldött levelében, hogy „a viszálkodás és egyenetlenség, hogy Erdélyben uralkodik, az való. Részemről szégyellem; annak orvoslója az Isten s kegyelmes urunk őnagysága, bizony dolog."[13]

Az erdélyi nemesség jó részének s főleg a hangadó főnemesség vezetőinek: Toroczkai István, Pekri Lőrinc, Teleki Mihály, Mikes Mihály, Csáky László, Száva Mihály, Lázár Ferenc és másoknak csatlakozása a kuruc mozgalomhoz, maga után vonta a paraszt eredetű felkelő katonaság magatartásának változását is. Fokozatosan csökkent a feszültség a társadalom két pólusa között, tompult a kuruc hadsereg radikalizmusa. A hadsereg tisztikarában egyre több nemes kapott vezető beosztást, s fokozatosan az ő kezükbe ment át a felső irányítás. A népi eredetű parancsnokok jó része, kiket – Rákóczi szavai szerint – „a táborba sereglett nép maga választott",[14] lejjebb szorult a ranglétrán, s ugyanakkor erősödött a nemesi befolyás. Toroczkai István, Pekri Lőrinc, Mikes Mihály, Teleki Mihály, Száva Mihály tábornoki vagy ezredesi ranggal az erdélyi kuruc egységek élére kerültek.[15]

Ezek a mind társadalmi, mind politikai vagy katonai tekintetben fontos változások bizonyos egyensúly-állapothoz vezettek a hadseregben. A paraszt eredetű katonák – főleg Rákóczi politikájának hatására – elfogadták a nemesség vezető szerepét, a nemesi vezetés pedig egyetértett azzal, hogy a katonának álló jobbágy és közvetlen családtagjai mentesüljenek a feudális szolgáltatásoktól. Ez a kompromisszum fontos szerepet játszott a hadsereg konszolidá-

---

[9] II Rákóczi Ferenc emlékiratai. Fordította *Vas István*. Bp., 1951. 49. old.

[10] *Várkonyi Ágnes:* A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. (1703-1704. júl.) Századok, 1954. 1.sz. 47. old.

[11] *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1907. I. 453. old.

[12] Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 1389. fasc. 31. fol. 289.

[13] *R. Kiss István:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Bp., 1906. 170. old.

[14] II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Bp., 1978. 310. old.

[15] *Markó Árpád:* Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények, 1933. 175-200. old.

lódásának folyamatában. A paraszt eredetű katonaság bízott abban, hogy Rákóczi ígérete garancia a feudális kötöttségek felszámolására.

1704-ben nagy vonalakban körvonalazódott az erdélyi kuruc haderő végső arculata, kialakultak azok a szervezeti formák és katonai formációk, amelyek a szabadságharc végéig fennmaradtak. Ennek ellenére Erdély a kuruc szabadságharc számára csak mellékhadszíntér maradt *katonai és politikai értelemben* egyaránt,[16] de figyelemre méltó változásokkal. Ezek sorában a legfontosabb, hogy az 1704. január 28-án lezajlott holdvilági csatát követően, mikor is Guti István vezetése alatt lévő erdélyi kuruc haderő Holdvilágnál súlyos vereséget szenvedett, a Rákóczi beleegyezésével Erdélybe küldött segélyhad – Toroczkai István, Csáki László, Mikes Mihály, majd Pekri Lőrinc vezetésével – újabb lendületet adott a felkelésnek.[17]

Röviddel ezután, a székelyek 1704. március 14-én a hermányi táborból közzétették nagy jelentőségű kiáltványukat „a Barcaságon lévő hadak minden rendei" nevében, s összefogásra szólítottak a dühöngő Rabutin és az idegen elnyomás ellen. A hermányi táborban jelen voltak Háromszék, Csík, Gyergyó és Kászon fegyverre kelt rendjei, akik már kapcsolatba léptek Rákóczival is.[18] Az itt lévő székelyek ereje nem volt elég ahhoz, hogy a barcasági program szellemében összefogja a Habsburg-ellenes erőket, de lendületet adott az itteni mozgalomnak. A Brassó külvárosáig hatoló székely felkelőket azonban Gráven ezredes 1704. április 13-án a feketehalmi csatában feltartóztatta. Az egység hiányától szenvedő székely erőkben mind erősebbé vált a meggyőződés, hogy Erdély problémáját csakis Rákóczi fejedelemmé választása oldhatja meg. Több küldöttség kereste fel Rákóczit azzal a kéréssel, hogy vegye birtokába Erdélyt.[19] Ezekkel a kísérletezésekkel egy időben konkrét lépések történtek Erdély szorosabb ellenőrzése alá vétele értelmében. Ez irányú törekvését sietteti az is, hogy sikertelen maradt a francia, lengyel és erdélyi szövetség létrehozását célzó Habsburg-ellenes kísérlete.[20]

Rákóczi és környezete egyre határozottabban arra törekedett, hogy Erdély és Magyarország szorosabb összekapcsolásával erősebb Bécs-ellenes ütőerőt hozzon létre. Ennek érdekében több intézkedést foganatosítottak 1704 tavaszán, Rádai Pállal az élen, kiépítették Erdély kancelláriáját, amely szoros kapcsolatokat tartott fenn a magyar kancelláriával, amelyen keresztül igyekezett figyelemmel kísérni az erdélyi ügyek alakulását is. Ugyanakkor Rákóczi Erdélybe küldte Radvánszky Jánost, akit formailag az itteni felkelők seregének összeírásával bízott meg, de valójában az erdélyi felkelők problémáinak minél aktívabb szemmel tartására használta. Anyjához, 1704. június 14-én írott levelében Radvánszky közli, hogy „a fejedelem parancsolatjából mai nap köletik indulnom Erdélybe". Nem kis munka, „5 julii áll bé ottan az országgyűlés s talán fejedelmi választás is". Kissé kedvetlen, hogy ő nem keresett ilyen megbízást, de urának kell teljesítse kívánságát.[21]

1704 első felében. egyre gyakrabban találkozunk Erdély kérdésének előtérbe kerülésével, s ezzel összekapcsolódva jelenik meg Rákóczi fejedelemmé választásának ügye is. Az erdélyi hadak főparancsnoka, Pekri Lőrinc tábornok figyelmeztette Rákóczit, hogy jó volna, ha Erdélybe vonulna, mely elvész a sok nyomorúság között, ha késik bejönni. Pekri emlékeztette Rákóczit Erdély kritikus voltára, „mert ha a fejedelem előtt először, 1704. június 3-án talán Torda, Kolozs és Doboka vármegyék követei vetették is fel egész erővel, ő (Pekri) ragadta meg az erdélyi fejedelemség helyreállítása és Rákóczi megválasztásának gondolatát".[22] Ezt a három vármegye küldötteinek és a solti táborban lévő erdélyieknek nevében beadott emlékiratban tette. „...Minden valószínűség szerint gróf Pekry Lőrinc, az udvarhelyszéki főkapitány, fehérmegyei főispán s most fejedelmi biztos indítványozta, hogy a nagy Rákóczi-család derék sarját, II. Rákóczi Ferencet lelkes örömmel, »telyes szívvel és szeretettel« Erdély fejedelmévé válasszák."[23]

---

[16] *Trocsányi Zsolt:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. Rákóczi-tanulmányok. Bp., 1980. 117. old.

[17] *Szadeczki Lajos:* A Rákóczi-forradalom Erdélyben. Erdélyi Múzeum 1900. 572. old.

[18] *Csutak Vilmos:* Az utolsó gyulafehérvári nagygyűlés. Erdélyi Múzeum Egyesület vándorgyűlése Emlékkönyve. 1913. 33. old.

[19] Erdély története, 1988. II. 899. old.

[20] *Trocsányi Zsolt:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. In: Rákóczi-tanulmányok. Budapest, 1980. 114. old.

[21] *R. Kiss István:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Bp., 1906. 122. old. Adattár.

[22] *R. Kiss István:* Századok, 1906. 2-10. old.

[23] A háromszéki kuruc felkelés. Székely Nép, 1906. szept. 24. 58. sz.

Pekri Lőrinc törekvésére, hogy minél sikeresebbé váljék Rákóczi fejedelemmé választása, több síkon és alkalommal megfigyelhető. A legradikálisabb indítvány a fejedelem-választás kérdésében az volt, ami mindjárt a gyűlés első napján hangzott el – s amit ugyancsak Pekrinek tulajdonítanak –, hogy a rendek éljenek jogtalanul elvett, de győzelmeik által visszaszerzett szabad választási jogukkal, és az ausztriai ház törvénytelen uralma helyett válasszanak maguknak fejedelmet.[24] Egyes források szerint „Pekri fogadkozott, hogy a gyulafehérvári országgyűlésen magát Rákóczit választják meg, mert Erdélynek olyan okos, nagy és messzelátó fejedelemre van szüksége, akiért hálát adhassanak Istennek".[25]

Hosszantartó előkészületek után végül mégis Rákóczi hívta össze az országgyűlést, 1704. június 5-i keltezésű meghívóval 1704. július 5-re Gyulafehérvárra.[26] A meglehetősen, ellentétes hangulat és Rabutin generális szigorú tilalma ellenére az erdélyi rendek nagy számban jelentek meg a gyűlésen. A vármegyék és székelyek mellett, Szeben, Szászsebes és Brassó kivételével, a szászok is képviseltették magukat. A székelység külön sereggel jelent meg Gyulafehérváron, a várost nagy számban vették körül a parasztok, védő kordont szervezve egy nem várt támadás elhárítására.

Az országgyűlést nem sikerült vakvágányra vinnie a szebeni főkormányszék drasztikus fellépésének sem, amely főleg az erdélyi nemességet megfenyegette, hogy „...se magán, se közösség nevében, a Rákóczi uram levelére oda, ahova kívánja, gyűlésre menni senki se merészeljen, mert valaki elmegyen, hitesse el magával, hogy publikáltatik, mint őfelsége rebellise ás minden jószága vagy confiskáltatik, vagy telejességgel elpusztíttatik..."[27]

A július 7. és 12. között lezajlott gyulafehérvári országgyűlés Rákóczit hosszas vita után Erdély fejedelmévé választotta. Amint emlékiratában is feljegyzi: „Erdélyből jött futár hírül hozta, hogy e fejedelemség fejedelmének választottak Gyulafehérvárott, a fejedelmek székhelyén, egyhangúan és a megfelelő formaságok megtartásával."[28] Rákóczi ez alkalommal is megjegyzi, hogy ő nem óhajtotta a fejedelemséget, s nem is tart igényt rá. De kérte az urakat, Pekrit, Mikes Mihályt, Teleki Mihályt és Száva Mihályt, hogy Erdélyben csináljanak rendet, s vegyék kézbe az ország dolgainak irányítását.

Az országgyűlésen sok vita folyt a választási feltételek körül. Végülis a rendek javasolta huszonhét „conditio" helyett tizenkilencben állapodtak meg. Július 8-án megkezdődött a választás név szerinti szavazással, lelkes hangulatban, amely egyhangú döntéssel végződött.[29]

Az országgyűlés a választás után küldöttségeket menesztett Rákóczihoz, hogy tudtára hozzák egyhangú szavazattal történt megválasztását, és meghívják Erdélybe. A követségben részt vett Pekri Lőrinc a vármegyék részéről, zobolai Mikes Mihály a székelyek részéről, Kolosvári Márton a szászok részéről és Somlyai Tordai István a részek oldaláról.

Rákóczi erdélyi megbízottja, Radvánszky János a választás lezajlása után, a július 9-i dátumot viselő levelében értesíti Rákóczit a fejedelem-választás eredményéről. Sorai szerint „ennek a hazának gyűlése be állván, első sessióban, tegnapi napon unanimi voce Nagyságodat legitimus fejedelminek Istennek tetszése szerint választotta, sokan könnyezvén örömekben dicsőséges fejedelmi elei boldog emlékezetire... most hadi solemnitással celebrálja az örvendetes napot »Te Deum laudamus«-sal..."[30]

Bécs részéről Rabutin császári generális, az Erdélyben állomásozó Habsburg-csapatok parancsnoka tesz kísérletet, hogy meghiúsítsa Rákóczi megválasztását. Rabutin a választás után a Szebenbe húzódott erdélyi gubernium tagjaival és az ide beszorult erdélyi urakkal tiltakozó okmányt szerkesztett, amelyben törvénytelennek minősíti az országgyűlés eljárását és Rákóczi megválasztását. Azonban ez a próbálkozás is eredménytelen maradt.[31]

---

[24] *R. Kiss István:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Bp., 1906. 40. old.

[25] *Márki Sándor:* i.m. I. 452. old.

[26] U.o. I. 453-454. old.

[27] A háromszéki kuruc felkelés. Székely Nép, 1906. szept. 24. 58. sz.; *R. Kiss István:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Bp., 1906. 126. old.

[28] II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Bp., 1978. 339-340. old.

[29] *R. Kiss István:* i.m. 43. old.

[30] *R. Kiss István:* i.m. 149. old. Adattár

[31] *Szadeczki Lajos:* A Rákóczi-forradalom Erdélyben. Erdélyi Múzeum, 1900. 572. old.

Rákóczi eddigi álláspontján ellenben bizonyos változások figyelhetők meg. Továbbra sem tette magáévá a Gyulafehérvári diéta döntését, főleg hogy Erdélybe vonuljon mint választott fejedelem, de nem utasította el a fejedelmi titulust, és Erdélyben tevékenykedő megbízottja, Radvánszky János útján utasításokat adott az erdélyi problémák rendezését illetően. Továbbá figyelmeztette őt, hogy az erdélyi hadakat jó rendben tartsák, e hadak mustráját fejezzék be, hogy az erdélyi hadak állományáról pontos információkkal rendelkezzenek.[32] Ezeken túlmenően Rákóczi komolyabb intézkedéseket is foganatosított az erdélyi hadsereg ütőképességének fokozása érdekében. 1704. december 20-án tudatja Udvarhelyszékkel, hogy gróf Forgách Simont az erdélyi hadsereg fővezérévé nevezte ki. Forgách is közölte Udvarhelyszékkel s a székelyekkel, hogy „napról napra közelít az nemes országhoz", s mielőtt beérkeznek, kívánta „a nemes székely natiot felhívni, hogy személy szerint kössenek fegyvert, insurgáljanak és táborba szálljanak", hogy vele egyesülvén, egyszívvel-lélekkel együttműködhessenek.[33]

Mivel a nemzetközi helyzet sem kedvezett a kuruc szabadságharc sorsának alakulására, Rákóczi az erdélyi és magyarországi erők hadműveleteinek szorosabb együttműködésére gondolt, s e célból szükségesnek tartotta saját politikai és katonai tevékenységének fokozását. Ehhez kedvező eszköznek tekintette az erdélyi fejedelmi hatalom közvetlen gyakorlását a fejedelmi méltóságba való személyes beiktatás útján. Rákóczi erre tett kísérletet 1705 novemberében, mikor hadseregével Erdélybe vonult, de 1705. november ll-én a vesztes zsibói csata következtében próbálkozása kudarccal végződött. Végül az 1707 áprilisában tartott marosvásárhelyi országgyűlésen sor került Rákóczi személyes beiktatására az erdélyi fejedelmi hatalomba.

Formailag jelentős lépés történt a szabadságharc nemzetközi helyzetének erősítésére is, mivel Rákóczi – a fejedelmi hatalomba való beiktatása után – mint Erdély legális uralkodója jelenhetett meg a nemzetközi kapcsolatok terén is és nem mint rebellis. Ekkorra azonban mind az erdélyi, mind pedig a magyarországi Habsburg-ellenes felkelés helyzete egyre válságosabb fázisba jutott, és Rákóczi kísérlete nem tudott kedvező fordulatot előidézni a szabadságharc sorsának alakulásában.

Magyari András

Százhuszonöt éve született Leszih Andor

Leszih Andor az 1930-as években

2002-ben, amikor a szervezett magyar múzeumügy bicentenáriumát ünnepeltük, egy vaskos kötet jelent meg a közgyűjteményekben kiemelkedő szerepet játszó muzeológusok életrajzával.[1] Meggyőződhettem arról, hogy maga a múzeumi szakma sem tartja igazán számon az elődöket, a kívülállók pedig – leszámítva a múzeumok holdudvarához tartozó „megérintetteket" – szinte egyáltalán nem. Annak ellenére, hogy nem ritkán ezek a múzeumi emberek kapcsolták össze a lokális kultúrát a műveltség nagyobb vérköreivel, miközben az előző generációk örökségét az utódok közös történeti tudatának és önképének is részévé tették. Ezért is tartottam fontosnak, hogy születése 125. évfordulóján megemlékezzem Miskolc és Borsod múzeumi ügyének kiemelkedő képviselőjéről, akinek tevékenysége messze túlmutat a szűkebb régión.

[32] *R. Kiss István:* i.m. 180. old.; *Trócsányi Zsolt:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. In: Rákóczi-tanulmányok. Bp., 1980. 115. old.

[33] *Szadeczki Lajos:* A Rákóczi-forradalom Erdélyben. Erdélyi Múzeum, 1900. 573. old.

[1] *Bodó Sándor–Viga Gyula* (főszerk.): Magyar múzeumi arcképcsarnok. Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó. Bp., 2002.

Leszih Andor egész élete Miskolchoz kötődött: tősgyökeres miskolci család gyermekeként született az avasalji városban 1880. szeptember 19-én, s ott is hunyt el 1963. november 10-én.[2] Nagyapja és édesapja sikeres vállalkozó volt, mindkettő a helyi vasipar jómódú képviselője. A Lévay József Református Gimnáziumban tett sikeres érettségi után, az Első Magyar Biztosító Társaság képviselője lett (1899). Már akkor elkötelezettje volt a numizmatikának, a régiségeknek, így vezetett útja 1901-ben a Borsod-Miskolci Múzeumba, ahol önkéntes gyakornokként az éremtani anyag rendezését bízták rá. 1905-ben *múzeumőr*ré választották, s 1950. január 1-jén történt nyugdíjazásáig – utóbb igazgatóként – irányította az intézmény munkáját. Kapcsolata az államosított intézménnyel sem szakadt meg, haláláig (1963. november 10.) végezte a maga számára kitűzött feladatokat.

Leszih Andor jellegzetes alakja és karakteres képviselője a vidéki múzeumügy egyik leghatékonyabb időszakának, – az eredményekre visszatekintve – virágkornak is nevezhető szakaszának. E rövid megemlékezés nem térhet ki a részletekre, mégis utalni kell arra a társadalmi és szakmai közegre, amiben Leszih – és számos kitűnő kortársa – tevékenykedett. Miskolcon csak a múzeumalapítások második hullámában született meg a muzeális közgyűjtemény (1899). Az alapító és fenntartó – a város könyvtárát kezdetben a múzeummal együtt működtető – *Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeumi Egyesület* tevékenysége jól tükrözte a polgárosodó város kulturális elvárásait, illetve feladatait. A XIX–XX. század fordulóján Miskolc kulturális élete emelkedő szakaszát élte, még akkor is, ha az azt munkásságukkal fémjelző alkotók tevékenysége inkább lokális, illetve regionális szerepű volt, s viszonylag kevés országos vagy egyetemes jelentőségű értéket termelt. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a létszámában is gazdagodó, többfelekezetű oktatás, valamint az egyre árnyaltabb intézményrendszer működtetése ne kívánt volna ragyogó elméket és megszállott kulturális munkáso-

Az avasi pincénél. Bal oldalon, a világos kalapban Móra Ferenc, balján Leszih Andor és Marjalaki Kiss Lajos (Tauszig Mária felv. 1929)

[2] Leszih Andor életéről és tevékenységéről lásd: *Huszár Lajos*: Leszih Andor (1880–1963). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. Miskolc (1963) 207–218. old. A bibliográfiát összeállította: *Zsadányi Guidó.; N.N.*: Leszih Andor (1880–1963). A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 7. Miskolc, 1966. 69–71. old. Miskolc; *Deák Gábor*: Emlékezés Leszih Andorra. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc, XXVII. (1988) 409–417. old. Miskolc; *Dobrossy István*: Leszih Andor. Miskolc írásban és képekben 6. Miskolc 1999. 99–103. old.

kat, s hogy a város karakteressé váló művelődési arculatának megformálásában ne nagy formátumú emberek munkáltak volna. Valamelyest alakult, egyszersmind növekedett is a mindezekkel szembeni elvárás a trianoni döntés után: a Felföld kapujából a csonka ország egyik utolsó bástyájává vált Miskolctól nagyon sokan az elvesztett Kassa gazdasági és kulturális szerepének – lehetőségek szerinti – átvételét, mintegy pótlását remélték.[3]

Nem kevéssé hatékony az a szakmai-tudományos meghajtó erő sem, ami Leszih Andor múzeumi tevékenységét, a közgyűjtemény feladatrendszerét motiválta. Közismert tény ma már, hogy *Herman Ottó* (1835–1914) a Bükk, valamint a miskolci Avas leletei alapján igazolta a magyarországi paleolitikum emlékanyagát, annak tudományos jelentőségét. Herman telket vásárolt és nyaralót építtetett magának Lillafüreden: maga is gyakran jelen volt a múzeum életében, s közvetlen szálak fűzték Leszih Andorhoz. De a miskolci múzeumban évtizedekig egymásnak adják a kilincset az őskor magyar és külföldi kutatói is. Mindez nem csupán a – Herman Ottó nevét viselő közgyűjtemény (1952-től) – nemzetközi rangját alapozza meg, de formálta az ott dolgozó Leszih munkásságának irányait is.

Nem csupán az ismertebb régészeti tevékenység indult azonban fejlődésnek ebben az időszakban. A XIX–XX. század fordulója a nemzeti kultúra konstruálásának korszaka, ennek látószögében a réginek, sokszor archaikusnak, nem utolsó sorban közös magyar kulturális örökségnek tartott folklór és népművészet felfedezésének virágkora is. A hagyományos paraszti kultúra helyenkénti kiszínesedését többen, elmúlását kevesebben ismerték fel, de bizonyos, hogy a vidéki múzeumügy a néprajzi kollekciók létrehozásával válaszolt ezekre az elvárásokra. A Borsod-Miskolci Múzeum néprajzi gyűjteményét – egyebek mellett – egy mezőkövesdi festett bútoregyüttes adományozása teremtette meg, ami akkor a magyar népművészet „hagyományait" volt hivatott reprezentálni. Leszih néprajzi érdeklődése elsősorban ebben a tematikában figyelhető meg. Más múzeumi szakágak hasonlóan fejlődtek – hadd utaljak itt csupán a képző- és iparművészetre, hangsúlyosan a *Felvidéki Vándorkiállítások* jelentősé-

Leszih Andor felvétele Lillafüreden Herman Ottóról (1912 körül)

[3] Kultúra és művelődéstörténet. *Veres László* (szerk.): Miskolc története IV/1. 1848-tól 1918-ig. Miskolc, 2003. 821–1078. old.; *Veres László*: A Herman Ottó Múzeum 1899–1999. *Veres László – Viga Gyula* (szerk.): A Herman Ottó Múzeum műkincsei. Miskolc, 1999. 9–56. old.; *Berecz József*: Borsod megye és Miskolc múzeumügye a helyi sajtó tükrében (1892–1949). Miskolc 1999.

gére. Voltak tanácsadók, segítők – ma már szinte hihetetlen, hogy volt néhány szakember, aki a történeti Magyarország jószerével minden közgyűjteményén rajta hagyta a kéznyomát! –, ám Leszih Andor, a többi vidéki múzeumőrhöz hasonlóan, ásatást vezetett, gyűjtött és publikált a néprajz és az iparművészet témáiban, az irodalomtörténet helyi vonatkozásaiban – amiről éppen kellett.

Saját szakmai felkészülésében meghatározó szerepet az 1908-ban Kolozsvárt megrendezett régészeti tanfolyamnak tulajdonított, ami életre szóló barátságokat jelentett számára. A Közgyűjtemények Országos Felügyelősége által szervezett, *Posta Béla* által irányított szakmai képzésen neves szakemberek tartottak előadásokat. A hallgatóság sorában szerepelt például – amint azt közös fénykép is tanúsítja – *Roska Márton, Kelemen Lajos, Csutak Vilmos, Cholnoky Jenő*, ám Leszih számára *Móra Ferenc* és a hódmezővásárhelyi majd nyíregyházi múzeumigazgató, *Kiss Lajos* barátsága vált nagy jelentőségűvé. Nem kizárt, hogy a Mórával való ismeretség korábbi keletű volt: 1905-ben Miskolcon rendezték a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége közgyűlését, ahol a fiatal író is előadást tartott. Kapcsolatuk – amint azt levelezésük is igazolja[4] – Móra haláláig tartott. Az Avas Középső-pincesorán 1934. május 16-án emléktáblát avattak, felirata szerint: *Itt volt utoljára gondtalan és boldog Móra Ferenc, 1933. május 16-án.*

A miskolci múzeumban az 1920-as évek elején többször megforduló *Móricz Zsigmond* szemléletes képet rajzol arról a mikro-társadalomról, amelyik az intézmény munkáját segíti, támogatja. „Miskolc utcáin szénásszekér megy az Abbázia kávéház tükrös, egészen modern frontja előtt, a falu a várossal házasságban él. Múzeumában egy biedermayer zenélőóra pengett éppen egy népvándorlás kori legény asztalra rakott csontjai felett, az ezer évek egészen furcsán tanyáznak egymás mellett. Valami él ebben a múzeumban, a múlt él. Tanárok jönnek be, szikár, szemüveges emberek, nyolcadik, tizedik fizetési osztályban, s a szájukon nincsen hossz és bessz, és nincsen panasz és drágaság. Egyikük jön Mezőnyékről, ahol ezer (?) sírt talált a népvándorlás korából, a másik jön a Hármaskúti barlangból, ahol az ötvenezer éves ember nyomait ássa, a harmadik boldogan jön a városházáról, ahol méltányolják az ötvenezer évet, és kocsit engedélyeztek a Szeleta-barlanghoz. Ebben a múzeumban pezseg valami, ami az egész magyar közéletből hiányzik ma: teljesen absztrakt emberi értékekért való lelkesedés."[5] Nagyszerű „civil" segítők támogatták a mindig szegény múzeum munkáját: Leszih közvetlen köréből, a város és a megye értelmiségi köréből itt csupán a magyar őstörténet kérdéseihez is hozzászóló, kitűnően felkészült tanár, *Marjalaki Kiss Lajos* (1887–1972), valamint az őskor régészetével és a matyók szociális-orvosi problémáival egyaránt foglalkozó orvos, *Saád Andor* (1904–1977) nevét emelem ki.

Leszih Andor irányításával került a (mai) Herman Ottó Múzeum a jelenlegi, Szinva parti helyére, a középkori református scola műemléki épületébe (1930). Mivel mindkét világháborúban elkerülte a katonáskodást, így ezeket a nehéz éveket is szolgálati helyén töltötte. Jelentős szerepe volt abban, hogy a közgyűjtemény tárgyi anyaga a második világégést is sértetlenül vészelte át, s ő sietett megfeszített munkával megnyitni a múzeumot is 1946-ban.[6] 1955-ben írt önéletrajza szerint, múzeumi pályafutása során 49 ízben végzett régészeti ásatást, kutatást: ezek között a legfontosabb az Avas kőkori – mezolitikus – kovabányájának és szerszámkészítő műhelyének feltárása, a középkori Muhi mezőváros romjainak kutatása, a megyének nevet adó Borsod község határában levő földvár részleges vizsgálata volt. 83 kisebb-nagyobb tanulmányutat tett, 13 népművészeti gyűjtést végzett, 76 kiállítást rendezett.

Leszih Andor életmű-bibliográfiája Zsadányi Guidó szerint csaknem 350 tételt számlál, ami még akkor is jelentős, ha sokat publikált különféle napilapokban.[7] Deák Gábor azonban 516 publikációról tud, amiből 94 Miskolcra és közvetlen környékére vonatkozik.[8] Sokirányú

---

[4] *Leszih Andor*: Móra Ferenc és Miskolc. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 1. Miskolc, 1955. 20–23. old.; *Viga Gyula*: Ide egyszerűen hazajövök. Móra Ferenc miskolci kapcsolatai, levelei tükrében. Napjaink XVIII. 1977. 4. 11–15. old.

[5] Idézi: *Veres* i.m. 25. old. Vö.: *Leszih Andor*: Móricz Zsigmond és a miskolci múzeum. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 3. Miskolc, 1956. 1–3. old.

[6] *Dobrossy* i.m. 101.

[7] *Zsadányi Guidó*: Leszih Andor irodalmi munkássága. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. Miskolc, 1965. 210–218. old.

[8] *Deák* i.m. 411.

érdeklődése egyaránt kiterjedt a szaktudomány és a közművelődés, ismeretterjesztés területére. Szakmai publikációi zömmel régészeti, várostörténeti, művelődéstörténeti, hangsúlyosan éremtani közlemények. Alig volt Miskolc város művelődéstörténetének olyan korszaka, fejezete, aminek megismeréséhez ne járult volna hozzá valamilyen módon. Fontos szerepet vállalt az elődök és a kortárs jeles személyiségek életpályájának megismertetésében, például a Herman Ottó kultusz ápolásában. Legapróbb írásai is sokirányú figyelemről és sokoldalú tájékozottságról tesznek bizonyságot. Jelentős szervezői és adatfeltáró tevékenységet folytatott. Már *Szendrei János* hatalmas Miskolc történetének 4. és 5. kötetéhez jelentős mennyiségű anyagot gyűjtött,[9] a két világháború között megjelent Miskolc-monográfia nagyobb részét pedig ő szerkesztette.[10] Külön kellene megemlékezni könyvtárszervező munkájáról és műemlékvédő tevékenységéről csakúgy, mint megszámlálhatatlan ismeretterjesztő előadásáról. Az utóbbiak sokféle egyesület, civil szervezet munkájához is hozzákapcsolták tevékenységét. Az emlékezet szerint, egyszemélyes intézmény volt Leszih Andor, akihez nem csupán Miskolc és Borsod történetének kérdéseivel lehetett fordulni, hanem a művelődés históriájának bármilyen problémájával. A közvetlen, szerény, törékeny ember nagy formátumú múzeumi személyiség volt – a szó legnemesebb értelmében. Személyében a magyar múzeumügy három generációját kapcsolta egybe, jelentős pillért képezve Miskolc és Borsod megye mai közgyűjteményeinek építményében. Hálás utódként jó szívvel idézem meg emlékét, a fiatalabbak emlékezetébe ajánlva.

Viga Gyula

Száz éve halt meg Kruspér István

A főváros XI. kerületében, Budán, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem épületeinek szomszédságában csendes kis utca húzódik meg, a Kruspér utca. Az alig kétszáz lépésnyi hosszúságú utácska egy valamikori műegyetemi tanár nevét viseli. De ki volt az utca névadója, akinek a nevét a XX. század egyetemistáinak nagy része is csupán a Kruspér-tanszék néven elhíresült egykori kocsmáról ismerte?

Kruspér István 1818. január 25-én született Miskolcon.[1] Legkorábbi ismert őse, egy ugyancsak István nevű Kruspér 1610-ben evangélikus lelkészként részt vett a zsolnai zsinaton. A Trencsén megyei család nemességét – varbói előnévvel – éppen kétszáz évvel a mi Kruspér Istvánunk születése előtt, 1618-ban hirdették ki. A nevüket akkoriban Kruschpier-nek is írták. A család egyik ága, amelyikből aztán majd Kruspér István ered, az 1700-as évek közepén költözött Trencsénből Heves megyébe.[2]

Az ifjú Kruspér iskoláit Miskolcon végezte, majd joghallgató lett Késmárkon. Nem tudjuk, mi okból – talán Széchenyinek a hazánk műszaki fejlesztését is szorgalmazó reformgondolatai hatottak rá – innen hamarosan felkerekedett és 1836-ban Lőcsén gyakornokoskodott egy mérnök mellett. Ezután Bécsbe ment, ahol három évig látogatta a műegyetemet, majd 1844-től 1847-ig ugyanott mesterének, Simon Stampfernek a tanársegéde lett. Visszatérve Magyarországra mérnöki tevékenységet folytatott, de nem sokáig, mert 1850-ben már Pesten, az 1782-ben alapított Institutum Geometricum és az 1846-ban létesült József Ipartanoda egyesítéséből született intézményben többek között a geodéziát és a mechanikai technológiát adja elő.[3] Amikor 1857-ben létrejön a királyi József Műegyetem, Kruspér lesz ezeknek a tantár-

[9] *Szendrei János*: Miskolc város története és egyetemes helyirata I–V. 1886–1911. Miskolc.

[10] *Halmay Béla–Leszih Andor*: Miskolc. Magyar Városok Monográfiája V. Budapest, 1929. A kötetben Leszih Andor írta az őskor, az I. történeti korszak, a görög-keleti egyház története, a Lévay József Közművelődési Egyesület, a Múzeum, valamint a Miskolc műemlékeit bemutató fejezeteket, illetve fejezetrészeket.

[1] Új Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerkesztő: *Markó László*; Magyar Könyvklub. 2002.

[2] *Nagy Iván*: Magyarország családai. Kiadja Ráth Mór. Pest 1859.

[3] *Regőczi Emil*: Kruspér István emlékezete. Geodézia és Kartográfia 1968. 20/2.

Kruspér István mellszobra a Budapesti Műszaki Egyetem aulájában (Philip János felvétele)

Kruspér István sírja a Fiumei úti temetőben (Dr. Varga József felvétele)

gyaknak a nyilvános rendes tanára, s természetesen a most már egyetemnek nevezett intézmény geodézia tanszékének a vezetője.[4] A 2002-ben fennállásának 225. évfordulóját ünneplő tanszéket ő vezette a leghosszabb ideig, 1851-től 1894-ig.

Kruspér kiváló pedagógus volt. Egykori tanszéke mai jogutódjának, a BME Általános- és Felsőgeodézia Tanszékének a falán látható fényképéről egy kellemes arcú, nyílt tekintetű, magyaros bajusszal ékes idősebb úr, egy nagyapa tekint ránk. Egyik tanítványa, később maga is a geodézia professzora így emlékezik rá: „Áldott jó ember volt, akire kedves érzéssel emlékszik vissza mindenki, aki ismerte, és még inkább, aki hallgatója is volt. (...) Aranyos kedélyű és kedves humorú ember volt, s a gyakorlatok alkalmával az ő fesztelen társaságában eltöltött esték felejthetetlen, kellemes befejezései voltak a napi munkának."[5]

A tanszéken megtalálható töredékes hagyatékában fennmaradt tanári noteszei arról tanúskodnak, hogy hallgatóiról pontos feljegyzéseket vezetett: megtudhatjuk, hogy kinek milyen rajzfeladatokat adott ki, mikor és hogyan kollokváltak a mérnökjelöltek, esetleg miért maradtak ki az egyetemről. Megilletődöttség lesz úrrá a „calculus könyv"-ben lapozgatón, amikor megtudja belőle, hogy az 1882/83. tanévben Bogdánfy Ödön, később vízépítő mérnök, hidrológus, 1901-től egyetemi tanár; és Bodola Lajos, később geodéta, egyetemi tanár, 1894-től 1912-ig Kruspér utódja a tanszék vezetésében, egymás mögött ültek a műegyetemnek a mai Múzeum körúti előadójában, s mindketten a legjobb eredménnyel vizsgáztak geodéziából. Még egy név ragyog ki a – többnyire házilag fűzött – noteszekből, Cholnoky Jenő későbbi földrajztudósé, aki az 1889/90-es tanévben geodéziát, két évvel később pedig felsőgeodéziát hallgatott.

E két tantárgyon – és a korábban említett mechanikai technológián – kívül Kruspér mást is tanított: kezdetben ábrázoló geometriát, mennyiségtant, felsőbb matematikát és géptant is. A

[4] *Oltay Károly*: Kruspér István élete és munkássága. (kézirat), 1937.

[5] *Bodola Lajos*: Kruspér István (1818 –1905). A Technikus, 1921–22. III/9–10. old.

geodézia oktatásával csak később bízták meg. Noteszeiben szerepel még a „Geodéziai rajz", „A kiegyenlítés elmélete és gyakorlata", „Az asztronómiai idő- és helymeghatározás" és a „Barométeres magasságmérés". Ma már nem tudjuk, mi lehetett a tananyaga a „Gyakorlati előadások a geodézia köréből" című előadás-sorozatnak. „A geodézia elemei" című tantárgyat Kruspér a gépész- és építészmérnök-hallgatóknak adta elő. A mérnök-hallgatók létszáma általában száz fölött volt, a gépészek húsz körüli és az építészek tízfőnyi létszámával szemben.

Kruspér tanári – és egyben szakmai – munkásságának fontos eleme az a könyve, amely 1868-ban (és változatlan utánnyomásban 1869-ben, második kiadásban pedig 1885-ben) jelent meg. Címe: „Földmértan", barokkosan hosszú alcíme pedig „Kézikönyv, műegyetemi, erdészeti és más rokon intézetek előadásaira és mérnöki használatra, különös tekintettel hazai viszonyainkra". A mű 1871-ben elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia 200 arannyal járó nagy jutalmát. A munka előszava így kezdődik: „Ezennel átadom munkámat a nyilvánosságnak, azon óhajtással, hogy az oly nagy mértékben gyümölcsöző legyen, mint a mily buzgalommal jártam el annak kidolgozásában. A földmértani irodalom a kulturanyelvek egyikén sem igen termékeny, minek oka kétségkívűl abban keresendő, hogy az csak a tisztán szakértő köröket érdekli; ezek pedig számra nézve mindenütt csekély részét teszik a mivelt nagy közönségnek. Nem csoda tehát, ha nyelvünk, melynek multja az exact tudományok mivelésében alig egy pár évtizedre terjed, ezen a téren még kevesebb eredményt képes felmutatni; úgy, hogy ezen könyv a legelső, magyar nyelven nyomtatásban megjelent, rendszeres gyakorlati mértani munkának mondható."[6]

Akkoriban – éppen, mert a tananyag nyomtatott formában nem volt hozzáférhető – nagy divatja volt annak, hogy professzoraik szorgalmasan jegyzetelt előadását jobb hallgatóik leírták, és kőnyomatos formában sokszorosíttatva árusították. Ilyen formában maradtak ránk Kruspér felsőgeodéziai előadásai, amelyek Papp József leírásában először 1877-ben, másodszor 1880-ban láttak napvilágot.[7]

Oktatói tevékenysége és a geodézia már akkoriban is gyorsan bővülő szakanyagának rendszerező leírása mellett Kruspér jelentős műszertervezői munkásságot is kifejtett: a mérőműszerek, különösen a szintezők egyes elemeinek módosításával, továbbá távmérőműszerek fejlesztésével járult hozzá a földmérők fegyverzetének gyarapításához. A műszertant gazdagították az optika tárgykörében folytatott elméleti kutatásai is.[8]

Az 1860-as évek végére Kruspér István már jelentős szakmai tekintélyt szerzett. Amikor Pest városa az 1866 végén Halácsy Miklós mérnökkel és fiával, Sándorral megkötött szerződés alapján elvégezteti a település felmérését, az elkészült munka vizsgálatával a városi tanács őt bízza meg. Kruspér István 1871-ben a Magyar Mérnök és Építész Egylet közlönyében teszi közzé a felméréssel kapcsolatos észrevételeit.[9] (Mellékesen: magának az egyletnek a geodéziai szakosztályát is ő hozta létre, és 1867-től 1881-ig ő volt annak első elnöke is.) Buda 1872 és 1875 között elvégzett felmérésének, valamint Szeged város háromszögelésének és szintezésének a felülvizsgálatát is rábízták.

Nem csak a városok, hanem a magyar kormány is adott megbízást Kruspér számára: 1878-tól 1894-ig ő volt a Mértékhitelesítő Bizottság igazgatója, és 1879-től 1894-ig, vagyis 15 éven át ő képviselte Magyarországot a Párizsban működő (mindössze 12 tagot számláló!) Nemzetközi Mértékügyi Bizottságban. Már 1870-ben is ő volt a méter-konferencián Magyarország képviselője. A méter-etalon vizsgálatához több új műszert szerkesztett, más műszereken javításokat eszközölt. Jelentős szerepe volt az 1874. évi VIII. törvény előkészítésében, amely Magyarországon egyedüli törvényes mértékegységgé nyilvánította a métert és a kilogrammot.[10]

---

[6] *Kruspér István*: Földmértan. Kilián György bizománya. Pest 1868.

[7] Magyar Geodéziai Irodalom, 1498–1960; Szerk.: *Bendefy László* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1964.

[8] Magyar Földmérők Arcképcsarnoka. Szerk.: *Raum Frigyes*. Budapest 1976.

[9] *Kruspér István*: Pest város felmérésének megvizsgálása. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 5. 1871.

[10] Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerkesztő *Markó László*. Magyar Könyvklub, 2002.

A törvény 1. §-a kimondja: „A magyar korona országaiban az eddig használt mértékek helyett új mértékrendszer hozatik be, melynek alapja a méter." A 2. § így szól: „Alapmértékül az országos levéltárban őrzött platinapálczán két vonással jelzett távolság szolgál, mely 1870. évben a magyar kormány és a franczia kormány részéről kiküldött bizottság által a párisi állami levéltárban lévő eredeti méter-pálczával egybehasonlittatván, ahhoz mérve a fagypont felett 16 Celsius foknyi mérsékletnél 1,00000219 méternek találtatott."[11] A műszakilag is szabatos szöveg alighanem Kruspér munkája. Arról már aligha ő tehet, hogy területmértékként a négyzetméter őse, a négyszögöl hivatalosan még egy évszázadig, nem hivatalosan itt-ott még a mai napig tartotta és tartja magát.

A méter-rendszer magyarországi bevezetésének 100. évfordulójára a Magyar Posta három darabból álló bélyegsorozatot adott ki. A sorozat első bélyegén a kinyitott törvénykönyv és a méter-etalon, a másodikon Kruspér arcképe és egy vákuum-mérleg, a harmadik bélyegen pedig egy űrbe induló rakéta és egy szabatos hosszmérésre szolgáló interferométer látható.

Kruspér István munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el. 1858-ban az Akadémia levelező tagja lett, 1870-ben rendes tag, majd 1899-ben tiszteleti taggá választották.[12] 1872-ben a Francia Tudományos Akadémia is tagjai sorába iktatta. Műszereivel Londonban díszoklevelet, Bécsben bronzérmet, az 1878. évi párizsi kiállításon ezüstérmet, az 1885. évi brüsszeli kiállításon aranyérmet nyert. Megkapta a Vaskorona-rendet (1885) és a Lipót-rend lovagkeresztjét (1894), a szerb Takova-rendet (1884) és a francia Becsületrend tiszti keresztjét (1894). Az ő nevét is viseli egy kitüntetés: a Méréstechnikai és Automatizálási Tudományos Egyesület 1956-ban Kruspér István-emlékérmet alapított az egyesület lapjában megjelent, jelentős tudományos eredményt ismertető cikkek jutalmazására.[13]

76 éves volt, amikor visszavonult, és még 11 évet élt. Már az új században – a máról visszatekintve nekünk a régiben –, 1905. július 2-án hunyt el. A keresztúri temetőben temették el, ám 1918. október 25-én hamvait a Fiumei úti temetőbe helyezték át, a főváros által adományozott díszsírba, és nyughelyét emlékkővel is megjelölték. A város 1907-ben utcát nevezett el róla az akkoriban fejlődésnek indult Lágymányos városrészben, ahová aztán rövidesen követte szeretett iskolája, a Műegyetem is. Mellszobra az egyetem aulájában áll.

Noéh Ferenc

Irodalmi évfordulók, kiemelkedő személyiségek a honismeretben

1. A honismereti mozgalom tevékenységi formáinak egyike már hosszú évtizedek óta a jeles történelmi és kulturális évfordulókról való megemlékezés.[1] Folyóiratunk, a *Honismeret* évről évre előre közli a következő esztendő évforduló-naptárát, s ezzel mintegy ráirányítja a helyi egyesületek, csoportok figyelmét a számukra időszerű jubileumokra. A média híradásaiból tudjuk, hogy más társadalmi és kulturális egyesületek, helyi közösségek ugyancsak fontosnak tartják a jeles személyiségek, történelmi események évfordulóinak megünneplését; ezek láncolatából valóságos szokás- vagy hagyományrend alakulhat ki. Természetesnek is tekinthetjük ezt, hiszen ezek a megemlékezések szerepet játszanak a kapcsolatépítésben, ez pedig – amint azt Andrásfalvy Bertalan professzor előadásában hallhattuk – alaptényező a helyi identitás erősítésében, a nemzettudat formálásában.

Elhangzanak azonban időnként kritikus megjegyzések, amelyek az évforduló-központúság egyoldalúságából vagy túlzásaiból fakadnak. A negatívumok között említik az ünnepié-

[11] Az 1874-ik évi törvények gyüjteménye; Eggenberger-féle akad könyvkereskedés. Budapest, 1874.

[12] Új Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerkesztő *Markó László*. Magyar Könyvklub, 2002.

[13] *Regőczi Emil:* Kruspér István emlékezete; Geodézia és Kartográfia 1968. 20/2.

[1] Elhangzott a XXXIII. Országos Honismereti Akadémián, Pécsett, 2005. június 27-én.

sek túlburjánzását, az olykor üres hivatalosságot, s főként azt a hibát, hogy időszerű évforduló híján megfeledkezünk olyan nagyjainkról, akiknek emlékezetét folyamatosan ébren kellene tartanunk. Nem feledhetjük Babits Mihály súlyos kritikáját, aki Petőfi Sándor centenáriumán, 1923-ban *Petőfi koszorúi* című versében keserűen mondta:

Ünnepe vak ünnep, s e mái napoknak
szűk folyosóin a szavak úgy lobognak,
Mint az olcsó gyertyák.

És:

Csak a vak megszokás, a süket Hivatal
Hozza koszorúit.

Vagyis az ünneplésnek tartalmasnak, az ünnepelthez illőnek, szívből jövőnek kell lenni. A csupán formális rutinból, lélektelenül, a közösség megszólítása nélkül szervezett megemlékezés hatástalan és fölösleges. A megalapozott kritikai megjegyzések ellenére azonban úgy látom: *az évfordulók méltó megünneplése az öntevékeny és tervszerű honismereti munkába szervesen beilleszthető, beillesztendő.*

A következőkben a jeles alkotók, az irodalmi évfordulók kapcsán szólok e témáról – összefoglalva mások és a magam tapasztalatait. Előbb történeti példákon, elsősorban Kazinczy Ferenc utóéletén mutatom be az elődök tiszteletének indítékait és formáit, előadásom második egységében József Attila centenáriumának megünnepléséről szólok, végül pedig néhány általánosabb gondolatot tolmácsolok az évfordulók alkalmainak mozgalmunkban való hasznosításáról. De előbb hadd emlékeztessek arra, hogy az elődökről való megemlékezés ősi hagyománya az emberiségnek.

Példáimmal most csak a reformkorig tekintek vissza; nálunk ugyanis a romantika jegyében a XIX. század második negyedének költői érezték kiemelten fontosnak az ősök megidézését, a múlthoz való viszonyulás tisztázását. Hatásuk máig nyomon követhető. Vörösmarty Mihály a *Zalán futása* című eposzában méltó módon akarta felidézni *„régi dicsőségünk"*-et, láttatni *„vezérlő párducos Árpádot"*; Zrínyiről szólva pedig nem nyugodhatott bele, hogy *„nagy példákra magyar már naggyá lenni ne tudjon"*. Kisfaludy Károly a mohácsi tragédiára emlékezve mondta ki: *„a múlt csak példa legyen most. / S égve honért bizton nézzen előre szemünk."* Berzsenyi Dániel óvott a történelmi személyiség túlbecsülésétől, s rámutatott a korszellem jelentőségére, hiszen azt írta *Napoleonhoz*: *„Nem te valál győző, hanem a kor lelke: szabadság, / Melynek zászlóit hordta dicső sereged."* Kölcsey Ferenc pedig a múltba menekülés tévútjára figyelmeztetett közismert epigrammájában:

Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövendővel komolyan vess összve jelenkort:
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

A mára szinte elfeledett Garay János (aki egyébként az 1820-as években itt, Pécsett végezte iskolai tanulmányait, s aki Háry János alakját megteremtette) *Árpádok* című töredékes elbeszélő költeménye „Vezérhang"-jának záró szakaszában írta jeligeszerűen:

Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket;
A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyújt régi fénynél új szövétneket.
S ha a jelennek halványul sugára:
A régi fény ragyogjon fel honára!

E szinte találomra kiválasztott idézetek tanúsítják, hogy a múlt tetteinek és személyiségeinek megidézése ösztönző erő lehet a jelen számára. És Garay János üzenetét akár mottónkul választhatnánk, hiszen az évfordulók arra adnak alkalmat számunkra, hogy *„régi fénynél új szövétneket"* gyújthassunk.

2. Valóban: irodalmunk történetének kiemelkedő személyiségei gyakran jelentettek erőforrást az utókornak. Engedjék meg, hogy Kazinczy Ferenc kultuszának példáján mutassam be, miképp alakult ki kulturális életünkben az évfordulós megemlékezések motívum- és hatásrendszere!

Tudatos költői meggyőződésre vall Petőfi Sándor szava, aki amikor 1847 nyarán Kazinczy Ferenc széphalmi sírját felkereste, ezt írta úti levelébe: *„szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda zarándokolnia..."* A sír valóban látogatott irodalmi zarándokhely lett, s szinte minden magyar író megfogalmazta a nagy elődhöz való viszonyát. *„Igaz valál, emléked áldott! / Haló-földed szent"* – írta ódájában Tompa Mihály. Juhász Gyula szerint *„A szent előd ő, a fennkölt magyarság / apostola"*. Vészterhes időkben Radnóti Miklós megvallotta: *„egyre jobban értelek, Kazinczy, régi mester"*; az erdélyi Szemlér Ferenc pedig azt írta: *„Példád tanít újból kapni erőre, / nézni előre s nem a meglevőre"*. A felvidéki Ozsvald Árpád így szólt vissza a Mesterhez a XX. századból: *„te hitted, ... / hogy szavadnak súlya, s amit üzensz, / az példa lesz társaknak, késő unokáknak"*. Van ezzel kapcsolatban Móricz Zsigmondnak is egy szép vallomása; sárospataki diákéveire visszaemlékezve mondta el: *„A Kazinczy házához kivittek bennünket Széphalomra, s ez egy életre elhatározó befolyást gyakorolt rám. A Tompa Mihály, az Erdélyi János s mindezek fölött a Kossuth Lajos lelke égetett és gyújtogatott itt."* Az elődök lelkének, tanításának továbbsugárzásában a kultuszhelyeknek s az évfordulóknak meghatározó szerep juthat.

Kazinczy Ferenc alakjához kapcsolódóan jól kimutatható az évfordulós ünneplések néhány jellemzője, ünneprendje. Tudjuk, hogy szinte teljes magányban, a kolerajárvány áldozataként halt meg 1831 augusztusában, özvegye és hét gyermeke igen nehéz anyagi körülmények között élt, a széphalmi otthont el kellett hagyniuk. A sír és környezete méltatlan állapotba került, s csak 1859-ben, az író születésének századik évfordulóján történtek sikeres kezdeményezések az emlékhely megóvására, emlékcsarnok emelésére. Ennek az évfordulónak a megünneplése sok tekintetben mintája lett a következő megemlékezéseknek, ezért érdemes rá kitérni.

Néhány évvel a szabadságharc bukása után, az önkény éveiben „alulról" jövő kezdeményezéssel nemzeti ügy lett Kazinczy születésnapja. Tüntetés számba ment, akárcsak négy évvel korábban Vörösmarty Mihály temetése, egy évvel korábban pedig Kölcsey halála 20. évfordulóján a csekei ünneplés. A hazai sajtó beszámolt róla, hogy 1859 őszén az ország minden jelesebb pontján – Pozsonytól Pest-Budán át Kolozsvárig, Rimaszombattól Szabadkáig, Magyaróvártól Máramarosszigetig – Kazinczy-ünnepségeket tartottak; Busa Margit bibliográfiája harminckét város megmozdulásáról tud a korabeli hírlapok tudósítása nyomán. Az ünnepségek megrendezése szinte azonos sémát követett: a település központi helyén szervezték a műsort, az emlékbeszédeken kívül szavalatok, énekszámok hangzottak el, a bevételt jótékony célra fordították. Emellett kultuszhelyek jöttek létre, mert utcát neveztek el az íróról, képzőművészeti alkotásokat (festményt, szobrot, domborművet) készíttettek, s a hatás kiterjesztését az ünnepélyek anyagának könyvben, füzetben, albumban való kiadásával próbálták elérni. A mintát talán a pesti Nemzeti Múzeumban október 27-én tartott központi ünnepség jelenthette. A tudósítások arról is hírt adtak, hogy sok helyen elénekelték a még tiltott Himnuszt, a Garibaldi- meg a Kossuth-nótát, nemzeti érzelem fűtötte tehát a résztvevőket.

A széphalmi sír mellett – belső és külső okok miatt, hiszen hatósági jóváhagyás is kellett – december végére halasztódott a megemlékezés. Többek között Erdélyi Jánosnak, a sárospataki kollégium tanárának, az ünnepség egyik szervezőjének és szónokának naplójából ismerjük a történteket. Szerinte négy-ötezer ember fordulhatott meg aznap Széphalmon, háromszínű zászlócskák jelezték a sírhoz vezető utat, *„a zene szólott a gyülekezés ideje alatt."* Sennyey Pál báró szólt először röviden, majd Erdélyi következett. Mint írja, ünnepi beszéde *„azt emelte ki, hogy az 1859. évnek legnagyobb dísze s nyereménye az a szép egyetértés s amaz erkölcsi erősödés, mely Kazinczy születése örömében országszerte nyilatkozik. Ezután, leginkább pataki diákok, de nagy részben a közönség által is, énekeltetett el a Szózat. Erre Matolay Etele olvasá Szemere Miklós szép költeményét, mire énekeltetett a Himnusz."* Szóhoz jutott még az idős református pap, aki egykor Kazinczyt eltemette, s akit elkísértek hívei *„nemzetiszínű csokrokkal ékesítvék kalapjaikat"*, s elénekelték: *„El kell veszni a világnak, / Vagy győzni az igazságnak"*. Ezután elhelyezték a koszorúkat, elültettek négy tölgyfát a sír köré, s gr. Károlyi Ede záróbeszédével ért véget a széphalmi ünnepség, amelyen többek között jelen volt gr. Andrássy Gyula és a költő Szemere Miklós, valamint a Kazinczy család néhány tagja. A program aztán a zempléni megyeszékhelyen, a szomszédos Sátoraljaújhelyen folytatódott, ahol a Széphalom felé vezető főutcát ekkor Kazinczyról nevezték el, a Magyar Korona vendéglőben több mint 300 résztvevővel ünnepi lakomát rendeztek,

az áldomások között versek is elhangzottak, majd több százan fáklyás felvonulással emelték a megemlékezés fényét.

Az évfordulós megemlékezésnek voltak a jövőbe mutató momentumai is. Az egyik az volt, hogy Széphalmon elhatározták méltó síremlék, mauzóleum emelését, a másik pedig egy fővárosi kezdeményezés – melynek első aláírói között ott látjuk Deák Ferencet, Eötvös Józsefet, Kemény Zsigmondot, Kazinczy Gábort –, hogy közadakozásból létrehozzanak egy Kazinczy-alapítványt. Az egyik dokumentum szerint ennek célja, *„hogy Kazinczy Ferencz nemzetiségünk és irodalmunk emelésére tett érdemeinek emléke maradandó legyen, hogy utódai közül azok, kik szegénységgel küszködtek, felsegíttessenek, és hogy Széphalom, hol fáradozott és hamvad, idegen kéztől megmentve, biztosíttassék ezen eset megújulás ellen, s fennálljon mint a nemzet hálájának emléke"*. Amikor 15 évvel később elkészült az Akadémia tulajdonába került telken az Ybl Miklós, illetve Szkalniczky Antal által tervezett emlékcsarnok, valóban ez a felirat került homlokzatára: *„Kazinczy Ferenc emlékének a hálás utókor"*. S a XX. század elején úgy emlékeztek e centenáriumra, hogy *„...a legyőzött, elnyomott Magyarország, midőn 1859-ben, Kazinczy születésének százados évfordulóján elzarándokolt Széphalomra, jól érezte, hogy Kazinczy örök bizalmának forrásából még mindig erőt meríthetünk a jövő számára."*

Hasonló módon ünnepelték a későbbi évfordulókat is. Születése 150. évfordulóján, 1909-ben kegytárgyakkal berendezve irodalmi múzeumként várta már a látogatókat az emlékcsarnok; a májusban Sátoraljaújhelyen tartott ünnepen Négyessy László professzor tartott beszédet. Kazinczy halálának 100. évfordulóján, 1931-ben az Akadémián Berzeviczy Albert és Horváth János méltatta az író jelentőségét. A 200. születési évforduló tiszteletére 1959-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Sárospatakon tartotta vándorgyűlését; Kazinczy halálának 150. évfordulója alkalmából 1981 októberében pedig Sátoraljaújhelyen rendeztek háromnapos tudományos ülésszakot. Csak a nagyobb szabású rendezvényekről szóltam, holott voltak más sikeres megemlékezések is; 1988 májusában például Kassán és Sátoraljaújhelyen emlékeztek meg a Kazinczy szerkesztette *Magyar Museum* megjelenésének 200. évfordulójáról.

Nem feledkezhetünk meg ezeknek az évfordulóknak irodalmi és tudományos hozadékáról sem! Hiszen Kazinczy műveinek új vagy újabb kiadása, a sok róla szóló tanulmány, vers keletkezése irodalmi kultúránk gazdagodását szolgálta. 1859-ben kezdte meg például Kazin-

(Mándli Gyula felvétele)

czy Gábor a Kazinczy-levelezés kötetben való közzétételét; születése 120. évfordulója alkalmából Abafi Lajos gondozásában öt kötetben adták ki Kazinczy munkáit; a 170. évfordulóra készülve Dézsi Lajos gondozta műveinek hat kötetes kiadását; halála 100. évfordulójára Alszeghy Zsolt rendezte sajtó alá a *Fogságom naplóját*; születése 220. évfordulóján Szauder Mária válogatásában két kötet jelent meg a Magyar Remekírók sorozatában; a 230. évfordulón a *Természet Oeconomiája* című kiadatlan mű juthatott az olvasók kezébe Szilágyi Ferenc jóvoltából. Monografikus feldolgozásokat is ihlettek az évfordulók, így születtek többek között *Toldy Ferenc* (Kazinczy Ferenc és kora, 1869), *Váczy János* (Kazinczy Ferenc, 1909), *Négyesy László* (Kazinczy pályája, 1931), *Busa Margit* (Kazinczy Ferenc bibliográfia, 1981) munkái. Ne feledjük azt sem, hogy például a 175. évforduló alkalmából ajándékozta meg irodalmunkat Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső és Radnóti Miklós a maga Kazinczy-versével (1934).

Ez az erőteljes kultusztevékenység eredményezte azt, hogy a Mester emlékezete elevenen él a művelt köztudatban, hogy – Széchenyi István nagycenki sírboltja mellett – Széphalom a leglátogatottabb hazai emlékhely, hogy díjat, művelődési egyesületet, anyanyelvi versenyt, iskolákat neveztek el róla, hogy elkezdték egykori lakhelyén „A magyar nyelv múzeuma" felépítését, s hogy 2009-et – a születés 250. évfordulóját – már most hivatalosan is Kazinczy Ferenc emlékévnek nyilvánították. Az irodalmi évfordulóknak tehát tudatformáló, közművelődési jelentőségükön túl megtermékenyítő, alkotásra serkentő hatásuk is van, ezt illusztráltam Kazinczy példájával. Az ő ünneplése ugyanis előképe, mintája lett a következőknek, s alkalmat ad majd bizonyos következtetések levonására. Előbb azonban lépjünk napjainkhoz közelebb!

3. Tavaly, a Balassi-évben Balassi Bálint születésének 450. és halálának 410. évfordulóját ünnepeltük, s örömmel tapasztalhattuk milyen sokféle formában emlékeztek, emlékeztünk reá kalandos életútjának helyszínein: Gyulán, Egerben, Sárospatakon, Tokajban, Szikszón, Mezőzomboron, Abaújszántón, Esztergomban, a szlovákiai Zólyomban, Pozsonyban, Liptóújvárban, Hibbén, Kékkőn, a romániai Nagyváradon és Gyulafehérvárott, a lengyelországi Dembnoban, Gdanskban, Krakkóban, a németországi Nürnbergben – de ezeken kívül is bárhol, ahol magyarok élnek. És éppen mert ilyen sokféle helyszínen érezhetik őt magukénak, a költő ünneplése közvetlenebb, élményszerűbb lehetett. Az ő élete és költészete – több mint négy évszázad távolából is – meg tudja fogni a ma emberét. A Balassi-filológia fellendült, tanulmányok jelentek meg róla szinte minden irodalmi orgánumban, versei többféle kiadásban elérhetők, kiadták őket műfordításban szlovák, cseh, lengyel, német, francia, angol és olasz nyelven is. Mindezek eredményeképpen munkásságát a korábbinál jóval árnyaltabban ítéljük meg, jelentőségét, világirodalmi kötődéseit egyre világosabban látjuk. S az sem lehet véletlen, hogy a Balassi-kard irodalmi kitüntetéseink egyik legtekintélyesebbje lett. A Balassi-évben megemlékezések, kiállítások, konferenciák, koncertek, vetélkedők, irodalmi estek követték egymást a legkülönbözőbb helyszíneken; rendeztek emléktúrát, vers-, próza- és énekmondó versenyt, szobrot avattak, zeneszerzői pályázatot hirdettek. A költő digitális vándorkiállítását látták többek között Esztergomban, Szegeden, Egerben, Sárospatakon, Krosnóban, Krakkóban, Pozsonyban és Prágában. Sikertörténetnek tűnik tehát ez a tavalyi kettős évforduló mind a tudomány, mind a nemzeti értéktudat erősödése szempontjából. S ennek legfőbb titka: sikerült Balassit közelebb hozni az olvasóhoz, a befogadóhoz.

2005 több irodalmi évforduló miatt is emlékezetes maradhatna. Hogy csak három kiemelkedő példát mondjak: 200 éve halt meg Csokonai Vitéz Mihály, 205 éve született és 150 éve halt meg Vörösmarty Mihály, 100 éve született József Attila. Vajon elmondhatjuk-e majd az esztendő végén, hogy tartalmasan ünnepeltük meg őket? Reménykedem a pozitív válaszban, s három költőnk közül József Attila példáján kívánok szólni az évforduló esélyeiről.

Hadd kezdjem azzal, hogy József Attila értő befogadásának *megvannak* a feltételei. Egyrészt van iránta széles körű érdeklődés, másrészt a szakma, az irodalomtörténet eredményeket tud felmutatni költői világának feltárásában. Az 1905-ben született, mindössze 32 évet megélt költőt a helyi kötődés okán többfelé magukénak érezhetik az országban. Nemcsak Pesten, ahol született, ahol a legtöbb időt töltötte, ahol haló porában (sajnálatosan többször is megbolygatva) nyugszik, hanem Monoron, ahová pár hónapra nevelőszülőkhöz adták; Öcsödön, ahol nevelőszülőknél az elemi iskolát elkezdte; Szabadszálláson, ahol anyai nagyszüleinél több vakációt töltött, s ahonnan több verséhez vitt élményt magával; Makón ahol 1920 és 1923 között tanult, s ahová később is visszalátogatott; Mezőhegyesen, ahol 1921 nyarán

házitanítóskodott; Kiszomboron, ahol 1922-ban nyári vakációját munkával töltötte; Szegeden, ahol első két verseskötete megjelent, ahol egyetemi tanulmányokat folytatott; Hatvanban, ahol Hatvany báró vendége volt; Gödön, ahol munkásokkal foglalkozott; Hódmezővásárhelyen, ahol (1929 és 1935 között) nővérei éltek, s ahol több nagy verse született; Lillafüreden, ahol az *Ódát* írta; Balatonszárszón, ahol meghalt, s amelynek temetőjében négy és fél évig pihent.

De a fővárosban is több kerület a magáénak tekintheti, hiszen a IX. kerületi Gát u. 3-ban született, s tíz év alatt e kerület további kilenc lakásában élt gyerekként. A VI. kerületi Lovag utcában (3. sz.) Jolán nővérénél lakott (1919/20-ben), 1928-31-ben pedig az Andrássy út 6. sz. alatt volt lakása. A VIII. kerületi Homok utcai polgári iskolában (2. sz., 1920) vizsgázott; az I. kerületi Attila úton lévő a Werbőczy Gimnáziumban tett érettségi vizsgát (1923. decemberében). A XIII. kerületi Hollán utcában (9. sz.) lakott a 30-as évek elején József Jolán, akinél Attila gyakran megfordult; a Váci út 4. sz. alatt pedig 1936 tavaszán a Szép Szó szerkesztőjeként élt a költő. A XIV. kerületi Korong utcában (6. sz.) volt Szántó Judittal közös otthonuk 1930 és 1937 között (megszakításokkal); élete utolsó esztendejében pedig a II. kerületi Káplár utcában (5. sz.) lakott.

A felsorolt helyek nagy részén ma már emléktábla őrzi József Attila ott-tartózkodásának tényét, s ezekhez kultuszcselekmények – koszorúzás, megemlékezés – kapcsolódnak. Több helyen (például a Gát utcában, Makón, Szárszón) emlékszobát is nyitottak a család, a költő tárgyaival. Mindez széles alapokat teremt ahhoz, hogy a honismereti munka keretében is megemlékezzünk a száz éve született költőről, munkásságáról, valamint helyi kapcsolatairól. Több helyen nyomtatásban is közzétették a József Attila-emlékeket, kortársi visszaemlékezések, dokumentumok jelentek meg. Szép példaként említhetem meg ezek közül Péter László professzornak „József Attila Szegeden" című könyvét, amelyet a centenárium alkalmából most újra kiadtak.

2005 hivatalosan is József Attila emlékév, s ez rendezvények hosszú sorának előkészítését, megszervezését, támogatását jelenti. Hosszasan sorolhatjuk a már az első félévben megvalósult és az ezután sorra kerülő eseményeket. A teljesség igénye nélkül, csupán a megemlékezések gazdagságát jelezve említek néhányat. Irodalomtörténeti konferenciák méltatják a költő munkásságát Budapesten (az Akadémián és a Kossuth Klubban), Zentán, Egerben; Balassagyarmaton, Kolozsváron, Székesfehérvárott, Pozsonyban, Triesztben, Aachenben, a szlovákiai Komáromban. A költő tanításának kérdéseiről Szekszárdon tartanak tapasztalatcserét; könyvbemutatók sora szerepel a programban; tanúi lehetünk József Attila verseire írt kórusművek bemutatásának; szavalóversenyeknek, a fővárosban versfesztivál szolgálja irodalmunk és az ünnepelt népszerűsítését. Ő kerül a középpontba a X. Kárpát-medencei Költőtalálkozón; digitális vándorkiállítását bemutatják Debrecenben, Aradon, Székelyudvarhelyen, Székesfehérvárott, Bécsben, Berlinben, Szegeden, Egerben. Az idei Tokaji Írótáborban reá emlékeznek; iskolások számára Balatonalmádiban szerveznek József Attila-tábort; ő lesz az egyik „sztár" az idei Sziget-fesztiválon. Vers- és rajzpályázatot hirdettek, s se szeri se száma a zenés, verses esteknek. A József Attila Társaság az Angyalföldi József Attila Művelődési Központtal, a Ferencvárosi Művelődési Központtal, a Magyartanárok Egyesületével, valamint a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Tanári Tagozatával közösen 12 kategóriában (tanulmányírás, szavalás, zene, képzőművészet) hirdetett versenyt általános és középiskolás diákok számára József Attila születésének centenáriuma alkalmából. Határainkon kívül is gondolnak rá: Moszkvában és Nagyváradon szobrot avattak már. Ismereteim szerint itt, Pécsett a Országos Színházi Találkozón is jelen volt a költő emlékezete, a Baranya Megyei Könyvtár József Attila és az avantgárd mozgalmak címmel szervez konferenciát, előadások lesznek a Pécsi Művészetek Házában, valamint az egyetemen. Biztosak lehetünk benne, hogy e nagyobb szabású rendezvények mellett a helyi közösségek és intézmények sem feledkeznek meg az emlékezésről.

Hozzájárulhatnak az évforduló méltó megünnepléséhez a József Attila-kutatás újabb eredményei. 1998-ban megjelent a Szabolcsi Miklós által alkotott, minden eddiginél gazdagabb és teljesebb monográfia-sorozat zárókötete is, így a teljes pályakép előttünk van. A rendszerváltozás után eddig kevéssé kutatott részletkérdésekre is nagyobb figyelem irányult; többen foglalkoztak például a költő betegségével, vizsgálták a folklórral való kapcsolatát; közzétettek több levélgyűjteményt, emlékezést, kiemelten elemezték kései költészetét, vizsgálták kultu-

szának születését. A centenáriumi év tavaszán folyóirataink kellő elmélyültséggel foglalkoztak vele, több tudományos konferencia témája lett József Attila emberi-költői világa. Alaposnak mondható az a figyelem, amely a közszolgálati televízióban és rádióban a költőre irányul, így feltételezhetően újabb olvasókhoz jut el a szava.

Vannak, akik ma József Attilában a félreértett költőt látják. Ha arra gondolunk, hogy a dogmatizmus kártétele, egyoldalúsága akár két nemzedékre is hathatott, hogy a belemagyarázás vagy az elhallgatás által e költői világ egyes elemeire nem jutott kellő figyelem, akkor el kell ismernünk, hogy sokak József Attila-képén korrekcióra, kiegészítésre van szükség. Mára azonban a kutatás ismertté tette a teljes életművet, nincs tehát akadálya annak, hogy a maga sokszínűségében lássuk ezt a lírát, s a költő elnyerje az őt megillető helyet klasszikusaink között és az olvasók széles táborának szívében. Igaz, vannak olykor az elemzők körében túlzások ma is, például fölfedezhető olykor némi öncélúság a hatáskutatásban vagy túlértékelés a mélylélektan szerepe kapcsán. És várnak nagyobb feladatok még az irodalomtudományra; hiszen jó lenne József Attila költői szótárát összeállítani, újabb bibliográfiáját meg kritikai kiadását összeállítani. Mára megszűnt azonban az az egyoldalúság, amely József Attilában csak a proletárköltőt látta, s egyre határozottabban kirajzolódik a közvéleményben is, hogy a magyarság és az emberiség klasszikusaként kell reá tekintenünk. A centenáris évforduló megünneplése akkor tekinthető sikeresnek, ha ezt képes bemutatni, s ha megértetjük verseinek szépségét, tartalmi mélységét.

4. Mit vonhatunk le tanulságul az évfordulók ünneplésének múltbeli és jelen példáiból?

Először is azt, hogy az egyénekben és a közösségben él az igény az emlékezésre, a nagyjaink iránti viszony értékelésére. Az irodalmi évfordulók megünneplése, a kiemelkedő alkotó személyiségek méltatása ugyanis összefügg a befogadói mentalitással, az emberek kultikus hajlamával. Vagyis nem az a kérdés, hogy helyes-e az évfordulókhoz kötődő, s ezáltal öt-tízéves ismétlődéssel sorra kerülő ünneplés. Ezt ugyanis természetes emberi igénynek tekinthetjük. A kérdés inkább az, hogy helyesen, okosan, illően emlékezünk-e.

Az irodalomhoz, az irodalmi évfordulókhoz való viszonnyal foglalkozva rá kell mutatnunk, hogy fölfedezhető benne mind a negatív, mind a pozitív hatás lehetősége. Az előbbi valamiféle torzításban testesülhet meg, az utóbbi viszont ezeknek az alkalmaknak a mozgósító, közösségteremtő erejében rejlik. Arra kell törekednünk, hogy elkerüljük, az eltúlzott ünneplésből, az egyoldalúságból, a vulgarizálásból, a túlértékelésből, a magamutogatásból fakadó veszélyeket, s hatni tudjunk a nagy alkotók emberi-szellemi teljesítményéből megismerhető tartalmak gazdagító sugárzásával.

Nézetem szerint a honismereti kutatók és közösségek érdeklődési körébe – a nemzeti, irodalmi évfordulók méltó, közösségi ünneplésén túl – az irodalom helyi hagyományainak feltárása tartozik elsősorban. E mögött az a meggyőződés húzódik meg, hogy aki szülőföldje, lakó- vagy munkahelye irodalmi emlékeit felkutatja, az emlékhelyek jelentőségét mások számára is világossá teszi, olyan élményforrásokat tár fel, amelyek kedvező értelemben hatnak a személyiségre, s erősítik a helyi kötődés szálait. Az emlékhely – a szülőház, a lakóépület, a sír – gondozása rendszeresen visszatérő feladatokat ad a közösségnek, tartalmat a helyi honismereti munkának. Goethe mondta, hogy ha a költőt meg akarjuk ismerni, fel kell keresnünk szülőföldjét. Ezzel is összefügg a honismereti tevékenységnek az az ága, amely megbízható adatfeltárással segíti a tudományt, az alkotások, illetve az irodalomtörténeti folyamat megértését.

Az irodalmi emlékházak, emlékkiállítások, muzeális gyűjtemények többnyire helyi kezdeményezésre születtek, hiszen egy-egy település, közösség a maga szellemi rangját ezzel növelni tudja, a nemes értelemben vett büszkeséggel összefüggő helyi tudat ezzel fontos tartalmat kap. S ha ezekhez az emlékhelyek kultusza, ünneprendje kapcsolódik, akkor nemzedékeken át, s tágabb körre kiterjedően is érvényesül egy olyan hatás, amely nélkülözhetetlen nemzettudatunk egészséges fejlődésében.

Előadásom vége felé a helyi kezdeményezések, tevékenységi formák fontosságát kell hangsúlyoznom. Azért, mert ez összefügg a honismereti szemlélet lényegével, s azért, mert így könnyebbé válik az egyének és a kisebb közösségek számára egy-egy évforduló lényegének megértése. Irodalmunk nagyjaira akkor emlékezünk méltóképpen, ha ebben a megemlé-

kezésben valamiképp *tevékenyen* veszünk részt, s nem puszta és gépies befogadói vagyunk a mások által létrehozott produkcióknak.

Aligha kell itt, Akadémiánkon aprópénzre váltott tanácsokkal, irányelvekkel szolgálnom, hiszen a jelenlévőknek megvannak saját tapasztalataik. Amit az irodalmi évfordulók, a jeles személyiségek kapcsán elmondottam, mégis sugalmaznak a további gyakorlat számára olyan tanulságokat, amelyek erősíthetik kinek-kinek a személyes meggyőződését, további munkálkodását. Az évfordulós megemlékezéseket sohase tekintsük külső késztetésből vállalt kampányfeladatnak! A megfelelő előkészítés érdekében már egy-két esztendővel előbb át kell gondolnunk az ünneplés tartalmi és formai elemeit, szellemi és anyagi erőforrásainkat. Ezek mérlegelése alapján készülhetnek a tervek, kereshetjük meg a pályázati támogatások lehetőségét, kérhetjük fel a tudományos megalapozásban, a technikai kivitelezésben, az ismeretterjesztésben és közösségformálásban közreműködő személyeket, intézményeket. Csak gondos helyzetfelmérés alapján dönthető el, milyen kört vonunk be az ünneplésbe, képesek vagyunk-e emlékjel (tábla, szobor) állítására, alkalmi kiadvány megjelentetésére.

Irodalomról lévén szó, az a helyes, ha a műveké a fő szerep. A művekhez pedig sokfelől és sokféle célzattal közelíthetünk a tudományos búvárlattól, a mikrofilológiától kezdve, az újraközlésen, könyvkiadáson át a tolmácsolásig, a népszerűsítésig. Sőt – mint a József Attila év idei programja jelzi – célravezetők lehetnek a játékos formák is. Keressük meg, hogy a magunk helyén és körében mivel tudunk erőltetés nélkül hozzájárulni a méltó megemlékezéshez, hogy sajátos megközelítéssel, helyi színekkel érdeklődést kelthessünk, s ne vesszen el igyekezetünk az ünneplés tengerében! Azt sem feledhetjük azonban, hogy minden alkotás része az életműnek, azon túl pedig nemzeti kultúránk kincsestárának, tehát hasznos feladatra vállalkozunk, ha az ünnepelt alakját tágabb környezetbe helyezzük. A helyi kötődés feltárása, közkinccsé tétele mindehhez valami többletet ad azzal, hogy személyesebbé, átélhetőbbé teszi a viszonyt az alkotó és a befogadó, a múlt idők és a jelenkor között. Aki pedig képes erre a beleélésre, megértésre, az igazán részesévé válik irodalmi és nyelvi kultúránknak, ezáltal pedig nemzeti közösségünknek.

A hazai irodalmi évfordulók, jeles személyiségeink méltó ünnepléséből kivirágzó érték tehát abból fakad, hogy a koncentrált és tartalmas megemlékezés által közelebb kerülhetünk egy életműhöz, egy életpéldához, ez pedig mind személyiségünkben, mind a nemzeti közösséghez fűző kapcsolatainkban gyarapító erővé válhat. S ha ez így van, épp azon mérhetjük le egy évforduló cselekményeinek hasznosságát, hogy milyen mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy jobb emberré, jobb magyarrá lehessünk. Nem véletlen, hogy a százéves József Attila is így könyörgött egykor hazájának:

...adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak...

Ezt kérjük és kívánjuk ma is, ezt segíthetik elő évfordulóink, s ezt szolgáljuk valamennyien a honismereti mozgalomban.

Kováts Dániel

Tizenöt éves a Honismereti Szövetség

Előadásom elején szükségesnek tartom, hogy leszögezzem: nem a honismereti mozgalom, még kevésbé a honismereti érdeklődés, a honismereti gondolat az, aminek másfél évtizedére emlékezem, hanem a Honismereti Szövetség, pontosabban a „megyei honismereti egyesületek szövetségének" tizenöt esztendejéről kívánok szólni. Hiszen nagyon jól tudjuk, hogy a honismereti mozgalom a korszerű nemzettudat kialakulásával, a felvilágosodás időszakában bontakozott ki, a reformkorban lett a nemzeti gondolat alapozója, a szabadságharcban kovácsolódott, az önkényuralom idején vált a nemzeti ellenállás egyik eszközévé, a millennium korában lett az ünneplő nemzeti emlékezet fontos tényezője, majd a világháborút követően az országvesztés okait kereső befelé forduláskor a nemzet sorsán töprengők a hon jobb megismerésében, az „ország felfedezésében", az elveszett államiság helyett a megtalált népiségben

keresték és találták a megmaradás reményét. Mint ahogyan az 1950-es években megindult önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom is azoknak a népben-nemzetben gondolkodó patriótáknak nyújtott kereteket és lehetőségeket, akik a pártpolitika nagy ívben való elkerülésével kívánták szolgálni népüket, s menteni a nemzeti értékeket. Tiszteletbeli elnökünk, Kanyar József – nyugodjon békében – nem véletlenül fogalmazott úgy egyik nyilatkozatában, hogy *„a honismereti mozgalmat századok érlelték."*

Ez a „századok óta érlelődő" mozgalom lett azután az 1960-as évektől a Hazafias Népfront sokszor kétes értékű politikai védelmét élvező, annak különböző bizottságaiban megvalósuló, a Népművelési Intézet szakmai hátterére támaszkodó, rendszerint „szervezett"-ként emlegetett *honismereti mozgalom. Szervezett*nek neveztük, pedig hát a diktatúra időszakában talán ez volt Magyarországon az egyetlen nem felülről szervezett, hanem alulról építkező, szerveződő mozgalom, amelyben olyan emberek vettek részt, akik a honismereti munkát szolgálatnak tekintették, nem pedig érvényesülési lehetőségnek. Ügyesen felhasználva a pártállam három T-vel (Tiltott, Tűrt, Támogatott) jellemzett művelődéspolitikájában rejlő réseket és hézagokat, lehetőleg elkerülve a veszélyes zónákat, kijátszva a kijátszhatókat, összekacsintva a lehetséges fegyvertársakkal, az 1960-as, 1970-es, 1980-as években jelentős eredményeket tudott elérni a mozgalom a krónikaírásban, az ország-fényképezésben, az üzem- és intézménytörténet írásban, a honismereti szakkörök és táborok szervezésében, és számos más területen.

A honismereti bizottságokban dolgozó, vagy legalábbis azokhoz kötődő, esetleg csak általuk számontartott honismereti munkások hozták létre 1990-ben a megyei és a fővárosi honismereti egyesületeket, valamint ezeknek az egyesületeknek a szövetségét, a Honismereti Szövetséget. Nem volt egyszerű ez a megalakulás, hiszen kevesen voltak már, akik emlékeztek a civil társadalmi szervezetek eltörlése előtti időkre és a társadalmi szervezetek működésének módjára. Ebben az újjászerveződésben akkor, 1989 és 1990-ben a mozgalom nagy segítséget kapott Szikossy Ferenctől, akit aztán a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságával járó elfoglaltságok miatt azóta sajnos nélkülöznünk kell a mozgalomban. Bár azt, hogy a Honismereti Szövetség létfontosságú infrastrukturális háttérrel dolgozhat, azt a Népművelési Intézet jogutódjaként működő Magyar Művelődési Intézet mellett elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeumnak, azon belül is elsősorban Szikossy Ferencnek köszönhetjük. Nem tudom, hogy az 1990 táján megalakuló, különböző civil szervezeteknek hány százaléka maradt fenn, de hogy a Honismereti Szövetség megmaradt, az már önmagában mutatja, hogy tizenöt esztendővel ezelőtt, az újjászervezéskor egyrészt volt mire alapozni, másrészt pedig azok, akik akkor megformálták ezt a struktúrát, nem végeztek kontármunkát.

XIX. Honismereti Akadémia. Békéscsaba 1991. Szabó Ferenc, a Békés Megyei Honismereti Egyesület elnöke köszönti a résztvevőket. Tőle jobbra dr. Kanyar József, a Honismereti Szövetség elnöke és Jároli József, a Megyei Levéltár igazgatója. (Mándli Gyula felvételei)

A Honismereti Egyesületek és a Honismereti Szövetség keretei között működő honismereti mozgalom azonban nemcsak hogy fennmaradt, hanem kiszélesedett, elmélyült és számos területen igen eredményesen töltötte be vállalt feladatát. Civil szervezethez méltó módon, olyan társadalmi erőket és szellemi energiákat sikerült mozgósítanunk, olyan feladatokat tudtunk megvalósítani, amiket intézményi keretek között, különösen pedig hivatalnoki munkával csak korlátozott mértékben, és sokkal nagyobb költségekkel lehetett volna elérni.

A tizenöt esztendő során elért eredményeinket fogom a következőkben számba venni, mégpedig nem kronologikus rendben, hanem tevékenységünk különböző területei szerint. Tisztségemből következően természetesen elsősorban a Szövetség munkáját mutatom be, de ebben természetszerűen benne van a megyei honismereti egyesületek, valamint a fővárosi Honismereti Társaság munkája is. Bartha Éva titkárunk bizonyára megerősíti azt a megállapításomat, hogy a megyei egyesületek jórészt önállóan dolgoznak, a Honismereti Szövetségnek azonban gyakorlatilag nincs egyetlen olyan feladata és eredménye, amit nem egy vagy több megyei egyesülettel közösen valósított volna meg. Örvendetes továbbá, hogy egyre több olyan eseményre kerül sor, amihez több megye egyesülete közösen gyürkőzik, amit több megyei egyesület vállvetve valósít meg.

A Honismereti Szövetség tizenöt esztendős, rendkívül szerteágazó munkáját tíz pontba tömörítve mutatom be.

A Honismereti Akadémiák

A honismereti munka rendszerváltáson átívelő folyamatosságát talán akadémiáink jelzik a leginkább. Ez a folyamatosság nemcsak számozásukban mutatkozik meg, hanem abban a már az 1980-as évek második felében formálódó szemléletben és törekvésben, hogy a magyar sorskérdések egy-egy fontos témáját tűzi napirendre, tárgyalja meg plenáris üléseinek előadásaiban, szekcióiban. Ilyen volt már a az 1980-as évek végén a *Mi a haza?*, a *Nemzettudat, magyarságtudat* témakör, részt vállalva ezzel társadalmunknak a rendszerváltáshoz szükséges lelki és – mondjuk ki – nemzetpolitikai előkészítésében. Úgy érzem nem rajtunk múlt, hogy a társadalmi megújulás hazánkban ilyen felemásra és ingadozóra sikeredett.

Nagy történelmi évfordulóink, a honfoglalás, az államalapítás, Kossuth Lajos, Balassi Bálint születése, az 1848/49-es és a Rákóczi- szabadságharc jó alkalmat adtak arra, hogy – Kanyar József fogalmazásával – „nemzetféltő honismereti mozgalmunk" kellő emelkedettséggel ünnepelhessen. Talán mozgalmunk felnőtté válását jelzi, hogy Akadémiáinkon kissé háttérbe, vagy mondjuk úgy: a szekciókba szorultak a módszertani kérdések, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne ezek az alkalmak lennének a honismeret mozgalom legfontosabb továbbképzési fórumai. Mindemellett a honismereti akadémiák továbbra is megvalósítják a régi barátok, talán mondhatom így: *fegyvertársak*, sokszor csak évente egyszeri személyes találkozását, jóízű együttlétét is.

Hatalmasak ezek az akadémiai seregszemlék, ahol újra és újra együtt van – megint csak Kanyar József szép kifejezését használom – a *honismereti mozgalom szekértábora*. Hatalmasak, ha a résztvevők számát, ha a napirendre tűzött témák súlyát nézzük, de hatalmasak a tekintetben is, hogy nemcsak a maradék Magyarország mozgalmának legjobbjai gyűlnek össze, hanem egyre többen azok közül is, akik az elszakított területeken szolgálják a jelenleg csak a *magasban létező haza*, a szívünkben élő hon minél jobb, minél teljesebb megismerését.

Az Ifjúsági Honismereti Konferenciák, Akadémiák

Minden civil szervezetnek létkérdése, hogy mennyire tudja munkájába bevonni az ifjúságot. Különösen így van ez az olyan mozgalmak esetében, amelyek munkája elsősorban a hagyományos értékek megőrzésére, továbbéltetésére vonatkozik, és különösen így van ez az olyan korok társadalmi-politikai közegében, amelyek kiemelten az internacionalizmus, a kozmopolitizmus, a nemzeti nihilizmus, a globalizmus eszméjét vállalják föl, vagyis amikor az önálló világképpel csak korlátozott mértékben rendelkező fiatalság számára – hogy úgy mondjam – nem divatosak azok az eszmék, amelyeken a honismereti mozgalom alapszik.

Ilyen körülmények között kiemelt jelentősége van minden olyan törekvésnek, ami mozgalmunkba az ifjúság bevonását szolgálja, szolgálhatja. Elmondhatjuk, hogy a honismereti mozgalom e téren nem áll rosszul, de azt is be kell vallanunk, hogy egyáltalában nem áll jól. Nem áll rosszul, ha az ifjúsági táborok számát tekintjük, de nem áll jól, ha azt nézzük: anyagilag

hány olyan ifjúsági honismereti tábort tudunk támogatni, ahol e támogatás fejében el is várhatjuk, hogy ott értékes és színvonalas honismereti munka folyjék. Jól állunk, mert számos iskolában valósul meg a honismeret oktatás, vagy legalábbis a foglalkozás valamilyen formája, de igenis rosszul állunk, ha bele gondolunk, hogy milyen sok oktatási intézményben és milyen sok pedagógusképzőben nem valósul meg mindez, sőt jószerivel azt sem tudják, hogy mi fán terem a honismeret. És persze büszkék lehetünk az évente, idén már tizedszer megrendezésre kerülő, színvonaluk miatt immár Ifjúsági Honismereti Akadémiának nevezett találkozókra, de szomorúan kell látnunk, hogy abból az évente összegyűlő 60-70 fiatalból, akik olyan lelkesen, olyan okosan vesznek részt az Ifjúsági Akadémiák munkájában, milyen kevesen lesznek a későbbiekben mozgalmunk elkötelezett munkásai.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne kellene mindent elkövetnünk a honismereti diáktáborok szervezéséért, az Ifjúsági Honismereti Akadémiák vonzóvá és élményszerűvé tételéért, a fiatalok elbűvöléséért, elvarázslásáért, életüknek a honismereti munkában rejlő szépségekkel való értékesebbé tételéért.

A honismereti vetélkedők

Gyakorlatilag hasonló célokat, az ifjúság és a honismereti mozgalom gyümölcsöző találkozását szolgálják a Honismereti Szövetség és a megyei egyesületek által, immáron tíz esztendeje szervezett művelődéstörténeti vetélkedők. Csak emlékeztetőül mondom a témákat: honfoglalás, 1848/49, a tudás forrásai – a közgyűjteményeink, Szent István királyunk és az államalapítás, a Rákóczi-szabadságharc. Volt, amelyik egy esztendő alatt lezajlott és volt amelyik három esztendeig tartott, s esetenként több tízezer diák, több ezer tanár és reményeink szerint sok-sok testvér, szülő és nagyszülő vett részt – hacsak közvetve is – ezeken az egész Kárpát-medencére kiterjedő történeti, művelődéstörténeti vetélkedőkön. Ha gondolatban összeszámoljuk, nagyon sok embert, különösen sok fiatalt érinthettek meg ezek a vetélkedők, felkeltve figyelmüket a magyar múlt, a magyar történelem iránt. Tíz év alatt több százezer, talán félmillió ember. S mégis, siralmasan kevesekhez jutott el, mivel alkalomról alkalomra meg kellett tapasztalnunk, egyrészt azt, hogy ebben az országban még nemzeti elkötelezettségű kormányok időszakában is milyen kevés pénz jut az ifjúság nemzettudatának erősítését szolgáló eseményekre, másrészt, hogy a közszolgálatinak mondott médiáink, különösen a televíziók milyen beszűkülten értelmezik a „köz" szolgálatát. Pedig amikor módom volt közreműködni a tekintetben, hogy a televízió legalább egy keveset enyhítsen az ifjúság ízlésében és értékrendjében okozott káron, színvonalas és hasznos műsorok készültek, amiknek jó visszhangjuk volt határon innen és túl. Nem beszélve arról, hogy a fiatalok részvételére milyen ösztönzően hat az öngerjesztő folyamat, a remény, hogy a szentnek kikiáltott dobozban viszontláthatja önmagát. Meggyőződésem, hogy ha a televíziókat érdekeltté lehetne tenni a nemzeti töltésű műsorok készítésében, a Honismereti Szövetség által szervezett vetélkedők ehhez kitűnő – és rendkívül olcsó – alapanyagot szolgáltathatnának.

Csak itt, magunk között említem a honismereti vetélkedők másik, számunkra ugyancsak fontos hozadékát, hogy ezek az alkalmak voltak azok, amikor a megyei- és területi döntők lebonyolításában még azok a megyei egyesületek is részt vettek, több-kevesebb munkát vállaltak, amelyek egyébként – hogy is mondjam – nem szaggatják az istrángot. És ez nagyon fontos dolog, hiszen a honismereti közösségeket legerősebben az értelmes, közösen végzett munka élménye és öröme tarthatja össze.

A honismereti táborok

Most látom, hogy még mindig az ifjúságnál tartunk, hiszen a táborok is az ő honismereti mozgalomhoz való kötődésük erősítését szolgálják. A Honismereti Szövetség évente sajnos egyre kevesebb, már csak 15-20 honismereti tábort tud támogatni, jelképesnek számító, sokszor szégyenletesen szerény összegekkel. Jelentősebb az a szellemi-szakmai segítség, amit a velünk együttműködő szakemberek révén tudunk nyújtani a táborok szervezői számára. Másfelől az is igaz, hogy az országban tőlünk függetlenül is egyre több olyan nyári ifjúsági tábort szerveznek, amelyben helyet kap a honismeret, vagy talán helyesebb, ha úgy fogalmazunk, hogy ahol felhasználják mindazon értékeket, amiket a honismereti mozgalom tud közvetíteni. Elsősorban természetesen a megyei honismereti egyesületek számára adott a lehetőség, hogy együttműködjenek a táborokat szervező iskolákkal, művelődési otthonokkal, egyházakkal.

XXVI. Honismereti Akadémia. Karcag, 1998.

Fodor István Ferenc Jászjákóhalma polgármestere és dr. Kanyar József, a Honismereti Szövetség elnöke

A Szolnok Megyei Honismereti Egyesület köszönti a Honismereti Akadémia résztvevőit

Az iskola és honismeret konferenciák

A pedagógusképző főiskoláinkon – ez jól megmutatkozott a nemrég, Szegeden e témában szervezett konferencián –, rendkívül hiányos, alkalomszerű és személyfüggő a honismeret, a szülőföldismeret, a hagyományismeret oktatása. Pedagógusaink pedig, akik közül sokan egy emberöltővel ezelőtt még úgy nyilatkoztak, hogy mi ezt akkor is csináljuk, ha megtiltják, ma – tisztelet a néhány kivételnek –, inkább azt firtatják, vajon hány „kredintpont" szerezhető a honismerettel? Ezért szervezi meg a Honismereti Szövetség lehetőleg kétévente az Iskola és honismeret témájú tanácskozást – persze ez is attól függ, hogy a pénzt osztók éppen mennyire tartják fontosnak ezt a témát. Jól esik látni, hogy azok a pedagógusok, akik eljutnak ezekre a konferenciákra, milyen fontosnak tartják a honismeret nevelésben betöltött szerepének erősítését. Nekem ilyenkor mégis az a sokezer tanár és tanító jut eszembe, aki talán nem is hallott a honismeretről, és aki fölösleges tehertételnek érzi a honismeret helyi tantervben való oktatásának – no, nem előírt, hanem kegyesen megengedett – lehetőségét. Persze vannak szívet melegítő és követésre méltó példák, talán a legnagyobb hatású éppen itt, ahol a Baranya megyei Honismereti Egyesület immár három esztendeje évente megrendezi „Iskola és honismeret" című, egyre színvonalasabb rendezvényét, amelyre már az ország minden részéből érkeznek előadók. Azt gondolom, itt az ideje, hogy a rendezvény szétfeszítse a megye határait, s legalábbis regionálissá, térségivé terebélyesedjen.

A honismereti kiadványszerkesztők tanácskozása

Szövetségünk szinte minden rendezvényére a nomádság jellemző, annak minden szépségével és erényével. Ezek a kiadványszerkesztői tanácskozások is minden alkalommal más-más megyében kerülnek sorra, talán nem véletlen, hogy rendszerint kis hazánknak egy-egy olyan kies vidékén, ahol különös örömmel találkoznak egymással, a hasonló érdeklődésű, vagy éppen azonos cipőben járó honismereti szerkesztők, kiadók, szerzők. Nem is gondolnánk, hogy milyen sokféle honismereti, vagy honismereti jellegű kiadvány létezik. Magam is megdöbbentem, mikor két esztendeje, a zánkai tanácskozásra készülve nem kevesebb, mint tizenhárom műfaji csoportot vettem számba. Ha valaki nem hiszi, lapozzon bele a Honismeret folyóirat bibliográfia rovatába, meggyőződhet róla.

Fontosak ezek a kiadványszerkesztői találkozók, elsősorban azért, mert e tekintetben nagyon eltérnek egymástól a megyék és a megyei honismereti egyesületek. Egyikük ezzel büszkélkedhet, másikuk azzal, s persze van, amelyik alig valamivel. Pedig nagyon fontos lenne, ha minden megyei egyesület kiadhatná a maga honismereti periodikáját. Óriási húzóerőt jelent ez a honismereti munkában. Abban reménykedem, hogy minden kiadványszerkesztői tanácskozáson újabb és újabb emberekben érlelődik meg az elhatározás: na hát ezt mi is megpróbáljuk!

Az évfordulókhoz kötődő rendezvények

Remélem, hogy a Honismereti Szövetség tizenöt éves munkájának bemutatása során már eddig is érzékeltetni tudtam a Szövetség és az Egyesületek együttes erőfeszítésének jelentőségét. Így van ez a különböző évfordulókról való, több megye közös szervezésében rendezett ünnepségek esetében is. Ilyen volt a Bél Mátyásra és a Trianonra való emlékezés a fővárosban, vagy a Deák Ferencről történő megemlékezés Zala megyében. Talán sikerül a Tolna és a Fejér megyei Egyesülettel közösen megvalósítanunk egy emlékező ülést Vörösmarty Mihály halálának 150. évfordulója alkalmából.

Bizonyára egyetértünk abban, hogy a történelmi személyekről és eseményekről való nagy országos, megemlékezések mellett szükség van a honismeret keretei közti ünneplésekre is. Egyrészt, hogy a helytörténetírás jeles képviselői hozzátehessék a maguk kutatásának helyi eredményeit az országos képhez, árnyalva annak fő vonásit, másrészt pedig úgy gondolom a honismeret helyi munkásai, lokálpatriótái hatékonyabban közvetíthetik az évfordulókhoz kapcsolódó ismereteket a helybéli emberekhez.

A Honismeret folyóirat

Folyóiratunk nem 15, de 33, vagy talán – a szürke füzetekkel együtt – 39 esztendeje szolgálja a honismereti mozgalmat. Nézzék el nekem, ha mint a lap szerkesztője, nem tudok róla el-

fogultság nélkül beszélni, s az indokoltnál talán büszkébb vagyok az erényeire, de hiányosságai és hibái is jobban fájnak, mint ha kívülállóként nézném. Mindenesetre elszomorít, hogy a terjesztés bürokratizmusa és a posta közömbössége miatt évről évre csökken az előfizetők száma, a magunk tehetetlensége miatt még mindig nem sikerült elérni, hogy utcai árusításban ismét kapható legyen a Honismeret. Az is érthetetlen számomra, hogy a megyei honismereti egyesületek több ezres tagságának miért csak töredéke fizeti elő a mozgalom lapját. Pedig úgy érzem, hogy a Honismeret jól szolgálja a mozgalmat. Beszámol a különböző helyeken folyó munkáról, eseményekről, ismerteti a honismereti kiadványokat, évfordulókat, terjedelme korlátai között helyet ad honismereti publikációknak, módszertani írásoknak és anyagközléseknek egyaránt. Mindezt úgy, hogy több mint harminc esztendeje komolyan veszi: a magyar művelődéstörténetet, a magyar szellemiség egységes, azt politikai határokkal nem lehet fölszabdalni.

Nemrégiben egy rádiós beszélgetés során azt mondtam: a Honismeret harminc bekötött évfolyamára pillantva sokszor eszembe jut: hány és hány saját könyvem, saját tanulmányom van beléjük eltemetve. Igen, mindnyájan tudjuk, hogy ez is hozzátartozik a szerkesztői munkához, mégis úgy érzem: életem nagy ajándéka, hogy egy emberöltőn át szerkeszthettem a honismereti mozgalom folyóiratát. Kérem önöket, kérlek benneteket, segítsetek abban, hogy még jobb legyen, a nemrég megújult szerkesztő bizottság tagjaival együtt még több és még színvonalasabb anyagból válogathassunk.

Határontúli kapcsolatok

Büszke vagyok és valamennyien büszkék lehetünk arra, hogy a honismereti mozgalom nem 2004. december 5-e *után*, még csak nem is 1990 után kezdett érdeklődni a határontúli magyarok iránt. Folyóiratunk címlapján, még az 1970-es években, a Honismereti Híradó korában olyan Csonka-Magyarország képe volt, amelyen a Honismeret szó keleti és nyugati irányban egyaránt túlnyúlt. A Honismeretet 1980-ban egy Trianonra emlékező írás miatt zúzták be, s talán csak Töltési Imre tudná megmondani, hogy hányszor kellett védekeznie a nemzeti évfordulók megünneplései során a határon túli magyarok szerepének túldimenzionálására vonatkozó, a pártközpontból érkező, vagy arra hivatkozva megfogalmazott vádak ellen.

1990 után azután már nyíltan felvállalhattuk a határon túli magyarokat, s nem hiszem, hogy a honismereti mozgalom résztvevői között sokan lehettek akik 2004. decembert 5-én sunyi módon távolmaradtak, vagy éppen elszakított testvéreink érdeke ellen szavaztak. Nem hiszem, hogy közülünk kerültek volna ki a vétkesek, és cinkosaik: a némák.

A Honismereti Szövetség társszervezeti státust adott, minden olyan határontúli magyar szervezetnek, amelyik ezt kérte és céljai megegyeznek, vagy hasonlatosak a miénkhez. Így vagyunk a Csemadok keretében működő honismereti munkabizottsággal és a komáromi Művelődési és Kultúrtörténeti Intézettel, a kolozsvári Kőváry László Honismereti Körrel, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottsággal, valamint a délvidéki Bácsország Honismereti Egyesülettel. Minden rendezvényünkre meghívjuk őket, s nem rajtunk múlik, ha nem tudunk közülük többet is vendégül látni. Ez is elsősorban attól függ, vajon a pénzosztók azért írnak-e ki pályázatot a határmenti kapcsolatok ápolásának támogatására, hogy a lelkiismeretükön könnyítsenek, vagy mert tényleg segíteni akarnak. Ennek eldöntésére pályáztunk ez év elején egy határmenti honismereti kapcsolatok fejlesztéséről szóló tanácskozásra, amit végül csak a magunk erejére maradva, igen szűk keretek között tudtunk megvalósítani, természetesen így sem volt hiábavaló. Bízom benne, az Európai Unióhoz való csatlakozásunkból lesz annyi hasznunk, hogy az ugyanerre az útra lépő utódállamok magyarsága természetesebb módon kapcsolódhat anyaországához, így a hazai honismereti mozgalomhoz is.

Európai kitekintés

Az Európai Unióba való belépésünk alkalmából kezdeményezett elképzelésünkkel határozottan nem volt szerencsénk. Abból indultunk ki, hogy Európa boldogabbik, vagy legalábbis szerencsésebb felén lévő országokban nincsen ugyan a miénkhez hasonló honismereti mozgalom, de számos olyan hagyományőrző, közösségépítő, emlékhelyeket ápoló, helytörténettel, intézménytörténettel, családtörténettel foglalkozó személy és közösség, szervezet létezik, amely a mi honismereti tevékenységünkhöz hasonló érdeklődésű. Föltételeztük, hogy a velük

való kapcsolatfelvétel nyomán egymást kölcsönösen segítő és tájékoztató együttműködés alakulhat ki, aminek minkét fél hasznát láthatja. Lehet, hogy rossz módszerrel fogtunk hozzá, de – mint mondják – a kudarc teljes volt.

Az európai országok legtöbbjében működő úgynevezett Magyar Házak vezetőinek írtam, vázoltam a koncepciót, s kértem őket, hozzanak össze bennünket ilyen érdeklődésű ottani szervezetekkel. Hát mit mondjak? A legtöbben nem is válaszoltak, az a néhány pedig aki válaszra méltatott, tökéletesen félreértette kérésünket. Nyilvánvaló, hogy nem ezen az úton lehet eljutni Európa számunkra lehetséges testvérszervezeteihez. De nem keseredtünk el. Nem kapkodjuk el a dolgot. Az Európai Uniónak tudomásom szerint pillanatnyilag amúgy sem a magyarországi honismereti mozgalommal való kapcsolatok felvétele jelenti a legnagyobb gondot, s úgy érzem nekünk is van bőven egyéb tennivalónk.

Feladataink

Példának okáért

• el kellene érni, hogy egyenletesebb és kiegyensúlyozottabb legyen a megyei egyesületek munkája, csökkenjen a különbség tevékenységük eredményessége között;

• rendszeresebbé kellene tenni a határontúli szervezetekkel való kapcsolattartást, mind a Szövetség, mind pedig a határmenti megyék egyesületei tekintetében, még akkor is, ha erre egyelőre a továbbiakban sem számíthatunk anyagi támogatásra;

• mielőbb szeretnénk megvalósítani a honismereti táborvezetői, valamint szakkörvezetői képzés beindítását.

Nem is folytatom! Olyan időben élünk, amikor tevékenységünk bővítésére nem kedvezőek a feltételek, pedig úgy érzem: a társadalom egyre jobban rászorul azokra az értékekre, amiket a honismereti mozgalom közvetíthet számára. Számot vetve lehetőségeinkkel elsősorban az elért eredményeinket kell mindenáron megtartani.

Bármennyire is szeretnénk tehát, nem lehet többet vállalnunk és dolgoznunk, hanem ugyanazt kell elvégeznünk, de valamivel jobban.

Vagy ha lehet: sokkal jobban!

Halász Péter

XXVI. Honismereti Akadémia. Karcag, 1998. A sályi népdalkör műsora. Bartha Júlia muzeológus, Halász Péter és dr. Barsi Ernő, a népdalkör vezetője

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Illyés Gyula:

A nemzeti érzésről[1]

(...) A nagy általánosságban nemzetinek nevezett „érzések", távol attól, hogy idejüket múlták, nagyon is korszerűek: méltók arra, hogy korszerű elemzés alá vessük őket.

Ebbe az elemzésbe – az egybecsomósodott szövevény tárgyilagos szétszálazásába – már a fogalmak elnevezésénél bele kell fognunk. Patriotizmus és nacionalizmus, nemzeti büszkeség és nemzeti türelmetlenség: tudjuk, hogy már e szavak mennyire össze vannak kuszálva; korszak és színhely szerint mily veszélyesen mást jelentenek; csaknem oly veszélyesen, mintha abban a hiszemben, hogy macskát hívok, tigrist invitálok be.

Az eddig elmondottak után talán nem kell külön megindokolnom az én mai keletű különbségtevésemet a nacionalista és a nemzeti érzésűek közt. Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért.

Bármikor és bárhol.

Hogy pedig maga a cselekvés mivel határozható meg, de hajszálpontosan? Kitűnhetett már az is. Nacionalista az a bármily kicsi vagy nagy csoport, amely fokozza az osztálykülönbséget egy másik csoporttal szemben annak arcszíne, vallása vagy anyanyelve miatt. Nemzeti, aki ezt a magatartást oda teszi, ahova való: az elnyomás épp hogy a szocializmust sértő tünetei közé.

A nacionalista jogot sért (más népekét, önző előnyért); a patrióta jogot véd (voltaképpen nem is a maga népéét, hanem az Emberét, az Emberiségét).

A fogalmazás könnyen megjegyezhető, de mégse képzeljük, hogy elemi iskola valami alsó osztályában ülünk, s a tanító diktandóját halljuk. A világ legmagasabb katedráin, legmegbecsültebb tanácskozótermeiben, legünnepibb szószékein a beszéd újra és újra e tömör igazság körül forog: hogyan is kell azt most, mai érvénnyel értelmezni, és a tanulságot itt és ott tartós érvénnyel alkalmazni.

A legfontosabb tisztáznivaló természetesen maga az alap: mi is a nemzeti kérdés tartalma napjainkban, s mi lehet a funkciója. Kazlat lehetne rakni a fölkészült, a lelkiismeretes értekezésekből, melyek a méltó magyarázathoz adatot hordtak a tudomány tucatnyi ágából, de főleg a társadalomtudomány és a lélektan területéről. Lényegkereső szemmel nézve ezek eredményeit is össze lehet tömöríteni úgy, hogy beleférjenek egy elemi iskolai osztály vagy egy népművelési esti tanfolyam füzetébe.

(...)

Az ember társas lény. Tíz ember elkülönítve egymástól: tíz rab. Együttesen egy kis vigalom, egy kis esküdtszék, egy kis eklézsia. Az ótestamentum istene tíz ember gyülekezetét kívánta, hogy megnyilatkozzék. Tízen együtt többek vagyunk, mint számbeli összességünk. Az ember – a legkisebb is – a közösség közegében lett nagybetűs Ember: világváltoztató. Ahogy a madarak szárnyas lények, úgy vagyunk mi társas lények.

---

[1] Részletek a szerzőnek „Szakvizsgán – nacionalizmusból" című 1970-ben keletkezett írásából. E közlemény címét mi adtuk; a kihagyásokat zárójelbe tett három ponttal jelöljük. Forrásunk: *Illyés Gyula*: Útirajzok, esszék, tanulmányok. Bp., 1982. 752–767. old. (*A Szerk.*)

Jövőnk alakulásának – alakításának – első föltétele, hogy milyen közösséget teremtünk. Közösség nélkül nincs jövő.

Emberi közösség nélkül semmiféle emberi jövő nem képzelhető el.

Ám ahogy társaságba: közösségbe is természetesen csak olyanba vágyódunk, amelyben jól érezzük magunkat. Jobban, mint külön-külön való magányunkban. Amelytől tehát kapunk valamit. Nem utolsósorban tanácsot, hogy miképp viselkedjünk. Amelynek segítségére számíthatunk, már csak viselkedésünk viszonzásaképpen is.

Emberi életünk leglényegesebb teendője tehát, hogy kedv- és lélekemelő közösséget alkossunk. Mégpedig minél tágabbat. Együtt végül nemcsak országunknak és bolygónknak – a teljes világmindenségnek is! – minden lakójával.

Az embernek Emberré válását a történelem útján figyelemreméltóan jelzi, hogyan sikerült az ilyen jó csírájú közösségnek határait fokozatosan szélesíteni. Minél több embert egyenrangúvá tenni. Már csak azért is, mert hisz az egyén helye annál biztonságosabb, minél nagyobb az egyének együttesének – a közösségnek – az ereje.

Mármost: miképp működnek napjainkban ezek az egyidőben emberóvó és embernevelő közösségek? – ez volna a következő alsó iskolai és legfelső akadémiai kérdés.

Az erre következő pedig, már a mi számunkra: hogyan működik a miénk, magyaroké? Nevezetesen azoké, akiknek nemzeti ismérve az – folytatva a lapidárisan (kőbe véshetően) egyszerű szóhasználatot !, hogy a magyar nyelvhez, e nyelv alkotta műveltségi körhöz ragaszkodnak. Még hátrányt viselve is, például néhol idegenben. Vagy ajkukra se véve, mert oly messze szakadtak.

Betetézendő mindezt, az lenne még tanulságos, mik a jegyei napjainkban ennek az utóbbi közösségnek. Mit ítél az egészség és mit az esetleges betegség tüneteinek a szigorú elfogulatlanság. Mit kell tennünk az előbbre jutásért, már nagyon is vállalva a jó iránti elfogultságot?

Mindez nem olyan ellentmondásos, sem olyan bonyolult, mint az első odapillantás mutatja. E kérdések területe – ismételnünk kell valahányszor – nem bonyolult: csak összekuszált.

(...)

Szónoki kérdés, hogy ki nem látná a nemzeti érzésnek – mindenfajta közösségi érzésnek – a veszélyeit. Hisz mindnyájan megtapasztaltuk; mondhatnánk: alig tapasztaltunk meg mást belőlük, mint azt, amivel ártani is tudnak. Ha nem tartjuk e szent indulatokat is – ahogy Kossuth mondta „önző énünk e legyőzői"-t – rövid gyeplőszáron. Mert ki ne emlékeznék a pillanatokra, amidőn egy-egy nemzet jogos, sőt szükséges büszkesége hirtelen nemzeti türelmetlenségre váltott át? Amikor egy-egy közösség összetartó ereje, mely eredendően emberinek indult, egyszerre bontó erővé, másokat már-már állati vicsorgással kimaró ragállyá romlott? A századforduló óta nincs fél év, hogy valamely nemzeti kisebbség jajpanasza ne riasztaná az emberiség lelkiismeretét, igen gyakran világhírességek szaváén át követelve gyökeres beavatkozást. S ki ne emlékeznék, hogy az ilyen gyökeres beavatkozások rettenetes háborúkat jelentettek, azok pedig sokszor csak újabb – mintegy szerepcseréből támadt – nemzetiségi fájdalmakat?

Mi következik hát ebből?

Semmiképp a végletnek a véglettel aló összeszikráztatása; nem az a rövidzárlatos logizmus, hogy a büszkeség-türelmetlenség veszélyeinek elhárításául magát a nemzeti érzést, a csordaösztön meggátlásául magát a közösségi érzést fojtsuk vissza; hogy a nemzetiségi bajok föltáróit nyomban háborús uszítóknak, revancheurőknek bélyegezzük. Ezzel épp a bajt növeljük, az erőszak eszközeit működtetjük a magunkéi helyett.

Korunk tele gordiuszi csomóval; jövendőnk van eléjük kötve. Megoldójuk ma sem az önhitt kard, hanem a találékony agy és ujj. Nemcsak az ipar dolgozik munkamegosztással. Az orvoslat is, a bajok megszüntetésének tudománya. Véleményem, hogy az emberi társadalmunk imént említett újabbkori bajainak már a kivizsgálása is ilyenfajta modern munkamegosztást kíván. A kezelés még inkább. Rég rá kellett volna ébrednünk, nekünk, íróknak kiváltképp; Európa e táján élő íróknak még hamarébb. Sajátos területünkön több értelemben is érintve érezhetjük.

(...)

Ilyesmi a mi dolgunk is. Ápolni, továbbfejleszteni egy egészséges, szabad közösséget, amelyben a magyar nyelv kerengeti az embervédő eszméket, nemcsak annak a tizenötmillió embernek, akiket a tüzetes statisztikák magyar anyanyelvűeknek rubrikáznak; mindenkinek, aki – bármely nép fiaként – magyarul is ért. Ha van eredendően nemzetközi lelkületű lény, a tollforgató az. Soha nem sok neki az olvasó, s mindegyiket meg akarja nyerni, azaz, tudja felelősségét – ha csak egy kicsit is igényes – mindegyik iránt.

Honismeret a könyvtárban[1]

Szeretném bemutatni a könyvtárat, mint a helyismeret ismeretszerzésének a lehetőségét. Fontosnak tartom ezt, mert sokan csak a levéltárat, a múzeumot említették, amikor arról volt szó, hogy valami helytörténeti vonatkozású dokumentumnak, eseménynek utána kell néznie. Még a közelmúltban sem volt természetes, hogy a könyvtár a helytörténeti gyűjtésnek a forrása, ismeretek szerzésének lehetősége.

Magyarországon a levéltárakhoz, múzeumokhoz is kapcsolódik a helytörténeti kutatás. Az első olyan írásra, amely a könyvtárak ilyen vonatkozású jelentőségét kiemeli, 1873-ban bukkanunk. Rómer Flóris, a kiváló régész írta egy előterjesztésében a következőket: „Különös figyelmet kellene egy olyan könyvtári osztályra fordítani, mely mindazt egybefoglalná, ami akármilyen nyelven, akárhol, a városról akár könyvben vagy nyomtatásban megjelent. Ideértendők a másolt okmányok és egyéb történeti becsű iratok. Gondot kellene fordítani a fővárosban megjelent könyvekre, a ponyvairodalomra, mindenféle hirdetésekre, jelentésekre, naptárakra, hírlapokra." Mai szemmel nézve is nagyon korszerű ez az ötlet, mégis hosszú idő telt el, míg valami valóság lett belőle. A következő lépcsőfok példája Szegeden a Somogyi-könyvtár, amely sokáig a múzeum keretében működött. Ott hozták létre az első könyvtári helyismereti gyűjteményt. Később, a XX.század elején a főváros könyvtára – a mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár elődje – hozta létre a maga Budapest Gyűjteményét, immár viszonylag korszerű körülmények között. Vidéken azonban alig volt ilyen gyűjtemény. A háború után még a meglévő kevés gyűjtemény is károsult és csökkent.

Az 1950-es években mégiscsak megindult a könyvtár és a helytörténet kapcsolatának fejlődése, hiszen az 1950-es évek végére már valamennyi megyei könyvtárban volt helyismereti gyűjtemény valamilyen fokon. 1957-ben megjelentek az első sajtóbibliográfiák, amelyek az adott megye teljes kiadványanyagát bibliográfiailag feldolgozta. 1964-ben miniszteri utasítás írta elő a megyei könyvtárak helytörténeti tevékenységét, ettől az időponttól számítjuk a jelenleg is működő rendszer létrejöttét. 1997-ben adták ki a 140. sz. törvényt a kulturális javak védelméről.

Felmerülhet a kérdés, hogy van-e szükség ilyen helytörténeti gyűjteményekre. Igen, van! Nemcsak a nyugat-európai és az észak-amerikai országok példái sugallják ezt, hanem a politikai átalakulás sűrűsödő tapasztalatai is megkívánják fejlesztésüket. Várható, hogy a közigazgatási intézményrendszer módosulása, a piacgazdaság kiterjedése és a kulturális szféra átrendeződése nyomán a helyismereti információk, dokumentumok iránti igények tovább differenciálódnak, és a könyvtárban jelentkező kérdések száma tovább emelkedik.

Három tényező hatásával kell különösen számolnunk. Az első a mikrokörnyezet szerepének széles körben észrevehető növekedésével függ össze. A demokrácia kiszélesedése, a települések tényleges önkormányzatának helyreállítása, a civil szerveződések színrelépése, gazdasági vállalkozások sokaságának megjelenése, környezetvédelem fontosságának felismerése jelzi az irányt. A másik tényező a lokálpatriotizmus megélénkülése, mely fokozott mértékben követeli meg, hogy a szülőföld, a lakó- és munkahely múltjának, értékeinek feltárásával járuljanak hozzá a szűkebb környezethez való érzelmi, értelmi kötődéséhez. Egy harmadik elem a történettudományi szemléletváltozás, melynek következtében a történészek egyre nagyobb figyelmet fordítanak a helyi jelenségekre. Más tudományágakban is kezd meghono-

[1] A korreferátum az Iskola és honismeret című honismereti konferencián hangzott el Pécsett, 2004. november 24-én.

sodni az a felfogás, mely szerint az ország története, néprajza, gazdasága, kultúrája nem kis részben, helyi jelenségekből, folyamatokból tevődik össze, ennélfogva a kutatás nem nélkülözheti a helyi információkat, az úgynevezett mikrostruktúrák vizsgálatát, elemzését.

A megyei könyvtárak ugyanazt a szerepet töltik be a maguk régiójában, mint amit az Országos Széchényi Könyvtár a teljes magyar világ vonatkozásban. Ahogy az országos nemzeti könyvtár, a Széchényi Könyvtár gyűjt mindent, ami a magyarságra vonatkozik, ugyanúgy a megyei könyvtáraknak gyűjteniük kell minden olyan dokumentumot, információt stb., ami az adott megyére, a megye településeire vonatkozik. A könyvtári szakirodalomban volt egy tiszavirág életű szakkifejezés, a mélyfúrás. Ami azt jelenti, hogy az adott helyhez közelebb lévő intézmény mélyebbre tud fúrni az információk sokaságában. Az Országos Széchényi Könyvtár soha nem fogja tudni például feltárni az istenkúti híradó anyagát. Erre csak az adott városban, megyében működő könyvtár képes. Egy ilyen helyismereti gyűjteményben az alapvető az állomány.

Milyen szempontok szerint gyűjti a megyei könyvtár a múlt és jelen dokumentumait, az adott földrajzi egység, a nagyváros, megye vonatkozásait?

Három anyagrész különösen jelentősnek minősíthető. Kettő közülük hagyományosan figyelmet kelt: az adott megye településeinek múltjával kapcsolatos egykori úgynevezett forrásdokumentumok, valamint a szakirodalmi feldolgozásokban található történelmi információ. A gyűjtés szempontjából érdektelen, hogy milyen vonatkozásban vagy formában keletkeztek. Természetesen a könyvtári gyűjtőkörben elsősorban a nyomdatermékek tartoztak korábban: könyvek, folyóiratok, heti- és napilapok, továbbá ezek közleményei, meg régi térképek, kisnyomtatványok, plakátok, meghívók, prospektusok, kiállítási katalógusok. Ezekhez társul újabb anyagként a kéziratok, képi ábrázolások, képes levelezőlapok, fotók, metszetek, hangfelvételek, újabban a CD-ROM-ok, DVD-k, videó felvételek gyűjtése.

Tartalmilag, tematikailag kiemelendők azok a dokumentumok, melyek a településen vagy közelében lezajlott jelesebb történelmi eseményekkel, a város vagy község földrajzi nevezetességeivel, néprajzi sajátosságaival, híres műemlékeivel és egyéb rangos létesítményeivel, nagy múltú iskoláival és egyházi központjaival, fontosabb magyar szervezeteivel foglalkoznak, vagyis olyasmivel, amire különösen büszkék lehetnek az ott élők. Ide tartoznak még a helyi kiadók és nyomdák termékei, továbbá azok a kiemelkedő személyek, akik a városban, községben születtek, éltek, dolgoztak. Szép kultúrmissziót betöltő feladat az úgynevezett országos rangú személyiségek, tudósok, írók, művészek, politikusok, főpapok helyi hagyományainak ápolása. A velük kapcsolatos dokumentumok összegyűjtése olykor bizony sok-sok fáradsággal, kitartással és anyagi igénnyel jár. Ám mindez megtérül, mert ezen a módon válik a könyvtár a történelmi tudat egyik bázisává. E dokumentumok által ível át a múlt a jelenbe. Az érzelmi motívumokat is tápláló igen előnyös és nevelő hatású megoldás, ha a gyűjtőmunkába, a dokumentumok felkutatásába, megszerzésébe sikerül bevonni a település lakosságát, főként a fiatalokat, köztük az általános és középiskolásokat.

A helyismereti állományban feltétlenül helyük van azoknak a szépirodalmi, képzőművészeti, fotóművészeti és zeneművészeti alkotásoknak, amelyek a település múltjáról, jelenéről, lakóiról, neves személyeiről, természeti környezetéről íródtak, készültek. A tapasztalatok szerint ezek nagy vonzóerőt gyakorolnak, könnyebben felkeltik az érdeklődést, fokozott mértékben segítik az érzelmi azonosulást, és alkalmasak a magyarságtudat számos más elemének formálására is. A versek, a szépprózai művek az anyanyelv ápolásában, megtartásában, a magyar nyelv sajátos helyi színeinek megőrzésében is nélkülözhetetlenek. Azokban a megyékben és azokon a településeken, ahol nemcsak magyarok laknak, a közművelődési könyvtár helyismereti gyűjteményében természetszerűleg kapnak helyet a másik vagy harmadik, negyedik etnikum dokumentumai, különös tekintettel a kulturális kölcsönhatást, az egymás mellett élést, a sorsközösséget demonstráló, regisztráló kiadványokra, hang- és képfelvételekre.

Egy ilyen nagy állománynak a létrehozása nem egyszerű és napjainkban különösen nehéz. Mert a kiadók, nyomdák számának hirtelen megnövekedése miatt a gyakran otthon, házilag készített, sokszorosított nyomtatványokat nem lehet egyszerűen nyomon követni, nem lehet tudni, hogy hol, mikor, mi készült. A köteles példányok szolgáltatása terén igen laza a fegyelem. A nyomdák egyszerűen megtagadják, mert túl drága a könyv előállítása, s rendelet ide,

törvény oda nem adják át a köteles példányokat a könyvtárnak. Ugyancsak követhetetlen a helyi lapok kiadása. Mostanára már egyesületek, üzemek, városok, települések, magánszemélyek is adnak ki lapot. Megyei könyvtárunkban, ha jól tudom, 123 megyei kiadású időszaki kiadvány jár. Nagyon nehéz ezeket beszerezni, és egy-két hónap után már szinte pótolhatatlanul eltűnnek ezek a lapszámok. Anyagi gondok miatt megváltozott az országos nyomonkövetés is.

A szakszerű elrendezés, nyilvántartás, a helyismereti gyűjtemény sokrétű, színvonalas, megbízható és pontos feltárása hihetetlenül fontos. Alapfeltétele annak, hogy az olvasók, használók megfelelően tudjanak tájékozódni a dokumentumok felől, és az azokban rejlő információk valóban eljussanak hozzájuk. Három dologra szeretnék utalni csupán. Az állományban lévő dokumentumok mindegyikét fel kell tárni, katalógusokba rendezni. Már nem elegendő viszont a könyvek, folyóiratcikkek és egyéb dokumentumok puszta bibliográfiai leírása, hanem a gyűjteményes kötetekben fellelhető tanulmányok, forráspublikációk iránt is megnövekvő érdeklődés miatt ezeket is ki kell gyűjteni a könyvekből és mutatóba rendezni. Nagyon sokan nem egy meghatározott kötetet vagy újságot keresnek, hanem csak valamilyen témakört, amely a legkülönbözőbb könyvekben előfordulhat. Az igény és a helyismereti tevékenység túlnyúlik az adott könyvtár falain. A feltárás során a település olyan dokumentumait is célszerű regisztrálni, amelyek nem a megye könyvtáraiban, közgyűjteményeiben, a megyei vagy területi székhelyeken, hanem máshol, akár a fővárosban találhatók meg. Sokszor magát a dokumentumot sikerül is valahogy – többnyire fénymásolatban, szerencsés esetben, eredetiben – megszerezni, de ha erre nincs mód, a róla készült bibliográfiai tétel, vagy a belőle kért, kimásolt információ a mi olvasóinknak is a rendelkezésére kellene hogy álljon.

A helyismereti gyűjtés, a feltáró munka igazi értelmét az adja, hogy a dokumentumokat, az információkat a könyvtár olvasói valóban használják. A helyismereti gyűjtemények dokumentumaikat általában nem kölcsönzik, mert kivételes értéket képviselnek, s többnyire csak egy példány van belőlük.

A helyismereti állománynak s még inkább a benne őrzött információknak a megismertetésére, közkinccsé tételére kitűnő alkalmat kínálnak a különféle rendezvények, kiállítások, előadások, vetítések, író-olvasó találkozók. Van egy forma, amit mindenképpen ki kellene emelni, hatékonysága miatt, és ez a helyismereti, helytörténeti témákat feldolgozó tanórák tartása a könyvtárban. A közművelődési könyvtárak helyismereti tevékenységükkel is segíthetik az iskolai oktató- és nevelőmunkát, a tanórai és a tanórákon kívüli tudatformálást. Főleg ott hézagpótló ez, ahol az iskolai könyvtár nem vagy csak erősen szelektálva gyűjti a helyismereti, helytörténeti dokumentumokat.

Nehéz és igen munkaigényes a könyvek analitikus feltárása, az azokból kiszűrhető adatok számbavétele. Általában nincs elég munkatárs, hogy ezt meg tudják oldani. Emellett a helyismereti gyűjteményekben rendszerint folyik tudományos kutatás is, nemcsak bibliográfiák, repertóriumok szerkesztése, de életrajzi lexikonok, Ki-kicsodák megjelentetése, helynévtárak összeállítása, helytörténeti tanulmányok írása is jellemző a megyei könyvtárak helyismereti gyűjteményeire.

A Csorba Győző Megyei Könyvtárról szólva azt mondhatom el, hogy körülbelül az 1960-as évek elejétől gyűjtünk helyismereti anyagot, 1985-től már három főfoglalkozású könyvtáros dolgozik helyismereti gyűjteményünkben. Ezalatt a négy évtized alatt a következő állományt hoztuk létre: 14 000 könyv, 123 kurrens folyóirat és 1100 féle baranyai, pécsi hírlap, folyóirat található a gyűjteményben, továbbá körülbelül 60 000 aprónyomtatványa, 8200 fényképe van a gyűjteménynek, mely a megyei településeket, Pécset is ábrázolják. 128 féle pécsi újságról mikrofilm készült, 600 tekercsen, rajtuk körülbelül 70 000 baranyai cikkkivágat. Gyűjtünk mindent, ami sokszorosított és ami a történelmi Baranyára vonatkozik, az elcsatolt részekre is; időbeli és nyelvi korlát nincs. Gyűjtjük a baranyai személyiségekre vonatkozó adatokat és a baranyai nyomdákban, kiadóknál készült könyveket, de ezeket csak 1950-ig. 1998-ig hagyományos, azóta elektronikus úton dolgozzuk fel az állományt. 1920-tól kigyűjtöttük a pécsi újságokból a helyi sajtóban megjelent fontosabb cikkeket, majd 1960-tól még az országos sajtó baranyai cikkeit is; ez mintegy 100 000 bibliográfiai tétel cédulákon és 28 000 adatbázisban. A fenti munkálatok melléktermékeként kigyűjtöttük a baranyai eseményeket is, most van egy olyan eseménytárunk, ahol – ugyan a XIX. századig csak kevesebb – a XX. századból már igen

sok esemény megtalálható dátummal, témával, helyszínnel, összesen 18–20 ezer eseményt regisztráltunk. 1997 óta gyűjtjük a Baranya megyei kisebbségekre vonatkozó irodalmat, folyóirat-cikkeket, könyveket és így tovább; mindazon kisebbségek köréből, akiknek önkormányzatuk van a megyében. Van egy nagyon érdekes elektronikus életrajzi katalógusunk, pillanatnyilag 6500 baranyai személyiségről. Megkezdtük a régi sajtótermékek digitalizálását, ám ez anyagi gondok miatt pillanatnyilag szünetel.

Végzünk egy úgynevezett szétsugárzó tájékoztatást, aminek a keretében háromféle kiadványt juttatunk el a megrendelőkhöz, illetve szándékaink szerint talán még az idén rákerül a megyei könyvtár honlapjára ez a szolgáltatás. Hetenként adjuk ki a tájékoztatót a magyar hírlapokban és folyóiratokban megjelent pécsi és baranyai vonatkozású cikkekről, tanulmányokról. Ezt már 20 éve csináljuk. 1997 óta havonként tájékoztatót adunk ki a baranyai kisebbségekről megjelent cikkekről, tanulmányokról, és végül szerkesztünk egy baranyai eseménynaptárt az elmúlt hónap fontosabb eseményeiről, ez is havonta jelenik meg.

Most kérdezhetik, hogy kik használják a gyűjteményt? Nagyon sokan vannak az egyetemisták, akik szakdolgozatot készítenek, továbbá tudományos kutatók, egyéb érdeklődők, és sajnos a legkisebb számban jönnek hozzánk az általános és középiskolások. Ezt nagyon sajnálom, mert rengeteg érdekesség és lehetőség volna a diákok tájékozódására.

A helyismereti munka a könyvtáraknak egy kifejezetten jó területe. Volt egy kolleganőm, aki ezt úgy fogalmazta meg: ezt a munkát csak kötelességből, csak előírásból nem lehet csinálni. Mindenképpen át kell érezni a szépségét, tudományos jellegét, fontosságát. Ezt én is így gondolom, és örülök, hogy pályafutásom végén még helyismereti gyűjteményben dolgozhatok. Hihetetlenül szép, érdekes és sok örömet ad.

Surján Miklós

A kézműves oktatás formái Magyarországon[1]

Örömmel jöttem ide,[1] mert fiatal koromban ebben a megyében hallatlan gazdag szakköri kézműves mozgalom volt. Sajnos napjainkra a részvétel igencsak lecsökkent. Még én is jártam vizsgáztatni ebbe az intézménybe, ahol pedagógusok számára akkreditált népi játszóház, illetve népi játék és kismesterség oktatói képzést szerveztek a megyei művelődési központ dolgozói. Valahogy véget ért ez a dolog. Remélem, hogy valaki kedvet kap a megyében a kézműves oktatáshoz, aki majd szívügyének tekinti ezt az ügyet, és összefogja az embereket. Szeretném bemutatni azt az utat, amit bejártunk a kézművesség területén, hogy az egyszerű szakkörvezetői papírból, miképp lett emelt szintű állami bizonyítvány. Mert úgy érzem, hogy ez a mai világban, amely nagyon is a papírról szól, példamutató lehet.

Napjainkra megszűnt a népi műveltség apáról fiúra, anyáról lányra szálló volta. Egyre kevesebb az olyan kézműves, aki ismereteit ily módon örökölte. A népi mesterségeket manapság az iskolarendszeren belül, illetve azon kívül tanfolyami keretek között lehet megtanulni. A tanfolyami oktatás, képzés megindulása óta a Népművészeti Intézet és jogutódainak feladata volt a népművészetek szakmai, módszertani segítése, a körvezetők képzése. A megyék végezték az alapfokú „C" kategóriás, a Művelődési Intézet a középfokú „B" kategóriás képzést. Felsőfokú engedélyt azok kaptak, akik elnyerték a népi iparművész címet, illetve rendelkeztek a „B" kategóriás működési engedéllyel. Ennek a tanfolyami keretnek a folytatásaként rendezzük meg minden nyáron a velemi hímző továbbképzést, amelynek keretében új mintákkal, új tájegységi kultúrák bemutatásával, új technikákkal gazdagítjuk a szakkörvezetők, az alkotók, a kézműves tanárok tudását.

Az intézetben az 1970-es években indult meg a szövésoktatás, valamint az oktatók képzése. Ezeknek a Budapesti Művelődési Központ adott otthont. Majd amikor kialakult országszerte az oktatói gárda, amely a helyi, a megyei képzéseket vezetni tudta, az Intézet a képzők felkészítését szervezte és szervezi folyamatosan. Mindig új technikákkal, etnikai specifiku-

[1] A korreferátum az Iskola és honismeret című honismereti konferencián hangzott el Pécsett, 2004. november 24-én..

mokkal bővítettük a szakemberek tudását. A textilesek sikerén felbuzdulva a 70-es években megkezdődött a faragók továbbképzése is. A képzés elkezdődött, vizsgáztatás azonban valójában soha nem volt. Az intézet kidolgozta a „C" kategóriás engedély megszerzésének rendjét a bőrös, a fazekas, a kosárfonó szakterületre is, de igény akkoriban erre csak elvétve mutatkozott. Ugyanakkor fokozatosan elterjedt a játszóházi tevékenység, melynek kezdete a fiatalok népművészeti stúdiójának tevékenységére vezethető vissza, szerepe volt a kifejlődésben a játékpályázatoknak, a csillebérci, majd zánkai úttörőtáborok és a játszóházak sikerének, az országos népművészeti kiállítás Budapestre hozatalának, az ottani múzeumi udvarban szervezett programoknak.

A gyerekekkel való foglalkozást tanfolyami kereteken belül először a hímző továbbképzéseken vezették be. Ez azért is alakulhatott ki, mert a szakkörvezetők nagy része pedagógus volt. Később ez a tevékenység kiszélesedett, a gyermekklubok vezetőiként további tartalmakkal gyarapodott. A játszóházi képzés tekinthető a mai népművészeti képzés elődjének. Ugyanakkor folyamatosan szerepeltek a képzési jegyzékben az egyes kézműves szakmák, amelyek tulajdonképpen a háziipari szövetkezetek szakember-igényét elégítették ki. Az intézet által kiadott szakkörvezetői engedélyeket a közoktatásban nehezen fogadták el, kivéve, ha eredendően is pedagógus volt az illető. Az a helyzet állt elő, hogy jól képzett szakemberek a közművelődés peremére szorultak, az iskolákban nem igazán tudtak feladathoz jutni. Voltak kísérletek arra, hogy a főiskolák speciális kollégiumok keretében oktassák ezeket a tevékenységeket, de ezek az elképzelések rendre meghiúsultak, általában a főiskolai képzés merevsége miatt. Ugyanakkor kiváló szakköri mozgalom jött létre, amely pályázatokon, kiállításokon ma is bizonyítja létjogosultságát.

Ez a helyzet ugyanakkor azt is maga után vonta a rendszerváltást megelőző és követő években, hogy a közművelődésre fordított összegek csökkenésével rengeteg szakkör szűnt meg. Különösen falun nem tudtak tiszteletdíjat fizetni, megfelelő helyet biztosítani, így nagyon sok szellemi tőke ment veszendőbe. Az 1980-as évek végén jött létre a jelenlegi képzési rendszer elődje a Budapesti Művelődési Központban, melyet kezdetben a Népművelési Intézet szakmai támogatásával szerveztek. 1990-ben a hátrányos helyzetű fiatalok felkarolása érdekében, számukra képzési esélyt teremtve jött létre ugyanitt az első speciális szakiskola. Kövesi Erzsébet elképzelése az volt, hogy az egyébként elkallódó fiataloknak a kézművesség embert próbáló ereje révén lehetőséget nyújtson az életkezdéshez. Az első iskolát az ország számos helyén követték a többiek. Bonyhádon, Debrecenben, Nádudvarban, Békéscsabán, Pécsett, Hatvanban, Miskolcon, Zalaegerszegen, Gyulán. Az iskolák egyértelműen a mindenkori ipari tárcához tartoztak. Oktatói széles körből kerültek ki, mivel a mesterségek oktatására felsőfokú tanintézményben nem képeztek szakembert. Oktatnak a népművészet mesterei, ifjú mesterei, a népi iparművészek, szakkörvezetői engedéllyel rendelkezők, jó iparosok; aszerint, hogy hol milyen szakember akad. Az évek folyamán azok az iskolák tudtak sikert elérni, amelyekben az oktatók szakmai tudása nagy elhivatottsággal és kiváló pedagógiai érzékkel párosult. Érdemes megjegyezni, hogy a működő szakiskolák közül igen sok ma is közművelődési intézményen belül működik. Sajnos napjainkra számuk csökkent, részben a tanulók hiánya, részben pedig fenntartási problémák miatt. 1993-ban jelent meg a szakképzési törvény, ennek értelmében készült el a népi játék és kismesterség oktatói képzés követelményrendszere. Ennek kidolgozása és a hivatalos közlönyben való megjelentetése sok szempontból fontos volt. Mint már említettem, a Budapesti Művelődési Központ kezdetben a Magyar Művelődési Intézet jogelődjével kísérletezte ki a képzés tartalmát, formáit. Hosszú ideig az országból Budapestre jártak az emberek tanulni, a követelményrendszer megfogalmazásával ez a monopolhelyzet megszűnt, és mindenhol megvalósíthatóvá vált, ahol a személyi és műhelyfeltételek ezt lehetővé tették. A piaci versenyhelyzet megjelenése a képzést szervezők javára vált. Sok olyan iskola alakult ki az országban, amely nagyon jól működik.

Miből áll a képzés?

Ide tartozik a népi játszóházi foglalkozások vezetése, egy népi kézműves mesterség gyakorlati oktatása az iskolai és iskolarendszeren kívüli képzésben és tevékenységben. Ennek első része a 120 órás népi játszóházi foglalkozásvezető-képzés, amit akkreditált pedagógusképzésként jegyeztünk. A népi játszóházi foglalkozásvezető tevékenységének lényege, hogy 3–6, illetve 6–16 éves fiatalok számára játszóházat vezet, ahol a népi hagyományok kézműves is-

mereteivel bővíti a fiatalok tudását, fejleszti képességeiket, gyarapítja az iskolai tananyag szemléletes elsajátításának lehetőségeit.

Ennek megfelelően elméleti anyagként néprajzi alapismeretet tanítanak, amely átfogja a néprajztudomány szinte teljes körét, a tudománytörténetet, a magyar nép táji-történeti tagolódását, a családi és naptári ünnepeket, a hagyomány színtereit, továbbélésének módjait, a tárgyi kultúra megjelenési formáit, fejlődési korszakait, a települési típusoktól kezdve a házépítésen át egészen a lakberendezésig. Benne vannak a tananyagban a viselettípusok, a szellemi kultúra területéről a folklórmozgalmak története, a paraszti társadalom tagolódása a gazdasági-társadalmi változások tükrében, a gyermekek helye és szerepe a családban. Mint e felsorolásból is kitűnik, nagyon széles az az ismeretkör, amit a követelmény megkíván. Ugyanakkor feltétlenül szükséges is ezeknek a témáknak az ismerete, hiszen általános és középiskolai, valamint pedagógusképzésünkből teljesen hiányzik a néprajz, a hagyományismeret oktatása. Ennek hiányában pedig e téren minden gyakorlati ismeret gyökértelenné válna, a népi kézműves foglalkozások épp lényegüket veszítenék el, könnyen barkács-szakkörré alakulna át ez a tevékenység, amire az elmúlt évtizedekben a technika tantárgy gyakorlata sajnos hajlamossá teszi a pedagógusokat.

Gyakorlati ismeretként a hallgatók megismerik a természetes anyagok, a gyógynövények, a festő növények fellelhetőségét, természetét, tulajdonságait, megmunkálásának módjait. Olyan tárgyak és játékok elkészítését sajátítják el, amelyek az óvodás kortól a felsős korig ötleteket ad a kézműves foglalkozások gyakorlatának kitöltésére. Anyagonként és korosztályonként tanítja meg a hallgatókat arra, hogy milyen fogásokat, technikákat, milyen sorrendben kell tanítani, hogy az sikerélményt nyújtson, lekösse a gyerekeket, és élményszerű legyen számukra az új ismeret. Fontos területe a gyakorlati foglakozásnak az évkör és a család ünnepeire való felkészülés, ezek szellemi és tárgyi hagyományainak megismerése, a természet körforgásának, ennek megfelelően a természetben való anyagok megfelelő időben történő feldolgozásának tudatosítása.

Nagyon sok iskola bevezette az erdei iskola intézményét. Ugyanakkor azt vesszük észre, hogy pedagógusaink nincsenek felkészülve a tanórán kívüli színtereken zajló foglalkozások-

Csíki Lorántot oktat a szigligeti népi játszóház vezetői tanfolyam-táborában

ra. Az erre való felkészülést segíti a képzésnek az a része, mely megtanítja a nevelőt, mihez kezdhetünk gyerekeinkkel a természetben. Sorra kerül a hangkeltő eszközök készítése, a sütés-főzés a szabadban, a sárkánykészítés, a nomád szövés, a gyógy- és festő növények gyűjtése és felhasználása, a népi sportjátékok és hasonlók. Mivel a pedagógusok felismerték a képzés fontosságát, hasznosságát, és többségüknek ez az ismeretanyag a napi munkához elegendő is, ezen a ponton befejezik a tanulmányaikat. E tapasztalat birtokában a képzésnek ezt a szakaszát akkreditáltattuk Pilisborosjenőn, a Hagyományok Háza az alapító, és az indításhoz eddig tizenkét képző intézmény csatlakozott szerte az országban. Ez azt jelenti, hogy mi ezeket az intézményeket ellátjuk tananyaggal, folyamatosan konzultálunk, szakmai segítséget nyújtunk, s továbbképezzük azokat a szakembereket, akik ezeken a tanfolyamokon tanítanak.

Ennek az emelt szintű képzésnek másik fontos része egy kézműves mesterség megtanítása, amelynek követelménye megegyezik az OKJ-ban szereplő valamely népi kismesterség szakképesítési követelményeivel. Ezek a szakmák lehetnek: szőnyegszövő, takács, csipkekészítő, kézi és gépi hímző, kosárfonó, csuhé, szalma és gyékény tárgykészítő, fazekas, bőrtárgy készítő, szíjgyártó, nyerges, mézeskalács készítő és faműves. Ezeket a követelményeket és központi programokat a Nemzeti Szakképzési Intézet dolgoztatja ki, ott van a vizsgaközpont, s ezt az iskolarendszeren belül és kívül egyaránt lehet tanítani. A képző intézményeknek helyi programokat kell összeállítaniuk, ami nem térhet el a központi programtól, de egyéni sajátosságokkal kell, hogy rendelkezzen. A népi játék és a kismesterség oktatóinak képzésében a szakmai bizonyítvány alól felmentést kap az, aki a népművészet ifjú mestere, a népi iparművész, illetve a népművészet mestere címet megszerezte. A fentiekből az is kiderül, hogy ebből az oktatói képzésből kívülről is be lehet kerülni, tehát olyan hallgatók is járnak ide, akik valamelyik részét ennek a képzésnek máshol szerezték meg vagy pedig már mesterek. Mivel a követelmény úgy van felépítve, hogy a különböző részegységek, modulok között az átjárhatóságot biztosítani kell, ezért nagyon nagy szerepe van a képzés harmadik szakaszának, az oktatói fázisnak.

A képzésnek ez a része a kulturális tárca fennhatósága alá tartozik, s három fontos részből áll: oktatási ismeretek, pedagógiai, pszichológiai alapismeretek azok számára, akik nem pedagógusok, valamint szakmai, módszertani és pedagógiai ismeretek, amik mindenki számára kötelezőek. Ezek természetesen szakmánként különböznek. A művészeti nevelést, tervezést, önálló alkotói tevékenységet elősegítő elméleti ismeretek köreként tudnám megfogalmazni. E témakörbe tartozik a mesterség néprajza, a hagyomány, a forma, a funkció, a díszítés egységének elemzése, valamint az általános művelődés- és művészettörténet. Van gyakorlati képzés is, hiszen egy oktatónak többet kell tudnia, mint amit megkövetel a tananyag. A Magyar Művelődési Intézet kezdte ezt a képzésszervezést, a Hagyományok Házában folytattuk, és itt készítettük azt a központi programot, amit most már minden intézménynek követni kell.

Külön kell említenem a művészeti iskolák ügyét.

Nagy lehetőség a népi kézművesség továbbélése szempontjából, ha a művészeti iskolák felvállalják oktatásukat. Más lenne a szakmák tanulásának presztízse ezekben az iskolákban, mint a szakiskolákban. Azért mondom ezt feltételes módban, mert az alapfokú népművészeti oktatás nem szolgálja ennek megvalósulását. Néhány mesterség anyaga nagyon részletesen kidolgozott, másoké viszont felszínes. Még a kidolgozottak között is nagyon sok a szakmai probléma. Például nem találják meg a népművészet és az iparművészet között az egyensúlyt. Vannak jó példák is: a Kovács Margit Iskola Győrben és a Sárándi Művészeti Iskola. Hosszú évekbe telt, míg jó oktatókkal sikerült elérniük azt a magas szakmai szintet, mely a „Vándorlegény" pályázaton szereplő munkáikat jellemezte. Egy másik probléma az, hogy a művészeti iskolákban csak az Iparművészeti Főiskolán végzett művésztanárokat fogadják el oktatóként, holott ezek az emberek nem ilyen feladatokra vannak felkészítve. Ezen a szemléleten feltétlenül változtatni kellene, hiszen a népi kézműves szakmák oktatását más helyeken is meg lehet tanulni. Kapcsolatunk a művészeti iskolákkal esetleges, ezek a problémák nem intézményi, hanem főként személyes jellegűek. Ezen is változtatni kéne, hiszen a közművelődés ezen a téren óriási szellemi tőkével rendelkezik, amelyet vétek nem kihasználni.

Milyen képzések folynak a Hagyományok Házában?

Népi játék és kismesterségek oktatója képzést több mint tíz esztendeje szervezzük. A képzők képzése típusú tanfolyamok, hímző és szövő továbbképzés, debreceni bőrműves mesterkurzus, valamint a játszóházi tanfolyamokat szervezők és oktatók képzése Magyarpolányban. Ugyanakkor fontosnak tartjuk a Hagyományok Háza országos szakmai funkciójából következően az iskolák és a hallgatók szakmai anyagokkal való ellátását. Ezek részben módszertani jellegűek, részben pedig gyűjtemények kiadását jelentik. Kihasználva a technika által nyújtott lehetőségeket, CD-ROM sorozatot készítünk „Mesterség, hagyomány" címmel. Olyan mesterségek feldolgozását választottuk elsősorban, melyeknek publikációi kevésbé hozzáférhetők vagy hiányoznak. Ezeken a CD-ROM-okon több mint ezer fotót, videófilmet, számtalan rajzot és szöveget tudunk kiadni az alkotók és az iskolák számára is megfizethető áron.

A koncepció lényege az, hogy az alkotók és a tanulók minél több múzeumi tárgyat ismerjenek meg, lehetőleg gazdag táji specifikummal. Ismerjék meg a témához kapcsolódó néprajzi, kultúrtörténeti, technikatörténeti vonatkozásokat, a forma, a funkció, a díszítés összefüggéseit. Fontos része a CD-ROM-nak a technikák, készítésmódok rajzokkal, filmekkel történő illusztrálása. Bemutatjuk néhány sikeres alkotó munkáin keresztül, hogy a régi hagyományok alapján hogyan lehet a mai kultúrába illő szép tárgyakat létrehozni. A CD-ROM-ot a Néprajzi Múzeummal közösen jelentettük meg. A napokban jelenik meg a szalma, a csuhé, a gyékény feldolgozásának mesterségét bemutató CD-ROM. Ezekhez a munkákhoz a múzeumoktól nagy segítséget kaptunk.

A népi kézműves szakmák OKJ-ban való megtartása, esetleg újak felvétele munkaerő piaci mechanizmusok feltétele. Éppen ezért minden módosításkor felmerülhet a törlés lehetősége. Pedig megőrzésük, továbbadásuk sokkal több ennél. Ez a mesterségbeli tudás kulturális örökségünk része. Életben tartása, tovább örökítése kötelességünk, olyan feladat, melynek túl kell mutatnia pillanatnyi gazdasági szempontokon, hiszen egy nép kultúrája akkor marad fenn, ha nemcsak múzeumokban, tájházakban, gyűjteményekben bezárva találkozhatunk velük, hanem még akadnak, akik művelik azt.

Beszprémy Katalin

„Merjünk magyarok lenni"[1]

Értékeink fenntarthatóságáról szól ez a konferencia, arról, hogy az értékválságos – sőt: sok esetben értékellenes –, mánkat milyen értékközpontú, vagy legalább a különböző értékeket tiszteletben tartó holnap kellene, hogy fölváltsa. Hozzászólásomban egyetlen érték: a *nemzettudat* fontosságára szeretném a figyelmüket felhívni. Sokak szerint korábbról, megítélésem szerint döntően Trianontól datálhatók a magyar nemzettudat zavarai. A dualizmus – túlzás nélkül állítható: világraszóló – gazdasági fellendülése, az építészet, az irodalom, a zene, a képzőművészet csúcsteljesítményei, honfitársaink százezreinek – húzzuk alá: nem erőszakos, hanem természetes, önkéntes – megmagyarosodása, nagy reményekre jogosító fél évszázadot jelentett a magyar históriában. Minden összesküvés-elméletet nélkülöz az a vélemény, miszerint a nagyhatalommá erősödött Monarchia – benne hazánk – szétzúzása, döntően nem a belső centrifugális erők, hanem a konkurens nagyhatalmaknak állt érdekében.

A világháborút követő nemzet- és országcsonkolás sokkszerűen hatott a maradék hazán belül maradt kétharmad, s a határainkon kívül rekedt, összességében egyharmadot kitevő nemzetrészekre. Azonban a túlnyomó többség – éljen akárhol is –, abban egyetértett, hogy ez az állapot csak időleges lehet. Oktatás, sajtó, politika, közhangulat mind egységes tudott lenni *Trianon revíziójá*nak az elodázhatatlanságában. A hit alig két évtized után – ha csak részben is, de – valósággá vált: a két bécsi döntés meg katonai cselekmények nyomán visszatérhetett a Felvidék déli része, Kárpátalja, Észak-Erdély, Bácska, Alsó-Baranya, a Muraköz és a Muravidék. A valóságos *felszabadulás*ként megélt néhány év máig erősebb magyarságtudatot ered-

[1] Elhangzott hozzászólásként 2005. május 14-én a budapesti Festetics Palotában, „A jövő iskolája: értékek fenntarthatósága" című konferencián

ményezett az ott élőkben, mint a vissza nem csatolt Észak-Felvidék, Dél-Erdély, a Bánság, Szerémség és Nyugat-Dunántúl szórványaiban.

Jött azután az újabb nemzetcsonkolás, majd fél évszázad szovjet igája, amikor a társadalom minden rétegét, életünk valamennyi szeletét – így az oktatást is –, a szocialista tábor egészében, a totális diktatúra szelleme járta át. A hit, a nemzet, a polgári értékek, Bartók zenéje, a civil szerveződés mind-mind a nemkívánatos, sőt az üldözendő kategóriába kerültek. Nemzedékek nőttek fel úgy, hogy alig-alig hallhattak a fentiekről az iskolában – ha igen, az leginkább kivételes tanár-egyéniségeknek köszönhető –, csak a családok karakánabbjában merték a gyermekeknek a másik oldalt is felmutatni.

Másfél évtizede azután az ölünkbe hullott szabadsággal reánk zúdult a globalizáció, a piacgazdaság, a tömegkultúra – annak minden salakjával. Bár a remény felcsillant, részeredményeket fel is mutathat a népben, nemzetben, keresztyénségben gondolkodás, a „bársonyos" forradalom miatt, *a valós rendszerváltás máig várat magára* a médiában, az oktatás-nevelés különböző szintjein és a nemzeti érdekérvényesítésben. Az értékek zavarodottsága s a kaotikus állapot nem csökkent. Igaz, hogy a kontinens felének a térképét átrajzolták, a magyar kérdést senki sem tudta vagy akarta felvetni.

A feladat tehát egyre sürgetőbb: oktatási rendszerünk, az egyes tantárgyak olyan átalakítása, amelyet a határokkal szétszabdalt, ám máig egységes *magyar táj, nép, nyelv és a szerves kultúra minden lényeges szelete megismertetésének és megszerettetésének, az önbecsülés visszaállításának* a szándéka hat át. A nyelv és irodalom, a történelem, a földrajz, a művészettörténet, az ének-zene, a nem fakultatív tárggyá emelhető *hon- és népismeret*, a hitoktatás, a biológia, a természet- és társadalomtudományok, sőt bizonyos fokig még a testnevelés és a technika tantárgya is egytől-egyik alkalmasak a Kárpát-medence, a világ magyarsága *csak ránk jellemző* jegyeinek a fölmutatására. Hogy mi kell hozzá? Csupán egy *közmegegyezésen nyugvó, stratégiai gondolkodás és a koncepció kormányokon átívelő, következetes végrehajtása* – az időnként viharos ellenszélben is! És mernünk kell azt is kimondani: aki e nemes átalakításban nem partnerünk, annak nem kötelező a köz- és felsőoktatásban pedagógusként részt vennie!

Vegyük észre: az egyesült Európában mindenki a saját arcát (egyben a nemzeti érdekeit) védi – a miénket csak mi őrizhetjük, fejleszthetjük, mutathatjuk fel hitelesen. S mindezt *dunai patrióta módon*: a többiek – benne a velünk élő kisebbségeink –, sajátosságainak, az együttélés kultúrájának a tiszteletben tartásával! Ha ezt a megmaradásunkkal szorosan összefüggő reformot elmulasztjuk, visszafordíthatatlan, negatív folyamatokat erősíthetünk fel, ami az utánunk jövő nemzedékek elleni vétek.

Székely András Bertalan

Tükrös fedele, XIX. szd. második fele. Mike, Somogy m. Madarassy 1932. nyomán. Magyar Mónika rajza. Selmeczi Kovács Attila: Nemzeti jelképek című könyvéből (Néprajzi Múzeum. Bp. 2001. 25. old.)

HONISMERET ÉS EURÓPA

A honismereti mozgalom Svédországban

A honismeret százéves múltra visszatekintő népmozgalom Svédországban, akárcsak több más nyugat-európai országban. Jelenleg Svédországban 1800 honismereti egyesület létezik összesen 450 000 taggal, ami öt százalékát teszi ki az ország lakosságának. Az egyesületek 26 megyei és egy országos szövetségbe szerveződnek. A honismereti egyesületek mintegy 9000 főleg paraszthéz jellegű honismereti központtal, helyi közösségi házzal rendelkeznek, ahol kétmillió tárgy van kiállítva, és a levéltáraik anyaga 12 000 folyóméter, továbbá 2 millió fénykép van gyűjteményeikben. Ezeknek a helyi honismereti központoknak évente 3 millió látogatója van.

Az egyesületek feladata a helyi kulturális örökség, a hagyományok megőrzése és ápolása. Ide tartozik minden helyi történelmet tükröző jelenség, beleértve hétköznapi tevékenységeket is a földművelés, a kereskedelem, a kézműipar terén, akárcsak az étkezési szokásokat, a viseletet, a szórakozás különböző változatait és a környezetvédelmet.

A honismeret iránti érdeklődés eredete a XIX. század utolsó évtizedeire vezethető vissza. A földművelés gépesítése csökkentette a szükséges munkaerőt, és ráadásul az olcsó amerikai gabona behozatala következtében a hazai gabonatermesztés mennyiségben is csökkent. Igaz ugyan, hogy a burgonya- és a cukorrépa termelésére, valamint az állattenyésztésre való áttérés következtében is változatlan maradt a falusi lakosság száma, mert ez a gazdálkodásban több munkaerőt igényelt. Egyidejűleg azonban csökkent a gyermekhalandóság, és rohamosan nőtt az átlagéletkor, emiatt a falvakban sokan munka nélkül maradtak. Az 1880-as években évente 40 000 személy vándorolt ki Amerikába, és sokan költöztek a városokba ipari munkát vállalva. Ezek gyakran szűk lakásokban, nyomorúságos körülmények közt éltek. Vágyódva gondoltak vissza a falusi életmódra, idealizálva annak biztonságát és viszonylagos jólétét, elfelejtvén azokat az éveket amikor rossz volt a termelés és éhínség fenyegetett.

A falusi életmód idealizálása az értelmiségi körökre is áthatott. Az 1890-es évek irodalmát és művészetét a hazafias romantika jellemezte, amely ellentétben állt a vezető rétegek világpolgári gondolkozásával, materializmusával és nyereségérdekeltségével. Ez nem csupán svéd jelenség volt, a Németországban elterjedt *Heimatskunst* erős hatással volt a svéd írókra és művészekre.

A romantikus felfogás nem csak a közelmúltat idealizálta, hanem a dicső ősi múltat is, fellendült az archeológia és a muzeális tárgyak gyűjtése iránti érdeklődés. Ez egy ideig együtt haladt a honismereti mozgalommal, de amikor szerveződni kezdtek a helyi közösségek, a kettő különvált és saját útját kereste. A honismeret törekvése a jövő felé irányult azzal a céllal, hogy a közelmúlt tradíciói, szokásai, a kézművesség, a népviselet és a népzene életben tartása által oldják az ipari társadalom egyoldalúságát, elkerüljék sekélyességét, uniformizáló hatását. Ezáltal akarták gazdagítani, szépíteni az emberek életét.

Igen fontos lépés volt a Skansen megalapítása 1891-ben Artur Hazelius indítványára. Ez egy Stockholm szélén, a királyi park területén fekvő, nagy terjedelmű szabadtéri múzeum. Ide hoztak az ország különböző részéről egy-egy paraszthézat, amit a helyszínen lebontottak, itt pedig újra felépítettek. A házak berendezése is eredeti és a megfelelő helyi stílust képviseli. Azután háziállatokat helyeztek el a házak közt finom érzéssel bekerített telkekre, hogy minél jobban tükrözzék a falusi környezetet. A növényzetet is gondosan választották meg, nehogy tájidegen elemeket tartalmazzon. Egy kis állatkertben a Svédországban vadon élő állatok találhatók. Bizonyos ünnepeken népviseletbe öltözött néptáncosok mutatják be ügyességüket, és régimódi vásári bódékban különböző nyalánkságok és kézipari termékek vásárolhatók. De

hogy a mai szélesebb közönségigényeknek megfeleljenek, szabadtéri színpad is van most már ott, egy tánctér modern zenével, valamint különálló akvárium és terrárium egzotikus állatokkal.

A Skansen eredeti jellegében példaképe lett a számos *falusi honismereti központ*nak, közösségnek. Sokan vesznek részt fenntartásukban nagy lelkesedéssel, minden anyagi térítés nélkül. Régi használati tárgyakat gyűjtenek össze ott, aligha kell ezeket zárva tartani, hiszen csak a helyi kultúra szempontjából van értékük. De van ezeknek a központoknak társadalmi szerepük is, bizonyos napokon tradicionális ünnepségeket rendeznek és emellett gyakran ez a találkozóhelye a helyi lakosságnak, kávézással. beszélgetéssel. Ha turisták találnak betérni oda, mindig van valaki, aki szívesen beszél a múltról, különösen ha ipari emlékekről van szó. Ide tartoznak a már régóta elhagyott felszíni ércbányák, a még álló vagy már összeomlott kohók, a vízimalmok.

A *honismereti egyesületek országos szövetsége* 1916-ban jött létre. Nemzetközi téren ez nem keltett feltűnést, hiszen honismereti kongresszusokat már 1909-ben tartottak Párizsban és 1912-ben Stuttgartban. A szövetségnek természetes feladata volt a honismereti gondolkodás terjesztése, de az 1920-as években egy sajátos feladatot is vállalt magára. Akkor kezdődött a kis családi házas lakótelepek építése, és az országos szövetség az épületek stílusának tisztaságát és szépségét akarta elősegíteni. Több építészt alkalmaztak, akik típusterveket készítettek, később már nemcsak a lakótelepek, hanem a falusi házak és gazdasági épületek számára is. Az országot tizenhárom kerületre osztották, és a típustervek kidolgozásánál figyelembe vették az ott létező népi építési stílust. Ez eleinte sikerrel járt de a funkcionalizmus áttörése 1930 körül elsöpörte az idillikus „nemzeti romantikus" stílust. Volt aki küzdeni akart a funkcionalizmus ellen, ez azonban kilátástalannak bizonyult.

Egy új vezetőség 1935-ben új célkitűzéseket rögzített. Több súlyt helyeztek a honismereti mozgalom ismertetésére, új egyesületek alapítására, de emellett – kart karba öltve a természetvédő mozgalommal – a tájvédelemre is. Főleg új utaknak és a vízerőműveknek az építésével kapcsolatban hívták fel az állami tervező szervek figyelmét az esetleges károkra, amiket értékesnek tekinthető természeti jelenségben, mint például a ritka flórán vagy faunán, vagy a táj jellegén okozhatnak. Ezek komoly hatással bírtak és a hatóságok rendszeresen kérték a természetvédelmi és a honismereti szervezetek véleményét ilyen építkezésekkel kapcsolatban. 1952 és 1964 közt az országos szövetség mint szakértő szerv működött a tájvédelem terén, melynek véleményét bizonyos kérdésekben kötelező volt kikérni.

Az 1960-as években állami szervek vették át a felelősséget a tájvédelemért. Az országos szövetség ugyan tovább folytatta a propagandát a tájvédelem érdekében, ennek jelentősége azonban csökkent. A honismereti egyesületek száma most már olyan nagy lett, hogy egy központi szerv nem tudott velük elég szoros kapcsolatot tartani, támogatásukat mindinkább a megyei szövetségek vették át, de ezek felelőssége nem volt pontosan meghatározva. Mindezek következtében 1975-ben új alapszabályokat léptettek életbe. A működés súlypontja azóta az egyesületeken fekszik, a tanácsadó jellegű támogatás a megyei szövetségek feladata. Az országos szövetség a honismeret érdekében terjeszt propagandát, rendez szimpóziumokat, folyóiratot, gyakran könyveket ad ki, a hatóságokkal és más társadalmi szervezetekkel tartja a kapcsolatot, továbbá együttműködik a hasonló norvég és a finn szervezettel.

Milyen tehát egy honismereti egyesület élete? Ezt általánosítani nem lehet, az előfeltételek annyira különbözők. Vegyük például a 30 000 lakosú Danderyd községet, amely Stockholmnak egyik elővárosa. Ez eredetileg négy községből állt, amelyeket véglegesen 1970-ben egyesítettek, de mindegyik megtartotta a maga saját honismereti egyesületét. A 6000 lakosú Stocksund községrész felépítése 1888-ban kezdődött: jómódú stockholmiak, akik szebb lakókörnyezetet kerestek maguknak, előkelő villákat építettek ott maguknak. Ez aránylag lassan indult, 1901-ben még csak 30 épült belőlük, de 1910-ben már 122, 1927-ben pedig már 423 villa állt fenn. Főleg az 1912 előtt épült villák szépek és változatosak, akkor az állami tisztviselők egyesülete vett itt sok telket, és tagjai ott építettek maguknak valamivel egyszerűbb, egyforma stílusú villákat.

Stocksund honismereti egyesülete az 1930-as évek végén alakult. Fő feladatának a régi villák dokumentálását, az eredeti tervrajzok és esetleges változtatások leírásának megőrzését látta. Egyidejűleg gyűjtött különböző tevékenységekről szóló okiratokat, dokumentumokat,

például a gyakran már nem is létező boltok számadásait, a kisvasút, a régi híd történetét, a jelentősebb stocksundi lakosok életrajzait, a helyi életet tükröző újságcikkeket és fényképeket. Mindez persze folytatódott és folytatódik, de meglepően nehéz feladat a jelen eseményekből kiválasztani és dokumentálni olyat, ami a jövő generációk számára érdekes lehet. Sor kerül a gyűjtött anyagok részleteinek bemutatására előadások és „utcaséták" révén, amikor ismertetjük az utca házainak történetét. Rendszeresen szervezünk ilyet, és ezek az alkalmak általában 30-60 résztvevőt vonzanak. Évente rendezünk egy fényképkiállítást a helyi könyvtárban és néha egy kirándulást valami távolabbi történelmileg érdekes helyre, például egy a viking időkhöz kötődő sírmezőhöz, gyásztérhez.

Fontos feladat a településrész jellegének védelme. Jó viszonyunk van a várostervező és a parkkezelő hivatallal, és az átépítést célzó, minket illető terveket mindig megkapjuk véleményezésre. Ez nem azt jelenti, hogy kívánságainkat mindig követik, de némi hatásunk azért van.

Egy érdekes kezdeményezés most több megyében – a megyei vagy községi hatóságok támogatásával – több muzeális jellegű honismereti központnak az összevonása egy-egy „témakör" alapján, és ennek a témának a közös bemutatása a turizmus céljából. Például az „ezüst témakört" Säter község környékén öt honismereti egyesület alkotja; kettő közülük ezüstbányát mutat be a XV. századból, kettő valamivel későbbi ezüstolvasztó kohókemencéknek a maradványait, az ötödik pedig egy olyan szivattyú-berendezést 1740-ből (1998-ban restaurálva), amelyet a bányák víztelenítésére használtak. Szemléltető táblák magyarázzák a tevékenység jellegét és a történelmi múltat.

Joggal elmondhatjuk, hogy a helyi hagyományőrző egyesületek fontos szerepet játszanak a svéd tradíciók ápolásában. A honismereti központ elsődlegesen a helyi kultúra múzeuma, egyben azonban a közösségi életnek is színtere: filmvetítést, folklórestet, táncalkalmakat, előadásokat, hangversenyeket, háziipari bemutatókat szerveznek. Az emberek összejönnek itt, hogy javítsanak valamit az épületen, előkészítsenek egy kiállítást, bekapcsolódjanak egy-egy ünnep, közösségi alkalom rendezésébe. A helyi honismereti közösségek otthonai kiváló bepillantást nyújtanak a svédek építészettörténetébe; közülük a legrégibbek a XVII. századból valók, többségük XVIII. és a XIX. századi vörösre festett faházakban működik, amelyek egykor a gazdák otthonai, istállói, csűrjei vagy kereskedők emeletes házai voltak. A honismereti közösségeknek a régi épületeket öntevékeny alapon megőrző tevékenysége egyedülálló az egész világon.

Kazinczy Ferenc

Az Ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör immár negyedszázada ír ki minden évben pályázatot, a régmúlt emlékeinek gyűjtésére.

Nemrég ünnepélyes keretek között osztották ki a XXV. Ózdi Honismereti Pályázat díjait a Városi Művelődési Központ konferenciatermében. A megjelenteket *Pappné Szalka Magdolna*, az intézmény vezetője köszöntötte. Majd *dr. Veres László* a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatója, a pályázatok lektora ismertette a dolgozatok értékelését. Ez alkalommal az ifjúsági és a felnőtt kategóriában 8–8 pályamunka érkezett csaknem nyolcszáz oldal terjedelemben. *Dr. Bárdos Balázs* adta át az elismeréseket, díjakat.

Ifjúsági kategóriában II. díjas *Juhász Tamás* és a *Bodnár Orsolya–Pecsenye Katalin* szerzőpáros. III. helyezést ért el *Hamar Zoltán*.

A **felnőtt kategóriában** I. helyezett *Alabán Péter–Csépányi Attila* szerzőpáros, II. *Vass Tibor*, III. *Alabán Péter, F. Dobosy László, Farkas Tibor.*

Kerékgyártó Mihály

Forgószél és Garabonciás

A Hagyományok Háza hon- és népismereti, néprajzi tanulmányi vetélkedője

A vetélkedőt 5-6. osztályos hon- és népismeretet tanuló diákoknak hirdettük meg 2003. szeptemberében. Az országosan meghirdetett vetélkedőre több, mint 150 diák jelentkezett az ország minden részéből, 2004. őszén a határon túlról is. Versenyzőink az általános iskolák és művészeti iskolák népzene-, valamint néptánc tagozatos diákjai. A feladatlapok szerkesztője (Baksa Brigitta néprajzkutató), a Nemzeti Tankönyvkiadónál megjelent hon- és népismereti tankönyvek szerzője. Több elismerő levelet kaptunk a felkészítő pedagógusoktól kezdeményezésünkről és a feladatok színvonaláról. A vetélkedő győzteseinek megajándékozásához a Honismeret is hozzájárult: az öt legsikeresebben szereplő iskola egy esztendeig megkapja a a folyóiratot.*Sándor Ildikó* néprajzkutató a vetélkedő koordinátora

Felhívás

A Hon- és népismeret tantárgyi modul fontos szerepet tölt be a szülőföld szeretetének megerősítésében, nemzeti örökségeink megbecsülésében. A magyar néphagyományok átadásával kialakul a gyerekekben a kötődés a tájhoz, ahol élnek, egyben nemzeti identitástudatuk megalapozását jelentheti a népi kultúra gazdag, sokszínű világának megismerése. Ezt a tanulmányi versenyt a 2005/2006-es tanévre is meghirdetjük úgy, hogy határon túli résztvevőket is bevonunk a játékba.

A Hagyományok Háza által meghirdetendő vetélkedővel szeretnénk elősegíteni, hogy növekedjen e tantárgy súlya, szerepe az iskolai oktatásban; mind nagyobb súllyal szerepeljenek a helyi hagyományok, a lokális ismeretek; és hogy a hon- és népismeret egyes témaköreit a versenyzők önálló gyűjtő- kutatómunkával is feldolgozhassák.

„Forgószél" (5-6. osztályosok számára). A vetélkedő 3 részes. Első (három fordulóból álló) és második része levelező, a harmadik (a döntő) az egyetlen, ahol a versenyzők személyesen is megjelennek. A következő feladatlappal együtt küldjük vissza az előző, kijavított feladatlapot és az elért pontszámot. A döntőbe a 30 legjobb eredményt elért versenyző juthat be.

„Garabonciás". Az esztendő során 3 olyan feladatlapot kapnak a jelentkezők, amely egyéni gyűjtő-kutatómunkát igényel. A feladatlapokat pontozással értékeljük, 2 korosztályi csoportban (7-9. osztályosok, 10-12. osztályosok). A legjobbak a vetélkedő végén könyvjutalomban részesülnek, kutatásaikról rövid előadásban számolhatnak be.

A levelező verseny témakörei:

Forgószél

Mesterségek: fazekasság, szövés-fonás, a ház bútorai
Jeles napok (a feladatlapok időpontjához kapcsolódó ünnepek, szokások)
A család és a faluközösség
Népköltészet (mese, monda, találósok, közmondások)

Garabonciás

A 2005-2006-os tanév kiválasztott témája a legényélet, leányélet.

Jelentkezési határidő: 2005. szeptember 25. A borítékra írják rá: „Forgószél". Kérjük, kísérőlevélben tüntessék föl a kapcsolattartó tanár nevét és a jelentkezett gyermekek nevét, életkorát. A nevezési díj versenyzőnként 600.-, amelyhez a jelentkezők számára az első feladatlappal csekket küldünk ki. (Határon túli jelentkezőknek ingyenes.)

További felvilágosítás: *Sándor Ildikó* néprajzkutató 1011 Budapest Corvin tér 8. Hagyományok Háza „Forgószél". Telefonon 201 4492, e-mailen: sandor.ildiko@hagyomanyokhaza.hu

HAGYOMÁNY

A nyárádmenti települések, és vonzáskörzetük vásárai

„A nyárádszeredai vásár mégoly futólagos meglátogatása is áttekintést nyújthat a környék többnyire sovány határú falvai népének életrevalóságáról, iparkodásáról, mellyel a helyi szerény adottságok kihasználásával saját erejéből viszonylag magas életszínvonalat biztosított magának" – írja Kós Károly.[1] Balázs Dénes szerint: „A piaci látogatás olykor felér egy terjedelmes földrajzi tanulmánnyal. A piacokra vitt termékek és termények elárulják: mit termesztenek azon a vidéken, miből és hogyan él a lakosság, sőt következtetéseket vonhatunk le a gazdasági élet egészének fejlettségéről is."[2] Egy keresztúrszéki táncszó szerint:

„Oda van a szabadságom,
Elárútam a vásáron."[3]

Az Értelmező Szótár szerint a vásár szavunk a perzsa „wasár", azaz bazár szóból ered, és ezen a néven először 1405-ben szerepelt okleveleinkben.[4] Erdély első vásári szabadalmát Torda város nyerte el, még 1291-ben. E szerint a tordaiak péntek reggeltől szombat estig tartó hetivásárt tarthattak.[5]

A nyárádszeredai nagyvásárok[6]

„A vásárok elsőrendűen az emberi javak közti különbségek csere útján való kiegyenlítésének hagyományos intézményei. Nem véletlen, hogy a legjelentősebb vásáros központokat a különböző jellegű, adottságú, fejlődésű vidékek érintkezésénél találjuk. (...) Ugyanakkor egyes kistájak középpontjában is rendszerint találunk vásáros központokat, ahol a falucsoport lakói találkoznak rendszeresen egymással és a körül levő szomszédos vidékekről érkezőkkel. Nyilvánvaló, hogy a vidékek találkozásán kialakult vásárhelyek nem csupán a két vidék különböző termékeinek, hanem mint a saját termékeit hozó és saját módján élő földmű-

[1] *Dr Kós Károly:* Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest 1976. 330. old.

[2] *Balázs Dénes*: Hátizsákkal Alaszkától a Tűzföldig. I-II. Budapest 1972. II. 183. old.

[3] Kriza János gyűjtése. In.: *Nagy Pál* (vál.): Hargitán innen – Hargitán túl. Székely népi humor. H. n. 2003. 44. old.

[4] *Péterffy László:* A nyárádszeredai vásárok. Bekecsalja, 2001. augusztus.

[5] *Pál Judit – Fleisz János* (társszerk.): Erdélyi Várostörténeti tanulmányok. Csíkszereda, 2001. 26. old. A témához lásd még: *Bácskai Vera – Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest 1984. Magyarorszagi es Erdelyi sokadalmoknac fel iedzesse az ABC szerent valo igeckel.... Nagyszeben, 1606., *Duka János:* Margittai vásár. In.: *dr. Kós Károly* (szerk.): Népismereti Dolgozatok 1976. Bukarest 1976. 125–130. old., *István Lajos:* Korondi vásárok. In.: *dr. Kós Károly – dr. Faragó József.* (szerk.): Népismereti Dolgozatok 1981. Bukarest 1981. 118–128. old., *Kós Károly:* Tájak, falvak, hagyományok, Bukarest 1976. 326–381. old., *Dankó Imre*: Az árucsere néprajza. Opuscula ethnographica. Válogatott tanulmányok. Debrecen 1977. 366–439. old., *Duka Imre:* Folklór-Társadalom-Művészet. 4–5. Kecskemét 1978. 19–28. old., *Szőllősi Gyula* (szerk.): Vásártörténet – Hídivásár. Debrecen 1976. *Tófalvi Zoltán*: Korondi sokadalmak. Hargita Kalendárium 1972. Csíkszereda 1971. 142–144. old., *Vasas Samu*: A vásárosok hagyományos beszállóhelyei Bánffyhunyadon. In.: *dr. Kós Károly – dr. Faragó József* (szerk.): Népismereti Dolgozatok. Bukarest 1980. 176–189. old., *Dankó Imre*: A gyulai vásárok. Gyula 1963., *Major Miklós:* Vásári sokadalmak Szilágynagyfaluban. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9. Kolozsvár 2001. 236–243. old., *Szepesi Attila:* Kapuk és vendégek. Barangolás a magyar múltban. I. (Budapest, 2003.) 151–152. old., *Csabainé Cser Katalin:* Régi magyar szólásmondások. (Budapest 2002.) 7–37. old. (A vásárokkal kapcsolatos szólásmondások.) *Vércse Miklós:* Párkány. A Simon-Júda-vásár története. Honismereti Kiskönyvtár 63. Komarno-Komárom 1996.

[6] *Dr. Kós Károly:* i. m. 362–365. old., *Péterffy László*: i. m.

ves és hegyvidéki lakosság gyülekezőhelyei egyúttal a különböző ismeretek, szellemi javak cserehelyei is."[7]

Első említése már, mint mezőváros: 1493: Oppida Zekelwasarhel. 1570-ben Maros-Zereda, 1687-től Nyárádszereda.[8] (Mezőváros mivoltát alátámasztja, hogy 1857-ben a lakosság 59,99 (más adat szerint 78,56) %-a dolgozott a mezőgazdaságban, 1900-ban 53,73, és 1910-ben is még 43,19 %-a)[9] 1900-ban, az iparban 14,9 % dolgozott.[10] Orbán Balázs véleménye: „valóban szükséges előre tudnunk, hogy városba értünk, mert különben ki nem találnók, lévén Marosszéknek akárhány nagyobb és szebb faluja ennél."[11] A fejlődés azonban nem állt meg itt sem, 1878-ban már olvasókör és kórus működött a városkában.[12] 1910-ben az olvasni tudók aránya 81,8 %.[13]

Nyárádszereda országos vásártartási jogát 1606-ban már gyakorolta. A község neve a szerdai törvénykezési napból eredeztethető, értelemszerűen vásárait is szerdán tartotta. 1790-ben már három sokadalma volt: a Polixéna napi (február 17.), a Vasas Szent Péter napi, (augusztus 1.), és a Judit napi (december 10.). E napok aztán némileg eltolódtak az igények szerint, a múlt század elején már február 21–24-én, május 1–2-án, június 3–5-én, és december 7–10- én tartottak népes nagyvásárokat.[14] Amint látjuk, tél végén, tavasszal, nyár elején és tél elején nyílt lehetőség a javak cseréjére. Országos vásárai mellé már 1823-ban kérvényezte a hetivásár tartásának jogát – sikertelenül.[15] 1847-ben megújították a kérést: „A nemzeti ipar előmozdítására és a szorgalmatos munkásság buzdítása tekintetében igen célirányosnak látta egész falusi (sic! G. L.) birtokosságunk még országos vásárt április 28-dik napjára, heti vásárt pedig szereda napokra oly formán kieszközölni, hogy a heti vásárokon baromvásárt is tarthassunk. "A kérést Marosszék hatósága is támogatta, sőt Marosvásárhelynek sem volt kifogása ellene, mindössze azt kérte, hogy a hetivásárát ne szerdán,[16] hanem szombaton tartsák, hogy ne ütközzön a vásárhelyi csütörtöki piacnappal. Közbeszólt azonban a 48-as forradalom, és Szereda hetivásár nélkül maradt.[17]

E vásárok jó áttekintést nyújtottak a vidék terményeiről, állatairól, gazdasági helyzetéről. A Nyárádmente fejlett állattenyésztése a baromvásárok kínálatában is megmutatkozott, a szép fehérmarhákért nemcsak Marosvásárhelyről, hanem Régen, és Segesvár vidékéről is jöttek kereskedők. Jellemzően a távolabbi városok vándorkereskedőinek portékái egészen háttérbe szorultak a környék árucikkeivel szemben.[18] A marosszéki havasokból, és a Görgényi-havasok déli lejtőiről szedret, málnát és kokojszát hoztak a szovátai és szakadáti asszonyok, a Görgényi- és a Kelemen-havasok aljáról az ottani juhosgazdák és bácsok juhsajtot, és rengeteg túrót. „Murokországból" (Lőrincfalváról, Lukafalváról, Ilencfalváról, és Káposztásszentmiklósról) sárgarépát, petrezselymet, zellert, hagymát, káposztát, karalábét, pityókát, retket, dinnyét. Parajdról szekérszámra hozták a sót, amelyet aztán kupaszám cseréltek 1:1 arányban gabonára. Homoródalmásról úgyszintén szekérszámra hozták az égetett meszet, melyet ők is vékaszám árultak, mint a selyei, szovátai, szolokmai szénégetők a bükkfából égetett kovács- vagy vasalószenet.[19]

---

[7] *Dr. Kós Károly:* i. m. 326. old.

[8] *Vofkori László:* Székelyföld útikönyve. I. 214. old.

[9] *Pál Judit:* Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914. Csíkszereda 2003. 335. old. Ez az adat Marosvásárhely esetében 1857-ben 3,64 (14, 64), 1870-ben 6,79, 1900-ban 8,27, 1910-ben 6,97 %

[10] *Pál Judit:* i. m. 362. old. Marosvásárhelyen ez az adat 36,4 % Székelykeresztúron 24,8 %.

[11] Idézi: *Pál Judit:* i. m. 424. old.

[12] *Pál Judit:* i. m. 507. old.

[13] *Pál Judit:* i. m. 540. old. Ugyanez az arány Marosvásárhelyen 79,8 %, Székelykeresztúron 78,8 %. Az értelmiség aránya 1857-ben Marosvásárhelyen 12,6 %, Nyárádszeredában 8,5 %, Székelykeresztúron 4,5 %. Idézi: *Pál Judit:* I. m. 543. old. A hivatalnokok aránya Marosvásárhelyen ekkor 6,86, Nyárádszeredában 7,23, Székelykeresztúron 3,12 % Idézi: *Pál Judit:* I. m. 558. old.

[14] *Dr. Kós Károly:* i. m. 362. old.

[15] *Pál Judit:* i. m. 230. old.

[16] „Szerdai napon tartott hetipiacáról nem maradt fenn középkori adat." *Pál-Antal Sándor:* Székely önkormányzat-történet. Marosvásárhely 2002. 229. old.

[17] *Pál Judit:* i. m. 230. old.

[18] *Dr. Kós Károly:* i. m. 362. old.

[19] *Dr. Kós Károly:* i. m. 363. old.

Alsó- és Felsősófalváról fenyőfából készült lajtorjákat, faragott gerendákat és esőcsatornákat, a felső Nyárád-mentéről, Köszvényesről és Remetéről a cigányok nyírfa seprőket, Selyéről vesszőkosarakat hoztak. Az alsó Nyárád-mentéről Harasztkerékről és Szentgericéről gyékényből font kóberokat, szőnyeget, falvédőt, lábtörlőt, szatyrokat, és Szentgericéről még cirokseprőt (tatárkaseprűt) is, Székelykeresztúr vidékéről csepűvel szőtt kukoricalevélből (panusból) készített szőnyegeket, lábtörlőket árultak. El sem lehetett képzelni a vásárt a Jobbágytelkéről, Hodosról és Ravából jött szalmakalap árusok nélkül. A nyomátiak különféle köteleket készítettek, a famesterségek képviselői a két Sófalváról, Gyergyóalfaluból, és Csomafalváról hozták fenyőfa csebreiket, légelyeiket, cserefából készült hordóikat, dézsáikat, szapulóikat, sajtárjaikat, vedreiket. Siklódról, Küsmödről és Szolokmáról fa-villákat, gereblyéket, tilókat, sulykokat.[20] Orsókat, vetőszegeket, valamint kész esztovátát, jármot, sőt, egész szekeret is hoztak – ez utóbbit elsősorban a kibédi mesterek. Fonóorsót, laskasiríttőt elsősorban a nyárádremetei cigányok készítettek kezdetleges, „nyirettyűs" kézi esztergáikon. A helybeli asztalosok a piacból nyíló egyik utca két oldalán működtek.

A különleges gyökérpipák környékbeli mesterei az abodiak voltak. Házcserepet szekérszám hoztak a csegezi, hodosi és magyarosi cserépégetők – téglát nem hoztak, hiszen azt otthon készítette mindenki. A környékről a makfalvi fazekasok hozták el portékáikat – mázatlan cserépedényeiket –, és az ákosfalviak a cseréppipáikat. A korondi mázas edények csak az 1930-as években jelentek meg a szeredai vásáron. A szolokmai fazekasok mázas edényeket, és kancsókat árultak. A vásárban lehetett megállapodni a megfelelő mennyiségű kályhacsempe elkészítésére is. Bőrmunkákat a székelykeresztúri és a régeni szűcsök sátraiban lehetett látni, csizmákat a marosvásárhelyi és székelykeresztúri csizmadiák, a marosvásárhelyi tímárok talpbőröket, szíjakat, ostorokat hoztak.

A textilesek közül a harasztkerekiek gyapjúfonalat árultak, a fonalakat a marosvásárhelyi gyapjúfestőkkel lehetett megfestetni. Makfalváról szekérszám hozták a fehér, fekete és szürke gyapjúból szőtt kész posztót, pokrócot. Singre mérve árusították ezeket. Székelykeresztúrról (Szitáskeresztúrról) lószőrszitákat, a segesváriak kalapot, gyócsot és keszkenőket, a marosvásárhelyi „singesek"(rőfösök) finom pántlikákat, a szintén odavalósi mézeskalácsosok pedig az elengedhetetlen vásárfiát árulták.[21] Napjainkban minden hónap első szerdáján van vásár, valamint február 21-én, május 3-án, július 29-én és december 7-én állatvásár; [22] február 24-én, május 5-én, augusztus 1-én és december 10-én kirakodóvásár.[23]

A régeni országos vásárok[24]

Első említése 1228-ban: Regun. 1427-től mezőváros: oppidum Regen.[25]

Régen, (Szászrégen) az Erdélyi-medence északkeleti felén, a Mezőség peremén, a Görgényi-havasok aljában, a Maros és a Görgény folyó összefolyásánál fekszik, a hegyvidék (Kelemen- és Görgényi-havasok) és a dombvidék (Mezőség) találkozásánál. A régeni vásárokon találkoztak a környékbeli hegy- és dombvidék vásáros népei: a Maros-, Luc- meg a Görgény-völgye, valamint a Mezőség és a Nyárádmente lakosaival, termékeivel. A hegyvidék embere itt értékesítette a fát és a faipari termékeit, itt cserélt gazdát a bőr, a gyapjú, és a lábas-

---

[20] *Dr. Kós Károly:* i. m. 364. old.

[21] *Dr. Kós Károly:* i. m. 365. old. A témához lásd még: *Ábrám Zoltán–György Horváth László:* Zavaros a Nyárád. Nyárádszereda község múltja és jelene. (h. n., é. n.) 35–40. old. A törökmézes így kínálta csemegéjét: „Ide nézz! Törökméz. Fele cukor, fele méz." Idézi: *Kósa László–Szemerkényi Ágnes*: I. m. 142. old.

[22] Idetartozó anekdota: „Az egyik atyafi tehenet hajtott a vásárba. Megunva a gyaloglást, felült a tehén hátára. Az egyébként jámbor állat megiramodott a gazdájával.
– Merre szomszéd? – kérdezték.
– Azt csak az Isten tudja, meg a tehén! – válaszolt a kérdezett." Imreh Lajos gyűjtése. In.: *Nagy Pál* (vál.): i. m. 116. old.

[23] Hargita kalendárium, 2001. 141. old. (A Krisztus Világossága. Katolikus családok kalendáriuma 2002. 175. oldalán vásárnaptár ettől némiképp eltérő időpontokat közölt.)

[24] *Bíró Donát:* A régeni országos vásárok. In.: Dr. Kós Károly – Dr. Faragó József: Népismereti dolgozatok 1994. Bukarest, 1994. 153–173. old. Bibliográfia. Legfrissebben lásd: *Bíró Donát:* Szászrégen egykori nagyvásárai. Népújság évkönyv 2004. Marosvásárhely 2003. 110–115. old.

[25] *Léstyán Ferenc:* Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. Kolozsvár 1996. I. 131. old.

jószág. A Mezőség és a Nyárádmente termelői gabonával, zöldség- és gyümölcsfélékkel keresték fel a piacot.[26]

A város 1427-ben már vásároshely, ezt a jogát az erdélyi vajda hét év múlva megerősítette.[27] Vásárai mindig nagy jelentőségűek voltak, sőt a XX. század elejére: „állatvásárairól híres az erdélyi részekben, Székelyföldön pedig forgalmánál fogva az első helyen áll."[28] A helységben évente négyszer tartottak nagyvásárt, vagyis országos vásárt; ezeket 6-9 napos állatvásárokkal kezdték. A februári és októberi nagyvásár hat napig tartott, az első három nap volt a ló-, a második három a marhavásár. A májusban és augusztusban megrendezett nagyvásár első három napja alatt juhvásárt, második három napja alatt ló-, s harmadik három napjában marhavásárra került sor. (A XIX. század végén, és a XX. század elején a naptárakban ötnapos marhavásárokat hirdettek, de ezek gyakorlatban csak három napig tartottak.)

Az 1930-as években a következő volt a vásárrend: február 11–13-ig ló-, 14–18-ig szarvasmarha-, 19-én kirakodóvásár; május 1–3-ig juh-, 4–6-ig ló-, 7–11-ig szarvasmarha-, 12-én kirakodóvásár; július 30–augusztus 1-ig juh-, augusztus 2–4-ig ló-, 5–9-ig szarvasmarha-, 10. kirakodóvásár; október 15–17-ig ló-, 18–22-én szarvasmarha-, 23-án kirakodóvásár. A hetivásár napja: csütörtök.[29] Egy 1939-ben megjelentetett német nyelvű mezőgazdasági naptárban ezeken kívül szerepelt a december 10-i ló, és a december 11–12-i szarvasmarhavásár is.[30] Napjainkban február 20-án, május 8-án, július 14-én és október 23-án rendeznek kirakodóvásárt; és február 18–19-én, május 6–7-én, június 12–13-án, és október 21–22-én állatvásárt.[31]

Az országos állatvásárokat a XX. század legelejétől, a várostól nyugatra, az ún. Kerekerdő melletti Baromvásártéren tartották, ezt a területet a második világháború után csökkentették, sokszor az árusok kénytelenek voltak állataikat a környező legelőn árulni. A vásárteret három irányból lehetett megközelíteni: a Veres fogadó, az un. „Két tölgyfa" nevű hely, és a Régi Kórház felől. A vásárteret kelet-nyugati irányban italmérők,[32] és pecsenyesütők sátrai szegélyezték, közöttük a Cinkusház állt, ahol a baromleveleket kiállították, és ahol állatorvos működött. Jobb napokon itt 1200–1500 baromlevelet is kiállítottak.[33] A baromvásárt felkeresték a gyergyói, a csíki, a nyárádmenti, Udvarhely vidéki, és Beszterce vidékiek. Az állatokat gyalog hajtották a vásárra, és annak ideje alatt az eladók magánházakban, vagy fogadókban, a külföldiek pedig a Bálház utcai (str. Republicii) sarkán álló szállodában aludtak. A legnagyobb állatvásár az októberi volt. Ezen jelent meg a legtöbb külföldi felvásárló, 1920 előtt elsősorban Ausztriából és Németországból, azután pedig Olaszországból. Az állatokat vasúton szállították el. A külföldi felvásárlás méretére jellemző, hogy néhai Bódis Miklós helyi kötélgyártó visszaemlékezése szerint egy-egy nagyvásár alatt a kötelesek 1000 marhakötelet is eladtak a vasúton elszállított marhák részére. A legnagyobb kereslet a hízott marhák iránt volt. A marhákat nemcsak kereskedőktől, hanem a szeszgyárak mellett létesített hízlaldáktól is vásárolták.[34] Ezt olvashatjuk 1896-ból: Négy szeszgyára van, amelyek egyike nagy hizlalóval van egybekötve, ahol állandóan 500-600 szarvasmarhát kövérítenek a bécsiek részére."[35] (Érde-

[26] *Bíró Donát:* i. m. 153. old. Lásd még: *Bíró Donát:* Szászrégeni kézművesmesterségek. Marosvásárhely 2000.

[27] *Bíró Donát:* i. m. 154. old.

[28] *Bíró Donát:* i. m. 156. old.

[29] Erdélyi Magyar Református Naptár, 1935. Idézi: *Bíró Donát:* i. m. 172. old.

[30] Der Pflug, 1939. Idézi: *Bíró Donát:* i. m. 172. old.

[31] Hargita kalendárium, 2001. 141. old. (Sajnálatos, hogy a Hargita kalendárium 2002. évfolyama nem közölte az erdélyi országos nagyvásárok helyét, és idejét, úgyszlntén a már említett Krisztus Világossága sem.)

[32] Ide tartozó anekdota: „Két székely az 1863-dik évi nagy szárazság idején menve haza a vásárról K. mezővárosból, kérdé egyik a mástól:
– Hogy van az, komám, hogy a mai vásárban sokkal több volt a részeg ember, mint máskor?
– Az onnan van – felele társa –, hogy most nagy a szárazság, nagyon szűk a víz, a fogadósok hát nem kaptak annyi vizet, mint máskor, mit az eladó borba töltsenek, hanem kéntelenek voltak a bort tisztán adni az ivóknak, így a bor inkább meghatotta az embert, azért volt ma több részeg ember, mint máskor." Tiboldi Istvan gyűjtése. In.: *Nagy Pál* (vál.): i. m. 71. old. Az italméréseket borókaággal, azaz „gyalogfenyőággal" jelölték. Lásd: *Csabainé Cser Katalin*: i. m. 20. old.

[33] *Bíró Donát:* i. m.: 156–157. old.

[34] *Bíró Donát:* i. m. 158–159. old.

[35] *Urmánczy Nándor:* Szászrégen és vidéke. Erdély V (1896.) 7. szám, 85. old. Idézi: *Bíró Donát*: i. m. 173. old.

kességként: a legtöbb felhajtott szarvasmarha az 1891. évben került a vásárra: 110 000 állat, amelyből 38 194 gazdát is cserélt. A legtöbb lovat 1895-ben hajtották fel, 6000 állatot, és ebből 3300-at értékesíteni is tudtak.[36] – Óh' régi szép idők!)

A kirakodóvásárok a baromvásároknál sokkal látványosabbak és hangosabbak voltak. Növelte a vásári hangulatot a legkülönbözőbb népviseletek színes kavalkádja, a vásári ricsaj, a tolongás. Hosszú időre emlékezetes maradt az 1912. május 13-i, Pongrác-napi vásár, ahol a hírtelen jött szélvihar, és a szakadó eső a vásározóknak felmérhetetlen károkat okozott.[37]

A mintegy 400 méter hosszú, és 60–150 méter széles piactéren álltak a sátrak, ahol megtalálhatók voltak az ószeresek, a körhintások, a gyorsfényképészek, a cirkuszosok, a lefátyolozott jósnők, a szerencsekártyát húzó papagájok, a mézesbábosok. A fazekasokat a makfalvi, korondi, görgényszentimrei és helybéli mesterek képviselték. A vásáron áruló kisiparosok legtöbbike csizmadia volt. Jöttek ide mesterek Marosvásárhelyről és Besztercéről is. A legnagyobb sátrakkal a szűrszabók rendelkeztek (a Szmolka testvérek és Kleinfeld) az ő sátraik 10 méter hosszúak, és 4 méter szélesek voltak.[38] Hoztak az augusztusi és októberi kirakodóvásárokra kész (városi) ruhákat, melyeknek olcsósága hozzájárult a népviselet lassú visszaszorulásához. Jöttek rőfösök, kádármesterek, tímárok és szíjgyártók, kötelesek és faesztergályosok, kalaposmesterek.[39] Felvonultak a késesek, a kefekötők, az asztalosok, bádogosok, kovácsok, kerekesek, pogácsások, bazárosok, gabona-, sajt-, zöldség- és gyümölcsárusok, és a mészárosok. Hoztak nyírfa seprűt, és fátyolszitát, falvédőt és szalmakalapot, házicipőt és fonott szatyrot. Nagy nyüzsgés volt a pogácsások előtt, ahol drezdai mazsolást, csokoládés és vaníliás csomagot, diószuszedlit, ánizsos mogyorót, tordai mézespogácsát, és a tükrös-szíves „cifra, festett pogácsát" árusították. Hasonlóan nagy kereslet volt a kofapecsenye, a kolbász iránt is, amelyek mellé kovászos uborka dukált.[40] Volt olyan bazáros, aki minden holmiját hét krajcárért kínálta:

„Hét, hét, minden darab hét.
Hét az ára, szabott ára,
Hétért lesz most elprédálva,
Hét, hét, minden darab hét.

Ha valaki sokáig válogatott az árújában, anélkül hogy vásárolt volna, a csípős nyelvű bazáros így küldte el:

„Aki nem vesz, na babrálja,
Menjen, az anyja valahol várja."[41]

A zöldségárusoknak nem volt pontosan megjelölt helyük, a legkeresettebb termények a káposzta, hagyma, augusztusban a Marosludas környéki dinnye.

A szénapiac a mai nagypiac helyén volt, ahol ma is tartják a kirakodóvásárokat, és a csütörtöki hetipiacot. Úgy szerkezetében, mint látványában a mai piacok meg sem közelítik a száz évvel ezelőttieket, de fontos kereskedelmi, és társadalmi jelentőséggel bírnak napjainkban is.[42]

A marosvásárhelyi vásárok[43]

Első említése: 1260-ban: Clicum Fori in metis Tartariae.- egy felsorolásban, mely a ferencrendiek kolostorait sorolta fel. 1323-ban: Novum Forum Siculorum. Első magyar nyelvű említése: 1349-ben Scekulvasarhel, 1539-ben Marosvásárhely.[44] 1616. április 29-én Bethlen Gábor kiváltságlevele szabad királyi város rangjára emelte.[45]

---

[36] *Bíró Donát:* i. m. 159. old.
[37] *Bíró Donát:* i. m. 161. old.,
[38] *Bíró Donát:* i. m. 165. old.
[39] *Bíró Donát:* i. m. 167. old.
[40] *Bíró Donát:* i. m. 168-169. old.
[41] *Kósa László–Szemerkényi Ágnes:* Apáról fiúra. Néprajzi kalauz. Budapest 1975. 142. old.
[42] *Bíró Donát:* i. m. 170–172. old.
[43] *Keresztes Gyula:* Vásárhelyen vásár tartatik. Bukarest, 1996.
[44] *Lőstyán Ferenc:* Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. Kolozsvár 1996. I. 336. old.
[45] *Keresztes Gyula:* i. m. 13. old.

Marosvásárhely 1616. április 29-én Bethlen Gábor alapítólevele által lett a Székelyföld egyetlen szabad királyi városa.[46] A város a Maros völgyében fekszik, környéke termékeny völgyekkel, rétekkel szabdalt. A völgyekben a gabona és a zöldség, a domboldalakon a gyümölcs és a szőlő ideális körülmények között teremhet. A medence többé-kevésbé védett a szélsőséges időjárás kártételétől, a tél enyhe, és rövid, a nyár kellemesen enyhe, az ősz hosszú, és enyhe.[47] Nem csodálkozhatunk ezek után, ha egy XVIII. századi átutazó a bibliai Gósen földjéhez hasonlította ezt a tájat.[48] A város jelentőségét támasztotta alá, hogy itt alakult a legkorábbi céh a Székelyföldön, a szabócéh 1439-ben.[49] A város urbanizációs fejlődését mutatja, hogy a II. József-féle népszámlálás adatai alapján itt a legmagasabb az idegenek aránya: 14,3%.[50] A városban 1750-ben 23 céh kézművesei dolgoztak.[51] Ez a szám 1836-ban 53-ra emelkedett.[52] A céhek ekkor 948 főt foglalkoztattak.[53] 1878-ban 20 ipartársulat működött a városban, melynek 572 tagja volt, a bejegyzett össztőkéjük 2 835 Ft.[54] Amig 1857-ben a lakosság 4,29 (4,04) %-a dolgozott a kereskedelemben és a bankszektorban, addig 1910-re ez az arány 7, 93 %-ra nőtt.[55] 1909-ben, a városban 5 hitelintézet működött, mintegy 15 997 000 korona betéti vagyonnal.[56] A városkép azonban csak lassan alakult ki. 1773-ban II. József látogatásakor még alig volt emeletes épület, és még Orbán Balázs idejében is „a földszinti lakályosabb és kényelmesebb épületek – melyek a magyar városokat jellemzik – még ma is uralgók e városban, s ilyeneket nagy számban találunk nem csak a főbb utcákban, hanem még a piacon is."[57]

Nagy Lajos király egy 1360-ban kelt oklevelében történik először említés a vásárokról, ebben a régi vásárok rendjének visszaállítására történik intézkedés. A Várdombon megtelepedett ferencesek 1400-ban a pápától jogot kaptak arra, hogy Gyümölcsoltó Boldogasszony napján (március 25-én) búcsút, azaz sokadalmat tarthassanak. Mátyás idejében először 1473-ban megengedte a moldvai kereskedőknek, hogy árulhassanak a „Zekel Wasarhel"-i piacon, majd a második kiváltságlevelében, 1482-ben a városnak három vásárt engedélyez: az Antal-napi, a Márton-napi, és a virágvasárnap utáni csütörtöki vásárokat, lakóit pedig országosan mentesítette a vámfizetés alól.[58] Hetivásárát egy 1488-as oklevélben említették először.[59] Majláth István erdélyi vajda 1536-ban a város polgárainak vámmentes árusítást engedélyezett. Egy 1606–1607-ből való listán a fontosabb székelyföldi vásárok között csak a marosvásárhelyit, és a székelyudvarhelyi, valamint a székelykeresztúri vásárokat említették.[60] Egy 1676-os szebeni kalendárium Csíkszeredát is említette. A Brassóban kiadott, 1731-es kalendáriumban már

---

[46] *Keresztes Gyula:* i. m. 13. old.

[47] *Keresztes Gyula:* i. m. 14–15. old.

[48] *Keresztes Gyula:* i. m. 15. old. Az idézet Mátyási József pesti ügyvéd 1798-ban versbe foglalt, és ki is adott („Pestre egy jó Barátomhoz írogatott levelem a Bétsi és Erdély országi utazásaimról"). A verset „A Ma" közölte 1926. július 27.-én. Az idézett sor: „Mert e része Erdély azon Gósenének..." (*Keresztes Gyula:* i. m. 106. old.).

[49] *Pál Judit:* i. m. 65. old.

[50] *Pál Judit:* i. m. 134. old.

[51] *Pál Judit:* i. m. 158–159. old.

[52] *Pál Judit:* i. m. 166. old.

[53] *Pál Judit:* i. m. 173. old. Összehasonlításképen Brassóban 83 szakma 4918 mestere, Kolozsváron 92 szakma 2347 mestere, Nagyszebenben 83 mesterség 1767 mestere, Székelyudvarhelyen 43 mesterség 665 képviselője dolgozott.

[54] *Pál Judit:* i. m. 204. old. (Ugyanez a mutató Székelyudvarhely esetében: 13 ipartársulat, 578 taggal, a tőkéjük 37 064 Ft. (!)

[55] *Pál Judit:* i. m. 279. old. Nyárádszeredában 1900-ban 5, 33 %-a, 1910-ben már 6, 48 %-a dolgozott a hasonló szektorokban.

[56] *Pál Judit:* i. m. 284–285. old. A kicsi Nyárádszeredában is működött egy hitelintézet, 100 000 korona részvénnyel, de a betétek összértékére nincs adat.

[57] *Pál Judit:* i. m. 422. old.

[58] *Keresztes Gyula:* i. m. 25. old., valamint *Pál Judit:* i. m. 59. old.

[59] *Pál Judit:* i. m. 59. old. Lásd még: Szentmiklósy Dénes vásárhelyi református kollégiumi diák iskolai dolgozatát az 1864/65. tanodai évből: „Egy Mvásárhelyi hetivásár. Idézi: Olosz Katalin: Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások. Marosvásárhely 2003. 143 és 146. old. A szöveg megjelent: Művelődés, 1994. 12. szám. Szomorú emlékű az 1704. január 3-i hetivásár. Ekkor ugyanis Meggyesfalva felől kurucok törtek be a városba, sok embert megölve, a várost több helyen felgyújtva. *Benkő Károly:* i. m. 80. old.

[60] *Pál Judit:* i. m. 63. old.

Barót, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Zabola is szerepelt.[61] 1749-ben Mária Terézia adománylevele egy újabb vásárt, a januári Sára-napit engedélyezte. 1825-ben vezették be az úrnapi, és 1845-ben a szeptemberi Rozália napi sokadalmat.[62]

Lukáts János így szedte rímekbe 1836-ban a vásárhelyi piacteret:

„Piatzunknak ezek a' magosbb díszei,
De többek a' Házok két emelettyei,
Mellyeknek ajjai tömve portékákkal
Áruló boltokkal,[63] *sok tzímű jel fákkal.*
(A reklám már abban az időben is fontos lehetett. G. L.)
(...) Tsak annyi kő ház volt, a' mennyit rakhattak,
Tsak a' fazakasok, s' ezek tapasztottak.
Most ki néz piatzunk észkos Ház sorára,
emelheti szemit magoss palotára."[64]

A piac leírásához hallgassuk meg Benkő Károlyt: „Kelet-északra fekszik, többnyire emeletes szép sor házakkal, ékesítik tágassága, az épületek alsó részit elfoglaló singes, vasas, könyves stb. csinos boltok, két gyógyszertár, a Főpiacról a négy főutcában ezzel együtt jól kikövezett utak vezetnek, azok közül a Sz. Miklós utcában (ma Ştefan cel Mare utca, és Bolyaiak tere, G. L.) kettőn szekérrel, ugyanannyin gyalog járdákon haladni, a két első a plébánia és a minoriták laka mellett, a két utóbbi az új tanácsház alatt nyúló kis piac és az úgynevezett Kis köz, ez utóbbival csaknem egy arányban volt a városi régi tanácsház, (...) mely a főpiac közepin lévén, apró, melléje csatolt árus sátrakkal, kenyér, hús, stb. színekkel, a végében mészárszékkel nagy tért foglalt el, minek elpusztultával nagyobbodott és szebb kilátást nyert e főpiac."[65]

A polgármesteri hivatal 1912-ben kiadott rendelete 12 paragrafusban szabályozta a piac működését. Bár az új mértékegységeket az 1874. évi VIII. törvénycikk 1876. január 1-től kötelezővé tette, de ez nem történt meg, hiszen közel ötven év múlva (1923. július 6-án), a helyi Székelyföld cikke követelte az egységes súlyrendszer használatát a piacon.

Itt is, mint általában a piacozásért vámot kellett fizetni, a vámházak a következő helyeken álltak: A Szentgyörgyi vámház a Marosszentgyörgyről bevezető út mentén, a Székely vértanúk utcájának sarkán, ahol most egy többemeletes lakóház áll. A Kossuth Lajos utcai vámház a mai Electromures üzem helyén, a Dózsa György utcai vámház a Bodoni út torkolatánál, a Koronkai vámház a Koronkai úti bejárónál, a Szántó és a Kálvária utcák sarkán.[66] (A Nyárád mentéről a jobb koronkai, vagy a rövidebb jeddi úton jöttek a vásározók Vásárhelyre.)[67]

A vásár egy kisváros életében ünnepnapnak számított, mert ritka látványosságot és különleges szórakozási alkalmakat kínált a városlakóknak, és a környéken élőknek. A vásárra látogatók ünneplőbe öltöztek. Az idegen szemlélő ekkor teljes képet kaphatott a környék népviseleteinek színes változatosságáról.[68]

Megszokott egyhangúságot jelentett a napi piac, ahol a város ellátásához szükséges árucikkek adás-vétele zajlott. Ide a környékről: Hídvégből, Remeteszegből, Náznánfalváról, Szent-

---

[61] *Pál Judit:* i. m. 63. old.

[62] *Keresztes Gyula*: i. m. 26. old.

[63] 1836-ban Marosvásárhelyen 22 bolt működött: 12 szövet, 4 divatáru, 3 vas-, 3 fűszer-, illetve vegyeskereskedés. *Pál Judit:* i. m. 255. old.

[64] *Borosnyai Lukáts János*: Régi és Új Vásárhely Leírása versekben. Marosvásárhely 1837. Közölte: *Fodor István* monográfiájában, II. sorozat, 4. szám. Lásd még: *Fodor István:* Borosnyai Lukáts János százéves vásárfiája a szentmártonnapi sokadalomra 1837–1937. Marosvásárhely 1937.; *U. ő.*: Akik száz évvel ezelőtt szerepet vittek Marosvásárhely város társadalmi és kulturális életben. 1800–1845. Marosvásárhely 1939.

[65] *Benkő Károly:* Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben. Szerkesztette, a tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta *Pál-Antal Sándor.* Marosvásárhely 2001. 32–33. old.

[66] *Keresztes Gyula:* i. m. 29–30. old. Lásd még: *Vígh Károly*: Marosvásárhelyi helynevek és földrajzi közszavak. Csíkszereda, 1996. (térképmellékletekkel), *Keresztes Gyula:* Marosvásárhely régi épületei. Marosvásárhely 1998.; *Pál-Antal Sándor:* A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára. (kétnyelvű), Marosvásárhely 1997.

[67] *Vígh Károly*: i. m. térképmelléklete: Marosvásárhely beépített területének térképe. (új épületek, 1911–1941-es térképek alapján), és *Fodor Sándor* (S.) – *Balás Árpád*: Marosvásárhelyi útikalauz. Marosvásárhely 1996. 106. old.

[68] *Keresztes Gyula:* i. m. 33. old.

királyról, Szentannáról, Udvarfalváról, Marosszentgyörgyről, Jeddről, Koronkáról, Kakasdról, Meggyesfalváról és Maroskeresztúrról, – tehát 3–6 km-es távolságból jöttek olyanok, akik felesleges élelmiszereiket itt kívánták értékesíteni.[69] A városi tanács 1806-ban elhatározta, hogy: „mivel a város nagyon szaporodni és terjeszkedni kezdett, nevezetesen a Sz. Miklós utca véginél éppen szükségesnek láttatik, hogy a Sz. Miklós utcában egy arra alkalmatos helyen egy kis (élelmiszer, G. L.) piac állíttassék fel."[70]

„Vásárhely és környéke akkor bővelkedett gyümölcsben. Híres volt a csókai cseresznye, a jeddi határ is ontotta a cseresznyét és a meggyet. Alig tudták eladni (...) a szekerekkel behozott finom besztercei szilvát, amit Ausztriában és Németországban ma is magyar szilvának neveznek. Az aszalt szilva igen kedvelt táplálék volt. Gyermekkoromban alig volt család, ahol ne főztek volna ünnepélyesen szilvaízet, földbe ásott gödörbe téve az üstöt. Az első világháború végéig az ún. Székely Kirendeltség nevű vállalat látta el városunkat és vidékünket jobbnál jobb gyümölcsfákkal, amiknek nagy részét Tirolból hozták. A 20-as években még termett a vásárhelyi kertekben az onnan hozott sokféle ringló és pergament körte (...) Szárhegyről fűzi, vagy metélőhagymát (hoztak), ami vadon élt patakok mellett Háromszéken, Gyergyóban és Csíkban. Bolyán és Domáldon még nemrégen is teremtek a Bolyai Farkas által a XIX. század elején ültetett pónyik almafák."[71]

A hetivásárokra már megérte félnapi szekerezést vállalni, a zöldséget elsősorban az Alsó-Nyárádmente (Murokország[72]), a Mezőség a gabonát, a Felső-Nyárádmente az állatokat, a hegyvidék a fűrészelt fát, és a szénát szállította. Ez a távolság 30–40 km-es körzetet jelentett.

Az országos vásárokra már vállalták a kétnapi szekerezést is, ez 40-80 km-es körzetet jelentett. Ilyenkor három – négy vármegye: Udvarhely, Kis-Küküllő, Torda-Aranyos, és Kolozs megye népét mozgatta meg ez az esemény. A vándorkereskedők az ország különböző pontjairól, sőt idegen országokból is felkeresték Marosvásárhely vásárát.[73] Az élelmezési cikkeket a vidékiek, az ipari készítményeket a helyi iparosok, a gyári termékeket pedig a kereskedők árusították. A helyi kereskedők közül kevesen vállalták a vásározást, ők a boltjaikban árusítottak. Finomabb árút csakis üzletben lehetett beszerezni.[74] Vásárban jobbára a szegényebb emberek vásároltak.[75] Kedvezőtlenül érintette a termelőket, és a kereskedőket egyaránt, hogy 1766-ban megtiltották mindenfajta gabonanemű kivitelét Erdélyből.[76] Ugyanez év szeptember 5-től csak bécsi tér- és űrmérték volt használható.[77]

A piaci állapotokra jellemző, hogy 1807. július 23-án a városi tanács megtiltotta hogy timsóval (?) és hamuzsírral[78] vegyített kenyeret árusítsanak a piacon.[79] 1815. február 3-án engedélyezték külföldről a gabona vámmentes behozatalát.[80]

Ilyen napokon a város hétköznapi képe is, rendje is megváltozott. A hétköznapi vásárok közül a csütörtökön tartott hetivásár volt a forgalmasabb, és azok közül is a nagycsütörtöki, amikor a közelgő ünnepre mindenki alaposan bevásárolt. Az év első, januári, Sára-napi nagyvásárán a télire eltett élelmiszerek gazdag választéka jelent meg. A tavaszi vásárnapra az el-

---

[69] *Pál Judit:* i. m. 234. old. Egy 1819-1821-ban készült (Cziráky-féle) összeírás szerint hetivásárát 30–35 km-es vonzáskörzetből, országos vásárát pedig Udvarhelyszékről, Segesvárról, Erzsébetvárosról. Dicsőszentmártonból, Marosludasról, Szászrégenből is látogatták. A teljes vonzáskörzet mintegy 150 falut tett ki, így a székelyföldi vásárok közül a legnagyobb volt. Székelykeresztúr és Nyárádszereda vonzáskörzete csak 27 falura terjedt ki.

[70] *Pál Judit:* i. m. 246. old.

[71] *Sipos Lajos:* Marosvásárhelyi mesélő házak. Marosvásárhely 1999.

[72] A névadáshoz lásd: *Benkő Samu*: Murokország. Bukarest 1972.

[73] *Keresztes Gyula:* i. m. 34. old.

[74] A vasárnapi kereskedést egy 1649. augusztus 11-én kelt városi rendelet szabályozta. E szerint a mészárosok csak templomi harangozásig árulhattak, de csak a város lakóinak. A mise, illetve az istentisztelet alatt mindenfaja árusítás tilos. A templomlátogatás után estig minden árulható, kivéve a gyümölcsöt. A rendelet ellen vétők áruját elkobozták, és 3 forintos büntetést szabtak ki rá. (*Benkő Károly:* i. m. 74. old.).

[75] *Keresztes Gyula:* i. m. 35. old.

[76] *Benkő Károly:* i. m. 88. old.

[77] *Benkő Károly:* i. m. 88. old. Ezt az utasítást megismételték 1855. június 25-én. (*Benkő Károly:* i. m. 123. old.)

[78] A hamuzsírfőzésről lásd: *Deák Ferenc*: Zetelaka 2. Népélet, gazdasági élet. Székelyudvarhely 2000. 9. old.

[79] *Benkő Károly:* i. m. 94. old.

[80] *Benkő Károly:* i. m. 97. old.

vermelt, és a még friss zöldségekkel jelentek meg a termelők. Ekkor szerezték be a gazdák a szükséges igásállataikat, és a termeléshez szükséges hiányzó eszközeiket. A június közepi Antal-napi vásáron a nyár szinte teljes kínálata felvonult már, a szeptemberi Rozália-napi vásáron a télire elteendő zöldségek-gyümölcsök domináltak.[81] Tagadhatatlanul s novemberi Márton-napi vásár volt a legmozgalmasabb." Mindenki hozta a télirevalót. Ekkor teltek meg a város hombárjai gabonával, s piaci zöldséggel. Ennek a vásárnak a forgalma jelezte a város gazdasági mércéjét. Szekerek végeláthatatlan sora hozta a városba a gabonát, a zöldséget, s szekerek hordták az udvarokba a megvásárolt árút. Egy jobb keresetű és népes család fészerébe 30-40 véka (egy nagyvéka= 20 kupa= 25 liter)[82] gabonát, a pincébe 10-20 véka burgonya, legalább egy szekér vetemény s nem kevesebb, mint 150-200 fej káposzta került."[83] A gondos vidéki gazda is ekkor vásárolta meg a családja, esetleges szolgalegénye számára a gúnyát és a lábbelit. Ilyenkor métermázsaszámra hozták a szárított, és bálákba kötözött dohánylevelet, majd az állami egyedárusítási rendelet után az állami felvásárlóhelyekre szállították, de azért a „szűzdohány" sem tűnt el teljesen, a termelők ajándékba hozták ismerőseiknek, rokonaiknak.[84] Így írt egy korabeli újság erről a vásárról:

„A szent Márton-napi vásár rendkívül nagy érdeklődés mellett zajlott le, különösen nagyszámú szarvasmarha hajtatott fel és tisztességes árban is fizettek. (...) A kirakodóvásár igen népes volt és szent Márton lúdjai ugyancsak nagy méltánylásban részesültek."[85]

Az év utolsó vásárára Szilveszter napján került sor, és ennek rendje merőben eltért a többiétől. A piac ekkor a Nagypiac keleti oldalán húzódó házsor előtti járdán állt, ahol a kis sátrakban szerencsét hozó apróságokat, és új évi kalendáriumokat árusítottak. A gyermekek kedvence volt a szárított gyümölcsös-cukros ajándékkosár, a mézespogácsa, a szerencsét hozó kéményseprő és a kurta farkú kismalac. 1842-től árulták itt a Lőcsei Naptárt, amelyet egy Lőcséről (Felvidék, ma Szlovákia) ide települt könyvkötőmester adott ki.[86] A XIX. század végén a kiadás jogát Krón Titus Ernő vette meg, majd fia, Ernő kiadásában jelent meg Székely Naptár címen. Később ugyanő Szentistváni Péter András-féle Székely Naptár néven jelentette meg.[87]

A Nagypiac kezdetben, az Alsóváros központjában volt, a várost átszelő országút kiöblösödésénél. Később a Nagypiac a Baross Gábor utcáig terjedt. Orbán Balázs idejében[88] felső szélénél (a Kossuth Lajos utcai torkolatnál) 120 lépés (egy lépés kb. 70 cm), az alsó szélénél 87 lépés, hossza a sétány felső végéig 366, a Hajós közig 591 lépés. A Nagypiac hosszában szabad árokban folyt a közeli források vize. Ez volt a Nagysánc. Heves esőzések idején kiöntött, és ilyenkor a víz a Dinnyeföld utca felé tudott elfolyni.[89] Meleg napokon ez a csatorna büzlött a beledobált rothadó gyümölcsöktől, zöldségekről.

„Hajdan Vásárhelynek piattza rusnya volt,
Ott rothadt a dinnye, gyümölcs, s' eb, ha megholt."[90]

A tér nagyszabású rendezésére 1911-ben került sor, ekkor bontották le Bodor Péter híres Zenélőkútját is[91]. A napipiac a Tanács 1806. június 25-i határozata alapján a Szent Miklós utcai

---

[81] *Keresztes Gyula:* i. m. 36. old.

[82] Az átszámításokhoz lásd: *Bogdán István:* Metrológia. In.: *Kállay István* (szerk.): A történelem segédtudományai. Budapest, 1986. 254–273. old., valamint *Gerendás Lajos:* A mérték – érték. Udvarhelyi Híradó Kalendárium, 1997. 207–209. old.

[83] *Keresztes Gyula:* i. m. 37. old.

[84] *Keresztes Gyula:* i. m. 87. old.

[85] Közérdek, 1896. november 15. Idézi: *Keresztes Gyula:* i. m. 90. old.

[86] Sajnálatos, hogy ez a kiadvány kimaradt önálló említés jogán a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 3. kötetéből, és csak remélhetjük, hogy a készülő 4. kötetben „naptár" címszó alatt történik róla említés. Bővebben róla lásd: *Sipos Lajos*: i. m. 123.- 125. old.

[87] *Keresztes Gyula:* i. m. 37–38. old.

[88] *Orbán Balázs:* A Székelyföld leírása... IV. kötet, 149. old.

[89] *Keresztes Gyula:* i. m. 40-41. old.

[90] *Borosnyai Lukács János*. Idézi: *Keresztes Gyula:* i. m. 42. old.

[91] Bodor Péterről többek között lásd: *Borbély Emma*: Szellemi örökségünk Kibéd. 1499–1999. Marosvásárhely 1999. 11. old., *Péterfy László*: Bodor Péter orgonája. Kibéd 1984. augusztus 26. 5-6. old., *Keresztes Gyula:* Marosvásárhely régi épületei. Marosvásárhely, 1998. 72–74. *P. Bakó Zoltán:* „Én nem haszonkeresésből építettem" Brassói Lapok, 2003. február 14. 6. old., *Benkő Károly:* i. m. 33. old., X. Y.: Bodor Péter. (1778 – 1849) i. m.: *Boldizsár Iván* (et. al) (szerk.): A Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma 1988. (Budapest), (1987). 43–44. old.

Régipiac helyén működött tovább.[92] Az állatvásárok a város szélén levő szabad területeken, a XX. század elején a Maros és a Malomárok által határolt Barompiac nevű helyen működtek, hetenként egy napon, de országos vásár idején 2-3 napig is állt a vásár. Az árvíz sokszor megzavarta, ezért először a Kossuth Lajos utca, a Malomárok, és a vasút közötti területen, majd 1921. március 13-tól a marosszentgyörgyi vám mellett, a régi téglagyár helyén tartották.[93]

A vásárok képéhez többé-kevésbé mindenütt hozzátartozott a prostituáltak jelenléte. A városi tanács már 1815-ben elhatározta, hogy az örömlányokat a városfalon kívülre költözteti.[94] A problémát ez – minden jel szerint – nem oldotta meg, mert 1868-ban a tanács a rendőrséghez fordult a „kéjhölgyek többszöri botrányos kacérkodása, és a tanyákon fölmerült éjjeli csendzavarások megszüntetése iránt emelt szóbeli panaszok folytán.". Elsősorban a Hincs János által bérelt, valamint a saját házában folyó üzletek miatt emeltek szót, és a Fő utcáról a hölgyeket ki is tiltották.[95]

1946-ban az ócskapiacot a Hidegvölgybe helyezték, a deszkapiacot megszüntették, és a régi piac helyén megszüntettek mindennemű piaci tevékenységet. A hidegvölgyi piac később a Benefalvi utca melletti szabad területre, majd a Móricz Zsigmond térre, végül a mai helyére, a Maros jobb oldalán, a Gát alatti részre került. Az ócskapiac lassan átalakult, az 1980-as évekre a sátrakban a különböző kisipari szövetkezetek kínálták leszállított árú, divatjamúlt készítményeiket.[96]

És a végén ismét adjuk át a szót Borosnyai Lukáts Jánosnak:

„Itt minden nap lehet élni valót kapni,
Mit csak kell idegen tarisnyába rakni.
Van túró, hús, kenyér, vaj, zsír szalonna is,
Háj, kotsonya, tej, lúd, mejjesztett, nyúzva is.
Porciókra osztva árulnak sülteket,
Káposztát megvágva, nyersen 's megfőtteket.
Dohányt is kap pipás, ha kell papusában,
Mindennap, és vékony szép laska formában.
Sütőné kenyerit, 's kalátsát ditséri,
Hogy jó és szép, s venni ne sajnálják, kéri.
Kívánatosan van kirakva asztalak,
Kiknél találtatnak vidító italak.
Sőt télben még meleg bort is árultatnak,
Borsolva, mézelve, s kávék is hordatnak.
Ételben, italban minden szükségeket
Hogy kipótoljanak, tselekszik ezeket.
Régen, ha egy nagy úr itt járt háznépével,
Felvásároltatott mindent tselédjével.
Szakátsa konyháján mindent felfőzetett
Tüzénél a fának, melyet itt vétetett.
Most Segesvár, Medgyes, Szeben s többen mások,
Kik mennek Régenbe mint sokadalmasok,
Megállnak, hogy mindent felvásároljanak,
S mentekkel híjának kevesek látszanak."[97]

És ma? Mi maradt mára a régi idők vásári hangulatából? Hát bizony nem sok. Még talán valamennyire a Szent Márton-napi vásár az, ahol nyomokban fellelhető valami az ötven-száz év előtti vásári hangulatból. „Drága lett az élet."[98]

A vásárok említése kapcsán szót kell ejteni a közlekedési lehetőségekről is

---

[92] *Keresztes Gyula:* i. m. 44. old.

[93] Székelyföld, 1921. március 9. szám, idézi: *Keresztes Gyula:* i. m. 49. old.

[94] *Pál Judit:* i. m. 415. old.

[95] *Pál Judit:* i. m. 415. old.

[96] *Pál Judit:* i. m. 415. old.

[97] *Keresztes Gyula:* i. m. 89. old.

[98] *Krúdy Gyula:* Akik azért utaznak messze földre, hogy jól megebédeljenek. (Utazás Magyarországon 1924-ben.) Lásd: *Krúdy Gyula:* A has ezeregyéjszakája. (h. n. é. n.) 48. old.

1886. január 16-án adták át a forgalomnak a Marosvásárhely-Szászrégen vasútvonalat.[99] E vasút óriási könnyebbséget jelentett a régeni vásár megközelítésében, 32 km-re rövidítve az utat (Marosvásárhely 1871. november 20-án csatlakozott az országos vasúthálózathoz.)[100] „Gazdaságossági" szempontból először Parajdig rövidítették a pályáját, majd 1997-ben megszüntették.[101] E döntés oka az volt, hogy „papíron" tényleg veszteséges volt a kisvonat, mert minden utas „zsebbe" fizetett a kalauzoknak, s így hiába volt zsúfoltság gyakran a vonaton, a CFR-nek (a román MÁV-nak) ebből nem volt bevétele. Így maradt a busz-közlekedés, amely nagyon zsúfolt, és a vásárhelyi specialitás, az ún. „Maxi-taxi", amely valójában iránytaxi (ilyen működik, pl. Isztanbulban és Mexikóvárosban), melyek mikrobuszai (dubái)[102] meghatározott állomásokról adott időben indulva a környező falvakba (jelen esetben Nyárádszeredába) viszik, illetve onnan a városba fuvarozzák az utasokat. Kényelmesebb, mint a zsúfolt, és ritkán járó autóbusz, de vásáros csomagot ezen is nehéz szállítani. Összefoglalva, a XIX. század végi feltételek mára jelentősen romlottak – már ami a közlekedést illeti. Ezt ellensúlyozza, hogy 2002. október 10-től Marosvásárhelyen működik az ország legnagyobb fedett piaca. A polgármesteri hivatal kétmilliárd lej költséggel csatornázta a piacteret, 450 m^2 burkolatot kapott, ebből 350 m^2 fedett. Távlati célként Dorin Florea polgármester megígérte, hogy két év alatt a város minden piactere meg fog újulni.[103]

A balavásári nagyvásár

A helység fekvése nagyon alkalmas vásárok tartására, mert két országút fut itt össze: a Sóvidéket a Középső-Maros völgyével összekötő Kis-Küküllő menti út, és a Marosvásárhely-Segesvár közötti országút. 1898-tól vasútvonala is van: a Parajd-Balázsfalva közötti. A település már nevében is hordozza a „vásár" szót.[104] Első említése 1325: Balauasara. (1409: Balawasara; 1482: Balawasar.)[105] Vásárának (vámos hídjának) első említése 1366-ból való, majd hosszú évszázadokig nem történik róla újabb említés. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy a környéken Makfalva, Bonyha, és Erdőszentgyörgy is kapott vásártartási engedélyt, majd 1898-ban Kiskend is. A XX. század elején a balavásáriak azzal a feltétellel választották meg képviselőjüknek Kabán Ferencet, ha ő megszerzi a falu számára a vásártartási engedélyt. Ez az engedély a Székely Kalendárium szerint 1912-ben meg is született.[106]

Jellemző módon, a két szomszédos település: Balavásár és Kiskend vására több mint ötven évig párhuzamosan létezett, bár a vásárterek közötti távolság kevesebb volt, mint 500 méter. A balavásári első vásártér az egrestői útnál volt, a mai vásártértől mintegy kilométerrel arrébb. A kiskendiek évente csak kétszer tartottak vásárt: február 22-én, és november 7-én, amíg Balavásáron már a kezdetekkor is három országos vásárt tartottak: március 2–3-án, július 16–17-én, és december 19–20-án. Később e három vásár egy tavaszival: május 7–8-ával, és egy őszivel: szeptember 12–13-ával bővült.[107] 2002-ben minden pénteken volt hetivásár, nagyvásárai pedig március 3-án, május 8-án, július 17-én, szeptember 13-án, október 13-án, és december 20-án, ez utóbbi állatvásár volt.[108] A nagyvásárok első napján baromvásárt tartottak, a második nap a kirakodóvásáré volt. Hetivásárait 1914-től tarthatta.

---

[99] *Egyed Ákos:* Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914. Bukarest 1981. 158. old. E vonal „helyiérdekű" vonalnak számított, e vasútfajta magyarországi meghonosítója Hollán Ernő volt, aki skót mintára honosította meg a „light Railway-t." Lásd: *Pál Judit:* i. m. 304. old.

[100] *Egyed Ákos:* i.m. 155. old.

[101] *Ferenczi Ilona* (szerk.) Bekecs alatt Nyárád tere. Erdély felfedezése 2. 15–19. old.

[102] *Sztranyiczki Mihály – Tar Károly* (összeáll.): Romániai magyar nyelvvédő szótár. Erdélyi Kiskönyvtár 1. Kolozsvár, 1993. 17. old.

[103] (bögözi): Ha igaz. Romániai Magyar Szó, 2002. október 29. 4. old.

[104] *Tar Erzsébet:* A balavásári nagyvásárokról. in.: Népismereti Dolgozatok 1978. Bukarest 1978. 178. old.

[105] *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1913. 867. old.; *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I-III. Budapest, 1963 – 1987. III. 548. old.

[106] *Tar Erzsébet:* i. m. 178. old.

[107] *Tar Erzsébet:* i. m. 179. old.

[108] *Incze Dénes* (szerk.): Krisztus Világossága. Katolikus családok kalendáriuma. 2002. (H. n., é. n.) 174. old.

A baromvásárra kizárólag igásállatokat hajtottak eladni: teheneket, ökröket, bivalyokat, és elenyésző számban lovakat. Sertést és juhot a pénteki hetivásáron árultak. A baromvásárra jöttek a Kis- és Nagy-Küküllő vidékéről, a Nyárád- és a Marosmentéről. Itt is gyakori vendég volt a külföldi felvásárló, valamint itt szerezték be (többek között) a szükséges vágómarhákat a segesvári és vásárhelyi mészárosok. Legelterjedtebb tehénfajta a magyar tarka volt, később terjedt el a svájci piros, a szürkés borzderes, és a zsemleszínű szimentáli. A legtöbb állatot a „felföldiek", – a sóvidékiek és a nyárádmentiek hozták. Bivalyokat a román, és a szász vidékről hajtották ide, de a Felső-nyárádmentiek mindig idegenkedtek tőle. Az állatokat gyalog hajtották ide (a községközponttól ez bizony jó 30 km-es utat jelentett, légvonalban is 20 km a távolság). Útközben ismerősöknél, vagy fogadóban pihentek meg. Az alku, majd a vásárlás után „kötelező" volt az áldomás, amit a vásár környékén álló fabódékban fogyasztottak el.[109] Sokszor, hogy a tehén mutatósabb legyen, „megtőgyelték", azaz a vásár előtti napon nem fejték meg. Az „igézések" ellen a gazdák piros cérnát, vagy pántlikát kötöttek a teheneik szarvára, vagy farkára.

A kirakodóvásár kínálata nem sokban különbözött a többi vásárétól. A Nyárád-mentiek hasonló cikkekkel vonultak fel, mint a szeredai vásárba. A hetipiacra e vidékről, – a távolság miatt – nem vittek terményeket, ide jobbára „Murokországból" érkezett a zöldség, és a gyümölcs.[110]

A székelykeresztúri sokadalom

Székelykeresztúr első említése: 1333: de Sancta Cruce). Mezővárosi rangot 1459-ben kapott: Oppido Keresthwr.[111]

A távolság miatt jóval kisebb jelentőségű volt a székelykeresztúri vásár szerepe. Keresztúrnak az 1600-as években két vásár tartásához volt joga: a tavaszi, és az őszi vásárhoz. Ehhez 1844-ben egy, V. Ferdinánd által adományozott oklevél szerint még kettő társult: a februári és a júliusi.[112] 2002-ben minden szombaton volt hetivására, és szeptember 14-én nagyvására.[113] A 2001-es Hargita Kalendárium szerint állatvásárait február 24-én, szeptember 8-án, és november 4-én rendezte.[114]

Február 24-én, Mátyás napján nagy állatvásárt tartottak.[115] Ez a nap fordulópont a gazdák téli életében. Úgy tartották télnek fele el van telve, nézegették az udvaron a kóstot (takarmányt), ha fele megvolt még, akkor nem volt baj. E naphoz az az időjóslat kötődött: „Ha Mátyás jeget kap, viszen, ha nem – akkor hagy." A vásárba régen kihízott ökröket, tinókat vittek, „annyi volt a marha a piacon, a szem nem lepte bé." A jó gazda télen kihizlalt (főként exportra) két nagy ökröt, azokat eladta, s vett két sovány tulkot, hogy jövőre azokat is felhizlalja.[116]

---

[109] *Tar Erzsébet:* i. m. 180. old.

[110] *Tar Erzsébet:* i. m. 181–184. old.

[111] *Vofkori László:* Székelyföld útikönyve. I. Budapest 1998. 515. old.

[112] *Farkas Lajos – Fülöp Lajos – Gálfalvi Sándor – Krisán József – Szilágyi Vilmos:* Székelykeresztúr város monográfiája. Székelykeresztúr 1981. (Kézirat, másolata a szerző birtokában) 24. old.

[113] *Incze Dénes:* i. m. 174. old.

[114] Hargita Kalendárium, Csíkszereda 2001. 140. old. E Kalendárium szerint Szászrégenben február 20-án, május 8-án, július 14-én, október 23-án voltak kirakodóvásárok, február 18–19-én, május 6–7-én, június 12–13-án, és október 21–22-én állatvásárok; Balavásáron január 10-én, február 7-én, március 2-án, április 3-án, május 7-én, június 11-én, július 16-án, augusztus 14-én, szeptember 12-én, október 15-én, november 11-én december 19-én; Nyárádszeredában: állatvásárok: február 21-én, május 3-án, július 29-én, december 7-én, kirakodóvásárok: február 24-én, május 5-én, augusztus 1-én, december 10-én; Erdőszentgyörgyön: állatvásár: március 19-én, július 2-án, október 26-án, december 1-jén; kirakodóvásár: március 21-én, július 3-án, október 28-án és december 12-én.

[115] A vásár leírását lásd: *Simó István:* Visszasütő napsugár. (II. rész) Székelyföld, 2002. július, 121–129. old. A vásárok irodalmához lásd még: *Duka János:* Margittai vásár. *Kós Károly,* dr. (szerk.): Népismereti Dolgozatok, Bukarest, 1976. 125- 130. old.; *Vasas Samu:* A vásárosok hagyományos beszállóhelyei Bánffyhunyadon. Népismereti Dolgozatok, 1980. 176–190. old.; valamint *dr. Kós Károly:* A romániai magyarság néprajzáról. in.: *Koppándi Sándor* (szerk.): A romániai magyar nemzetiség. Bukarest, 1981. 328. old. bibliográfia.

[116] *Simó József:* Visszasütő napsugár. Csíkszereda, 2002. 189. old.

Híres volt az április 28-i juhvásár.[117] „Mindenik a magáét árulta, dicsérte, milyen fejős, milyen fogravaló, mióta tartja ezt a fajt, pedig legtöbb juh, amit a vásárra hajtottak, vagy nem adta meg rá a sajtot mind, vagy valami hiba volt a tőgyibe, szűrt a csics, egyikből kevesebbet adott, vagy a gyapját el szokta hullatni télben, vagy a burját nem fogadja el, vagy mindég bőg a téli kerítésbe, ha étel van előtte, akkor is, vagy vén. A vevő legtöbbször hozta az ő majorját. Mikor kinéztek egy juhot vagy kettőt a turmában, megragadták – kié ez a juh? –, amíg a gazda eléállott. Mert, rendszerint ha nem volt vevő, a gazda kipakolt a tarisnyából, hogy egy párat faljon, és éppen mindig akkor jött a vevő."[118]

Vétel után áldomás járt. „Juhvásárkor rendszerint sört isznak az emberek, egy-egy fél pohárral a gyermekeknek is adnak."[119]

Hallgassuk meg egy szemtanú leírásának részleteit a nyári sokadalomról: Az egyik utca a lábbelis sátrakkal volt teli. „Tündöklő fényeslakkszárú csizmák, női lábbelik. Kétoldalt voltak a sátrak, a sátrak között hömpölygött a nép. Annyi nép volt, alig lehetett menni. (...) Legtöbb asszonynak egy kicsi fácska volt a kezében, az afféle volt: otthon megmérték a gyermek lábát egy fácskával, és bele tették a bakancsba, mert akkor nem mondták: cipő. Ha jól kotyogott, a sarkánál elmaradt kétujjnyi, akkor az talált. Amék gyermeknek megmérték a lábát, annak hosszú volt a nap, várta az estét, hogy hozzák a bakancsot. Volt egyéni kovács a sátor végiben, kész patkókkal felszerelve, ott nyomban meg is vasalták. Ráflisan is vasaltak, az drágább volt. Az a bakancs sarkának a belső felén, mint egy tökmag, fel volt hajtva, és ha összeütötte az illető a bokáját, csattogott. Ez volt a ráflis vasalás. Ki voltak rakodva a fazekasok: korsó, fazék, virágváza, minden. Volt sátor, ahol az apróságokat árulták: gombot, füsüt, bicskát, gyöngyöt, cérnát. Volt furulyás ember, a hátán egy nagy tarisnya, tele furulyával, eggyel furulyázott. Voltak a pogácsások, nagy tükrös pogácsák(...)."

„Keresztúri nagyvásárból tükrös szívet hoztam,
hej, leányok kinek adjam, melyik szeret jobban?"

Ott is sok nép tolongott. Volt csitkó-pogácsa, annak volt a legnagyobb keletje. A fiúgyermek azt kapott. Száraz pogácsa, olyan csitkó-forma volt, akkora, mint egy játszókártya, a közepe likas. A lánykaféle olyan kicsi szív alakút kapott, a lányféle a szerettejitől jó nagy szív alakú tükrös pogácsát kapott, de a pogácsák ki voltak festve cifrára. Ha otthon kötőt főztek a tükrös pogácsába, felakasztották a falra, évekig megállott." (...) Jöttek a kalaposok. Ott volt tükör, lehetett nézni, hogy áll a kalap. (...) A vendéglők tele voltak mulatókkal, a gyermekeknek néha-néha volt ringispil, úgy mondták. Kocsik, lovak szaladtak láncon függve fent a pódiumon, gyermekek hajtották kereken. Ezt az esernyőhöz hasonló épületet, amék gyermekek hajtották, bizonyos időközönként a munkadíjért felültek. (...) Voltak szerencsejátékok: Itt a piros, Túl a piros! (...) Voltak zsebmetszők, soknak ellopták a pénzét, borotvával kimetszették a zsebet. Ezért még ma is (1970-es évek, G. L.) a falusi asszonyok egy kicsi acskóban, a nyakukba akasztva, a kebelükön hordják a pénzt. Azt mondják: ide a szívemhez, né, onnan nem vesz el! (...) De volt egy másik szerencsejáték: három kicsi gaz és két gyűrű. Hol a gaz, mék alatt van a gaz. Ott is száz lejbe ment a tét, de itt is csak a barát, a játékos barátja nyert, mert akkora körme volt a játékosnak, mikor keresték a gazt, mindég a körme alatt volt. (...) A fanyelű bicsok: jó vastag fanyele volt, háromszögű éle, a nyele egyiknek zöldre, a másiknak pirosra volt festve.(...) Július 7-én is van egy sokadalom Keresztúron, akkor rendesen Anyáink kihozták a csitkópogácsát a mezőre, ez a nap azzal volt nevezetes."[120]

Erdőszentgyörgy vásárai

Első említése 1333-ban, a pápai tizedjegyzékben: (de Sancte Georgio), országos vásártartási jogát a XVII. században nyerte.[121] Előnyös fekvése révén 1956-ban várossá nyilvánították, de 1968-tól ismét csak nagyközség.[122] A vásárai a Felső-Nyárád-mentiek számára fontos, hiszen erdei utakon a távolság csak mintegy 16-18 km. Jellemzően baromvásárán vettek részt nagyobb számban, mert zöldséget-gyümölcsöt rossz utakon már nem érte meg odaszállítani.

[117] *Simó József:* i. m. 22. old.
[118] *Simó József:* i. m. 23. old.
[119] *Simó József:* i. m. 24. old.
[120] *Simó István:* i. m. 25 – 27. old.
[121] *Vofkori László:* i. m. 261. old.
[122] *Vofkori László:* i. m. 257. old.

Marosvécs vására

Szászrégentől tíz km-re, a Maros felső folyása mellett található Marosvécs. Első említése 1228-ban Wecheu, 1332-ben Vech, 1492-ben castrum Vech, 1587-ben oppidum Vechy.[123] Marosvécs legjelentősebb műemlék-épülete, Erdély egyik legrégebbi vára, a vécsi vár.[124] A vár és Kemény János neve már mindörökre egybekapcsolódott. Az író az USA-ban született 1903. szeptember 1-én. Külföldi tanulmányokat végzett, majd fiatalon megörökölte a kastélyt, – hazaköltözött Erdélybe. 1926-ban hívta meg ide először a romániai magyar írókat, s hozta létre a Helikon munkaközösséget, mely 1944-ig működött. Az alakuláskor 28, a megszűnéskor 55 író vett részt az évenkénti vécsi találkozókon.[125] 1945-től egy évtizedig hiányzott az irodalmi életből, mert mészégetésből tartotta el magát, és családját.[126] 1971. október 13-án Marosvásárhelyen hunyt el, a kastélypark szeretett tölgyfái alatt helyezték örök nyugalomba.[127]

A vécsi vásárba nemcsak a Felső-Maros mentéről, de a Görgény, a Nyárád és a Küküllő völgyéből, a Sóvidékről és a Mezőségből, valamint Torda, Teke, és Beszterce vidékéről is jöttek árusok, akik sátraikkal ellepték a Maros folyó és a Malomárok közötti félszigetet.[128]

A vásárt mindig nyáron, július 2-án tartották.[129] A második világégés utáni időkben e vásárt cseresznyevásárnak is nevezték. A megyei szervek gondoskodtak, hogy az állami kereskedelem, a kisipari szövetkezetek, a felvásárló és áruforgalmi szövetkezetek is kellő számban képviselve legyenek. A cél érdekében minden évben vásárszervező bizottságot alakítottak, hogy összehangolják az állami részvételt. A zöldség-gyümölcs félék mellett a vendéglátóipar sátraiban a szokásos vásári étel- és italkínálatot biztosították.[130] E vásár a környék ifjúságának

---

[123] *Léstyán Ferenc:* Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. Kolozsvár, 1996. I. kötet 121. old.

[124] *Kiss Gábor:* Erdélyi várak, várkastélyok. Utazások a múltban és a jelenben. Budapest, (1987.), 323. old. A várról lásd még: *Koszta Nagy István:* Erdély, Budapest, (2001.), 167. old., *Mátyás Vilmos Dr.:* Utazások Erdélyben. Panoráma „mini" útikönyvek Budapest, 1986. 240. old., *Sós Judit – Farkas Zoltán:* Erdély útikönyv. Budapest, 2002. 163–164. old., *Szépréti Lilla:* Régi és új világ. Képes levelezőlapok. Kolozsvár-Napoca, 1981. 76–82. old., *Vargyas Antal:* Székelyföld. Útikalauz. Csíkszereda, 2001. 54–55. old., *Szentiványi Mihály:* Gyaloglat Erdélyben. Pro Memória. (Budapest, 1986.) 76–79. old., *Keresztes Gyula:* Maros megyei kastélyok és udvarházak. Marosvásárhely, 1995. 28-31. old.,

[125] *Balogh Edgár* (főszer.): Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Bukarest, 1991. II. 682-686.

[126] *Kántor Lajos–Láng Gusztáv:* Romániai Magyar Irodalom 1944-1970. Bukarest, 1973. 177. old., és *Mikó István:* Vár állott, most kőhalom. Emlékképek, gondolatok az erdélyi magyar földbirtokosok életéről. Kolozsvár 1996. 72. old. *Bakó Zoltán:* Ismét a tölgyfák alatt. A helikonisták utódainak találkozója. Brassói Lapok, 2003. szeptember 5. 18. old., *Pomogáts Béla:* Kulcsok Erdélyhez. Csíkszereda, 2003. 203 – 210. old. (A beszéd eredetije Marosvásárhelyen hangzott el 2001. június 16-án.)

[127] *Balogh Edgár* (főszerk.): i. m. 685. old.

[128] *Zsigmond József–Palkó Attila:* Magyaró néphagyományaiból. Szemelvények. Marosvásárhely, 1996. 315. old.

[129] *Zsigmond–Palkó:* i. m. 315. old.

[130] Az ún. íratlan kocsma-törvényekről Simó István tájékoztat. I. m. 125–126. old. Ezek szerint: „(...) ahogy minden országnak van alkotmánya, törvénye, az egyesületeknek alapszabálya, éppen úgy megvannak a kocsmatörvények, csak sehol nincsenek beiktatva számok alatt, paragrafusokkal. Láthatatlanul lógnak a levegőben, örökli fiúról fiúra mindenki. Hogy mikor kezdődtek ezek a törvények, senki sem tudja, de legtöbb cikkely még ma is tartja magát. A mék asztalnál előbb kezdtek énekelni, ugyanabba a nótába bele lehet fújni más asztal mellett ülőknek is engedély nélkül, de ha más nótát kezdtek, a paragrafus szerint, kellett egy pohár vagy egy üveg közéjük repüljön. Mikor bevégezték a nótát, akik előbb kezdték, addig a másik asztalnál fölkészültek, megszervezték, a legjobb énekes azonnal belevágott teljes erőből, akkor a másik asztaltársaság hallgatott.
Ha le akart valaki ülni, üres hely volt, megkérdezte: szabad lesz? Aki ott ült, megadta az engedélyt. Ha egy széket el akart vinni, üres volt, megkérdezték, foglalt? Ez a két művelet még ma is fönnáll. Ha koccintottak, ügyelni kellett, a pohár egyformán koccanjon. Ha úgy koccintott, hogy a másik pohárhoz az övének a derekát ütte, baj volt, haragot jelentett, de ha úgy koccantott, a pohárnak a fenekét ütte a másikének a tetejihez, az már nyílt kihívás, olyan sértés volt, aki ezt eltűrte, gyenge legények sorába számított. Nótázás, duhajkodás közben ha valaki megütte az asztalt, első a fölszólítás volt, mi a baja, kire haragszik? De ha másodikszor is megütte, és azt is eltűrték, azt jelentette, félnek tőle, gyenge lábon áll a bátorsággal a másik társaság. Volt, aki a bicskát beütötte az asztalba. (a szerző személyes élménye, - egyszer egy csíki faluban a kocsmába betért egy legény, a szomszéd asztalba ütötte a kését, a következő szavakkal: „Kádat a bélnek, tálat a vérnek") az is kihívást jelentett, de biza olyan is akadt, kivette a bicskát az asztalból, ha ezt eltűrte, aki beleütte volt, az már szégyen volt. Ha bement egy haragosa valakinek a kocsmába, ő már ivott, töltött egy pohárral, mondta, nesze fogd meg, idd meg, mert ha megiszod is, megbánod, ha nem iszod, akkor is megbánod. Itt kerülő szóval meg volt mondva, számolni kell. Hát ilyen kocsmatörvények voltak."

kulturális seregszemléje is volt egyben. (Talán a hely szelleme miatt...?). A vásártéren felállított színpadon reggeltől estig ropta a táncot a színpompás népviseletekbe öltözött fiatalság. Képviselték magukat a távolabbi falvak táncosai is, állandó résztvevőnek számított Szászrégen, és Marosvásárhely, ahonnan a helyi Állami Népi Együttes volt visszatérő vendég.[131]

Marosszéken a következő falvaknak volt még vásártartási joga:

Makfalva, jogát 1827-ben nyerte el. Sokadalmait január 2-án, április 24-én, és szeptember 9-én tartotta. A hetivására szombaton volt. Juhvására nevezetes, úgyszintén sertésvására is.

Mezőbánd: A XVII. században nyert vásárjoga elévült 1716. május 25-én Fogarasi Sámuelné, Fekete Erzsébet és gyermekei két: január 6-i, és Orbán-napi (május 25.) országos vásár tartására szereztek jogot, de hamarosan e jog is elévült.

Nyárádköszvényes jogát 1842-ben nyerte el, sokadalmai február 9-én május 3-án és augusztus, valamint november 1-én voltak. Hetivására kedden.

Nyárádmagyarós 1845-ben négy sokadalomra szerzett jogot: február 8., május 16., augusztus 9. és november 28. A sokadalmak bevétele azonban nem a közösséget, hanem a helyi birtokosokat gazdagította.

Székelyhódos 1839-ben három sokadalom tartására kapott engedélyt: január 28., április 17. és szeptember 21. 1841-től hetivásárt is tarthatott: szombaton.[132]

A közeli Marosoroszfalu vására nem bírt regionális jelentőséggel.[133]

Az 1989-es változások átalakították a környék vásárainak szerkezetét. A barom- és zöldség-gyümölcs piac szerepe nem sokat változott, de a háziipari termékek jelenléte megritkult, helyüket egyre inkább az ukrán, moldáv vásárosok olcsó, és gyakran rossz, illetve a különböző vásárosok kínai, és török (szinte mindig rossz) minőségű termékei vették át. Ezekből kerül ki a „vásárfia" is, a piacok ételválasztéka szűkült, italválasztéka pedig jelentősen bővült. Az emberi kapcsolatokban betöltött szerepe módosult, sőt szerepe még fel is értékelődött, mert faluhelyen a személyes találkozásokat a TV műsorok mindent elsöprő konkurenciája ásta alá. Vásárban még találkoznak, és beszélgetnek egymással az emberek. Vásáron való részvétel lehetőségeiben jelentős beszűkülés tapasztalható, elsősorban a Nyárád-menti kisvasút megszűnése miatt, (ennek visszaállítása nemcsak gazdasági, de a régió jövője szempontjából politikai kérdés is, melynek megoldása a megyei RMDSZ-re vár!) de a közlekedési fuvardíjak emelkedése, a buszjáratok esetlegessége, és zsúfoltsága miatt is. A Nyárádmente Kisrégió célul tűzte ki e kisvasút visszaállítását, ők azonban elsősorban idegenforgalmi meggondolásból. Úgy gondolják, hogy a kisvonat lassúsága, és vásárhelyi végállomásának a piactól való távolsága miatt már nem tölthetné be azt a szerepet, mint az elmúlt században. A vásárhelyen működtetett un. Maxi Taxi komoly konkurenciát jelent a távolsági buszközlekedésnek, kár hogy csak Nyárádszeredáig közlekedik.

Gerendás Lajos

[131] *Zsigmond – Palkó:* i. m. 316. old.

[132] *Pál-Antal Sándor:* i. m. 248. old.

[133] *Zsigmond – Palkó:* i. m. 316. old.

A bajai izraelita temetők

A bajai izraelita temetők egy rég letűnt világ szellemét idézik meg az utókor számára. A város hajdanvolt polgárai tűnnek fel a régmúltból, ha a látogató belép e szakrális helyre. Szinte megelevenedik Baja város elmúlt három évszázada. A közösség különböző társadalmi rétegéhez tartozó tagjait gyalulatlan fakoporsóban temették el, mert holtában mindenki egyenlő.

A zsidó temetők héber neveit *„Bész havkarosz* vagy *Bész hachájimnak*, az élet házának és *Bész Ólamnak*, az örök háznak is mondják."[1] A Bész hachájimnak különféle írású változatai ismertek, ilyenek pl.: Béth Hácháim illetve a Bét hájjim. A középkorban latinul "hortus judeorumnak", vagyis a *zsidók kertjének* is nevezték.

A temetkezés lebonyolításában már a kezdetektől fogva a Chevra Kadisa[2] intézménye segédkezett a halott hozzátartozóinak. A bajai Chevra Kadisát 1789-ben alapították 459 taggal emberbaráti célokra. A temetkezésen kívül a Szentegylet még foglalkozott jótékonysággal és kórházat is fenntartott. A Chevrán belül működött a Bikur Cholim, amely fogalom a beteglátogatókat takarja.[3] „A holtak világa elválik az élőkétől: a temető bizonyos távolságra helyezkedik el a lakott területtől, fallal van körülvéve, ..."[4] A régi zsidó törvények előírták, hogy a temetőnek a város utolsó házától legalább ötven ölre kell lennie.[5]

Baján két izraelita temető található egymás mellett, a város egykori határában. A két temető között egy bekötő földút húzódik. A Szegedi útról bekanyarodva a jobb oldali a régi temető, a bal oldali pedig az ún. új temető. Mindkettő sok történelmi esemény tanúja. A temetők tulajdonjoga a Bajai Zsidó Hitközség kezében van.

A régi bajai izraelita temető

A régi temetőt 1790-ben alapították az akkori hitközség tagjai. A temetőbe 1789-től egészen az 1950-es évek elejéig temetkeztek. Szakrális jellegét kiemeli, hogy egy dombon található, amely az idők folyamán erodálódott. Ez sok gondot jelentett a bajai zsidóság számára. Az erodálódás következményeként mára a sírok jelentős része megsüllyedt.

A régi bejáratot téglából építették és egy kovácsoltvas ajtó nyílik rajta, amely jelenleg zárva van. A vasrácsos kapu közepén egy Dávid-csillag látható. (Az általam készített rajz az egykori bejáratot ábrázolja.) Az ajtó feletti falrészen olvasható a *„Kegyeleti temető"* felirat, amelyet két oldalról egy-egy Dávid-csillag fog közre.

A temető sírkövei változatosak, őrzik az éppen időszerű korszak stílusjegyeit. A temetőben kb. 5–7 ezer sír található, amelyek homokkőből, mészkőből, gránitból és márványból készültek. A köveken szinte minden fontosabb szimbólum megtalálható, amely a magyar zsidó temetőkben előfordul.

A természet két részre osztotta a sírkertet: a régi kapu irányából egy darabon füves, cserjés rész található. Nagyobbik részét erdő borítja, amely a lombok védelmében megkímélt és nagyrészt olvasható állapotban hagyta meg a köveket az utókornak. A felirtok nyelve héber, német és magyar, de a másik nyelv mellett a kövek szinte mindegyikén a héber felirat is olvasható. A legrégebbi sírkövek klasszikusan csak héber feliratúak. A magyar nyelvű feliratokon leggyakrabban az elhunyt neve, halálának dátuma és életkora szerepel. A pontos dátum és életkor alapján legtöbbjük születési éve kiszámítható. Gyakran szerepel az előbbiek mellett a feliraton egy rövid életrajz (foglalkozás, betöltött pozíció, a köz javára tett szolgálat stb.), a hozzátartozók megemlítése és egy áldás az emlékének.

Ilyen feliratok pl. a következők: *„Itt nyugszik Lemberger Henrik orvos. Ki 1900. évi február 16-án Családja boldogításának, nemes emberbaráti hivatásának és a tudományok ápolásának szeretett*

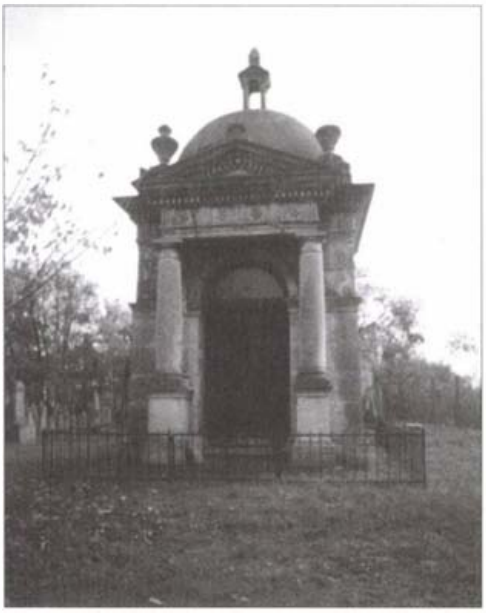
[1] Magyar Zsidó Lexikon (a továbbiakban MZSL), Szerk: *Ujvári Péter*. Reprint. Bp. 2000. 890. old.

[2] A bajai „Chevra Kadisa" Izraelita Szentegylet jelentése, zárszámadása és mérlege. Baja, (több év) 1899–1916. Ejtése « hevra kadisa ». Jelentése Szentegylet. A szó eredete a kades = szent és haver = barát szavak összetételéből származik.

[3] Feladatuk volt a betegek látogatása, valamint a beteg gyógyíttatása és a családok támogatása.

[4] *Attias, Jean – Cristophe-Benbassa, Esther*: A zsidó kultúra lexikona. Bp., 2003. 314. old.

[5] MZSL, 890. old.

életének 87-ik évében jobb létre szenderült. Áldás emlékére ! / „Itt nyugszik Epstein Dávid orvostudor. Meghalt 1888. július 26-án. Élete 64. évében. A forrón szeretett férjet és apát örökké siratják neje Malvine és gyermekei Adél és Lajos. Áldás emlékére. / „Itt nyugszanak. Erdős Jakab a hki.[6] *iskolák igazgatója. Meghalt 66 éves korában 1916. febr. 2-án. És fia. Erdős Lajos hírlapszerkesztő. Meghalt 35 évesen 1915. dec. 1-én. Áldás és béke hamvaikra!"*

A temető bejárta ma a földútról jobbra nyíló vaskapun át érhető el. Ahogy belépünk a régi temetőbe mindkét oldalról az első sorokban a kohaniták sírjai találhatóak. Különösen jobb oldalt található sok Kohn személynevű sírfelirat. Itt látható a híres tudós *R. Götz Schwerin Kohn* (1760–1852) sírja is, aki többek között az 1844-es paksi rabbigyűlés levezető elnöke volt. A temető egyik jellegzetes sírjában egy tumba[7] alá van eltemetve. A szarkofág mindkét végében egy-egy sírkő áll, amelyeken félkörív alakban három darab korona van megfaragva szimbólumként. A koronák egyrészt az elhunyt házastársi hűségét, másrészt bölcsességét szimbolizálják.[8]

A régi bejárat előtt található a temető legmonumentálisabb alkotása a *Fischer* család kriptája, amelyet alacsony kovácsoltvas kerítés vesz körbe. A kriptát egy kupola fedi. Az építmény klasszicista stílusjegyeket visel magán. Az épület elején két oszlopon nyugvó timpanont látunk. Az építmény belsejében a kripta fölött kétoldalt padok vannak, a kupolát egykor színes freskó borította, amelynek mozaikdarabkái a földön szétszórva hevernek. A freskó az enyészeté lett, nem tudni, hogy egykoron mit ábrázolhatott. A kripta belsejében lévő sírfelirat a következő: *„Itt nyugszik Fischer Sámuel. Kinek nevét megörökíti azon jótékonysági alapítvány melyre Baja város főterén lévő házát adományozta. Meghalt 1899. november 26. Áldás emlékére!"*[9]

A kriptától befelé haladva bal oldalt találhatók a gyermeksírok, amelyeken leggyakrabban csak a név szerepel. Ezek egyszerű kidolgozású kicsiny kövek,[10] amelyek az időjárás viszon-

---

[6] hitközségi

[7] Kő szarkofág.

[8] *Erdélyi Lajos:* Régi zsidó temetők művészete. Bukarest, 1980. 25. old.

[9] A sírfelirat a Baja város főterén található ún. Fischer – ház adományozására utal. A házat Fisher Sámuel a Bajai Izraelita hitközségnek adományozta szeretetotthon céljára, amely aggok és szegények elhelyezésére szolgált. A ház jelenleg is áll a városban. *Somodi Henrietta:* Zsidók Bács-Kiskun megyében. Bp. 2001. 50. old.

[10] *Somodi*, i.m. 56. old.

tagságait igen megsínylették. „Utána következik a temető legrégebbi része, ahol az 1700-as évek végéből találunk gyönyörűen kidolgozott, művészien megformált, csúcsíves lezárású köveket. Ezeken a köveken a felirat héber nyelvű, és nem minden esetben fordul elő rajtuk szimbólum. A sírok zsúfoltsága, kísértetiesen hasonlít a prágai zsidó temetőre."[11]

A temető másik felében, a bejárattól balra egy nagyobb út vezet végig, amelynek a két oldalán lévő parcellákban főképpen magyar-héber feliratú sírok találhatók. A parcella jelentős részébe a XIX. század utolsó harmadától a XX. század közepéig temetkeztek. Itt nyugszanak a „boldog békeidő" személyei, akik jelentős mértékben kivették részüket a város fejlődéséből. Itt az egyenlőség eszméje már kevésbé érvényesült, mert a fő sor baloldali részén a város előkelőbb személyiségei (tisztviselők, kereskedők, értelmiségiek, rabbik stb.) vannak eltemetve. Ezeknek a síroknak jelentős része márványból és gránitból készült. Itt nyugszik több zsidó katona (*Spitzer Géza* őrmester[12] és *Braun Aladár* gyalogos) az első világháborúból.

Külön érdekessége a bal oldali parcelláknak, hogy az első világháborúban elhunyt kb. 17 muzulmán vallású katonát is ide temettek. A sírjaikon gyakran szerepel a *„szerb katona"* felirat. Erről több legenda is kering. Az egyik szerint ezek a szerb hadsereg muzulmán vallású katonái voltak, akiket egyik katolikus temetőben sem engedtek eltemetni, így temették el az izraelitában. Somodi Henrietta szerint a zsidó kórház az első világháború idején török katonákat kezelt, akik azonban elhaláloztak, majd a zsidó temetőben temették el őket.[13] A bajai Chevra Kadisha 1915. évről szóló jelentésében azt írja, hogy „...Rizvanbegovics Alija és Suljó Agics mohamedán hősök számára jelöltünk ki sirkertünkben dijmentesen örök nyugvó helyet és a temetéssel járó költségeket is fedeztük." A következő katonák nevei olvashatók: *Szaid Mehmed, Aref Osman, (T)abak Simajo* gyalogos, *Sein Osman, Becarovio Sejo* szakaszvezető.

Ma már nem áll a régi temetőben épület. A Chevra Kadisa 1905. évről szóló jelentéséből azonban tudjuk, hogy a XX. század elején még létezett a ház. Az 1906-ban kiadott jelentés ekként írt az 1905-ös esztendőről: „A temető-épület megrongálódván, kénytelenek voltunk azt 768 kor. 60 fill. költséggel helyreállittatni, mely alkalommal az idegenből behozott halottak s a virrasztók számára helyiséget rendeztünk be, a felszerelések számára félszert építtettünk és uj kutat is ásattunk." A temetőházat rendszeresen javították, amit pl. az 1901-es kiadásokró szóló 1902-es Chevra beszámoló ír. A mérlegben 153 kor. 85 fillér szerepel a temetőház javítására.

A temetőház mellett a temetőre és annak környezetére is jutott pénz. Az 1902. évi jelentés beszámol arról, hogy „Sürgősen szükségessé vált a temető nyugati és déli oldalának uj – téglaalapra ragasztott – uj keritésének elkészitése és megmaradt keritésnek kijavitása, ami tetemes költségbe került, de kikerülhető nem volt." A javítás anyag és munkadíja 1640 kor. 30 fill. tett ki. A hitközség Chevra Kadishája állandó temetőőrt alkalmazott. A temetőőr, *Major József* volt 100 koronás fizetéssel 1902-bén, az állást kb. egy évtizeden át töltötte be. a jelenlegi adatok alapján. Ugyanebben az időszakban a liberer[14] és a libererné 600 illetve 20 korona fizetést kaptak. A temető általános rendben tartása évi 50 kor. 40 fill. kiadást jelentett.

A bajai izraelita újtemető

Az újabb temető a bekötő út bal oldalán nyílik. A temetőt az 1910-es évek második felétől vették használatba és napjainkban is temetkeznek benne. A temető ajtaja állandóan nyitva van és hála a gondnoknő odaadó munkájának mára megszépült, barátságos körülmények közé léphet be a vándor.

Egy új temető szükségét az 1906. évi Chevra jelentés említi először. „A temető mindinkább megtelvén szükségesnek mutatkozott annak megbővitése. Az Önök meghatalmazása folytán megvettük 3805 koronáért a temetőnk keleti oldalán levő Vidra-féle telket, melyet temetőnkhöz csatolván, azt mintegy 3600 □-öl területtel megnagyobbitjuk. Ezen vétel, midőn e sorokat irjuk, még nem jogerős." A jelentés azt tükrözi, hogy már az elmúlt évek alatt napirendre ke-

[11] Ugyanott.

[12] Az őrmester rang elírás is lehet, mert a bajai zsinagóga falán lévő első világháborús zsidó elesettek emléktábláján Spitzer Géza tűzmesterként van feltüntetve.

[13] *Somodi*, i.m. 50. old.

[14] A liberer a temetőszolga, akinek a halott mosdatása és eltakarítása volt a feladata, de emellett a temetési szertartásban is tevékenyen részt vett.

rült egy új temető kialakításának szükségessége. Az újabb temető létrehozása és az azzal kapcsolatos feladatok ezután kb. tíz éven át napirenden voltak, amelyek a Chevra Kadisha éves jelentéseiből nyomon követhetőek.

A következő évi Chevra beszámoló örömmel értesíti a hittársakat, hogy a telket 2269 korona 35 fillérért sikerült megvásárolni. A következő évek vitás kérdése a két temető között fennálló „dülő-út" volt. A hitközség szerette volna ha az út is tulajdonába kerül, mert így a két temető egybecsatolható lett volna. Az évekig elhúzódó vita végeredménye ismert, hiszen a mai napig kettéválasztja a temetőket az út. A másik feladat sem sikerült. Tervezte a közösség, hogy kőfallal körülkeríti az új temetőt. Évekig állandó napirenden volt ez a terv is, de a pénzszűke és az első világháború megakasztotta a folyamatot, a holocaust tragédiája pedig végképp elsüllyesztette a terv megvalósulását.

A temetőben található gondnoki ház hátsó falán olvasható a következő felirat: „Itt nyugszanak a fáradtak". Ez a felirat azonban csak töredékes, mert levakolták, lefestették és a régi teljes felirat már nem olvasható. Az eredeti felirat így szólt: „Itt nyugszanak a fáradtak, gyűlőhelye az élőknek".

Ha belépünk a bejárati kapun, akkor bal oldalt a gondnoki ház található, mellette a halottas házzal, amely egy egyszerű fehérre meszelt helyiség. Pár évvel ezelőtt még az eredeti halottaskocsi is látható volt[15], amelyet Budapestre szállítottak. A halottasház mellett egy kis kapuval lezárt udvar található. 2004-ben a temető előrészét térburkolattal látták el.

Egy újabb vaskapun belépve található a tényleges temető. Az új temető a régivel ellentétben laposabb és egyenletesebb terepen található. A sírok itt is változatosak, fellelhető benne márvány, gránit és mészkő. 1990–1991-ben a temetőt helyreállították, rendbe tették a megrongálódott köveket.[16]

A sírfeliratok héber és magyar nyelvűek, nagyobb részükön mindkét nyelvezet fellelhető. A sírok egy része – főként a temető első felében – simára csiszolt gránit és márvány, de található dombormüves sírkő is. Az utóbbira kitűnő példát nyújt *Zsuzsika* síremléke. A síremlék egy alacsony kő talapzaton áll, amelyen egy oszlop tör az ég felé, megkoronázva egy díszes kőkerettel. A kőkeretben egy galambot ábrázoló dombormű látható. Ebben a temetőrészben is fellelhetők az általános jelképek. Gyakori a fűzfa, a szőlőinda, de állatfigura is előfordul. Több sír körül található alacsony kovácsoltvas kerítés. Ilyen a Dömötör család sírhelye is, amelyet egy négyzet alakú vaskerítés ölel körül, a kerítés mindegyik oldalán két Dávid-csillag van.

A sírok jelentős részén található holocaust-felirat is. Döbbenetes tény a Pollák család síremléke, amelyen a holocaustnak 15 halálos áldozata van felsorolva a piciny gyermekektől a felnőttekig.

A sírfeliratok hasonlóak a régi temetőéhez. Ilyen feliratok a következők: *„Itt nyugszik Berger Salamon. A bajai izr. hitközség főkántora, kit 1925. október hó 5-én életének 66-ik évében, áldásos működésének 34-ik évében a halál elszólított szerettei és a hitközsége köréből. E sírkövet emelte hitközsége ..." / „Hirschler Vilmos 1864–1938. Fáradságos munkával teli életében mindig csak egy célért dolgozott, a családja jobb sorsáért. Önzetlen és érdemekben dús életét soha el nem múló kegyelettel őrizzük. ..." / „Gonda Béla. A becsületes, családjáért élő és a közjóért dolgozó ember. Megh. 57 éves korában 1933. jan. 8. 1944-ben mártírhalált halt kedveseim: Édesanyám Gonda Béláné sz. Taussig Ella Auschwitz – Bátyám Gonda Sándor Ukrajna – Nővérem László Győzőné Gonda Erzsébet Auschwitz – Imádott kis hugom László Zsuzsika – Auschwitz. Kegyeletes szeretettel őrzi drága emléküket Bombayban élő Lacijuk 1907–1996."*

A temető bal oldali hátsó parcellájában a bajai gettóban elhunyt idős emberek nyugszanak, de ide temettek két egykori munkaszolgálatost is. Az ő emléküket megőrző sírfeliratok így szólnak az utókornak: *„Az Ókanizsáról elszármazott és Baján mártírhalált halt 96 éves Kral Lajos és a 84 éves Kral Lajosné nyugszik itt." / „Özv. Vogel Károlyné Adáról. Deportálás áldozata lett 1944-ben 97 éves korában. Gyermekei Vogel Ignác, Jónás, Hermann és Eszter emlékére." / „Mihály Vilmos 110/27 Munkaszolg. Szatmárnémeti 1912–1944. ; Marosán Salamon 110/27. Munkaszolg. Szatmárnémeti 1912–1944. Béke hamvaikra."* A távolban elpusztult munkaszolgálatosok emlékét őrzi

[15] Somodi Henrietta 1999 tavaszán még személyesen látta, amit könyvében is megemlít. *Somodi*: i.m. 55. old.

[16] International Jewish Cemetery Project - Hungary

Spitzer Illés sírja: *„Spitzer Illés 1881–1940. Fia Spitzer Antal, veje Glücksmann Zsigmond, Oroszország 1943."*

A rendben tartott temetők méltón őrzik a város egykori polgárainak emlékét. Baján volt időszak, amikor a város több mint tíz százalékát tette ki a zsidó lakosság. Sajnos sokaknak nem adatott meg, hogy az otthoni temetőkben nyugodhassanak. Csaknem 1300 bajai zsidó vagy zsidó származású honfitársunk lett a holocaust áldozata. Közülük legtöbben Auschwitz – Birkenauban váltak füstté, vagy egyéb koncentrációs táborokban hunytak el embertelen körülmények között. Cikkem ezen mártírok emlékének ajánlom hatvanegy év távlatából.

Albert Iván

A Szatmárnémeti Népszínház elhallgatott évei, 1945–1948

Szatmáron a második világháború viharának átvonulása után, 1944 decemberében – a szovjet városparancsnok rendeletére – a Cecil teremben újra kezdődtek a színházi előadások. Thália otthonát, a lebombázott színházat a lelkes szatmáriak 1945 elejére újjáépítették és az előadások ott folytatódtak. 1948 nyarán azonban – három és fél esztendei sikeres munka után – a politikai hatalom a színházat megszüntette, a kitűnő társulatot feloszlatta. Ebben az esztendőben az erdélyi magyar színházi élet kiszolgáltatott helyzetbe került. A politikai hatalomnak nyilván megvoltak a tervei a kisebbségi színészet „átszervezéséről", megcsonkításáról, az eseményeket átélt kortárs, illetve a színháztörténet iránt érdeklődő olvasó azonban nehezen érti, hogy a szatmári Népszínház háború utáni éveiről a szakirodalom miért hallgat. Miért kezdi a háború utáni szatmári színházi élet méltatását az 1956-os esztendővel, a fiatal nagybányai együttes városba érkezésével?

Mi is történt tulajdonképpen a szatmári Népszínházzal? Erre a kérdésre keressük a választ a színház megalakulásának 60 éves évfordulóján, a korabeli sajtó, színházi dokumentumok, valamint színészek visszaemlékezései alapján.

1969-ben *Jordáky Lajos*: „Színházi kislexikon" címmel erdélyi magyar színháztörténeti összefoglalót írt, ami a kolozsvári Utunk Évkönyvében jelent meg. A szerző ebben a művében a Népszínházról teljesen elfelejtkezett, a város színházi életéről annyit írt, hogy „...Szatmár igényelte a színházat. 1945-től azonban meg kellett elégednie a nagyváradi színház állandó vendégszereplésével s a kolozsvári és marosvásárhelyi színházak turnéival". Megjegyezzük, hogy 1945–1948 között a Szabad Élet, a város napilapja naponként rendszeresen beszámolt a Népszínház előadásairól, de hasábjain a nagyváradi, kolozsvári, marosvásárhelyi színházak vendégjátékainak nyoma sincs.

Ezt a színháztörténeti tévedést a később megjelent írások is átvették, ismételgették és ma már úgy tűnik, hogy a Népszínházat végleg kitörölték az utókor emlékezetéből. De mi is tulajdonképpen a valóság?

Az 1945 február elején újjászületett épületben Darvas József: Szakadék című színművével megnyitotta a kapuit a Népszínház. A színházat *Hegedűs Miklós* igazgató, *Jakabffy Dezső* rendező és *Egressy Richard, Magyari Péter*, karnagyok vezették. A több mint negyventagú társulat állandó tagjai voltak: *Dukász Anna, Földesi Ilona, Kárpáti Maya, Kőszegi Manyi, Faragó Sándor, Imrédi Géza, Lenkei István, Sebestyén Kálmán, Veres Imre* és mások.

A Népszínházat a városi Szakszervezeti Tanács támogatta, de szubvenciót sehonnan sem kapott. A színház önellátó volt, konzorciális alapon működött, a bevételt meghatározott arányban elosztották a társulat tagjai között. Mivel az előadások bevételéből éltek, azt játszották, amiből hasznot reméltek: operettet. A háború utáni első évben így volt ez az összes erdélyi magyar színháznál és így is maradt az állami szubvenció megjelenéséig. A bevétel érdekében az együttes hetente 8–10 előadást tartott.

A Népszínház primadonnája Kőszegi Manyi volt, aki univerzális tehetségnek bizonyult, operettekben és prózai darabokban egyaránt kitűnő alakításokat nyújtott. Az első színi-

évadban Kálmán Imre operettjeiben a Cirkuszhercegnőben, a Csárdáskirálynőben Lenkey Istvánnal, a Bajadérban Lóránt Györggyel aratott nagy sikert. Parádés alakítást nyújtott Huszka Jenő operettjeiben a Bob hercegben és a Gül Babában, amelyekben Dukász Anna volt a partnere. Az előbbi operettben Bob úrfit, az utóbbiban Gábor diákot játszotta. Emlékezetes sikere volt a Sztambul rózsájában, Fall Leo operettjében Lenkey Istvánnal és az Azúr Expressben, De Fries művében Faragó Sándorral.

A színház a népszerű operettek, zenés darabok mellett több komoly prózai színművet is bemutatott a szatmári közönségnek, köztük Lev Tolsztoj Feltámadását és Garami Ernő a Megváltás felé című szociális drámáját.

Földesi Ilona a színház művésznője, amikor 1946 tavaszán *„Színész a színházról"* című írásában visszatekintett az együttes első másfél esztendejére az intézmény legjelentősebb eredményének a műsorpolitika átalakítását tartotta. Megelégedéssel nyugtázta, hogy a színház az operettek mellett, a közönséget nevelő, komoly prózai előadásokat is bemutatott (Szabad Élet, 1946. 4. 30.).

Ebben az időszakban a színház elsősorban magyar szerzők műveit játszotta. Indig Ottó: Ember a híd alatt című színdarabjában Földesi Ilona és Kárpáti Maya aratott sikert, az előadások zsúfolt házak előtt mentek, Emőd Tamás-Török Rezső: Két leány az utcán című művében a kritika szerint Földesi Ilona nyújtott „tökéletes alakítást" (Szabad Élet, 1946. 2. 8.).

Az évad legnagyobb sikerét Harsányi Zsolt: A bolond Ásvayné című színművének bemutatása hozta. Kőszegi Manyi játékát „a teljes átélés és a leheletszerű finomság jellemezte", amelyben méltó partnere volt Imrédi Géza is. A Népszínház bizonyára politikai ösztönzésre bemutatta Leonid Rachmanov: Viharos alkonyatát, de a darab megbukott. A színikritikus megállapítása szerint „egy operett több bevételt hozott a színháznak, mint a Viharos alkonyat öt előadása" (Szabad Élet, 1946. 4. 4.).

A Szabad Életben a színház mindennapi gondjairól is olvashatott az olvasó: a női és férfikar, a zenekar bővítésre szorult volna, a díszletek felújítása gyakran elmaradt, a bérek miatt a színészek közül többen elégedetlenkedtek. 1946 tavaszán emiatt Dukász Anna, Magyari Péter és Sárosi Mici megvált a társulattól. A Szabad Élet kritikusa *„Három színész eltávozott..."* című írásában megvádolta őket, hogy cserbenhagyták társaikat és érvényben lévő szerződéseiket megszegték. Néhány nap múlva a lap kiigazítást közölt, mely szerint a három művész jogszerűen, szabályszerű felmondással távozott.

Az évad utolsó prózai sikerét Fodor László: Dr. Szabó Juci című művének bemutatása hozta Hamvai Lucy m.v., Imrédi Géza, Hegedűs Miklós főszereplésével. „Lehet Szatmáron is jó előadásokat produkálni" foglalta össze véleményét az előadásról a kritikus. (Szabad Élet, 1946. 6. 5.).

Híres színészek vendégjátékának is tapsolhatott a szatmári közönség: 1946 februárjában *Delly Ferenc, Simon Zsuzsa* és *Mányai Lajos* Paul Geraldy: Szeretni című színművében lépett fel, májusban a Bukaresti Savoy-Színház művészei: *Bársony Rózsi, Dénes Oszkár, Ion Vasilescu*, júniusban *Salamon Béla* társulata vendégszerepelt a városban.

1946 nyarán a Népszínháznál nagy változások történtek: *Jakabffy Dezső* lett a színigazgató, *Mandel György* a karnagy és az együtteshez új tagok, neves színészek érkeztek, a női és a férfikar, a zenekar kibővült, a színház épületét teljesen felújították stb. Jakabffy Dezső személyében kitűnő szakember került az együttes élére. Rákosi Szidinél, majd Max Reinhardnál tanulta a rendezés mesterségét, 1925–26-ban Temesváron ő maga is színiiskolát működtetett, 1942–1944-es években a szatmári színikörzetet igazgatta.

A kitűnően szervezett társulat új tagjai lettek: *Bokor Ilona, Kós Zsófia, Deésy Jenő, Gábor József, Király József, Mikes Béla, Sárközi Sándor, Wass Miklós* és mások, mind az erdélyi színházi élet neves művészei. A prózai együttes 1946. szeptember 9-én Madách Imre: Az ember tragédiájával nyitotta az évadot. Jakabffy Dezső rendező a *Németh Antal*-féle ún. rövidített változatot vette elő, a díszleteket Erdős Pál képzőművész tervezte, a főszerepeket Kós Zsófia (Éva), Imrédi Géza (Ádám), Gábor József (Lucifer) játszották. A Szabad Élet 1946. szeptember 12-én büszkén jelentette: „Thália helyi templomában ehhez hasonló játékot keveset láttunk", a kritika különösen Kós Zsófia kitűnő alakítását dicsérte. A Tragédia a szakmai elismerés mellett közönségsikert is aratott, fél év alatt 12 alkalommal játszották.

A nagy sikert a színműirodalom jelentős alkotásai követték: a Solnes építőmester (Ibsen) Imrédi Gézával és Kós Zsófiával, a Szent láng (Somerset Maugham), a Via Mala (John Knittel), a Kaland (Márai Sándor).

Az évad második felében Jakabffy színigazgató folytatta a prózai műveket pártoló műsorpolitikáját. Az *Olimpiában* (Molnár Ferenc) Kós Zsófia és Delly Ferenc m.v. aratott nagy sikert, Eredeti próbálkozásnak bizonyult a *„Csodabajusz"* című népi játék színpadra állítása. Arany János versét Mikes Béla átdolgozásában, Jakabffy Dezső rendezésében, Sárközi Sándor népi ihletésű díszleteivel mutatta be a társulat.

1947 márciusában játszották először Szatmáron Scribe: Egy pohár víz című színművét, sikernek számított Móricz Zsigmond: Légy jó mindhalálig című darabja is.

1947. május és július között *Senkálszky Endrét* meghívott vendégként három színműben láthatta a szatmári közönség: *Az ördögben* (Molnár Ferenc), *Az ördög cimborájában* (G. B. Shaw) és a *Hazajáró lélekben* (Zilahy Lajos).

Az igényes kiállítású prózai darabok, operettek bemutatása anyagilag nagyon igénybe vették a színház teljesítőképességét. A bevételt, a táblás házakat olcsó bérletekkel próbálták biztosítani. *Színházpártoló Egyesület* létesült, a bérleteket 25%-os kedvezménnyel árusították. Ennek az akciónak a célja a *Csongor és Tünde*, valamint a *Szentivánéji álom* költséges díszleteihez szükséges anyagiak összegyűjtése volt.

Az operettegyüttes a *Cigánybáróval* (Strauss) nyitotta a színiévadot. A címszerepet *Kallós József* m.v. kolozsvári operaénekes játszotta, partnerei *Kovács Irén*, Kőszegi Manyi, Lenkey István voltak. A Népszínházhoz szerződött művészházaspár Bokor Ilona és Király József *A mosoly országában* (Lehár Ferenc), a *Nótás kapitányban* (Farkas Imre) és *A Gésákban* (Sidney Jones) aratták első sikereiket.

A közönség kedvencét Kőszegi Manyit ebben az évadban *A hollandi menyecskében* (Kálmán Imre), *a Kék Dunában* (Strauss), *a Sybillben* (Jacobi) *a János Vitézben* (Kacsoh Pongrác) és a *Tatárjárásban* (Kálmán Imre) láthatták. Ez utóbbi operettben Mogyorósi önkéntest játszotta fergeteges sikerrel, partnerei Lóránt György és Király József voltak.

A *Marica grófnőben* (Kálmán Imre) a címszereplő Bokor Ilonát, a *Sulamithban* (Goldfogen) Bokor Ilona és Király József mellett a Főpapot alakító Sebestyén Kálmánt dicsérte a kritika.

1947. március 15-én ünnepélyes keretek között mutatta be a színház a *János Vitézt*, mely az évad legnagyobb sikerét hozta. Az igazgató valóban kitett magáért, új díszleteket és kosztümöket készíttetett, a zenekart kibővítették, János Vitézt Lóránt György, Iluskát Kőszegi Manyi parádésan alakították.

A Szabad Élet 1947. június 11-én *„A romániai színházak vezérfelügyelője Szatmáron"* című írásában beszámolt a társulat és *Nicolae Chiritescu* találkozójáról. A vezérfelügyelő részt vett a próbákon és a látottakkal megelégedve megígérte a régen várt minisztériumi anyagi támogatást, mely szerinte „segítséget nyújt, hogy a magyar színészet továbbra is megőrizze jelenlegi magas színvonalát". Ezzel az ígérettel a tarsolyában a Népszínház bizakodva készült a következő évadra.

Az 1947–48-as évadban a színház 21 prózai színművet és 20 nagyoperettet tűzött műsorára, 36 előadásra 12%-os kedvezményes bérletet bocsátott ki.

A prózai együttes 1947. október 4-én *Heltai Jenő: Néma leventéjével* kezdte az évadot. A főbb szerepeket *Gulácsy Albert* m.v. (Agárdi Péter), Kós Zsófia (Zilia), Földesi Ilona (Beatrix) és Gábor József (Mátyás király) játszották. Az évadnyitót követte a magyar drámairodalomból *Hunyadi Sándor: Bors Iványa* Faragó Sándorral a címszerepben, majd két *Zilahi Lajos* darab a *Tűzmadár* és a *Zenebohócok*. A román színműirodalmat *Victor Eftimiu: Ember, aki látta a halált* és *Mihail Sebastian: Névtelen csillaga* képviselte. Az orosz forradalom 30. évfordulójára *Lev Tolsztoj: Feltámadását* játszották, mely előtt *Balogh Edgár* író, politikus mondott méltató beszédet.

1948 januárjában a színház bemutatta *Konstantin Szimonov: Az orosz kérdés* című darabját Jakabffy Dezső rendezésében. Ezt a darabot – bizonyára politikai utasításra – az összes erdélyi magyar színház műsorra tűzte. A főszerepet Kolozsváron és Szatmáron Senkálszky Endre játszotta, partnerei a Népszínházban Deésy Jenő, Gábor József, Kárpáty Maya voltak. A Szabad Élet 1948. január 14-én egész oldalas méltatást közölt az előadásról, de a közönség nem honorálta a színészek igyekezetét, érdektelenség miatt három félházas előadás miatt levették a mű-

sorról. A következő bemutató *Mikszáth Kálmán: Noszty fiú esete Tóth Marival* című színműve közönségsikert hozott, tíz táblás előadást ért meg.

Sikert jelentett *Zilahy Lajos: A szűz és a gödölye* című darabjának bemutatása is. A Szabad Élet 1948. január 30-án megjelent kritikájában nem győzte dicsérni a szereplőket Kós Zsófiát, Földesi Ilonát, Deésy Jenőt. „A színészekről nagyon sokat kellene írni, nagyon jók voltak, büszkék vagyunk reájuk" – fejezte be a méltatást. A későbbi bemutatókon *Ben Johnson: Volponéjában* Gábor József, *John Steinbeck: Egerek és emberekjében Sarlai Imre* m.v. és Deésy Jenő remekelt.

Az operettegyüttes évadnyitójának *Jarno: Erdészlányának* főszerepeit Kovács Irén m.v. és Faragó Sándor játszották. A *Bokor-Király* kettős nagy sikert aratott az *Obsitosban* (Kálmán Imre), a *Ripp van Winklében* (Planquette) és a *Cigányszerelemben* (Lehár Ferenc). Ez utóbbi operettben Körösházy Ilona szerepét Kőszegi Manyi, mint vendég *Krémer Manci* neves erdélyi primadonna is sikerrel játszotta. Táblás házakkal mentek Kőszegi Manyi sikerdarabjai a felújított *Cirkuszhercegnő* és a *Bob herceg*.

1947 nyarán Romániában megjelent az új színházi törvény, mely előre jelezte a színházi életben bekövetkező változásokat, az erdélyi magyar színházak szervezeti átalakítását (megcsonkítását). Napirendre került a szabad műsorválasztás gyakorlatának feladása és a központilag vezényelt műsorpolitika bevezetése. *Nagy István* író a hangulatkeltés egyik előharcosának bizonyult, a színházi törvény után néhány nappal, 1947 augusztusában az Utunkban megjelent cikkében elítélte a műsorpolitikában jelentkező engedékenységet, a magyar operettet reakciósnak, népellenesnek nyilvánította, amelyet törölni kell a színházak műsorából.

A Szabad Élet újságírója talán megérezte a közeledő nehéz időket és 1947 október 12-én megjelent írásában felhívta a szatmári közönséget, hogy a Népszínház ügyét lelkiismereti kérdésként kezelje és védje meg a támadásoktól.

Az erdélyi magyar színházak elleni támadás élén az újonnan kinevezett magyar művészeti vezérfelügyelő *Méliusz József* író, politikus állt. Első hivatalos megnyilatkozása a közvélemény előtt Szatmáron történt, a Szabad Élet 1947. november 7-én közölte *„A demokratikus magyar színházi élet megteremtése"* című írást, amelyben erdélyi útjáról számolt be. A szatmári lap a vezérfelügyelő elmarasztaló véleményét a következőképpen foglalta össze: „Új színházi politika képviseletében járta végig Erdély magyar színházait (...) Ahelyett, hogy a színház az új világot építő népi demokrácia egyik motorjává vált volna (...) régi szellemű darabokkal a haladás kerékkötőjévé vált".

Méliusz József és Jakabffy Dezső között hosszas és kínos tárgyalások kezdődtek, végül a vezérfelügyelő az aktuális évadra 10 bemutatót engedélyezett, mely 4 komoly prózai előadásból, 2 zenés vígjátékból és 4 operettből állhatott. Jakabffy a megbeszélésen újból felvetette a színház anyagi támogatásának kérdését. Hangsúlyozta, méltánytalannak tartja, hogy a Népszínház az államsegélyből teljesen kimaradt. Méliusz a Magyar Népi Szövetség parlamenti csoportja nevében megígérte, hogy az elmaradt támogatást pótolni fogják. Megjegyezzük, hogy ekkor *Kolozsváron* állami színház, *Marosvásárhelyen* és *Nagyváradon* államilag támogatott színházak működtek, a rendszeres támogatás ott megszüntette a színészek létbizonytalanságát és a színpadon nyugodt alkotói légkört teremtett.

A vezérfelügyelő szatmári tárgyalásairól szóló írás egy optimista mondattal fejeződött be: „A kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyváradi és szatmári színház drámai műsora összehangolódott és színházaink erejükhöz mérten vállalják és végzik a fejlődő népi demokrácia szolgálatát".

Méliusz József vezérfelügyelő azonban nem tartotta be ígéreteit, néhány nappal a szatmári tárgyalások után valótlanságokat állítva a kolozsvári Világosságban újra támadta a Népszínházat, mert szerinte ott abban a tévhitben élnek, hogy a közönséget kizárólag a legkönnyebb műfajok vonzzák, az anyagi támogatásról pedig végleg elfelejtkezett.

A Szabad Élet, 1948. január 31-én megjelent egész oldalas *„Színházi levelében"* foglalkozott az állami támogatás kérdésével: „Addig amíg a kolozsvári, marosvásárhelyi és váradi színházak megkapnak minden segítséget, a szatmári színházat, mint mostoha gyermeket kezeli még a magyar művészeti felügyelőség is. Támogatást sehonnan nem kapunk. A hónapokkal ezelőtt megígért szubvencióból még egyetlen banit sem kapott a színház. De nem csak erről van szó. A színház igazgatója, amikor Bukarestben járt Luka László pénzügyminiszter 250 000 lej-

ről szóló saját kézírással ellátott rendkívüli segélyt utalt ki, amelyből (ennek már két hónapja) a bürokrácia jóvoltából még egy banit sem kapott a színházunk. Művészek, írók és újságírók szakmai szakszervezete lépéseket tett a magyar művészeti felügyelőségnél abban az irányban, hogy a Luka László pénzügyminiszter által aláírt 250 000 lej gyorssegélyt szorgalmazzák. Ám a magyar művészeti felügyelőségtől messze esik Szatmár. A kiutalt gyorssegély sorsát illetően a kérdésre a művészeti felügyelőség nem válaszolt érdemlegesen.

„Ennek a városnak – fejezi be írását a lap – többtízezret kitevő magyarajkú lakossága van és ez a lakosság mindenkor híres színpártoló és színházlátogató volt. Szabad-e ettől a közönségtől megvonni a jó színházat?"

Ezek után bizonyára nyilvánvalóvá válik az olvasóban is, hogy ekkor már megszületett a politikai döntés a szatmári színház megszüntetéséről. A Népszínház még egy kétségbeesett kísérletet tett arra nézve, hogy prózai társulattá alakuljon, de mindez hiába történt, sorsát, a felszámolást nem kerülhette el.

Az 1947–48-as évad végén két magyar színház a szatmári és az aradi eltűnt az erdélyi magyar művelődési életből. A Romániai Magyar Szó 1948. augusztus 26-án *„Nekrológ az operettről"* című írásában megelégedettséggel nyugtázta, hogy az operettet, „ezt a zagyva színpadi műfajt" játszó aradi színház kérdése „megoldódott". A Népszínházról ez az öntelt írás egy szót sem ejtett.

A szatmári Népszínház utolsó társulati ülése – a visszaemlékező színészek szerint – drámai hangulatban zajlott, a társulat egyhangú tiltakozására Méliusz József ellentmondást nem tűrő hangon kijelentette: „Megmondtam, Szatmáron nem kell magyar színház!".

Szerencsére az idők változnak: 1956-ban a város fiatal együttest és vele újra állandó magyar színházat kapott, de ez már egy másik történet.

Sebestyén Kálmán

Negyven év a honismeretért és a közművelődésért

Ha közeledik a tavasz, gyakran gondolok arra, hogy mit is tettem, csináltam az elmúlt hónapokban, években, évtizedekben. Bizonyára nem vagyok egyedül, akiket nem az ősz és a tél indít arra, hogy emlékeivel foglalkozzon, hanem a természet újjáéledése, a tavasz. Most amikor elkezdtem írni ezeket a sorokat, március idusa előtt vagyunk egy nappal. Nemcsak az ünnep késztet a számvetésre, de az elmúlt több mint negyven év is. Úgy hiszem: eljött az ideje, hogy végig gondoljam tevékeny éveim egy jelentős szeletét. Nem, nem a 65 év, amit lassan magam mögött hagyok; hanem inkább az, hogy nyugdíjba vonulásom óta szükségét érzem valamiféle összegzésnek, számadásnak, hogy legyen honnan tovább lépnem, hogy megtaláljam a korosabb fában is azt az életképes rügyet, amely hamarosan levelet hajt, s képes tovább éltetni az egész törzset. Középiskolás koromtól éreztem, később tudatosan is vállaltam, hogy feladatom a mások tudásának, ismereteinek gazdagítása, a kisebb és nagyobb közösségek összefogása. Az ehhez vezető utat a népművelésben, és ezen belül is elsősorban a honismereti munkában találtam meg.

Az 1990 előtti időszakban mindig és mindenhol emlegették a kultúrpolitika kifejezést. Az én kultúrpolitikám ez volt: a legszélesebben értelmezett, hasznosan felhasználható, értéket őrző és értéket teremtő tudást minél több emberhez eljuttatni úgy, hogy azt bárki sajátjává téve, a mindennapokban aszerint éljen, váljon belső igényévé a megszerzett ismeretek gyarapítása, a minél szélesebb, minél sokszínűbb műveltséggel való élni tudás.

Barátaimmal, kollegáimmal homlokegyenest az ellenkezőjét hirdettük (a dombóvári *Balipap Ferivel, a* zalaegerszegi *Kovács Flórival,* a budapesti *Beke Palival),* hogy csak az akkor legismertebbeket említsem, mint amit a hivatalos – az 1950–1960-as években szükséges és részben eredményes, de a hatvanas évek végére már megcsontosodott és megújulni csak nagyon-nagyon lassan képes – „népművelés" képviselt.

1964-ben végeztem a debreceni egyetemen magyar-történelem szakos tanárként, harmadik szakként a népművelést is felvettem. Ez a három kitűnő ismeretanyag: az irodalom széleskörű és elmélyült megismerése, a történelem eseményeinek tanulmányozása és a mindehhez párosuló rendkívül sokszínű ismeretanyagot nyújtó népművelés-képzés eleve alázatra tanította az akkori hallgatókat. Igaz, hogy tanáraink is a legendás professzorok sorából kerültek ki. Az irodalmat *Bán Imre, Barta János, Juhász Géza,* a történelmet *Maróti Egon, Szabó István, Rácz István, Orosz István, Szendrei István* előadásain szívtuk magunkba. Az akkor még csak harmadik évébe lépő népművelés képzéshez szükséges ismereteket az egész szakot kezdeményező, hatalmas lelkesedéssel és tudással rendelkező *Durkó Mátyás,* a fiatalon is alaposan felkészült, diákjaival együtt élő *Tar Károly* és mások előadásain, valamint a mindenre kiterjedő gyakorlati képzés során sajátítottuk el. Nekem életre szóló élményt, tudást, emberi tartást adott az egyetem – és úgy gondolom, hogy társaimnak is.

Olyan embernek születtem, aki mindig nyüzsög, aki mindenkin segíteni akar, aki adni akar tudást, jó szót, emberi tisztességet, és aki úgy akar adni, hogy egyúttal megnyissa a másik ember szívét, tudása fiókjait és kapjon a másiktól is valami pluszt, amit csak ő nyújthat. Egész életemet erre építettem, amiért sokszor tartottak naivnak, álmodozónak, romantikus, hiszékeny léleknek, de ma is azt mondom, hogy 1982–1983-ig nem csalódtam az emberekben és nem csalódtam a munkámban sem. Ennek okait keresve pedig arra a megállapításra jutottam, hogy azokon a helyeken, ahol addig dolgoztam, hitele volt a szónak, hitele volt az embernek: amit elhatároztunk, azt meg is csináltuk, amit mondtunk azt elhitték. Aztán kikerültem abból a „védett" környezetből. A legnagyobb csalódást az jelentette számomra, amikor új munkahelyemen rádöbbentem: itt nem hiszik el a szó mögötti gondolatot, itt a cselekedeteket megkérdőjelezik, és ez nem egy ember, hanem a környezetemben élők jelentős részének magatartásformája. Máig sem értettem meg igazán, a bizalmatlanságot. Hogy a jó kezdeményezések mögött miért azt kellett keresni, ezt most vajon miért mondta, mi lehet ezzel a szándéka, milyen érdekek mozgatják, milyen haszna lehet ebből, ahelyett, hogy mindenki örült volna a jó, a mások számára is hasznos ötletnek és végezte volna ki-ki a rá eső feladatot.

Nem voltam még 18 éves, amikor egy nyarat a Magyar Rádióban töltöttem, hogy tanulmányozzam azokat a leveleket, amelyeket az akkor közkedvelt Ifjúsági Rádió adásaihoz írtak a velem egykorú fiatalok. Egy országos pályázaton sikeresen vettem részt az itt szerzett tapasztalatok alapján írt dolgozatommal, amelynek, ha jól emlékszem valami ilyesmi volt a címe: „Az ifjúság lelkiismerete, műveltségi szintje."

Hiszem, hogy minden egészséges lelkületű és szellemiségű ember, iskolázottságától függetlenül is rendelkezik olyan ismeretanyaggal, amelyet csak ő tud, amit csak ő képes megcsinálni, amiről csak ő tud beszélni. És a művelődés munkásának az is feladata, hogy ezeket az embereket megnyerje; hogy elhitesse velük: Te is érsz annyit mint a másik! Mindenki gyűjthetett annyi élettapasztalatot, ismeretet környezetéből, mindennapi munkája során, amely értékes, amely egyedi, amely érdemes arra, hogy mások is megismerjék, tudjanak róla.

A honismereti munkát is ilyen feladatként közelítettem meg az első pillanattól kezdve. Meggyőződésem, hogy *a helytörténet csak az egyik,* de nagyon jelentős *területe a honismeretnek,* és legalább ilyen *fontos a társadalom tagjai által hordozott értékek feltárása, megismerése és megismertetése.* Azért is gondolom úgy, hogy igen fontos ezeknek az ismereteknek a tovább adása, mert hozzásegíti mindannyiunkat a nemzeti műveltség szélesebb körű és mélyebb megismeréséhez, az elődök ismeretanyagának továbbadásához, lényegében saját magunk gazdagodásához. De tovább is szőhetem ezeket a gondolatokat: azt is határozottan állíthatom, hogy *e kettő csak együtt hozhat eredményt. A* helytörténet kutatása, az ennek segítségével szerzett ismeretek hozzásegíthetik a helyi társadalom kutatóját ahhoz, hogy kérdéseit, megfigyeléseit pontosítani tudja arra a társadalmi közegre, amelynek a múltját megismerte, és amelynek adni akar valamit. A társadalom ismeretanyagának feltárása kitűnő eszköz a művelődés munkása, a honismerettel foglalkozó szakember és a helytörténész számára ahhoz, hogy legyen mire építenie a művelődési ház, a könyvtár, a faluház, a népfőiskola, a klub vagy bármilyen kis közösség eredményes tevékenységét, olyan programok szervezésével, amelyek a lakóhelyhez, az ott élő emberekhez még szorosabban kötik a helyi lakosokat.

1964-ben, az egyetemen, illetve azon kívül végzett művelődési munkám alapján a megyei KISZ Bizottság kulturális ügyekkel foglalkozó munkatársa lettem. Debrecenben a KISZ fenn-

tartásában működött a modern táncklub, és *Koncz Ernőné* vezetésével olyan kitűnő munkát végeztek, hogy arra gondoltam, érdemes lenne nemcsak a táncversenyeken, hanem egy keretjátékkal övezett színpadi produkcióval is nagyobb közönségsikerhez juttatni őket. Így született meg „A menüettől a medisonig" című műsor, amelyben *Simor Ottó* színművész, az irodalmi színpad tagjai és a táncklub táncosai tánctörténeti beszámolót tartottak a táncot dicsőítő, a tánc szépségét és a szerelmet illusztráló versekkel, kisebb jelenetekkel megtűzdelve. 1965 elején volt a bemutató és a siker olyan jelentős volt, hogy többször is ismételni kellett az előadást. Jól induló pályám néhány hónap múlva, májusban, döntő fordulatot vett. Ekkor ugyanis a megyei pártbizottság tudomására jutott, hogy leánygyermekemet keresztvíz alá tartottuk. Úgy döntöttek, hogy ilyen klerikális beállítottságú ember nem dolgozhat az ifjúsági szervezetben és büntetésből Hajdúszoboszlóra, a művelődési házba kerültem előadónak. Ma is csak hálával tudok gondolni erre a számomra azóta is csak hasznot hozó döntésre. Azért vagyok hálás, mert úgy hiszem 40 évvel a történések után is, hogy minden, ami jó velem a későbbiekben a szakmában történt, azt ennek a városnak és a művelődési háznak és a művelődési osztály emberségből, szakismeretből kitűnőre vizsgázó munkatársainak köszönhetem. Soha, egyetlen egyszer fel nem emlegették, hogy mi okból is kerültem a társaságukba, azonnal megbíztak bennem és feladatok sokaságával láttak el.

Igazgatóm, *Tasi Miklós* – amúgy pedagógus – a kölcsönös ismerkedés után kb. egy hónap múlva azt mondta: itt van ez a kerékpár, ülj rá, és járd be vele a várost! Ismerkedj az emberekkel, beszélgess velük, nézz szét a városban, és ha majd végeztél, számolj be tapasztalataidról. Életre szóló muníciót kaptam ez alatt az egy hónap alatt. Ez volt az első igazi honismereti anyag-gyűjtés számomra.

A hatalmas kiterjedésű városnak ekkor még csak egy kisebb része volt az idegenforgalom „markában", nagyobb rész hatalmasan elterülő, igazi civis város volt a Hortobágy szélén: erőt árasztó református templommal, masszív, jómódot sugárzó házakkal, a kétkezi földműves munkától cserzett arcokkal. Ahol beszélgető embereket láttam a házak előtti kispadon, közéjük elegyedtem, ahol városi parkokban üldögélő, a szeptemberi napsütésben is fekete kalapban, mellényben, görbe bottal az ölükben sütkérező tömött, ősz bajuszt viselő, és hosszú szárú pipából füstöt eregető gazdaembereket láttam, melléjük telepedtem és bekapcsolódtam a beszélgetésükbe. Az akkor még – hallgatólagosan tudomásul véve, de az 1948-as betiltás után 16 évvel is – működő Bocskai olvasókör rendezvényeire is be-benyitottam: ismerkedtem a *Juhász Imre* tanár úr által létrehozott helytörténeti múzeum kincseivel, a Szoboszlóhoz tartozó, de már a Hortobágy peremén elterülő Angyalháza-puszta tanyasi iskolájában ismeretterjesztő előadásra összegyűlt pásztoremberekkel, az általános iskola és a gimnázium tanáraival, diákjaival. Különösen *Barbócz László* gimnáziumi igazgatóhelyettes és *Úr Attila* akkori városi KISZ titkár, *Márton József* és *Cs Nagy Zoltán* tanácsi művelődési dolgozók támogatása jelentett hatalmas segítséget. Minden, amit később, 3–4 év múlva, már mint az intézmény vezetője elkezdtem, és megvalósítottam, ennek az időszaknak és ezeknek az embereknek köszönhettem, illetve az ekkori élmények, ismeretek, tapasztalatok feldolgozásának. Így indult „élőben" népművelési és honismereti munkám. Megelégedetten állapíthatom meg: nagyszerű útravalót kaptam.

Már ekkor motoszkált bennem a gondolat, hogy szép-szép az amit a népművelés kínál az embereknek, de túlságosan egyoldalú. Mert mi más lehetne az, ha csak abból választhat a tisztelt közönség, amit a népművelő kitalál, amit a szervezők által kiválasztott programoktól az intézmény adottságait figyelembe véve kiválaszt, ha olyan szakkörök, művészeti csoportok működését hirdeti meg, amelyekhez körvezető szakembereket talál. Természetes, hogy ezekre is van igény. Szoboszlón soha nem volt gond a közönséggel, csaknem mindig, minden meghirdetett program találkozott a helyiek igényeivel, telt-házas előadások voltak, a szakkörök, művészeti csoportok nagy érdeklődéssel működtek. Ennek ellenére, az akkor csaknem húszezer lakosú városnak mindez csupán töredékét, 15-20%-át és zömében mindig ugyanazokat érintette. A többiek évről évre kimaradtak minden kínálatból. Ezt érzékelve jutottam arra a következtetésre, hogy kérdezzük meg a lakosságot, mit szeretnének látni ők, mi az amire szívesen eljönnének, amiben örömmel részt vennének? Három év múlva elérkezettnek láttam az időt ahhoz, hogy bele vágjak ebbe a nagy munkába. Addigra – éreztem nap mint nap, hogy – a város lakossága, vezetői, az intézmények, üzemek szakemberei, dolgozói elfogadtak, kényszer nélkül támogatták munkánkat, intézményünket. Erre alapozva született meg az a mint-

A Hortobágytól Sárrétig vetélkedőn, 1977.

egy 40 kérdést tartalmazó kérdőív, amely megközelítő teljességgel igyekezett felmérni a lakosság iskolázottságát, művelődési igényét a közművelődés minden területén. Hatalmas munka volt feldolgozni a mintegy 1500 kérdőívet, (amelyben feleségem is sokat segített), de a válaszok összesítése alapján készített, több évre szóló terv megtöbbszörözte az érdeklődést és számtalan új művelődési forma létrehozását tette lehetővé. Megerősítette bennem azt, amit ma is a legfontosabbnak tartok, hogy a művelődés dolgozója mindig az adott közösség elvárásaihoz, iskolázottságához igazítsa az intézmény munkáját, tervszerűen építse a közösségeket, lépésről lépésre építkezve, figyelembe véve a felkészültség és az általános műveltség színvonalát.

Ezen a ponton, 26–28 évesen lépett az életembe véglegesen a honismereti tevékenység. Úgy gondoltam ugyanis, hogy a város XIX. század közepétől egyre gazdagodó és színesedő kulturális életét is meg kell ismernem, ha a folyamatokra építeni akarok. 1964-ben még nagyon sokan éltek azok közül, akik az 1948 előtti olvasókörökben, dalárdákban, színjátszó körökben stb. tevékenykedtek. Biztosra vettem, ha felkeresem őket, ha beszélgetek velük fiatalságuk időszakáról, örömmel nyílnak meg és mondják el emlékeiket, mutatják meg a tevékenységükhöz fűződő fényképeket, személyes ereklyéiket. Szoboszlón a XIX. század utolsó harmadától – éppen úgy mint az ország más hasonló nagyságú mezővárosaiban is – jelentek meg a helyi újságok, általában heti rendszerességgel. Ezeket áttanulmányoztam és kijegyzeteltem, majd a megyei levéltár, a helyi múzeum, a református egyház szoboszlói egyesületekre, a kulturális életre vonatkozó iratait néztem át. Nem feladatom most annak felsorolása, hogy mennyi és milyen közösségek működtek a városban, de annyit nyugodtan megállapíthatok, hogy a város nagyságához képest szám-szerint is elképesztően sok és változatos tevékenységi formát gyakorló közösség működött, minden társadalmi rétegben.

A felvilágosodás óta a műveltség megszerzése egyet jelentett az egyéni és társadalmi szabadság meglétével. Ma már közhelyként hangzik, de örök igazság: a műveltség az emberi szabadság egyik záloga. És ezzel a lehetőséggel igencsak erősen éltek a szoboszlói polgárok. Miért ne adhatnánk ezek egy részét vissza? – tettem fel a kérdést, hiszen köztünk éltek még

azok az emberek, akik mindezen csoportoknak részesei voltak! Miért ne adhatnánk ezeket a művelődési formákat tovább a fiataloknak, hogy az ő igényeiknek is megfeleljenek?

Abban az időben még semmit nem tudtam arról, hogy a civil szerveződéseket 1948-ban feloszlatták, és újraindításukat nem engedélyezték. Nyugodt szívvel elkezdtük a szervezést. A Bocskai olvasókörben, Angyalháza-puszta tanyasi iskolájában ismeretterjesztő előadásokat, irodalmi programokat, az ott élők élményeit, élettapasztalatait összegyűjtő beszélgetéseket kezdeményeztünk. Az igazgatóm több olyan helyet ismert a városban, ahol lehetőség volt az ezekhez hasonló összejövetelek szervezésére. Amikor az igény-felmérés feldolgozása elkészült, akkor indult be a rövidesen nagy látogatottságnak örvendő diákklub, összegyűjtöttük azokat a fiatalokat; akik pályakezdőként érkeztek a városba – pedagógusokat, mérnököket, agronómusokat, szakmunkásokat –, és a pályakezdők klubja hetente tartott beszélgetései, a közös kirándulások sokat segítettek az ismerkedésben, a társas közösségek kialakulásában. De említhetném az irodalmi színpadot is, ahol olyan műsorok összeállítására törekedtünk, amellyel segíthettük a középiskolások irodalomtanulását, illetve néhány olyan összeállítás is készült, amelyik a szoboszlói hajdan volt eseményeket dolgozta fel. Ez is a honismeretet szolgálta, a művészi feldolgozás, megjelenítés segítségével. Ilyen volt például az Ördöngős Anna boszorkány esete is, amivel a Sárospataki Diáknapokon aranyérmet nyert a színpad.

Úgy tapasztaltuk, hogy a lakosság képzőművészeti ismerete hiányos, illetve megrekedt a XIX. század végén, és hogy az alkotó folyamat fázisai ismeretlenek a nem művészettel foglalkozó emberek számára. Országos vázlatkiállítást hirdettünk, amelyre a legnevesebb művészek is szívesen adták munkájukat, bemutatva az első ötlet megszületésétől a vázlatokon át a kész művekig. Néhány év alatt sikerült elérni, hogy a megye, illetve az ország egyik legsokoldalúbb tevékenységét végző kulturális intézményévé vált a hajdúszoboszlói művelődési központ. A mindennapi munka mellett egy percre sem hagytam fel a kutató munkával, a gyakorlati tevékenység elméleti megalapozásának keresésével, a tevékenység-formák újságcikkekben, tanulmányokban való rögzítésével. A több tucat újságcikk, tanulmány mellett megkezdtem a doktori disszertációm írását is, amely elsősorban az a hallatlan mennyiségű ismeretanyag késztetett, amelyre az évszázaddal azelőtti szoboszlói kulturális élet megismerése során tettem szert. A szoboszlói évek abban is nagy segítségemre voltak, hogy értekezleteken, továbbképzéseken megismerhettem a megye legjobb szakembereit, nemcsak a művelődési házakban, hanem a könyvtárakban, múzeumokban is. Harminc év múltán is szeretettel, tisztelettel és megbecsüléssel emlegethetem a Balmazújvárosban dolgozó *Fodor Péter*, majd *Kecskés József*, a Hajdúböszörményben tevékenykedő *Szabó László*, a Hajdúnánáson munkálkodó *Czeglédi Lajos*, a Polgáron szorgoskodó *C Tóth János*, a biharkeresztesi *Gróza Ferenc* és *a* püspökladányi *Vadász Ferenc* nevét.

Egy valakiről azonban külön is említést szeretnék tenni, a zsákai *Bíró Miklósnéról*. Ösztönös tehetség volt, aki gimnáziumi érettségivel a zsebében, helyben születettként végzett és végez ma is olyan eredményes közművelődési és honismereti munkát, amely nemcsak a megyében, de az országban is párját ritkította. Ha valaki előtt megemelem a kalapom, akkor ez a kis törékeny, de a falusi ember nyelvét értő, értük tenni akaró asszony az! Nem tudom pontosan, hogy hány, de legalább 35 éve végzi töretlen lelkesedéssel a munkáját ott ahol kezdte, és kisebb csodát ért el munkája révén a faluban.

Az is nagyon sokat számított, hogy kitűnő Megyei Művelődési Központunk volt *Gyarmati Kálmán* vezetésével, akinek sikerült olyan friss egyetemi diplomával rendelkező tehetséges fiatalembereket maga köré gyűjtenie, akik nemcsak tudták, de ösztönösen érezték is a tennivalókat. Azt hiszem, hogy az 1960-as évek végétől az ország legjobban működő Megyei Művelődési Központja volt több évtizeden át, akiktől nagyon-nagyon sok segítséget kaptam. A honismereti munkának ott is nagy szerepet szántak, minden értékes kezdeményezést támogattak.

Közben a megyei tanács művelődési szakemberei is felfigyeltek munkámra és 1973 október elejétől meghívtak művelődési otthoni előadónak a művelődési osztályra. Fájó szívvel hagytam ott első sikereim színhelyét, de az a gondolat vezette elhatározásomat, hogy ha eddig Szoboszlón sikerült elképzeléseimet megvalósítani, ha sikerült az embereket megnyerni ahhoz, hogy munkám gyümölcseit leszakítsák és fogyasszák, akkor miért ne próbálhatnám meg egy megye lakossága segítségével? Ebben az időben keresett meg Durkó Mátyás professzor, volt tanárom is, hogy legyek a tanszék oktatója, de ekkor még erősebben élt bennem a

vágy, hogy gyakorlati elképzeléseimet valósíthassam meg, minthogy a jövő művelődési szakembereit tanítsam.

Igencsak felkészületlenül léptem én a közigazgatás színterére! Úgy gondoltam magamban, hogy majd mennyi, de mennyi segítség nyújtásra lesz lehetőségem a megyében dolgozó művelődési szakemberek támogatására, a jó, a hasznos ötleteik felkarolására, anyagi támogatására stb. Aztán jöttek a hétköznapok, amelyek során ennek az elképzelésnek a megvalósítására alig-alig nyílt lehetőség. A művelődési osztályon csak néhány évig maradtam, pedig kitűnő kollegáim voltak, akik ugyancsak értették és szerették munkájukat. Az egyetem is bombázott évről-évre, hogy vállaljam az oktatói munkát, de ellenálltam a kérésnek, remélve hogy célomat, a mindenkin segíteni tudás szándékát megvalósíthatom. Ma is rossz szájízzel gondolok vissza arra, hogy akkor ezt az elképzelést nem tudtam megvalósítani. Ma már érteni vélem, hogy miért: hiszen olyan elképzelés(eke)t kívántam megvalósítani, amelyhez sem a tanácsi feladatrendszer nem nyújtott lehetőséget, sem a politika nem örült neki. Az volt a tervem, hogy „Szülőföldünk Magyarország" címmel olyan művelődési mozgalmat indítsunk el, amely elsősorban a lakóhely történelmi, kulturális múltjáról, jelenéről, híres embereiről adna számot, és a helyi ismeretek mellett – egyre táguló körökben – az egész országra kiterjedve bővülne. Amikor benyújtottam ezt az elképzelést, kategorikus, *nem* volt a válasz, a miért kérdésre pedig az, hogy *csak*! Nem adtam fel, újabb kísérletet tettem, most már olyan „cselt" alkalmazva, hogy a megyei hazafias Népfront honismereti bizottságán keresztül próbáltam kezdeményezni, de ez – megyei tanácsi alkalmazottként – nem sikerült. Ez 1977 tavasza volt. A végső lökést a megyei tanácstól való távozásomhoz az adta, hogy ezen a nyáron, júliusban elnökhelyettesünk egyik nap délben egy óra körül hívott telefonon, hogy készítsek összefoglalót a minisztérium számára a megyei amatőr művészeti mozgalom helyzetéről. Mondtam: rendben, hiszen eléggé jól ismertem a helyzetüket. Megkérdeztem: mikorra kéri? Válasz: délután fél 3 órára! Ekkor nagyon elszabadult bennem a méreg! Hát ennyit ér az egész? Mit lehet két és fél óra alatt komoly dolgot írni? (Már pedig én azt szerettem volna!) Nemet mondtam a komolytalan kérésre és még aznap délután elfogadtam a felkínált egyetemi állást. Augusztustól már a Kossuth Egyetem Népművelési Tanszékének adjunktusa voltam. Rövid idő alatt befejeztem a doktori disszertációmat, amelyet „Az iskolánkívüli művelődés egy alföldi mezővárosban 1867–1945 között" címmel nyújtottam be, és Summa cum lauda minősítéssel védtem meg.

Nagyon élveztem a tanítást és szerettem is a jövő művelődési munkásaival foglalkozni. Ekkorra már többé-kevésbé kialakult bennem, hogy mi az, amit máshogy, nagyon másképpen kellene csinálni a népművelésben: az egyre inkább pejoratív értelmet nyert „nép művelése" helyett olyan szolgáltatásra kell törekedni, amelyben mindkét fél nyerhet. Tisztában voltam azzal is, hogy ennek a programnak a megteremtése csupán a népművelők szándéka alapján nem sikerülhet. Kell hozzá a könyvtárosok, muzeológusok, pedagógusok összefogása, segítsége is, valamint a tanácsi irányító apparátus ösztönző és együttműködő támogatása. Akkor is hittem benne, és még a mai világban is részben megvalósíthatónak tartom, hogy a helyi művelődési munka nemcsak pénz, hanem főként szolgálat, emberi kapcsolatok, szervezőtehetség kérdése.

Dióhéjban talán ennyiben lehet összefoglalni azt az alapállást, amelyre kibontottam elképzeléseimet, amelyet több, féléves előadások keretében előadtam az egyetemen: bízva abban, hogy ha csak néhány értő fülre és tehetségre találok – nem dolgoztam hiába.

Nagyon hittem az akkoriban egyre többször hangoztatott, és az elképzeléseimmel egybe vágó *általános művelődési központok* létrejöttében. Ezekben az intézményekben – ha jó kezekbe kerül az irányítási és gyakorlati munka – meg van a lehetőség az egymásra épülő, az egymástól tanuló, permanens művelődési tevékenység végzésének. Ez az intézmény az, amelyben gyermekkortól nyugdíjas korig otthont találhatnak a közösségek, ahol lehetőség nyílhat egymás érdeklődési körének megismerésére, tovább adására, ahol egymásra épülve kinőhet az iskolai énekkarból a falusi, kisvárosi dalárda, ahol a történelmi szakkörből egyenes út vezet a honismereti egyesületbe, ahol egymás mellett élhet és dolgozhat fiatal és az idősebb korosztály. Lehet, hogy idealisztikus elképzelés (volt) ezt elvárni az 1970-es években egy-egy intézménytől, egy-egy falu lakosságától, de számtalan példa bizonyította, hogy mások is e szerint az elképzelés szerint dolgoznak és teljesen megújult a falu, a városrész kulturális élete. Kidolgoztunk többekkel egy kísérleti órarendet, amely figyelembe véve ezeket az elképzeléseket,

úgy próbálta a tanítást megszervezni, hogy abban ne csak a szigorúan vett tanórák játsszanak meghatározó szerepet, hanem a többi művelődési intézmény is bekapcsolódhasson a maga lehetőségeivel. Így egy irodalom óra nemcsak 45 percből állt, hanem kétszer-háromszor annyi időből, mert sor került az éppen tárgyalt téma előadóművész közreműködésével történő bemutatására (amelyen iskolán kívüli érdeklődők is részt vehettek), a történelem órát összekötöttük a múzeumi tárgymásolatok bemutatásával, vagy oda illő filmvetítéssel és így tovább a természettudományos tárgyak területén is. Vaja, Szabolcs megyei község iskolavezetésével dolgoztuk ki közösen ezt az elképzelést, ahol nyitottak voltak az ilyen jellegű program befogadására, a helyi tanács is támogatta e törekvéseket, és a szakember gárda is adott volt. Az egyre komolyabb – országosan is jelentkező – gazdasági problémák azonban gátat szabtak a kísérlet bevezetésének.

Az egyetemi oktatás mellett törekvéseim másik útját jelentette az, hogy ismét próbálkoztam: amit nem sikerült megvalósítani a megyei tanácson, hátha sikerül magán kezdeményezésként elindítani. A Hazafias Népfront Megyei Bizottságához fordultam elképzelésemmel, ahol ugyancsak nagyszerű munkatársak dolgoztak. *Albert Béláné, Milbik Éva* voltak a leginkább segítségemre abban, hogy elkezdhessem életem egyik legnagyobb sikerét hozó, és a legtágabb értelemben vett honismereti munkát segítő tevékenységemet. Az elképzelés lényege az volt, hogy minden, a megyében lévő 2000 lakos alatti kistelepülést keressünk meg, és olyan mozgalmat indítsunk segítségükkel, amelyben mindenki bemutathatja a falu szellemi és tárgyi értékeit, gyűjtő munkát végezhetnek p1. a népi ember- és állatgyógyászatról, szerepeltethetik a falu verselgető, irogató embereit, az asszonyok bemutathatják sütő-, főző tudományukat, összegyűjthetik meséiket, dalaikat, színpadra vihetik ezeket és mindent-mindent előbányászhatnak a falu múltjából, amelyről azt gondolják, hogy ez az ő kincsük, az ő tudományuk, ez az, amivel dicsekedhetnek. A kezdeményezésnek a *Hortobágytól a Sárrétig* elnevezést adtuk, utalva ezzel a megye legnagyobb tájegységeire. Elképzelésünkkel megkerestünk mindenkit, és érdekes: ami néhány évvel korábban még süket fülekre talált, ahhoz nemcsak erkölcsi, de anyagi támogatást is adtak a megkeresett szervezetek. Így lett a Népfront mellett rendezője a programnak a Megyei Tanács, a Megyei KISZ Bizottság, a Megyei Művelődési Központ, a Megyei Múzeumok Igazgatósága stb. Több mint 30 község vállalta örömmel a bemutatkozást és késő ősztől tavaszig készülődtek a bemutatkozásra. Ezekben a falvakban legtöbbször nem volt népművelő, de ha volt is, nemegyszer a községi tanács egyik dolgozója, máshol

az állatorvos, a harmadik helyen a helytörténeti gyűjtemény vezetője, több településen pedig valamelyik pedagógus, könyvtáros állt a szervezők élére. 25 évvel az események után is csak azt tudom mondani, csak úgy tudok visszaemlékezni, hogy fantasztikusan jó dolgot valósítottunk meg. A Megyei (Déri) Múzeum *Dankó Imre* és *Varga Gyula* lelkes támogatásával, több tucat értékes pályázati anyagot gyűjtött be a résztvevőktől, a balmazújvárosi helytörténeti gyűjtemény vezetője, *Vajda Mária* olyan lakodalmast állított színpadra, amely nemcsak tartalmában volt kitűnő, de a néprajzos kollegák is mind a tíz ujjukat megnyalták a bemutató után. De soha nem fogom elfelejteni az újszentmargitai Török nénit, aki nyolcvan éves elmúlt, amikor kiállt a színpadra és énekelte el gyönyörűen azokat a népdalokat, amelyeket még szüleitől tanult. Volt aki olyan süteményekkel készült, amelyet csak abban a faluban készítettek, volt aki mesét mondott, volt aki olyan XX. század eleji diavetítőt hozott a kiállításra, amelyik még petróleum lámpa behelyezésével, üvegdiákon mutatta be az akkori Uránia Társaság által rendelkezésre bocsátott ismeretterjesztő anyagot. A megye egyik – akkor – legszegényebb települése volt Fülöp község, ahol a helyi állatorvos és a tanács egyik alkalmazottja vette kezébe az irányítást, és olyan értékeket sikerült feltárniuk, amelyekről a falu lakói sem mindig tudtak.

Nem lehet leírni, hogy mennyire megpezsdültek akkor az addig alvó falucskák, hogy mennyi önbizalmat kaptak attól a lehetőségtől, hogy rájuk is figyel valaki, hogy van, aki kíváncsi a falu múltjára, jelenére, az ott élő emberek generációkon át felhalmozott tudására. Végre volt valami (valaki), ami (aki) azt akarta felszínre hozni, ami csak az ő sajátjuk, amelynek segítségével felfigyel a „világ" rájuk is, végre megmutathatják mindazt a kincset, amely a birtokukban van. Az egész éves művelődési program szervezéséhez társult intézmények mindvégig teljes apparátusukkal közreműködtek a végrehajtásban. *Papp Mária Edit, Új Imre* népművelők, *Varga Gyula* a múzeum etnográfusa, *Pintye Ferenc* a megyei tanács munkatársa, *Kecskés László* a KISZ kultúrosa és a népfront társadalmi munkatársai is rengeteget segítettek.

Három vagy négy éven keresztül hirdettük meg ezt a mozgalmat. Egyre bővült a jelentkezők száma, és már nemcsak a kistelepülések, de nagyobb falvak, kisvárosok is részesei akartak lenni a bemutatkozásnak. A felkészüléshez minden évben kis füzetet jelentettünk meg, majd összegeztük tapasztalatainkat. A program sikere olyan jelentős volt, hogy a Hazafias Népfront Kongresszusán is lehetőséget kaptam céljaink és eredményeink elmondására.

Lehet, hogy ez a munka is szerepet játszott abban, hogy az 1970-es évek végén titkára lettem a megyei honismereti bizottságnak. Ebben a megtisztelő megbízásban még több lehetőségem nyílt a megye honismereti mozgalmának segítésére, a helytörténetírók bíztatására, a helyi kiadványok elkészítésének ösztönzésére és megjelentetésének szorgalmazására.

Visszatérve az egyetemi oktatói időszakra, ez a néhány év volt az, amikor egyre több meghívást kaptam az ország legkülönbözőbb területeiről, elsősorban a megyei és városi művelődési intézmények által szervezett továbbképzésekre, ahol módom volt elmondani a közművelődési munka végzésével kapcsolatos újszerű elképzeléseimet. Az előadásokat általában mindenütt tetszéssel fogadták, de arról már kevés információm volt, hogy hol kezdték el ezeket megvalósítani. Részben meg is értettem azt, hogy a lelkesedésen túl miért nem történt előrelépés a megvalósítás felé. Ez a munka ugyanis nemcsak annyiból állt, hogy szerződést kötünk valamelyik szervezővel egy-két színházi előadásra, megbízzuk p1. a pedagógust a szakkör vezetésével. Nem. Ez önzetlen, folyamatos és rendkívül sok munkát kíván attól, aki arra vállalkozik, hogy megújítsa a közművelődés folyamatát, aki a kínálat mellett szolgálni is akarja azt a közösséget, amelyben él. Erre pedig sokan nem vállalkoztak sem akkor, sem most.

Az egyik továbbképzésen, amelyet az általános művelődési központok vezetőinek tartottak 1982 áprilisában, előadás tartására kértek fel. Az előadás után oda jött hozzám egy akkor még ismeretlen, velem egykorú fiatalember, aki néhány az előadásra vonatkozó elismerő szó után megkérdezte, nem lenne-e kedvem a minisztériumban dolgozni? Nem volt! Majd megkérdezte, hogy lenne-e kedvem a Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár igazgatói székébe ülni, hiszen az egy olyan intézmény, amelyikről itt a továbbképzésen szó volt: összehangoltan lehet a könyvtár és a művelődési központ munkáját szervezni, irányítani. Ez az ajánlat érzékeny ponton talált el: itt a lehetőség, hogy a valóságban is kipróbáljam azt, amiről eddig az elméletben beszéltem! Motivált az is, hogy akkor – már egyetemi adjunktusként – mindössze 5 500 forintot kerestem és a család eltartása ebből az összegből bizony nehezen

ment. Más helyről pedig nemigen volt bevételem. Itt pedig 8 900 forint fizetést ajánlottak, ami nagyságrenddel volt több mint az egyetemi bérem. Az igaz, hogy a Pest megyei intézményről alig-alig lehetett a szakmában hallani. Az 1970-es évek végén épült, és még kereste a helyét, sajátos tevékenységi körét a megyei közművelődési munkában. De úgy gondoltam, annál szebb a kihívás, vágjunk bele! Ilyen meggondolások vezettek akkor, amikor végül is elfogadtam az ajánlatot és augusztus közepétől már Szentendrén, a Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár igazgatója lettem.

Egészen más világba csöppentem, mint amiben addig éltem. Mind az a meglepetés, amit a bevezetőben leírtam, itt ért először és csaknem mindennaposan. Összehasonlítva a Hajdú megyei világgal az új helyemet, azt kellett megállapítanom; hogy mind Hajdúszoboszlón, mind Debrecenben egy olyan burokban éltem, ahova nem jutottak el az intrikák, ahol mindenki örült a másik sikereinek. Elkészítettem egy több évre szóló közművelődési programot, amely nagy sikert aratott a megbeszélésen az intézmény dolgozói előtt és a felettes szervek jelen lévő vezetői körében. Megvalósítani is sok mindent sikerült belőle az évek alatt a kitűnő és felkészült munkatársak segítségével. Ennek ellenére egyre inkább azt éreztem, hogy nem segítik kellően a munkámat a felettes szervek, egyre inkább nincs válasz a kérdéseimre, kéréseimre, egyre kevesebb az anyagi támogatás ahhoz, amit korábban még nagy egyetértéssel szavaztak meg. Ebben bizonyára közrejátszott az is, hogy helyet adtam a József Attila Kör éves közgyűlésének, hogy támogattam a Petőfi Kör tevékenységét, hogy olyan rendezvényeket fogadtunk, amelyek legfeljebb a „tűrt" kategóriába tartoztak. Tehát én is „ludas" voltam a helyzetem megrendülésében: politikailag lehetetlenítettem el magamat. De alkatomból fakadt, hogy mindig is dolgozni szerettem, megvalósítani álmaimat, célkitűzéseimet, és teljesen felesleges időtöltésnek tartottam, hogy a munkatervek elfogadása után minden hónapban rohangáljak a megye vezető szervezeteihez, beszámolni, tanácsukat kérni, jóváhagyást remélni. Úgy voltam vele: ha év elején elfogadták a munkatervet, akkor az én felelősségem, hogy azt megvalósítsam és nem tartozom másnak a részletek beszámolásával. Így aztán nem csoda, hogy csaknem légüres tér vett körül 1986-ra.

Tudom ma már, hogy ezzel a felfogásommal nem használtam magamnak. Csak az 1990-es években hallottam arról, hogy Pest megyét „kis Moszkvának" nevezték – nem véletlenül! – az erős központosított pártbizottsági irányítás miatt. Olyan szokás alakult ki, amiről én akkor, amikor a megyében dolgoztam, nem tudtam, csak jóval eltávozásom után jöttem rá, hogy elvárták (volna) a havonkénti beszámolókat a megyei intézmények vezetőitől. Én pedig alkalmatlan voltam az ilyen beszámolósdira, tanács- és jóváhagyás kérési időtöltésre.

De a honismereti munkát nem hagytam abba Pest megyében sem: éreztem, hogy itt valami egészen más tevékenységre van szükség, mint Hajdú-Biharban volt. Az ötletet a csodálatos Dunakanyar adta, amely többek megítélése szerint csak részben tárta fel értékeit a látogatói előtt. Azt hamar átláttam, hogy egy ilyen hatalmas területű megye sok-sok kis tájegységből áll, az agglomeráció elmaradott helyzetéről nem is beszélve. Itt tehát a hagyományos módszerekkel nem lehet felhívni a figyelmet. Hatalmas fantáziát láttam a Dunakanyar kulturális életének a fellendítésében, de úgy, hogy ebben is több legyen, mint csak a közművelődés kínálata: kapaszkodjunk bele a Visegrádi királyi palota történelmi múltjába, készítsünk olyan programot, amely úgy lopja be az ismereteket a résztvevőkbe, hogy egyúttal szórakoznak is. *Szőke Mátyás* a visegrádi Mátyás király Múzeum igazgatója örömmel fogadta a kezdeményezést és hozzákezdtünk a *Visegrádi Palotajátékok* ötletének megvalósításához. Akkor még nem épült fel a palota kerengője, így egy nagy szabadtéri színpadként is használható tér volt a palota felséges romjai előtt. Kézenfekvő volt, hogy a visegrádi hármas királytalálkozó programját elevenítsük fel elsőként Károly Róbert idejéből. Kerestünk, kutattunk a korabeli lovagi költészet gyöngyszemei között, középkori zenét kínált a Kecskés-együttes. Muzsikájukhoz táncot készíttettünk, a városi énekkar gyönyörű egyházi dalokkal készült – végül is olyan tartalmas, szívet, szemet gyönyörködtető program alakult ki, amely igazi kulturális értéket jelentett a legkényesebb ízlésűek számára is. A könnyedebb szórakozást kedvelőknek pedig a rendezvényt *záró* lovagi torna, a Toldi Miklós petrence tartó és malomkő dobó verseny jelentett feledhetetlen perceket. Az első lépés tehát az volt, hogy igazi értékekkel csalogassuk be a közönséget a múzeum területére, szórakoztassunk felszabadultan, mindvégig elkerülve a silányságot, az értéktelen bóvlit. Az ilyen királyi népünnepélyeket mindig kísérte valamilyen vásár. Mi ezt a kézművesek között hirdettük meg és nem engedtünk be egyetlen giccsárust sem a rendez-

vényre. És ami a legfontosabb volt: e rendezvény segítségével elértük, hogy a múzeum kiállításaira olyan emberek is bementek, olyanok is végig járták a palota területét, akik ezt korábban egyáltalán tették volna meg. A következő évben Nagy Lajos király otthonává varázsoltuk a palota játékokat, a közreműködők már januárban elkezdtek érdeklődni, mi lesz, hogy lesz; márciusban pedig elkezdődött a próbák időszaka. A visegrádi bajvívók és lovasok *Cseke László* és társaik minden évben újabb és újabb produkciókkal lepték meg a közönséget, *Papp János* színművész pedig, aki az „örökös" király szerepét töltötte be a játékokon, már jó előre nyári programjába iktatta a részvételt Visegrádon. Mindannyiunk számára komoly veszteséget jelentett, amikor *Turián György*, a palotajátékok rendezője (előtte a nagyvázsonyi lovasnapok évtizedeken át volt rendezője) meghalt.

A továbblépésen is gondolkoztunk: szerettük volna bekapcsolni a Pilis hegységet történelmi emlékhelyeivel Pilisszentkereszttől egészen Esztergomig, és tervbe vettük a dunai vízi sportok felélesztését is. Az volt a tervünk, hogy a művelődési központon belül létrehozunk egy gazdasági munkaközösséget, amelyik működtette volna a palotajátékokat és a többi programot. C. Tóth János igazgatóhelyettes kollegámmal (akit Polgár község művelődési központ igazgatójaként már egyszer említettem, és amikor Szentendrére érkeztem, felkértem helyettesemnek) felkerestük az akkoriban a Budapest Bankban dolgozó *Járai Zsigmond* osztályvezetőt, akinek elmondtuk elképzelésünket. Ő nagy lelkesedéssel fogadta az elképzelést, támogatásáról biztosított bennünket, tanácsokat adott a gmk megszervezésére.

De hát egy kicsit megint előre szaladtunk a történelemben! Olyan gmk-ról (gazdasági munkaközösség) a kultúra területén, 1985-ben, amelyik megtermeli a működési és fenntartási költségeit hallani sem akartak felettes szerveink. És a már fentebb felsorolt okok mellett ez az elképzelés is hozzájárult ahhoz, hogy 1986-ra olyan mértékű bizalomvesztésben részesültem, amelyet ki soha nem mondott senki, de nap mint nap érzékeltem a hétköznapokban.

A lehetetlen helyzetek azonban számomra ismeretlenek voltak. Valami mindig történt, ami tovább segített. 1985 őszén valamelyik Piliskörnyéki településen, talán Pilisvörösváron, volt egy megyei értekezlet, amelyen részt vett az akkori művelődési minisztérium miniszterhelyettese, *Pusztai Ferenc* is. Előadást tartott, majd az előadást követő vitában én is felszólaltam. Úgy látszik megnyerte tetszését az amiről beszéltem, mert az 1986-os év intézményi munkaterv tárgyalásán (1986. január) megjelent *Kormos Sándor, a* közművelődési főosztály vezetője és végig részt vett a megbeszélésen. Igen jó véleménnyel volt a munkatervről és a megbeszélésről is. Ekkor még nem sejtettem semmit sem, de néhány hónap múlva kérték, hogy menjek be a minisztériumba és felajánlották a Művelődési Otthon Osztály vezetését (a Közművelődési Főosztályon belül). Érzékelve a körülöttem gyülekező viharfelhőket, elfogadtam az ajánlatot és 1987. január 1-jétől a Művelődési Minisztériumba kerültem dolgozni.

1987-tel elmúlt az a ködös, párás időszak a fejem felől, amely 1984 után egyre sűrűbben vett körül, amikor magam sem láttam tisztán mi történik körülöttem. 1986 elején megjelent a napsugár a fák hegyén, a dolgok kitisztultak körülöttem és ismét minden újra éledt, frissült bennem is.

Néhány szó erejéig azonban még a szentendrei évek mellett maradnék. Itt is igyekeztem részt venni a honismereti munkában, de ekkoriban Pest megye nem jeleskedett ezen a területen – de az is lehet, hogy nem jeleskedhetett! Kerestem hát magamnak olyan munkát, amely a mindennapi gyakorlati tevékenységből kikapcsol, tudományos tevékenység iránti igényeimet is kielégíti. A váci római katolikus egyházmegye levéltárában találtam csendet és elmélyülést nyújtó munkát. Évekig jártam át Vácra minden szombaton és feldolgoztam a kézirattárat, amely az Országos Széchenyi Könyvtár kiadásában, az 1990-es évek elején meg is jelent. Úgy gondolom, hogy ez is honismereti munka volt, hiszen olyan forrásfeltárás elvégzésére és közkinccsé tételére nyílt lehetőségem, amely mások, az utánam jövő érdeklődők, helytörténészek, történészek munkáját könnyítheti meg.

A minisztériumban ismét nagy tervekkel láttam munkához. Alig, hogy megismerkedtem a tennivalókkal, ismét elkezdődött az országjárásom: előadásokat tartottam a közművelődés lehetséges irányairól. Ekkor már újjá alakult a Népfőiskolai Társaság, és *S Tóth Jánossal*, a Társaság vezetőjével hatalmas lehetőséget láttunk az összehangolható munkában. 1988-ban, a reformtörekvésekből a közművelődés sem maradhatott ki, a Közművelődési Főosztályon elkészítettük a megújulás koncepcióját, amelyet 1988-ban vagy 1989-ben egy békéscsabai konfe-

rencián az országos közművelődési tanácskozás elé tártunk, majd meg is jelentettünk az Állam és Igazgatás című folyóiratban, hogy a helyi (akkor még) tanácsi szervezetek vezetői is tudomást szerezzenek róla. Nagy izgalom és készülődés volt a lehetséges irányváltással kapcsolatban a főosztály dolgozói körében is. Amikor pedig az 1990-es választások után az MDF kapott lehetőséget a kormányalakításra, akkor – már mint megbízott főosztályvvezető – lehetőségem nyílt arra is, amire 25 éve vártam: olyan országos, a művelődési otthonoknak támogatást nyújtó költségvetést tudtunk készíteni, amelynek az alapját az adta, hogy minden településről bekértük a művelődési otthonok főbb költségvetési számadatait, és ezek alapján igyekeztünk a maximálisnak vélt igények kielégítésére biztosítani a támogatások összegét. Az 1991-re tervezett költségvetési támogatás összege háromszor, négyszer akkora volt, mint amennyit 1990-re kaptak az intézmények. És ami a legnagyobb csoda: a parlament lényegében változtatás nélkül hagyta a tervezett összeget. Örömöm azonban nem tartott sokáig: valaki kitalálta a megyei művelődési központok megszüntetését, ezzel azt a legfőbb támaszt véve ki a kistelepülések intézményeinek hóna alól, amely időnként nemcsak szaktanácsaival, de konkrét anyagi eszközökkel, kiállításokkal, műsorokkal is segítette a falucskák művelődési munkáját. A települések anyagi ellehetetlenítése pedig azt eredményezte, hogy egyre inkább szűntek meg a kultúra intézményei, elsüllyesztve mindazt, ami addig összetartotta a közösségeket, ami lehetőséget teremtett a fiatalok szórakozásához, művelődéséhez, a nyugdíjasok találkozójához. Ebben nem kívántam részt venni!

1992 márciusában elmentem a Magyar Országos Levéltár igazgatójához, – akit akkor láttam először –, hogy ha lenne szabad státusz az intézményben, örömmel vállalnék munkát, hiszen nem ismeretlen számomra a levéltárak világa, több évtizede rendszeres látogatója vagyok ezeknek az intézményeknek. Megint szerencsém volt: a kárpótlási törvény végrehajtása miatt több álláshelyet is kapott a levéltár, és ezek egyikére felvettek. Több mint tízezer forinttal lett kevesebb a fizetésem, de nem bántam, mert nem kellett részt vállalnom annak az ügynek a halálában, amelynek az életben tartásáért, felemelkedéséért mindent igyekeztem megtenni.

Nagyon jól éreztem magam a levéltárban. Végre olyan munkát végezhettem, amelyhez teljes energiámat odaadhattam, és nem kellett más munka mellett, az időt lopva kutató munkát végezni. A polgári kori (1861–1944) osztályra kerültem főlevéltárosként és referenciámhoz tartozott a Minisztertanács, Miniszterelnökség, a Képviselőház illetve az Országgyűlés, valamint a Király Személye körüli Minisztériumi iratanyaga. Nem tagadom: lubickoltam a rám bízott iratanyagban, hogy minél jobban megismerjem ezeknek a szervezeteknek, intézményeknek a munkáját, nagy értékű iratanyagát. Ennek érdekébenem – az adminisztratív munkák befejezése után – a nap jelentős részét a raktárakban töltöttem. Soha sem felejtem el, amikor a Képviselőház iratai között kezembe akadt Deák Ferenc ceruzával, egy kis cetlire írt néhány soros feljegyzése: bizony elhomályosult a szemem az örömtől, hogy kezemben tarthatom ennek a géniusznak saját kezű feljegyzését. Nagyon sok cikket, kisebb-nagyobb tanulmányt írtam ebben az időszakban, amelyek a napilapokban, tudományos folyóiratokban láttak napvilágot. Amikor felkértek az 1990-es évek végén, hogy vállaljam el a főigazgató-helyettesi megbízást, akkor lehetőségem nyílt arra is, hogy olyan időszak iratanyagával is közelebbi ismeretséget köthessek, amely korszak mindig is izgatott. A szabadságharc bukása és a kiegyezés közötti nem egészen két évtized nagyon sok homályban maradt eseményt takart. Így ismerkedtem meg a királyi biztosok iratanyagaival, majd később az Erdélyi Főkormányszék tevékenységével. Több tucat, a helytörténetet gazdagító írást készítettem, amelyek a témához kötötten, mindig annak a megyének, városnak a kiadványaiban láttak napvilágot, ahol a legnagyobb érdeklődésre tarthattak számot, vagy ha a tartalom jelentősebb volt mint egy-egy település, vagy megye eseménytörténete, akkor a Levéltári Szemle, illetve a Levéltári Közlemények adtak helyet a tanulmány megjelenésének. Több esetben tartottam előadást Erdélyben is, ha a Főkormányszék iratai között valami olyan érdekességre bukkantam, amely- a történelmi szakirodalomban még ismeretlen volt, vagy a már meglévő ismereteket tovább gyarapította. Ezt a munkát is honismereti tevékenységnek tekintem, és ezen belül is inkább a helytörténethez sorolnám. Az igazi ismeretterjesztő, honismereti munkát az 1848–1849-es szabadságharc 150. évfordulója kínálta. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Magyar Országos Levéltár, a Hadtörténeti Intézet Levéltára, a Honismereti Szövetség közös rendezésében határokon túlra is kiterjedő vetélkedőt hirdettünk meg, amely sikerében – megíté-

lésem szerint – a Hortobágytól a Sárrétig vetélkedő sikerével ért fel. Az első fordulót levelező formában írtuk ki: az országos napilapok mellett a határon túl élő magyar nyelvű lapok is megjelentették a kérdéseket, és kimondhatatlanul sok. a legkülönbözőbb korosztályokat felsorakoztató válaszok érkeztek. Nem találok jobb szót az akkori érzéseim megfogalmazására: megható volt olvasni azt a több száz levelet, amelyben beérkeztek a többnyire helyes válaszok, amelyek azt bizonyították, hogy foglalkoztak a megadott szakirodalommal, hogy elmélyültek az események tanulmányozásában, hogy az egész vetélkedő segített elmélyíteni a hazaszeretetet, gyarapította a honismerettel kapcsolatos ismereteket. A döntőre a Hadtörténeti Intézet dísztermében került sor, csaknem húsz, hazai és határon túli fiatalok 5 fős csapatokban való részvételével, amit a Duna Televízió is közvetített. Elevenen él bennem máig a csillogó szemek látványa, a sokoldalú, mindenre kiterjedő megalapozott tudás.

Levéltári munkám mellett, a Honismereti Szövetség segítségével, amely a Levéltár képviseletében beválasztott az elnökség tagjai közé is, tovább folytattam előadásaimat. Most már nem a közművelődés volt elsősorban a központi témám, hanem az, hogy segítsek a helytörténet kutatóinak az őket érdeklő témák gyors megtalálásában, a kutatásra vonatkozó szabályok megismerésében, a korabeli közigazgatási intézményrendszer megismertetésében. Előadásaim egy része megjelent a Honismeret című folyóiratban is.

Az 1990-es évek közepén felkért az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Jogtörténeti Tanszéke, hogy vállalnék-e szeminárium vezetést az I–II. éves joghallgatók számára a neoabszolutizmus koráról, a szabadságharc bukásától a kiegyezésig. Ekkor már több írásom jelent meg ebben a témakörben és valószínű ezek ismerete indította a tanszék vezetőit a felkérésre. Elvállaltam, és igen nagy élmény volt számomra, ismét a katedrára állni. Ettől kezdve töretlen volt a kapcsolatom az egyetemmel és most, nyugdíjba vonulásom után is – az Eckhardt Ferenc könyvtár gondozása mellett – tanítok: nevezetesen joghallgatókat készítek fel arra, hogy hogyan kutassanak a levéltárakban, és hogy milyen jogi vonatkozású anyagot találhatnak az iratok között. Úgy érzem, ez is a honismereti munka szelete. Azt tapasztaltam, hogy mind az évfolyamdolgozatok, mind a szakdolgozatok nagy-nagy százaléka úgy készül, hogy a dolgozat írója az előző korszakok szakirodalmát tanulmányozza át és ezekből „készíti"' el munkáját. A levéltárak pedig tele vannak feltáratlan, feldolgozatlan jogi vonatkozású iratokkal. Igaz, hogy a kutatást nagyon megnehezíti a latin nyelvtudás hiánya, a XVIII–XIX. századi német folyóírás-olvasás nehézsége, de a XVIII. század végétől nagyon sok olyan jogi vonatkozású irat található, amelyeket magyarul írtak, és éppen annyi izgalmat rejtegetnek, mint a korábbi korszakok latin vagy német nyelvű írásai. Arra törekszem, hogy meggyőzzem hallgatóimat: a tiszta forrásból merítés sokkal nagyobb örömet és megbízhatóságot jelent, mint a mások által összegyűjtött, gyakorta téves adatokat tartalmazó írások átvétele. Nemcsak a könyvnek, de a levéltári iratoknak is megvan a maga sajátos „szaga", amelybe ha egyszer valaki beleszagolt, nehezen tudja abba hagyni a kutatást.

Ez negyven év – rövid, és elsősorban a honismereti és közművelődési munkát hangsúlyozó – története. Igyekeztem ragaszkodni az események pontos leírásához, de azt is vállalom, hogy helyenként szubjektív voltam. Úgy érzem, az életemet a honismereti tevékenység tette teljessé. Ezen a területen éreztem leginkább azt, hogy megvalósíthatom célkitűzésemet: a mások tanítását, ismereteinek gyarapítását, belső értékeinek felszínre hozását.

Tóth Béla

Kempelen Farkas

Teljes nevén pázmándi Kempelen Farkas lovag (Wolfgang Ritter von Kempelen de Pázmánd) 1734. január 23-án született a pozsonyi Grössling negyedben, a későbbi Kempelen utcában (más források születésének helyéül a Ventur utcát említik). A tekintélyes pozsonyi Kempelen család nyolc gyermeke között ő volt a legfiatalabb. Apja, Kempelen Engelbrecht (1680–1761) udvari kamarás, a harmincadvám hivatalának egyik vezetője volt Pozsonyban. Anyai nagyapja, nemes Spindler Kristóf (Cristoph von Spindler) pozsonyi városkapitány, bíró és polgármester. Két fivére is közismert személyiség volt az akkori Habsburg-birodalomban: Kempelen András Kristóf (1716–1752) tudós és kanonok Pozsonyban; Kempelen János Nepomuk (1725–1801) tábornok pedig katonai attasé volt az orosz cári udvarban.

Kempelen Farkas kivételesen tehetséges, sokoldalú zseni. Érdeklődési köre rendkívül tág, de főleg a mechanika és a vízépítészet érdekelte. Már mint gyermek arról álmodott, hogy majdan mérnök és tudós lesz. Pragmatikusan gondolkodó apja viszont fényesebb karriert szánt fiának: legyen hivatalnok a császári udvarban. Így azután a közeli Győrbe küldte, hogy az ottani gimnáziumban alaposan megtanulja a magyar nyelvet. Ezt követően a fiatal Kempelen Bécsben jogot és filozófiát hallgatott. Az egyetem befejezése után útja az államigazgatásba vezetett. Nem mindennapi nyelvtehetsége – nyolc nyelven írt és beszélt – feltűnt Mária Teréziának, aki megbízta latin nyelvű Törvénykönyvének németre fordításával. Az uralkodónő annyira meg volt elégedve Kempelen munkájával, hogy annak az 1751-ben kelt kamarai felvételi kérvényére saját kezűleg írta rá: *„A fiatal Kempelen úr alkalmazásával a Magyar Udvari Kamara sokat fog nyerni."* Később a királynő megbízta a magyar királyi Sóhivatal vezetésével. Kempelennek rövid idő alatt sikerült a sójövedékből származó kincstári bevételeket többszörösére növelni. A legfelsőbb hála nem is maradt el. Mária Terézia 1757-ben összeházasította Kempelent saját udvarhölgyével, Piani Franciskával. A házasság sajnos nem tartott sokáig, mert felesége 3 év múlva meghalt.

Közben Kempelen karrierje gyorsan ívelt felfelé. 1767-ben kinevezték a bánáti német betelepítési program királyi biztosává, 1786-ban pedig az Egyesült Magyar Erdélyi Udvari Kamara tanácsosa lett, ahonnan 1798-ban vonult nyugdíjba.

Kempelen Farkast azonban mégsem a szokványosnak is mondható hivatalnoki pályafutása, hanem műszaki tervei és találmányai tették híressé, mi több – világhírűvé. Nevéhez fűződik a pozsonyi hajóhíd terve ÉS a schönbrunni császári palota parkjának szökőkút rendszere. Az 1780-as években kidolgozta a budai Német Színház (a mai Várszínház) építészeti tervét; majd csatornaterveket készített az egykori Adria Társaságnak.

Mechanikai találmányai közé tartoznak – egyebek között – egy napraforgóolaj-prés, a vakok nehézségeit csökkentő írógép, továbbá a gőzgép továbbfejlesztése. Kitalált egy „beszélő gépet", aminek hangképző „szervei" dudával fújtatott sípok voltak. Ezzel összefüggésben 1791-ben „Mechanismus der menschlichen Sprache..." (Az emberi nyelv mechanizmusáról...) címmel dolgozatot is írt, amellyel XVIII. századi előfutára lett a modern fonetikának.

Leghíresebb és talán legtöbb port felverő találmánya azonban a „Török", valamint a pozsonyi vár vízművének megépítése volt. E két művéről érdemes kicsit bővebben is szólni.

A pozsonyi vár vízellátása

Amikor Mária Terézia kedvenc leánya, Mária Krisztina (1742–1798) házasságot kötött 1766-ban Albert szász-tescheni herceggel (1738–1822), Magyarország helytartójával, az udvar a fiatal párnak méltó rezidenciát keresett az akkori Magyarország területén. Választásuk a pozsonyi várra esett. Annak kényelmi viszonyai azonban már nem feleltek meg a kor magasabb

igényeinek. Ezért 1768-ban a vár keleti szárnyához hozzáépítettek egy – ma már nem létező – háromemeletes újabb szárnyat, az ún. "Theresianum"-ot, hogy egy egészségesebb, de mindenekelőtt melegebb lakrészt nyerjenek, mint amilyent addig az ősi várfalak kínáltak. Mindez azonban nem volt elég.

A várudvarban meglévő, XV. századi 80 méter mély kút nem volt már képes a megnövekedett vízigényt kielégíteni. Ezért a királynő, aki előtt ismert volt, hogy Kempelen a vízépítészet területén kimagasló tehetség, 1766-ban megbízást adott neki, tervezze és építse meg a vár vízvezetékét. Kempelen a Duna-part „Zuckermantl"-nak nevezett részén kutat fúratott. Az itt nyert parti szűrésű folyóvizet egy „lójárgányos" (azaz lovak által hajtott) szivattyúmű segítségével nyomta a várban kiépített ciszternába. A szivattyúval Kempelennek sikerült áthidalnia a Duna-part és a Várhegy szintje közötti magasságkülönbséget. A meglévő kút hozamát ily módon kiegészítve megnövelte a várbeliek részére a rendelkezésre álló vízmennyiséget, kényelmesebbé téve az ottaniak életét. Ez a vízvezeték évtizedekig szolgálta a vár vízellátását, és még az 1811. évi vártűz után is működőképes maradt.

A „Török" sakkautomata

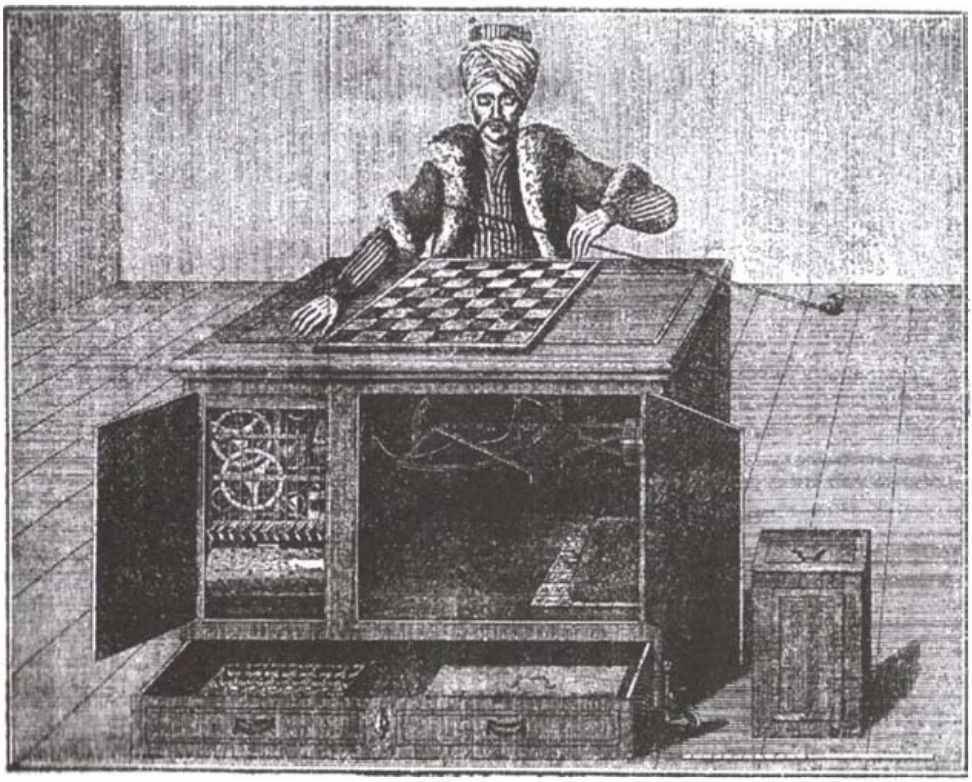
A híres sakkautomatát Kempelen 1769-ben Pozsonyban alkotta meg, ahol második feleségével, Anna Maria Gobelius-szal élt, aki szintén Mária Terézia egykori udvarhölgye volt. E házasságból öt gyermekük született, de csak kettő maradt életben: Károly és Terézia. Duna utcai házuk második emeletén Kempelen berendezett magának egy mechanikai műhelyt, és itt tartotta egész Európából összegyűjtött műszaki kuriózumait is.

A sakkautomata Mária Terézia kérésére, az udvari világ szórakoztatására készült. Ez egy életnagyságú, sakkasztalnál pipázó törököt formázó szerkezet volt, ami „berregő zörejjel" tolta a figurákat a sakktáblán, és még rendszerint a nagyon jó játékost is le tudta győzni. A mechanika területén ezzel a berendezéssel, továbbá beszélő gépével lett Kempelen világhírű. A „Török"-ről először Lipcsében, 1784-ben, a „Magazin für Naturkunde, Mathematik und Oekonomie"-ban jelent meg leírás, azóta pedig számtalan publikáció foglalkozott vele.

Abban az időben sok híres ember mérkőzött meg az automatával, így pl. Nagy Frigyes porosz király, aki szintén elvesztette a játszmát, de annyira el volt ragadtatva tőle, hogy képes lett volna nagyon magas áron megvásárolni a szerkezetet Kempelentől. Végül csak a masina titkát tudta meg, azt is jó pénzért. Tóth Béla „Mendemondák" (1907) című könyvében írja, hogy amikor Kempelen elárulta neki a „Török" titkát, a király nevetve jött ki a szobából: „Ezt egy gyerek is azonnal megfejthetné". De a dologról többet sohasem beszélt, mert Kempelennek hallgatást ígért, s különben is szégyellte, hogy nem maga jött rá a megoldásra. Persze Kempelen, mint igazi tudós, nem szívesen házalt az automatával. Nyilván olyan trükk lappangott gépezetében, amit maga sem tartott komoly szakmai eredménynek, s az egészet csak játékszernek tekintette. Sokáig Pozsonyban őrizte szerkezetét és azt híresztelte róla, hogy elromlott, s ezért nem tud vele kiállni a nyilvánosság elé. Ha azonban az uralkodó szólította, kénytelen volt megjelenni „Török"-jével együtt. Amikor a későbbi orosz cár, Pál nagyherceg feleségével Bécsben járt, II. József ragaszkodott hozzá, hogy Kempelen bemutassa nekik automatáját.

A „Török" Kempelen halála után is tovább működött. Később fia, Kempelen Károly a szerkezetet egy bécsi mechanikusnak, a metronóm feltalálójának, Mälzlnek adta, aki 15 éven át járta vele a világot. 1809-ben, a bécsi Schönbrunnban játszmát vesztett ellene Bonaparte Napoleon csakúgy, mint évekkel később XVIII. Lajos francia, vagy IV. György angol király. Tulajdonosa 1826-ban még az Egyesült Államokban is fellépett vele. Mälzl halála után, 1838-ban a sakkautomata Philadelhpiában egy múzeumba került, ahol 1854-ben sajnos tűzvész martaléka lett.

Sokan voltak szkeptikusak ezzel a rejtélyes berendezéssel szemben. Így a híres író, Edgar Allan Poe is, aki újra meg újra bizonygatta, hogy a készülék a játék alatt egy élő embert rejt magában, és az tologatja a sakkfigurákat. Ezt az állítást azonban nem sikerült igazolnia, hiszen a szerkezet 1769-től 1838-ig, tehát több mint 70 éven (!) keresztül minden tulajdonosánál hiba nélkül működött, s rendszerint legyőzte ellenfelét. Az utóbbi csaknem 250 évben igaz és költött történetek lengték körbe a sakkautomatát, növelték misztikussá a berendezést, s szereztek így világhírt alkotójának.

Sajnos mára semmilyen használható leírás nem maradt a gépezetről, így nem tudhatjuk, milyen módon működött az egyáltalán. De még abban az esetben is, ha feltételezzük, hogy a sakkasztalban tényleg egy törpe méretű ember ült és játszott, Kempelen teljesítménye egyedülállónak tekinthető a készülék mechanikai részének megszerkesztése terén is. És az sem kétséges, hogy a XVIII. századi egyéb automaták fejlődésében a „Török" rendkívüli szerepet játszott.

Kempelen Farkas a régi Pozsonynak – és rajta keresztül a soknemzetiségű történelmi Magyarországnak is – nagy fia volt, aki egy beteljesült gazdag élet után, 1804. március 26-án Bécsben halt meg.

Németből fordította *Klipp Anton Karlné Balogh Zsuzsanna* *Anton Klipp*

Magyar–rutén kétnyelvűség Kárpátalján

1939. július – 1944. október

A magyar honvédség mindössze három napig tartó, 1939. március 15. és 17. közötti hadműveletével két évtizedes elszakítottság, csehszlovák uralom után Kárpátalja hegyvidéki területe is újraegyesült Magyarországgal, ahová egy ezredéven át tartozott. (Mint ismert, négy és fél hónappal korábban, az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Kárpátalja déli, magyar lakta tiszaháti sávja már visszatért hazánkhoz, ahol önálló szakigazgatási egységként újjászervezték a történelmi Ung vármegye egy részét, valamint Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét.) A hegyvidéki területen 1939. március 18-án déli 12 órától bevezetett magyar katonai közigazgatást július 7-én polgári közigazgatás váltotta fel, amelynek megvalósításában döntő állomás volt *„A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területek-*

nek az országgal egyesítéséről" szóló, az Országos Törvénytárban 1939. június 23-án kihirdetett VI. törvénycikk.[1] E jogszabály hatályba lépésével 1939. július 7-én megkezdődött az addigi legkisebb kiterjedésű – 12 146 km^2, 671 512 lakos –, s főként hegyvidéki jellegű Kárpátalja történetének új szakasza.

Az 1939. március 18. és július 6. közötti katonai közigazgatás után ez a korszak öt szakaszra osztható, amelyből négy a polgári igazgatás ideje. Az első: *Perényi Zsigmond* kormányzói biztos tevékenysége 1939. július 7. és 1940. szeptember 2. között, hivatali felmentéséig. Vezetői munkájának fő része a kétnyelvű közigazgatás kiépítése és a ruszin nép gazdasági-szociális felemelése alapjainak lerakása. A második: *Kozma Miklós* hivatali időszaka 1940. szeptember 12. és 1941. december 7. között, a politikus elhalálozásáig. Több mint egyéves működésének fő jellemzője a kárpátaljai terület erőteljes gazdasági fejlesztése, a nyugalom megteremtése, a művelődési élet újjászervezése. Ezek között a legjelentősebb a kétnyelvű, magyar-ruszin Kárpátaljai Tudományos Társaság, Ungvár – Подкарпатское Общество Наукъ, Унгваръ kezdemenyezése és létrehozása. A harmadik – s egyben leghosszabb, több mint kétéves – szakasz: *Tomcsányi Vilmos Pál* kormányzói biztos polgári hivatali ideje 1942. január 5. és 1944. március 31. között, aki a nehezedő háborús viszonyok, az ellenséges hangulatkeltés ellenére kiegyensúlyozottan, higgadtan vezette a területet.

Másnap, 1944. április elsején kezdődött Kárpátalja magyar igazgatásának utolsó, ötödik szakasza, amikor az 1440/1944. M. E. számú rendeletével a magyar kormány Ungvár törvényhatósági jogú várost, Ung. Bereg, Ugocsa és a Máramaros vármegyéket, a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségeinek területét hadműveleti területté nyilvánította, és annak kormánybiztosi tennivalói ellátásával *Tomcsányi Vilmos Pált* bízta meg. Négy nap múlva, 1944. április 5-én, Ungváron átvette hivatalát Kárpátalja negyedik, és egyben utolsó magyar kormányzói biztosa, *Vincze András* nyugállományú altábornagy, aki 1944. október 23-ig, hivatalának Ózdra való telepítéséig töltötte be ténylegesen tisztségét. Vezetésével ekkor tartották Ungváron az utolsó kormányzói biztosi értekezletet. Közben a magyar kormány, még 1944. április 26-án – a saját kérésére – Tomcsányi Vilmos Pált felmentette hadműveleti kormánybiztosi tisztségéből, és a fenti napon ugyanerre a jogkörre Vincze András altábornagyot nevezte ki.[2]

Előljáróban itt kell felhívnunk a figyelmet arra, hogy az 1939. július 7-én felállított Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségek, vagyis ezek legfőbb irányító szerve, a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság joghatósága alá eső terület és a néhány hónappal korábban megalakult Ung vármegye, valamint Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék köz- és szakigazgatásilag teljesen eltérően működtek. Ennek ellenére a jóval nagyobb kiterjedésű hegyvidéki jellegű Kárpátalja, és a vármegyei törvényhatósági keretek között a korábbi dél-kárpátaljai (tiszaháti) részeken létrehozott két új vármegye továbbra is sok szálon kötődött egymáshoz, különösen a táj három városa. Mindenekelőtt azért, mert *Ungvár* hat szerepkört töltött be: rangja törvényhatósági jogú város, ezen kívül Ung vármegye, illetve az ahhoz tartozó Ungvári járás központja; emellett a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság, azaz a kárpátaljai terület „fővárosa", valamint Ungi Közigazgatási Kirendeltségének, és a kirendeltség Ungvidéki járásának a székhelye. *Munkács* ugyan nem volt megyeszékhely, de négy szinten látott el közigazgatási feladatokat: megyei jogú város, ugyanakkor a kormányzói biztosság Beregi Közigazgatási Kirendeltségének, illetve az ahhoz tartozó Munkácsvidéki járásnak, valamint Bereg vármegye Munkácsi járásának a központja. Végül a három szerepkörű Beregszász, amely szintén megyei jogú város volt, ezen kívül Bereg vármegye, valamint a *Beregszászi* járás székhelye.

„A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről" szóló 1939. évi VI. törvénycikk're[3] visszatérve, annak bevezetőjéből idézünk. *„Emlékezetül adom ezennel mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország országgyűlésének képviselőháza és felsőháza közös egyetértéssel a következő törvénycikket alkotta:* A magyar törvényhozás mélységes áhítattal ad hálát az isteni Gondviselésnek, hogy az elszakított Felvidék egy részének az 1938. év

[1] Melléklet a Belügyi Közlöny 1939. évi 28. számához, 105-107.old. Lásd még: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL.), K 774–1939., 55-57. old.

[2] Kárpáti Híradó (Ungvár), 1944. április 29., 3. old.

[3] Országos Törvénytár, 1939. június 23. 6. sz.

utolsó negyedében visszatérése után 1939. év március havában immár a Kárpátalja is visszatért a Magyar Szent Korona testébe. A magyar haza bensőséges örömmel üdvözli és a szerető anya meleg gondoskodásával öleli keblére az északkeleti Kárpátoknak az ezeréves határokkal szegélyezett területével együtt visszatért sokat szenvedett hűséges fiait". A törvény 1. §-a kimondta, hogy a magyar törvényhozás jóváhagyóan tudomásul vette azokat az intézkedéseket, amelyeket a magyar kormány 1939. márciusában tett „Kárpátalja birtokbavétele végett" és elismerését fejezte ki a honvédségnek „önfeláldozó, lelkes kötelességteljesítéséért. A birtokba vett területeket a magyar törvényhozás a magyar állam területéhez visszacsatolja".

A törvénycikk 2. §-a úgy rendelkezett, hogy a jelen törvény erejénél fogva mindaddig, amíg Kárpátalján az országgyűlési képviselőválasztások megtartása lehetséges lesz, az 1939. június 10-ére egybehívott országgyűlés képviselőházának mint országgyűlési képviselők tagjai lesznek azok, akiket a miniszterelnök indítványára az országgyűlés mindkét házának a határozatával a képviselőházba meghívnak. Ezek száma legfeljebb tíz lehet, és olyan személyek közül kerülhetnek ki, akiket a kárpátaljai területek lakossága szenátorrá, nemzetgyűlési vagy tartománygyűlési képviselővé választott, a magyar pártok listáinak pótképviselői, vagy a Kárpátalja őslakossága által választott nemzeti tanácsok tagjai. A 3. §. az 1926. évi XXII. törvénycikk 23. §-a alapján az élethossziglan kinevezhető felsőházi tagok számát negyvenhatra növelte, hogy Kárpátalja képviselete e kamarában is lehetővé váljék.

A fentiek alapjáén rövidesen megvalósult Kárpátalja, illetve az ott élő rutén nép parlamenti képviselete. A képviselőház állandó igazoló bizottságának 1939. július 4-én tartott ülésén a testület elnöke, Csilléry András bemutatta a miniszterelnök június 30-án kelt 6.455/M. E. I. számú iratait, „melyekkel [a felvidéki] Demkó Mihály, Egry Ferenc, Fenczik István, Földesi Gyula... Korláth Endre, Ortutay Jenő... R. Vozáry Aladár, valamint [a kárpátaljai] Bencze György, Boksay János, Bródy András, Csuha Sándor, Hajovits Péter, Hápka Péter, Hokky Károly, Homicskó Vladimír, Spák Iván és Zsegora Ödönt arról értesíti, hogy az 1939: V. t.-c. 1. §-a, illetve az 1939: VI. t.-c. 2. §-a alapján az országgyűlés két Házának határozatával a képviselőház tagjaiul meghívattak... A meghívásra vonatkozó miniszterelnöki értesítések megvizsgálása után előadó javasolja, mondja ki a Bizottság, hogy [az imént felsorolt]... országgyűlési képviselők meghívását az országos határozattal megegyezőnek találta... A bizottság az előadó valamennyi javaslatát elfogadta és megbízta őt azzal, hogy a bizottság határozatairól a Képviselőháznak jelentést tegyen".[4] A jegyzőkönyvben már kilenccel több, 26 felvidéki képviselő szerepelt, közöttük a korábbi öt honatya helyett heten jöttek a dél-kárpátaljai / tiszaháti magyarlakta területről. Demkó Mihály (Munkács) és Egry Ferenc (Ung vm., Kisgejőc) volt a két új „felvidéki" képviselő. (Mint említettük, az első bécsi döntés után, az 1938: XXXIV. t.-c. 2. §-ában foglalt felhatalmazás alapján, december 5-én 17 felvidéki – köztük öt Ung megyéből, illetve Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéből – érkezett képviselő vonult be a képviselőházba.)

Kárpátaljáról tíz képviselőt hívtak be, akik az imént idézett miniszterelnök átirat alapján, szintén június 30-án foglalták el helyüket a képviselőházban Bródy Andrással (Ungvár) az élen. A többiek: Bencze György (1885-1946 után) gazdálkodó, tímármester (Bilke); Boksay János (1874-1940) görög katolikus lelkész, politikus (Huszt); Csuha Sándor (Szobránc); Hajovics Péter (1896-1940) bútorgyáros, politikus; Hokky Károly (Nagyszőllős), Homicskó Vladimír görögkeleti vallású fogorvos (Ungvár); Spák Iván (1900-1946 után) újságíró, szerkesztő, politikus (Ungvár); Zsegora Ödön (1895-1946 után) vasutas, (Nagybocskó), akik általában a korábbi Autonóm Földműves Szövetség tagjai, illetve körzeti vagy helyi vezetői voltak.

A kárpátaljai képviselők képviselőházi bevonulása után, vezetőjük Bródy András ebből az alkalomból mondott beszédében többek között kifejtette: „Ezt a népet, a magyarorosz nemzetet 20 évvel ezelőtt megkérdezése nélkül és akarata ellenére (*Úgy van! Úgy van!*) szakították ki a többszázéves együttélésből, az elmúlt húsz év távollét, szenvedés és elnyomatás azonban ennek a népnek a lelkét nem törte meg (*Éljenzés.*), ez a nép hű maradt a Szent István-i gondolathoz. (*Éljenzés a jobboldalon.*) Én, mint ennek a népnek, a magyarorosz nemzetnek az egész magyarorosz törvényes képviselet által egyhangúan megválasztott feje és vezére (*Élénk taps a Ház minden oldalán.*), kötelességemnek tartom bejelenteni itt Önöknek, a magyar nemzetnek, az egész világnak, barátainknak és ellenségeinknek, hogy a magyarorosz nemzet a saját elha-

[4] MOL. K 2. – 405. csomó. 1939-1944. A. V. – 2. csop. – 11. csomó, 5-6. old.

tározásából tért vissza a Szent István-i birodalomba (*Hosszantartó éljenzés és taps.*), és otthonát, jövőjét, boldogságát új ezer esztendőre itt akarja és fogja megépíteni ősi testvérnemzetével, a lovagias magyar nemzettel egyetemben. (*Élénk éljenzés és taps a Ház minden oldalán.*)..."

– „A magyarorosz nép mélységes háláját tolmácsolom a vitéz magyar hadseregnek (*Nagy taps a Ház minden oldalán.*), amelynek mint volt tartalékos főhadnagy, magam is tagja vagyok. (*Élénk éljenzés és taps.*) A magyar történelem legdicsőségesebb napjaiban II. Rákóczi Ferenc 'Pro libertate' zászlaja alá a magyarorosz nép, a gens fidelissima felsorakozott, hogy Magyarország függetlenségét és a testvéri magyar nemzet szabadságát megvédje. (*Nagy taps.*) Most a magyarorosz nép legsúlyosabb szenvedésének napjaiban a lovagias magyar nemzet vitéz és bátor hadserege fogott össze a hűséges magyarorosz néppel, hogy azt az idegen elnyomás alól felszabadítsa, és ma a két nép együttesen áll őrt a Kárpátok bércein. (*Éljenzés és taps.*) / Hálámat fejezem ki az egész magyar nemzetnek, amely az elnyomás húsz esztendeje alatt átérezte a mi szenvedéseinket, és felszabadításunkról egy pillanatra sem mondott le (*Úgy van! Úgy van!*), amikor pedig eljött a felszabadulás történelmi órája, szíve egész melegével, minden szeretetével a keblére ölelt bennünket. (*Úgy van! Úgy van!*) Felszabadulásunk tényével a két testvérnép húszéves álma valósult meg. Mi hűséggel, szeretettel és bizalommal jöttünk ide, és ezért szeretetet és bizalmat kérünk. Húsz esztendő állandó megpróbáltatásai és csalódásai után azzal a hittel és meggyőződéssel borulunk az újra megtalált anya kebelére, hogy annyi hányattatás és viszontagság után jobb napok virradnak a mi sokat szenvedett népünkre, és hogy amit egy idegen hatalom (azaz Csehszlovákia – B. J.) az egész világ színe előtt vállalt nemzetközi szerződés ellenére megtagadott tőle, azt meg fogja kapni az ősi hazában (*Úgy van! Úgy van! – Jobb felől.*): nemzeti életének, szellemi, gazdasági és kulturális fejlődésének szabad lehetőségét az autonómia keretében (*Úgy van! Úgy van! – Taps.*) Végül köszönetet mondok a magyar országgyűlés mindkét Házának, hogy az új államépítés munkájába bennünket is bevont. Ünnepélyesen kijelentem, hogy ebben a munkában szívvel-lélekkel óhajtunk részt venni, csupán annyit kérünk a magyar országgyűlés mindkét Házától és a magyar kormányzattól, hogy a Szent István-i állameszmének az új ezer évre való kiépítését illetően legyenek bizalommal a magyarorosz területen a magyarorosz nép élén álló azokkal a magyarorosz vezetőkkel szemben, akik a Szent István-i állameszmét súlyos megpróbáltatásokon és börtönökön keresztül eddig is képviselték. (*Élénk éljenzés és taps.*)".[5]

A képviselőházi bevonulás után három hét múlva, július 22-én Bródy András vezetésével, a kárpátaljai képviselők ún. „magyarorosz parlamenti klub"-ot alakítottak. A politikus szeptember 2-án Ungváron indított lapjában, a Ruszszkaja Pravdában (?óññêàÿ Ïðàâäà), felhivást tett közzé népéhez, amely azzal zárult, hogy Bródy András tíz nappal korábban megalapította a Magyarorosz Nemzeti Szövetséget, amelynek negyventagú központi tanácsába „beléptek a magyarorosz parlamenti klub képviselői, a magyarorosz nép kiválóságai. Ez a pártonkívüli szervezet az egész magyarorosz népünk legmagasabb nemzeti szervezete lesz, és céljául az egész magyarorosz népnek egy egészséges népi egységbe való tömörítését tűzi ki".[6] A lap végül felhívta a magyarorosz népet, hogy lépjen be a szervezetbe, és fogjon össze „nagy népi egységben".

A magyar országgyűlés felsőházának két kárpátaljai tagját, Kaminszky Józsefet, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnöke és Ilniczky Sándor görög katolikus nagyprépostot 1939. június 30-án nevezte ki Horthy Miklós kormányzó. A magas papi méltóság 1939. július 7-én magánlevélben köszönte meg Teleki Pál miniszterelnöknek, hogy magyar törvényhozás Felsőháza örökös tagjának nevezték ki. „...ősi Káptalanunk történetében nem volt példa arra, hogy valaki hasonló nagy polgári kitüntetésben részesült volna. Éppen ezért a Jóisten segítségével arra fogok törekedni, hogy a Magyar Hazáért és a magyar–ruszin testvériség szent ügyéért teljesítendő további odaadó munkával érdemeljem ki... szerénységemmel szemben tanúsított kegyes jóindulatát".[7] A felsőházban, mint a Magyar Katolikus Püspöki Kar tagja, még egy egyházi személyiség képviselte Kárpátalját. Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus püspök, aki korábban, 1939. június 13-án Horthy Miklós kormányzó kezébe letette az állami esküt, és július 1-jétől volt a felsőház tagja.

[5] Képviselőházi Napló, 1939. június 30., 1., 290-291. old.

[6] MOL. K 28., 271. tét., 248. old.

[7] MOL. K 28., 278. tét., 1939–L–17 888. sz., 2-3. old.

Az 1939. évi VI. törvénycikk 6. §-a utasította a miniszterelnököt, hogy „Kárpátalja önkormányzatának szabályozásáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé". A tervezett törvénnyel kapcsolatban Teleki Pál kormányfő a következőket szögezte le: „Már a folyó évi március hó 16. napján tett, többször idézett nyilatkozatomban és ezt követően is ismételten kijelentettem, hogy a visszacsatolás után az ősi kötelékeken belül önkormányzatot biztosítunk a testvér rutén népnek". Az előbbiek szempontjából a miniszterelnök különös jelentőségűnek tartotta azt a kiáltványt, amelyet Horthy Miklós kormányzó március 20-án intézett Kárpátalja népéhez, amely a többek között kijelentette: „A rutén népnek a magyar államiság keretén belül meg kell kapnia azt az önkormányzatot, amelyet azon kívül való életében elérni nem tudott. A nemzeti érdekek biztosításán felül a rutén nép minden fiának meg kell találnia a maga anyagi boldogulását, biztos alapokat kell találni arra, hogy a leigázottság, a jogtalanság, a háttérbe szorítás korszaka után a szabadság, a jog és a testvéri összetartás korszaka virradjon fel a gens fidelissima, Rákóczi fejedelmünk szeretett népe részére".

Teleki Pál miniszterelnök az 1939. évi VI. törvénycikk indoklásában kifejtette: Miként a felvidéki területeknek az országgal való egyesítésekor, a visszatért Kárpátalja esetében is „számot kell vetni azzal, hogy a több mint húsz éven át idegen uralom alatt állott területnek és népének az anyaország alkotmányos életébe, közigazgatási szervezetébe, igazságszolgáltatásába, közgazdaságába és általában egész jogrendjébe való visszaillesztése csak folyamatosan mehet végbe... Csak így lehet a visszacsatolás következtében a legkülönbözőbb jogterületeken s a legváltozatosabb életviszonyok körében felmerülő kérdéseknek a lehető leggyorsabb megoldását kielégítően biztosítani és a törvényhozás munkáját a jövőre nézve ezekben a kérdésekben szilárdan megalapozni. Ezeknek a rendelkezéseknek a megtétele során azonban a m. kir. kormány természetesen mindenkor számot fog vetni a törvényhozásnak a kárpátaljai önkormányzat megvalósítására irányuló szándékával".[8]

Szintén június 22-én, az 1939. évi VI. törvénycikk elfogadásának napján jelent meg a 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet *„A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről"*.[9] Jogforrása az előbbi törvény 6. §-a. A kormányhatározat elöljáróban kimondta: „A m. kir. minisztérium a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatására vonatkozóan addig is, amíg ezt a kérdést a kárpátaljai önkormányzattal kapcsolatban törvény nem rendezi, a következőket rendeli". A Teleki Pál miniszterelnök által egy évvel később, 1940. július 23-án az országgyűlés elé terjesztett kárpátaljai önkormányzati törvényjavaslatot elsősorban a katonai felsővezetés nyomására, döntően az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntést – mellyel Észak-Erdély és a Székelyföld újraegyesült Magyarországgal – megelőző hetekben érzékelhető igen feszült magyar–román viszony miatt, a kormányfő augusztus 5-én visszavonta. A köznyelvben, illetve a nem hivatalosan Ruténföldnek is nevezett területen, a *Kárpátalja kétnyelvű közigazgatását felállító 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet intézkedései – mint alapjogszabály – azonban 1944. októberéig, a terület szovjet katonai megszállásáig érvényben maradtak, és a szakigazgatás annak alapján, illetve arra hivatkozva hozott további rendelkezéssekkel működött.*

A 6200/1939. M. E. számú kormányhatározat lényege, hogy a Magyarországgal újraegyesült kárpátaljai területen átmeneti közigazgatási szervezetet vezetett be, amely addig marad érvényben, amíg az önkormányzattal kapcsolatban az igazgatást törvényhozási úton, véglegesen nem rendezik. Ezt az átmeneti, ideiglenes rendezést a szabályozta a szóban forgó kormányhatározat. Ez az állapot két fő szempontból tért el az első bécsi döntéssel megnagyobbodott akkori Magyarország közigazgatási rendszerétől. Az egyik, hogy a végrehajtói hatalmat a kárpátaljai területre miniszteri ranggal kinevezett kormányzói biztos képviselte, a másik a vármegyei önkormányzat teljes elhagyása. A kormányzói biztost – a miniszterelnök előterjesztésére – az államfő nevezi ki, illetve menti fel, s akiknek a székhelye Ungvár, miként a mellé rendelt főtanácsadónak is.

A járások és községek szervezetére – az egyes eltéréseket nem tekintve – a magyar jogszabályok voltak az irányadók. A közigazgatási kirendeltség alatti hatósági fokozat, a járások változatlanul fennmaradtak, élükön továbbra is főszolgabírók álltak, a vármegyei rendszer-

[8] Országos Törvénytár, 1939. június 23. 6. sz.

[9] Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. sz., 769-773. old.

hez hasonló hatáskörrel. „A tisztviselők kiválogatása is az őslakosság teljes figyelembevételével történt. A közigazgatási kirendeltségeknél, az árvaszékeknél és a főszolgabírák működési körében a m. kir. belügyminiszter összesen 91 fogalmazói és 100 segédhivatali, továbbá 43 szolgai [ti. kézbesítői] állást, illetőleg alkalmazást szervezett. Ezeknek az állásoknak a betöltésénél az őslakosság érdekeinek teljes figyelembe vételét az mutatja, hogy mind a három közigazgatási kirendeltség vezetője, továbbá a 12 főszolgabíró közül 9, és mind a három szolgabírói kirendeltség vezetője az őslakossághoz tartozik. A trianoni Magyarországból csak annyiban kerültek tisztviselők Kárpátaljára, amennyiben a szakmai szempontok és a jogrend változása azt elkerülhetetlenül megkívánták".[10]

A kormányhatározat az állások betöltésénél, illetve a képesítés tekintetében kedvezményt nyújtott a visszatért kárpátaljai és a felvidéki területek lakosainak. Az állások elnyerésénél ezt az ún. elsőbbségi igényt a 7.800/1939. M. E. számú rendelet részletesen szabályozta. Ez a jogszabály rendezte a tisztviselők fizetési osztályokba (csoportokba) való sorolását, és ebben a tekintetben lényeges kedvezményeket adott azoknak, akik korábban magyar, illetve cseh-szlovák közszolgálatban álltak. Az előbbiekkel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy a Kárpátaljai Kormányzóságot felállító magyar kormányzat igen kedvezően viszonyult az ott élő volt cseh-szlovák közszolgálati alkalmazottakhoz, akiket a közigazgatás megszervezéskor nem tudtak alkalmazni, illetve nem neveztek ki, de – magyar szempontból – a magatartásuk megfelelő volt. A cseh-szlovák államtól élvezett illetményeiket – mint illetmény-előleget, vagy segélyt – pengő értékben mindaddig folyósították számukra, illetve megkapták, amíg munkajogi helyzetüket véglegesen nem rendezték. A megélhetésükről magyar állam tehát átmenetileg is gondoskodott.

A külön kárpátaljai jogterületet felállító 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet teljes egészében meghagyta a községi szervezetet, ezek önkormányzati szerveinek a működése azonban átmenetileg módosult. A képviselőtestület és a községi elöljáróság nem tisztségviselő tagjait a főszolgabíró, a községi (kör-)orvost a belügyminiszter, a vezető jegyzőket, illetve körjegyzőket a kormányzói biztos, a többi tisztviselőt és egyéb alkalmazottat a főszolgabíró nevezte ki.[11] Az ügyek vitelében a rendelet általában megtartotta a hagyományos magyar rendszert, és csak ott változtatott, ahol azt a vármegyei testületi hatóságok hiánya megkívánta. A községi elöljáróság, a képviselőtestület és a főszolgabíró határozatait másodfokon egységesen a közigazgatási kirendeltség vezetője bírálta felül, ezért ez esetben a köz-, illetve a magánérdekű ügyek kettéválasztása nem valósult meg. A gyámügyekben is a közigazgatási kirendeltségek vezetői határoztak másodfokon.

A Kárpátaljai Kormányzó Biztosság területén a miniszteri hatáskör változatlan maradt, mert végső fokon az adott ügy tárgya szerint illetékes miniszter hozott döntést. Az ügyintézéshez kapcsolódott az a különösen fontos rendelkezés, amely a polgári közigazgatás bevezetésének napjától, 1939. július hó 7-étől az országos érvényű közigazgatási jogszabályok hatályát a kárpátaljai területre is általánosan kiterjesztette, mert a kivételek egészen szűk körre korlátozódtak. 1939-től „a községekben 122 községi (kör-)jegyző, 3 adóügyi jegyző, 180 segédjegyző végzi a közigazgatás nehéz munkáját 190 írnokból és 84 díjnokból illő segédszemélyzettel. Több új körjegyzőség létesült az általános közigazgatás megjavítása érdekében".[12]

Az imént felsoroltak szerint épült fel a kárpátaljai terület általános köz- és szakigazgatási szervezete, amely magába foglalta a tanügyi igazgatást, valamint az iskolai ügyeket is. Annak következtében, hogy a kormányzói biztos a tankerületi királyi főigazgató, a közigazgatási kirendeltségek vezetői pedig a királyi tanfelügyelő hatáskörét is betöltötték.

A kormányrendelet 12. §-a intézkedett a hatósági fokozatokról. „(1) Azokban a közigazgatási ügyekben, amelyekben elsőfokon a községi elöljáróság, a községi képviselőtestület, a főszolgabíró vagy az árvaszék határozott, másodfokon a közigazgatási kirendeltség vezetője határoz. (2) Az ügy tárgya szerint illetékes miniszter határoz azokban a közigazgatási ügyekben, amelyekben első- vagy másodfokon a közigazgatási kirendeltség vezetője vagy

[10] *Sótonyi Gábor*: Kárpátalja közigazgatása. – In. Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. Szerk. Mártonffy Károly, Bp., 1941, 622. old.

[11] Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. sz., 770-772. old.

[12] *Sótonyi G.*, i. m. 621-622. old.

elsőfokon a kormányzói biztos járt el".[13] A szakigazgatási szervezet felépítésében további eltérés csak a pénzügyi és a földmívelésügyi igazgatásban található, amelyekről külön jogszabályok intézkedtek.

Nyelvhasználat

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság joghatósági területét létrehozó 6200/1939. M. E. számú rendelet nagy hangsúlyt helyezett a ruszin nép anyanyelvének használatára. A kormányrendelet előírta: I. fejezet, 7. §. (3) „Ha a belügyminiszter a község hivatalos nevét magyar és magyar-orosz nyelven állapította meg, a kétnyelvű elnevezést együttesen kell használni". 11. §. (1) „A kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz". (2) „A törvényeket hiteles fordításban magyar-orosz nyelven is ki kell adni". (3) „A kárpátaljai területen külön hivatalos lapot kell létesíteni; a külön hivatalos lap kiadásáról a kormányzói biztos gondoskodik". (4) „Azokat a miniszteri rendeleteket, amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre kiterjed, az ország hivatalos lapjában (a Budapesti Közlönyben) való közzététellel kell szabályszerűen kihirdetettnek tekinteni és a rendelet hatályba lépésének napja szempontjából is a Budapesti Közlönyben való közzététel napja az irányadó; az említett rendeleteket azonban – lehetőleg a Budapesti Közlönyben való megjelenésükkel egyidejűen – a kárpátaljai terület hivatalos lapjában magyar és magyar-orosz nyelven hasábosan szintén közzé kell tenni".

(5) „A kárpátaljai terület külön hivatalos lapjában kell közzétenni a kormányzói biztos által kiadott szabályrendeleteket, a kormányzói biztos vagy a közigazgatási kirendeltség vezetője által kiadott általános jellegű rendelkezéseket és közleményeket; a közzététel magyar és magyar-orosz nyelven hasábosan történik". (6) „A kárpátaljai terület lakosai a kárpátaljai területen működő állami és önkormányzati hatóságokhoz, valamint a m. kir. miniszterekhez magyar-orosz nyelven is fordulhatnak, és ebben az esetben a választ magyar-orosz nyelven kell megadni".[14] A kormányhatározat tehát egyértelműen kimondta, hogy a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz, vagyis a rutén nyelv. Ezzel a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság egész területén biztosította a kettős államnyelv használatát, hiszen lakosai rutén nyelven is fordulhattak az ott működő állami és önkormányzati hatóságokhoz, sőt az egyes minisztériumokhoz, ahonnan ugyancsak rutén nyelvű választ kaptak.

A törvényeket hiteles fordításban, külön hivatalos lapban rutén nyelven is meg kell jelentetni, amelyről a kormányzói biztos gondoskodik. Ez a lap tulajdonképpen a Budapesti Közlöny és a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság hivatalos közlönyének volt a közös kiadása, mert hasábosan – magyar és rutén nyelven – ebben jelentek meg mindazok a miniszteri rendeletek, amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre kiterjedt. Továbbá itt tették közzé a kormányzói biztos által hozott szabályrendeleteket, valamint a kormányzói biztos, illetve a közigazgatási kirendeltségek vezetői által kiadott általános jellegű rendelkezéseket, és közleményeket. Az egyik első, 1939. augusztus 8-án kiadott kormányzói biztosi szabályrendelet volt „a jegyzői magánmunkálatokért felszámítható díjak" megállapítása a kárpátaljai területen. Ez többek között azért volt fontos, mert a jogban járatlan ruszinok ezrei a helyi tisztviselőkhöz fordultak segítségért beadványaik megfogalmazásakor. Például az aláírások hitelesítéséért egy, a kataszteri birtokívek hiteles másolatának első íve kettő, minden további ív egy pengőbe került.[15]

Perényi Zsigmond, Kárpátalja első kormányzói biztos 1939. július 7-én kezdte meg működését, és a hónap végén, július 29-én „...nagy anyagi áldozattal és nem csekélyebb munkával – megjelent a kárpátaljai hivatalos lap 'Kárpátaljai Közlöny' [– Подкарпатский Вистникъ, 'Podkarpatszkij Visztnik'] cimmel. Pontosan úgy hasábosan, ahogy a rendelet megszabta. Azóta is minden héten megjelenik, sokszor igen nagy – 50-60 oldal – terjedelemben. Erre a lapra a 'teljes önkormányzatot' ígérő cseh államban a rutének húsz évig hiába vártak. Megható jelenet volt, amikor az egyik rutén előkelőség a lap első példányát, mint valami drága ajándékot végigsimogatta, aztán könnybe lábadt szemmel nézte a betűket, majd a kétnyelvű felírás között levő magyar címert csókkal köszöntötte. A kettős nyelvhasználat teljes keresztülvitelét jelentette az is, hogy a polgári közigazgatás megindulását követő három héten belül sok tízezer

[13] Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. sz., 771. old.

[14] Uo.: 770-771. old.

[15] MOL., K 774–1939., 50., 53. old.

példányban 68 különböző iratminta készült magyar és rutén nyelven hasábosan. A kormányzói biztos melletti külön fordítóosztály működik".[16] Nemcsak a kárpátaljai hivatalos közlöny kiadására, hanem a rutén nyelvű hivatalos nyomtatványok, a különféle tájékoztatók és kiadványok gyors és pontos elkészítésére már a polgári közigazgatás megindulása után két héttel Ungváron külön állami nyomdát létesítettek. Sőt itt nyomtatták az új ruszin nyelvű tankönyveket – köztük az egységes rutén nyelvtant –, amelynek összeállítói külön figyeltek a kárpátaljai rutén nép nyelvi sajátosságaira.

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság kétnyelvű kiadványainak nagy száma miatt azok egy részét később a Kárpátaljai Tudományos Társaság ungvári nyomdájában állították elő. Ilyen volt például volt például az 1941. december 31-én keltezett, Ungváron megjelent, A/5-ös formátumú füzet. Címe: *„TÁJÉKOZTATÓ / a kárpátaljai területen végrehajtott földbirtokrendezés felülvizsgálatával kapcsolatos bejelentési kötelezettségről – ИНХОРМАЦИЯ / относительно заявочной обязанности въ связи съ ревизіею поземельного упорядкованія, проведеного на Подкарпатской территоріи.*[17] (INFORMACIJA / otnoszilyetelyno zajavocsnoj objazannosztyi v szvjazi z revizijeju pozemelynogo uporjadkovanija provedenogo na Podkarpatszkoj territorii.) A tájékoztatót – „a kárpátaljai terület kormányzói biztosa helyett" – dr. Mágocsy (Sándor), a kormányzóság közgazdasági osztályának a vezetője jegyezte.

Közigazgatási beosztás

A kárpátaljai polgári közigazgatás bevezetésének a napján, július 7-én lépett hatályba Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 14.500/1939. B. M. számú, június 30-án kiadott rendelete: „A visszatért kárpátaljai területen a községnevek megállapítása, továbbá a közigazgatási kirendeltségek és a járások területi beosztása".[18] Ezzel megszűnt Kárpátalján az 1939. március 18-án déli 12 órától, azaz csaknem négy hónapig fennállt katonai igazgatás. Természetesen az előbbi rendelet is – miként a kárpátaljai ügyekben valamennyi –, a 6200/1939. M. E. számú kormányhatározatra hivatkozott. A belügyminiszter rendelete kimondta, hogy ez előbbi kormánydöntés 7. §-ának (3) bekezdése alapján állapította meg a felsorolt települések nevét a visszatért kárpátaljai területen. Elrendelte: 1. §, (1)...„A magyar és a magyar-orosz nyelven megállapított községneveket együttesen kell használni. (2) Az eligazodás megkönnyítése végett a jelen rendeletemhez csatolt jegyzék feltünteti azt, hogy a 3. §-ban felsorolt községeknek az 1918. évi október hó 31. napján és az 1939. évi március hó 15. napján mi volt a neve. A 2. és a 3. §. írta elő a három közigazgatási kirendeltség elnevezését, területét és székhelyét, illetve a hozzájuk tartozó járásokat, azok központját és az alájuk rendelt községeket.

Az Ungi Közigazgatási Kirendeltséghez – melynek székhelye Ungvár – az Ungvidéki, a Szobránci, a Perecsenyi és a Nagybereznai járások tartoznak. Ez utóbbiak központja Ungvár, Szobránc, Perecseny és Nagyberezna, ahonnan 29, 18, 42, illetve 65 községet igazgattak. A Nagybereznai járásban Takcsány székhellyel külön szolgabírói kirendeltséget állítottak fel, ahonnan a járás összesen 65 településéből 19 falut irányítottak.

A Beregi Közigazgatási Kirendeltség székhelye Munkács, működési területe a Munkácsvidéki, az Ilosvai és Szolyvai járás. Ez utóbbiak központja Munkács, Ilosva és Szolyva, amelyekből 74, 38, illetve 66 települést vezettek. A Szolyvai járásban Alsóverecke góccal szolgabírói kirendeltséget alakítottak ki, ahonnan a kismegye 32 faluját vezették.

Fontos megjegyezni: a két kirendeltség területe döntő részben nem tért el az 1918-ig fennállt történelmi Ung és Bereg vármegyéktől. Kivéve az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel lecsatolt tiszaháti tájaikat és az ungi kirendeltség gyarapodását északnyugaton, ahol az Zemplén vármegye Szinnai járásának – Szinna járási székhely nélkül – a nagyobb részével, 34 ruszinlakta községgel gyarapodott.

A Máramarosi közigazgatási kirendeltség központja Huszt, területéhez a Huszti, a Nagyszőllősi, az Ökörmezői, a Técsői és a Rahói járásokat rendelték. Ez utóbbiak székhelye Huszt, Nagyszőllős, Ökörmező, Técső és Rahó, amelyekből 21, 29, 26, 35, illetve 16 községet

[16] *Sótonyi G.*, i. m. 621-622. old.

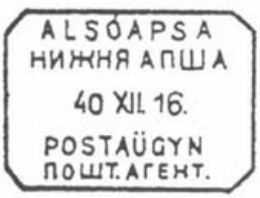
[17] Kárpátaljai Tudományos Társaság nyomdája, Ungvár. 1942.–44. sz., 1-9. old.

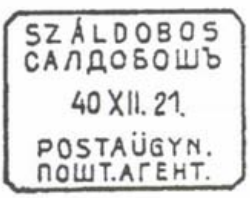
[18] Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. sz., 781-787., 802. old. A kárpátaljai terület községeinek jegyzéke: uo., 788-801. old.

Magyar–román körbélyegzők. Ezt a pecsétformát Kárpátalja önkormányzati területén összesen 77 rutén laka település önálló postahivatalában használták Nagyberezna ('Великое Березное', járási székhelytől a hasonló rangú Rahó településig ('Рахив', Rahiv).

A kisebb rutén településeken – összesen 34 helyen – postaügynökségek működtek, amelyek négyszögletes bélyegzőket alkalmaztak. További példák: Alsókaraszló – Зарича (Zaricsa), Malomrét – Жорнава (Zsornava), Vucskómező – Вучковое (Vucskovoje).

irányítottak. A Técsői járásban Dombó székhellyel szolgabírói kirendeltség működött, amelyhez a járás 35 falujából 10 tartozott.[19]

Összefoglalva: a magyar kormány által létrehozott Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén a három közigazgatási kirendeltség 12 járást foglalt magába, melyeken belül három szolgabírói kirendeltséget létesítettek. A kormányzósághoz összesen 459 település tartozott, ezek közül 15 nagyközség, 444 kisközség volt, az utóbbiakból 107 körjegyzőséget alakítottak ki.[20] A kárpátaljai terület körjegyzői beosztásáról a 17.196/1939. B. M. számú belügyminiszteri rendelet intézkedett, amely – természetesen – ugyancsak két nyelven, magyarul és ruszinul (cirill betűkkel) közölte az egyes települések nevét.[21] Az 1939. július 7-én hatályba lépett rendelet végrehajtása azonnal megkezdődött, és az év második felében a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén már mindenhol alkalmazták a magyar és rutén kétnyelvűséget. Nemcsak a települések nevében, az összes községjelző táblákon, hanem a vasúti állomások feliratain, a postai bélyegzőkön, a hivatalos pecséteken, stb., amelyről később részletesen szólunk.

Népszámlálási adatok

Röviddel a polgári közigazgatás bevezetése után, a minisztertanács határozata alapján a visszatért kárpátaljai területen 1939. július 16. és 24. között – július 15-i állapotfelvétellel – nép-, földbirtok- és állatösszeírást végeztek mintegy kétezer számlálóbiztos részvételével. Ennek végleges adataiból közlünk. A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság joghatóságának ekkori kiterjedése 12 061 km^2. Ebből az Ungi Közigazgatási Kirendeltség 2941 km^2, amelyhez a Nagybereznai (1417 km^2, 52 172 lakos), a Perecsenyi (624 km^2, 26 666 lakos), a Szobránci (462 km^2, 24 057 lakos) és az Ungvidéki járás (438 km^2, 25 648 lakos) tartozott. A Beregi kirendeltség területe 2828 km^2, részei az Ilosvai (753 km^2, 57 565 lakos), a Munkácsvidéki (667 km^2,

[19] Belügyi Közlöny, 1939. július 6. 30. sz., 781-787., 802. old.

[20] Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1939. Szerk. *Mike Gyula*. Bp., 1939, 301. old.

[21] Budapesti Közlöny, 1939. szeptember 2. 199. sz., 16-19. old.

72 831 lakos) és a Szolyvai járás 408 km^2, 60 933 lakos). A Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség kiterjedése 6292 km^2, amely a Huszti (962 km^2, 82 015 lakos) a Nagyszőllősi 473 km^2, 62 032 lakos), az Ökörmezői (1150 km^2, 41 533 lakos), a Rahói (1939 km^2, 67 314 lakos) és a Técsői járást (1768 km^2, 94 795 lakos) foglalta magába. A kormányzói biztosság összlakossága ekkor 667 561 fő, ebből 128 543 személy az ungi, 191 329 fő a beregi, 347 689 fő máramarosi kirendeltség területén élt.

Az összlakosság anyanyelvi megoszlása: „rutén"/ ruszin 498 290 (74,7 %), magyar 57 562 (8,6 %), „jiddis, zsidó" 61 092 (9,1 %), szlovák 24 818 (3,7 %), román 14 464 (2,2 %), német 9340 (1,4 %). A népösszeírás felekezeti eredményei a kárpátaljai területen: görög katolikus 412 961 lélek (61,9 %), római katolikus 39 818 (6,0 %), református 14 825 (2,2 %), görögkeleti 114 659 (17,2 %), izraelita 80 598 (12,1 %). A népösszeírás alkalmával a kárpátaljai területen a lakók magyar tudását, illetve a magyarul való írás és olvasás ismeretét is kérdezték a számlálóbiztosok. Az összlakosságból 132 240 fő (19,8 %) tudott magyarul, a népesség kereken egyötöde (köztük voltak természetesen a magyar anyanyelvűek is). A nem magyar anyanyelvűek közül 74 678 fő (12,2 %) tudott magyarul.[22]

Az Ungi Közigazgatási Kirendeltség területén fekvő 155 kisközség 34 körjegyzőséghez; a Beregiben 176 kisközség 32 körjegyzőséghez; a Máramarosi kirendeltségben 113 kisközség 41 közjegyzőséghez tartozott. Az Ungi kirendeltség területén ekkor nem volt nagyközségi rangú település, a Beregiben kettő, a Máramarosiban 13 volt nagyközségek száma. Az összeírás időpontjában a kárpátaljai terület összesen 12 járásában 459 települést (15 nagyközség, 444 kisközség), valamint 107 körjegyzőséget jegyeztek fel.[23] Számításaink szerint a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területének 52,16 %-át a Máramarosi kirendeltség foglalta el, és népességének az 52,13 %-a is ott lakott.

A hivatalos kétnyelvűség területei

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság joghatósági területét létrehozó 6200/1939. M. E. számú rendelet – mint említettük – nagy hangsúlyt helyezett a ruszin nép anyanyelvének hivatalos használatára. A jogszabály I. fejezetének 11. §-a 1. bekezdése előírta: „A kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz". A minisztertanács még a kárpátaljai polgári közigazgatás bevezetése napján 1939. július 7-én, majd ezt követően a július 25-én tartott ülésén akként határozott, hogy „a Kárpátalján működő állami hatóságok, hivatalok összes külső megjelöléseiben a magyar és a magyarorosz nyelvet mindenütt használni kell. */Elől a magyar megjelölés, utána vagy alája ugyanolyan nagyságú betűkkel a magyar-orosz megjelölés".* (Kiem. – B. J.) „A Kárpátalja területén működő közhivataloknál /:üzemeknél, posta, távírda, vasút:/ szolgálatot teljesítő összes alkalmazottak, a közbiztonsági szervek és a fegyveres erő tagjai szigorú utasítást kell kapjanak magatartásukra nézve".[24] Teleki Pál kormányfő arra kérte a pénzügyminisztert, hogy intézkedjen: „a pénzügyminisztérium alá tartozó összes kárpátaljai hatóságok és hivatalok külső megjelölésénél az előbb említett határozat a legsürgősebben végrehajtassék".[25] Ez a következő hetekben meg is történt.

A közhivatalok nyelvhasználatát szabályozó 5.800/1939. M. E. számú, és a már többször idézett 6200/1939. számú kormányrendeletek intézkedéseit egészítette ki, illetve bővítette az 1939. augusztus 2-án közzétett 18.136/1939. M. E. számú jogszabály. Ez utóbbi legfontosabb rendelkezése, hogy Kárpátalján a magyarorosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni. A rendelet többek között előírta, hogy az alkalmazottak ügyfeleikkel a szóbeli érintkezésben a magyarorosz nyelvet kötelesek használni, ha magyarorosz nyelven fordulnak hozzájuk. Ehhez az ún. átmeneti időben tolmácsot is igénybe vehetnek. A magyarorosz nyelvű beadványt ugyanúgy kötelesek elfogadni, mint a magyar

[22] Az 1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei. Tájékoztató megjegyzések. I. Összefoglaló táblázatok. – In.: Statisztikai Kéziratos Közlemények. Bp., 1940. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 2., 18-20. old.

[23] Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1939., i. m. 301., 312. old.

[24] MOL. K 27., Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. július 7., valamint 1939. július 25.

[25] Uo., K 28., 96. tét., 1939-L-18 103. sz.

nyelvűt. A közhivatalokban használt űrlapok nyomtatott szövegrészét kétnyelvűen kell előállítani. A hivatalos helyiségekben kétnyelvű feliratokat kell kifüggeszteni.

Itt említjük meg, hogy a Honvédvezérkar főnöke 1939. augusztus 9-én rendelkezést adott ki arról, hogy „a kárpátaljai kiegészítésű [anyaországi] csapatoknál, ahol a magyarorosz ajkú legénység az összlegénységi létszám 50 %-át meghaladja, ...a csapatnyelv a magyarorosz, a vezényleti és szolgálati nyelv azonban mindenütt magyar marad". Külön utasítást kaptak a Kárpátalja területén állomásozó alakulatok parancsnokai: „Kárpátalján úgy a csapatoknál, mind a honvédhatóságoknál tényleges szolgálatot teljesítő tisztektől elvárom, hogy a magyarorosz nyelvet egy éven belül a szolgálat igényeinek megfelelően elsajátítsák".[26]

A kétnyelvű – magyar, illetve magyar-orosz (rutén) – táblák elhelyezését a már ismertetett rendeletek és a fenti minisztertanácsi határozatok alapján a középületeken, a települések határában, vasútállomásokon – például DOMBÓ – ДУБОВОЕ (Dubovoje)[27] – mar 1939 júliusában megkezdték. Kétnyelvű vasúti menetrendet is kiadtak, s „az erdei vasút és az erdőhivatalok körbélyegzői is két nyelven készültek, azaz magyarul és cirill betűkkel, ruthénul".[28] Meg kell jegyeznünk, hogy Kárpátalja márciusi, Magyarországgal való újraegyesülése után a cseh nyelvű feliratokat eltávolították a vidéken – így például Munkácson is –, de ez az intézkedés az orosz (rutén) cirill betűs feliratokat nem érintette.

A kárpátaljai postai forgalomban – mint említettük – 1939. március 15. és április 30. között katonai tábori postahivatalok látták el a levél- és küldeményszolgálatot. A Magyar Kir. Posta a polgári közigazgatás megindulása után, 1939. júliusában vezette be a magyar–rutén kétnyelvűséget Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén. Ezt követően a terület 1944. októberi szovjet megszállásig 77 helységben kétnyelvű koronás, vonalkázás nélküli postahivatali körbélyegzőket használtak. Felül félkörben az adott település magyar neve, alatta a Szent Korona rajzolata, majd vízszintesen a keltezés, majd alul félkörben a helység rutén, cirill nagybetűkkel vésett elnevezése. Például: „ALSÓSZINEVÉR – СИНЕВИРЪ" ('Szinevir'); „HAJASD – ВОЛОСЯНКА" (Voloszjanka'); „OKÖRMEZŐ – ВОЛОВОЕ" ('Volovoje'); „TISZABORKUT – КВАСЫ" ('Kvaszi'). E korbélyegzőkön ún. posta ellenőrző-betűket is feltüntettek, több változatban.

A fenti 77 településen kívül 34 községben postaügynökség működött, ahol szintén kétnyelvű hely-keletbélyegzőket alkalmaztak, ezek formája azonban nem kör, hanem téglalap alakú volt. A két változatú helységnév, illetve a keltezés alatt tüntették fel, hogy az adott helyen ügynökség látta el a postai szolgálatot. Például: „FELSŐKEREPEC / ВЫШНІЙ КОРОПЕЦЪ" ('Visnyij Koropec'); „HORLYO – ГУДЛЬОВО" (Chudlyovo); „SZALDOBOS / САЛДОБОШЪ" ('Szaldobos') – keltezes – „POSTAÜGYN. / ПОШТ.АГЕНТ". ('Post.agent.').[29]

---

[26] *Fedinec Csilla:* A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944. Galánta–Dunaszerdahely, 2002, 340. old.

[27] *Beneš, Karel*: Vasúti közlekedés Kárpátalján. Bp., 1996, 121. old.

[28] *Pankotai Gábor*: Erdészek Máramaroson. Nagykanizsa, 1992, 86., 130. old.

[29] *Simády Béla*: Kárpátalja postatörténete. Bp., 1991, 104-108. old.

Magyar–rutén ajánlási ragjegy 1939. és 1944. között: Aknaszlatina, Szerednye

Az 1940. augusztus 30-án hozott második bécsi döntőbírósági határozattal Észak-Erdély és a Székelyföld újraegyesült Magyarországgal. Ekkor ismét rendezték a vármegyehatárokat, amely Kárpátalját is érintette. „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi terület közigazgatásá"-ról szóló 7.800/1940. M. E. számú kormányrendelettel Nagyszőllőst, Királyházát és hét környékbeli falut az újonnan létrehozott Ugocsa megyéhez; Aknaszlatina, Técső, Visk nagyközséget és öt környező községet Máramaros vármegyéhez csatolták.[30] A Kárpátaljai Kormányzó Biztosság Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségéhez addig tartozó, és többségében magyarlakta településeken működő postahivatalok 1939 júliusától használt magyar–rutén kétnyelvű hely-kelet bélyegzőit – AKNASZLATINA ('АКНА-СЛАТИНА'), KIRÁLYHÁZA ('КИРАЛЬГАЗА'), KOZÉPAPSA ('СЕРЕДНЯ АПША'), NAGYSZOLLŐS ('НАДЬ-СЕВЛЕВШЪ'), TECSŐ ('ТИЧЕВЪ') es VISK ('ВЫШКЪ') – a kovetkező évtől, 1941-től egynyelvűvé tették. Ezek most ismertetett körbélyegzőin a cirill betűs helységnév zárójelben szerepelt, amelyeknek egy része azonban nem rutén elnevezés volt, hanem cirill betűkkel vésett magyar. E bélyegzőket úgy tették egynyelvűvé, hogy kivésték belőlük az addig zárójelben lévő cirill betűs helységnevet, és a helyükbe körívet illesztettek be díszítésként. E települések számára ekkor egynyelvű, magyar ajánlási ragjegyeket is rendszeresítettek.

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén az ajánlottan feladott levelekre 1939 júliusától kétnyelvű ajánlott ragjegyeket ragasztottak. Így például függőlegesen: „**R Ajánlott**", mellette két sorban: „**Szerednye** – Середное" ('Szerednyoje'), alatta a ragszám, esetünkben 809. E postai szolgáltatáshoz is természetesen magyar, illetve rutén kétnyelvű *„Ajánlott küldemények feladóvevénye"* űrlap készült, amelynek címszövege: „**Postai feladóvevény** / Поштовый рецепис" ('Postovij recepisz').

Rózsaszínű papírlapra, fekete betűkkel nyomtatták a kárpátaljai területen használt belföldi pénzesutalványokat, azonos nagyságú magyar és rutén nyelvű szöveggel. „BELFÖLDI POSTAUTALVÁNY / ПОШТОВЫЙ ПЕРЕВОД" ('Postovij perevod'), három mellékrovata: „FELADÓVEVÉNY – ПЕРЕПИС" ('Perepisz'), illetve „SZELVÉNY – КУПОН" ('Kupon'), illetve „Beszedett díj – Выбрана оплата" ('Vibrana oplata', valójában: 'Kiszedett díj'). E nyomtatvány ára az előre rányomott, a Magyar Szent Koronát ábrázoló postabélyeg szerint 2 fillér. A hasonlóan kétnyelvű, vörös színű papírra készült ún. „Postatakaréklap" 20 fillérbe került.

A Magyar Kir. Posta 1939. júliusában magyar–rutén nyelvű, ún. közönséges levelezőlapokat is forgalomba hozott a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén. A feliratuk és azok nagysága azonos: „LEVELEZŐLAP – ПОШТОВА КАРТОЧКА" ('Postova kartocska'); „Ára ... fillér – Цина ... хиллеров" ('Cina ... fillerov'); „Feladó – Подаватель" ('Podavatyel'). A levelezőlapok színe, valamint értéke változó volt a rájuk nyomtatott s a Magyar Szent Koronát, a címert, a karmaiban kardot tartó turulmadarat ábrázoló postai bélyegek szerint. A 6 fillér értékű lapot sárgászöld, a 10 filléres sötétzöld színűt 1939-ben hozta forgalomba a Magyar Kir. Posta, amely az utóbbi színűből 1940-ben is jelentős példányszámot állíttatott elő. Az 12 fillér értékű sötétzöld levelezőlapok 1941-ben, a 8 filléres zöldek 1943-ban készültek.

A Magyar Kir. Államvasutak, a MÁV Budapestről Kárpátaljára vezető vonalain, illetve a helyi vasúti szakaszokon is bevezették a magyar–rutén kétnyelvű, koronás körbélyegzők mozgópostai használatát. Így például 1939. és 1944. között a 34. számú mozgóposta működött a „BUDAPEST–KŐRÖSMEZŐ ЙАСИНА" ('Jaszina'), illetve a „KŐRÖSMEZŐ ЙАСИНА–BUDAPEST"; a 39. szamú „BUDAPEST–TARACKÖZ ТЕРЕШВА" ('Teresva'), illetve a „TARACKOZ ТЕРЕШВА–BUDAPEST" között. A 305. számú mozgóposta 1941. és 1944. között állt

[30] Belügyi Közlöny, 1940. november 3. 250. sz., 1. old.

fenn a „BUDAPEST–NAGYKÁROLY–KŐRÖSMEZŐ ЙАСИНА", illetve a „KORÖSMEZŐ ЙАСИНА–NAGYKAROLY–BUDAPEST"; a 306. számú is az előbbi időszakban futott a „BUDAPEST–DEBRECEN–KŐRÖSMEZŐ ЙАСИНА", illetve a „KORÖSMEZŐ ЙАСИНА–DEBRECEN–BUDAPEST" viszonylatban. A fentieken kívül 1940-1941-ben a Budapest–Nagykároly–Királyháza, illetve a Királyháza–Nagykároly–Budapest közötti 305. számú; valamint a Debrecen–Királyháza, illetve Királyháza–Debrecen viszonylatú 306. és 307. számú, 1940. és 1944. között szolgálatot teljesítő mozgóposták érintették Ugocsa vármegye egy részét. A 305. számú mozgópostán 1940-ben, „Budapest–Debrecen–Királyháза", illetve „Királyháza–Debrecen–Budapest" felirattal ún. kisegítő gumibélyegzőt alkalmaztak, közepén koronás címerrel.

A kárpátaljai területre Budapestről célirányba érkező, illetve onnan a fővárosba induló mozgóposták mellett helyi vasúti mozgóposták is működtek. Így például 1939. és 1940. között a 61. számú a „MUNKÁCS–VOLÓC ВОЛОВЕЦ" ('Volovec'), illetve a „VOLOC ВОЛОВЕЦ–MUNKACS" fővonalon. Ugyancsak vasúti fővonalon futott 1939. nyarától és 1944. őszéig az „UNGVÁR –SIANKI", illetve a „SIANKI–UNGVÁR" közötti 72. számú mozgóposta az Uzsoki-hágón át a történelmi magyar–lengyel határtól néhány km-re az Erdős-Kárpátok északi oldalán fekvő határállomásra. A 74. számú mozgóposta 1939. és 1944. között, a 384. számú 1940. és 1944. között a helyiérdekű „BEREGSZÁSZ–KOVÁCSRÉT КУШНИЦА" ('Kusnyica'), illetve „KOVACSRÉT КУШНИЦА–BEREGSZASZ" viszonylatú keskeny nyomtávolságú vasúton üzemelt. Az utóbbi vonalon ugyancsak kétnyelvű, koronás ún. jegyzékelőmenet körbélyegzőket is használtak.

A jegyzékelő és az ún. egyéb postamenetek kétnyelvű bélyegzőit a fővonalak egyes pályáin is alkalmazták. Így például 1939-től 1944-ig „KŐRÖSMEZŐ–TARACKÖZ / ЙАСИНА–ТЕРЕШВА" ('Jaszina–Teresva'), 1940-től 1944-ig „FENYVESVÖLGY СТАВНА– UNGVAR" ('Sztavna') között oda-vissza. Természetesen a helyiérdekű szakaszokon is, így 1939-től 1944-ig a „TARACKÖZ–KIRÁLYMEZŐ УСТЧОРНА" ('Usztcsorna') viszonylatban. A „NAGYSZOLLŐS–KOMLÓS КОМЛУШЬ" ('Komlus') vonalon csak 1944-ben indult meg a jegyzekelőmenet szintén kétnyelvű bélyegzővel.

A vasútállomásokon felállított postai levélszekrényeket ürítő alkalmazott egy négyszögletes hely-keletbélyegzővel értéktelenítette a küldemények bélyegeit. Ezt követően a mozgópostának csak az irányítást kellett elvégezni. Az előbbi bélyegzőket használták 1940. és 1944. között Huszt, Kőrösmező és Rahó pályaudvarán. Például: „HUSZT – ХУСТЬ" – keltezes – „PU. LEVÉLSZEKRÉNYBŐL – ИЗ Ж.Д. ПОШТ.СКРИНЬКИ" ('Iz zs.d. post. szkrinyki'). A ж. д. rovidítés „железная дорога" ('zselezsnaja doroga'), jelentése: pályaudvar. (A település rutén nevének végződése e bélyegzőn „keményjel".) Kezdetben Királyháza vasútállomásán is használták az előbbi, magyar–rutén kétnyelvű szögletes bélyegzőt, de a település Ugocsa vármegyéhez való csatolása után kivésték belőle a cirill betűs két sort, s 1941. és 1944. között egynyelvűként alkalmazták.

A kárpátaljai területen az ún. készpénzzel bérmentesített küldemények kezelésére mindössze egy hely-keletbélyegzőt készítettek, amelyet a legnagyobb forgalmú, a vidék egyik központi postájának is tekintett huszti hivatalban használtak. Felirata felül, félkörben magyar–rutén azonos nagyságú szöveggel: „KÉSZPÉNZZEL BÉRMENTESITVE – ОПЛАЧЕНО ГОТОВКОЮ" ('oplacseno chotovkoju'), alatta a Szent Korona rajzolata, majd vizszintesen a keltezés, és alul félkörben a helység: „HUSZT – ХУСТЬ". Ezt a belyegzőt kizárólag piros színű festékkel alkalmazták [31] (Huszt rutén nevének a végződése e bélyegzőn „lágyságjel", tehát a névalkalmazás e helység esetében nem volt következetes.)

Végül még egy magyar–rutén kétnyelvű bélyegzőt említünk, amelyet a nyelvhatáron, de már a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén, a Munkácstól északnyugatra fekvő Beregrákos községben használtak. Az 1941. évi népszámláláskor a település egyébként viszonylagosan magyar többségű volt: 3 578 fős népességéből 1 723 magyar (48,16 %), 1 527 rutén (42,68 %),[32] a település közigazgatása ezért kétnyelvű volt. Az eredetileg hivatali fejbé-

[31] *Simády B.*, i. m. 1991, 101-107. old. Lásd bővebben: *Palotás Zoltán*: Kárpátalja postabélyegzői 1939–1944. – In. Philatelica, 1. rész: 1981. 2. sz., 13-23.; 2. rész: 1982. 1. sz., 29-38. old.

[32] Kárpátaljai településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Szerk. Kepecs József. Bp., 1996. Központi Statisztikai Hivatal, 78., 152. old.

lyegzőt feltehetően az egyetlen beregrákosi hely-keletbélyegző meghibásodása miatt vették használatba 1944-ben, bár azzal dátumot nem tudtak nyomtatni. E szögletes bélyegző ezért különleges, kétsoros felirata: „RÁKOS– РАКОШИН" ('Rakosin').[33]

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén a hatósági-hivatali levelezésben kétnyelvű – latin és cirill betűs – nyomtatványokat, vagy ilyen fejléccel ellátott papírt használtak. Egy példa: az ungi közigazgatási kirendeltséghez tartozó ungvidéki járás Ungváron székelő főszolgabírója 1435/1940-kig. számú, a kormányzói biztosnak június 14-én írt kérelmének fejléce lila színű pecséttel kétsoros és azonos betűnagyságú: „Ungvidéki járás főszolgabírája. / Онр. начальник округа ужанской околици" ('Onr. nacsalynik okruga uzsanszkoj okolici').[34]

Természetesen a községi igazgatásban is kétnyelvű fejléces nyomtatványokat alkalmaztak. Még 1944-ben is, Kárpátalja újbóli magyar fennhatóságának utolsó évben. Így például a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség Huszti járásában fekvő Veléte községben. Idézzük: „Veléte nagyközség elöljáróságától / Отъ управленія вел. села Велятинъ" ('Ot upravlenyija vel. szela Veljatin'). „Szám / Число" ('Csiszlo'). „TÁRGY / ПРЕДМЕТЪ" ('Predmet'). „A válaszirat alapjául szolgáló ügyszám: / Число дила насчетъ отвита" (Csiszlo gyila naszcset otvita'). „Mellékelve / Приложено" ('Prilozseno'). „darab / êóñîâú" ('kuszov').[35]

A Magyar Nemzeti Bank / Угорскій Народный Банкъ ungvári, munkácsi és máramarosszigeti fiókjai – az utóbbi illetékessége Máramaros vármegyén kívül a Kárpátaljai Kormányzóság Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségének területére is kiterjedt – a magyaron kívül rutén nyelven is folytattak ügyintézést, sőt a nyomtatott úton előállított közleményeiket, hirdetményeiket négy nyelven – magyarul, ruténül, románul és németül – is közreadták. Például a Budapesten 1941. október 10-én keltezett „Hirdetmény / Объявленіе" ('Objavlenyije') azt tudatta az ügyfelekkel, hogy az adott bankfiókban az alkalmazottak közül kiknek van aláírási joga.[36] Természetesen Magyarország 1926. december 27-étől 1945. végéig érvényben lévő pénzneme a pengő papírcímletein ruszin nyelven is feltűntették az adott értékösszeget.

Nemcsak a Magyar Nemzeti Bank kárpátaljai fiókjai, hanem más helyi pénzintézetek is kétnyelvű fejléces levélpapírokat használtak, például: „KÁRPÁTALJAI BANK RÉSZVÉNYTÁRSASÁG / ПОДКАРПАТСКІЙ БАНКЪ АКЦІОНЕРНОЕ ТОВАРИЩЕСТВО / Хилиалка ('Podkarpatszkij Bank Akcionyernoje Tovariscsesztvo / Filialka') [Fiók]: TÉCSŐ.[37]

Még a katonai közigazgatás idején, május 12-én tartott minisztertanácsi ülés döntött arról, hogy Ungvár székhellyel felállítják a Magyar Kir. Földmívelésügyi Minisztérium kirendeltségét. A határozat szerint működési területe Kárpátalja, Ung vármegye, Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék, valamint Ungvár város területére. A kormány úgy döntött, hogy a kirendeltség a kormányzói biztosnak van alárendelve, aki az új szervezet számára biztosított tárcahitel keretén belül kiadásokat rendelhet el a kirendeltség feladatkörében, amelyekről egyidejűleg jelentést tesz a földmívelésügyi miniszternek.[38] Teleki Mihály, a földművelési tárca vezetője a kormányhatározat irányelvei alapján kidolgoztatta az új intézmény szervezeti szabályzatát, amelynek 1. §-a így szólt: „A Miniszteri Kirendeltség címe: 'A m. kir. Földmívelésügyi Minisztérium Kárpátaljai Kirendeltsége.' /*Hivatalos iratokon, nyomtatványokon, pecséteken stb. a Kirendeltség nevét mindenkor ruszin nyelven is fel kell tüntetni.*/ "[39] (Kiem. – B. J.) A tárca ungvári kirendeltségét 1939. augusztus első napjaiban szervezték meg.

1939. novemberétől tárgyalások folytak a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara létrehozásáról, amelyet egyes kormányzati tényezők úgy szerettek volna megvalósítani, hogy ahhoz a döntően magyarlakta területek is beletartozzanak. Teleki Pál miniszterelnök elérte, hogy a 450/1940. M. E. számú rendelettel[40] az Ungvár központtal megszervezett **Kárpátaljai Mező-**

[33] *Simády B.*, i. m. 1991, 110. old.

[34] MOL. K 774., 1940–10 747. sz., 3. old. (1435/1940-kig. sz. ir.)

[35] MOL. K 774. 1944. szám, 59. old. (Ad 19. eln./1944. sz. ir.)

[36] Uo., Z 944., 2. csomó. (3/ E 237/III-1941. sz.)

[37] Uo., 1. csomó. (1943. október 13-án kelt ir.)

[38] Uo., K 27., Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. május 12.

[39] Uo., K 28., 266. tét., I. rész, 1939–P–18 499. szám, 8. old.

[40] Budapesti Közlöny, 1940. január 28. 22. sz., 1-3. old.

gazdasági Kamara – Подкарпатська Земледѣльска Комора ('Podkarpatszka Zemlegyilszka Komora') kapcsolódott a terület közigazgatásához.[41] Az intézményt felállító kormányrendelet 3. §-a kimondta: „A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara és a működési területén megalakított mezőgazdasági bizottságok hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz [ruszin]. A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara és a működési területén megalakított mezőgazdasági bizottságok tagjai a kamara és a bizottságok közgyűlésén és ülésein akár a magyar nyelvet, akár a magyar-orosz nyelvet használhatják, a kamarához szóban vagy írásban magyar-orosz nyelven is fordulhatnak és ebben az esetben részükre a választ szóban és magyar-orosz nyelven, írásban magyar és magyar-orosz nyelven kell megadni". A rendelet 16. §-a előírta: „A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara igazgatójául csak olyan személy alkalmazható, aki az 1920: XVI-II. t.-c. 46. §-ának második bekezdésében megszabott kellékeken felül a magyar-orosz nyelvben jártasságát is igazolja. / A kamarai ügyek ellátására szükséges számban kell magyar-orosz nyelvben jártas tisztviselőket alkalmazni. *A magyar-orosz nyelvben nem jártas tisztviselők egy év alatt a jártasságot megszerezni és a kamara igazgatója előtt igazolni kötelesek.* (Kiem. – B. J.) / Kamarai külső tisztviselőül csak az alkalmazható, aki magyar-orosz nyelven tökéletesen ír és beszél".[42]

A Hangya budapesti központja, „Календарь 'Гандьа' 1940 дружество – сила" („Kalendar 'Hangya' 1940, druzsesztvo – szila", 'Hangya Kalendárium 1940, barátság – erő') feliratú címlappal 96 oldalas naptárt adott ki. Erről 1940. január 16-án, a vezetőség a következőképpen tájékoztatta Teleki Pál miniszterelnököt: „mindent elkövetünk, hogy Kárpátalja lakosságát nemzetünk szellemi és gazdasági vérkeringésébe kapcsoljuk... Ezt a célt szolgálja a rutén fiatalság nevelését és elhelyezését célzó tanfolyamainknak rendezése, a kiadásunkban két nyelven megjelenő szövetkezeti újság, valamint a szövetkezeti naptár rutén nyelven való kiadása is, melyet 50 000 példányban osztottunk szét azokban a községekben, ahol köteléki szövetkezeteink működnek".[43]

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság hivatalának Marina Gyula vezette vallás- és közoktatási ügyosztálya – elismerten a legfontosabb hatóság – felügyelte a területen működő oktatási intézményeket. Hatásköre a tankerületi királyi főigazgatósággal, illetve a főigazgatóval volt azonos. A kormányzói biztosság területe a 6200/1939. M. E. számú alapjogszabály alapján önálló tankerületként is működött mint a hivatal tanügyi osztálya, amelynek élén 1939. és 1944. között Marina Gyula állt. Az Ungi, a Beregi és a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség területén – tanfelügyelői jogkörrel – tanügyi előadók ellenőrizték, illetve irányították a népiskolák tevékenységét. Beosztottjaik körzeti iskola-felügyelők, akiknek száma – a kirendeltségek sorrendjében – 10, 21, illetve 18 fő volt. Az önálló Kárpátaljai Tankerület lényege, hogy az elemi iskolától a gimnáziumig a tanítási nyelv, azaz a ruszin alapján szerveződött, és a tanügyigazgatásában – a közigazgatási hovatartozás mellett – elsősorban ezt az elvet vette figyelembe az akkori országban egyedülálló módon. Ez volt az oka annak, hogy a két nagy múltú iskolaváros – Ungvár és Munkács – e tekintetben is sajátos helyzetbe került. A ruszin tannyelvű iskoláik a Kárpátaljai-, magyar tanintézményeik a Kassai Tankerülethez tartoztak. Az utóbbi tanügyi hatóság Ung vármegye, valamint Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék iskoláit is felügyelte.[44]

Kárpátalja Magyarországgal való újraegyesülése után kezdődő új, az 1939-1940. tanévtől lépett hatályba a 133.200/IX. 1939. VKM. számú rendelet, amely előírta: a szlovák, ruszin és német tannyelvű iskolákban a tanulók anyanyelvén kell oktatni, de az államnyelvnek – a magyarnak – mint tantárgynak a tanítása is kötelező. Az előbbi nemzetiségi tanintézmények számára megfelelő tankönyvek kiadásáról intézkednek. A még használatban lévő tankönyvek hiányait a tanítók megfelelő hazafias szellemű oktatással kötelesek pótolni. A tanügyi hatóságok az előbbi tanévet is még átmenetinek tekintették, előbocsátva, hogy az 1940-1941. tanévtől az oktatás már kizárólag a magyar tantervek alapján történik. A visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területen, tankötelezettséggel nyolcosztályos alap-, azaz általános iskolák működ-

[41] MOL. Mfilm., Dob. sz. 8919., 46. tét., 1942–126 061. sz., 6-9. old.

[42] Budapesti Közlöny, 1939. január 28. 22. sz., 3. old.

[43] MOL. K 28., 110. tét., 1940–E–15 363. sz.

[44] *Fedinec Csilla:* Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). Bp., 1999, 16-17. old.

tek az 1922. évi csehszlovák „kisiskola-törvény" alapján, amelyeket a magyar tanügyi hatóságok változatlanul hagytak. Az anyaországban 1940. július 12-én lépett hatályba az 1940. évi XX. törvénycikk az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskola bevezetéséről.

Több középfokú iskola magyar–ruszin nyelvű kétnyelvű évkönyvet jelentetett meg. Két példa: „A NAGYSZŐLLŐSI M. KIR. ÁLL. KOEDUKÁCIÓS POLGÁRI ISKOLA **Évkönyve** AZ 1940–41. TANÉVRŐL. AZ ISKOLA FENNÁLLÁSÁNAK 60. ÉVE. KÖZLI: SZABÓ MIHÁLY SZILÁRD MEGB. IGAZGATÓ. / ГОДИЧНЫЙ ОТЧЕТЪ М. КОР. ДЕРЖ. КОЕДУКАЦІЙНОЙ ГРАЖД. ШКОЛЫ ВЪ СЕВЛЮШ‰. ЗА ШКОЛЬНЫЙ ГОДЪ 1940–41. 60. ГОДЪ ОСНОВАНІЯ ШКОЛЫ. Сообщаетъ: Михаилъ Константинъ Сабовъ пов. директоръ.[45] ('Godicsnij otcset. M. kor. derzs. koedukacijnoj grazsd. skoli v Szevljusi. Za skolnij god 1940–41. 60 god osznovanijá skoli. Szoobscsaet: Mihail Konsztantin Szabov pov. direktor'). Hasonlóan kétnyelvűen, magyarul és ruszinul jelent az ungvári állami gimnázium évkönyve már az 1938-1939. iskolai évről Szulincsák László igazgató szerkesztésében. Az intézményben ugyanis a magyar kormány már röviddel a visszacsatolás után, 1938 novemberében kötelezővé tette a rutén nyelv oktatását. „Késmárkról Ungvárra kerülve – 10 éves korunktól jártunk gimnáziumba – a latin és német után a kötelező harmadik nyelvként nem az addigi franciát, hanem a ruszint kellett tanulnom. Az iskola minden területen súlyt helyezett a ruténnek felé nyitottságra, amit hajdani alma materem 1938-1939. tanévi évkönyvének oldalai is tanúsítanak".[46]

Az alábbi tanintézetek adtak ki még – a teljesség igénye nélkül felsorolva – kétnyelvű évkönyveket az 1939-1940., vagy a következő tanévtől 1944-ig: a nagybereznai, a munkácsi, a már említett nagyszőllősi, az ungvári, a huszti magyar kir. állami ruszin tannyelvű polgári iskolák, illetve az ungvári, a munkácsi, a rahói, a huszti magyar kir. állami ruszin tannyelvű gimnáziumok. 1940 szeptemberében a nyíregyházi líceumban és tanítóképzőben is bevezették a ruszin nyelv oktatását. Az ungvári ruszin tannyelvű görög katolikus tanító- és tanítónőképző intézet – mely a népiskolák részére képzett tanerőket – oktatási nyelvéhez igazodva a kultuszminisztérium rendeletben kimondta, hogy az 1942-1943. tanévtől kezdve nem engedélyezik olyan hallgatók felvételét az intézménybe, akik nem beszélik a ruszin nyelvet.[47] Az intézkedés oka, hogy az ungvári görög katolikus tanítóképző népszerű volt az anyaországban, és magyarajkú szülők is beíratták gyermekeiket.

Itt kell szólnunk arról, hogy a ruszinokat (ruténeket) 1939. márciusa, azaz Kárpátalja Magyarországgal való újraegyesülése utáni időszakban, a hivatalos dokumentumokban magyar-oroszként említették, de a ruszin és a rutén népnevet is használták. Fenczik István és pártja „kárpátorosz" népről beszélt, de egyes hatósági iratokban – miként az alább idézettben – csak „orosz" nyelvről szóltak. 1939-1940. fordulójától egyre inkább terjedt a nép önmegnevezése a ruszin, amely azonban hamarosan visszaszorult, mert emlékeztetett Oroszország régi nevére – Русь –, a *Rusz*-ra. A Kárpátalja önkormányzatáról készülő törvényjavaslat benyújtása előtti hetekben – 1940 tavaszán, kora nyarán – hivatalosan a több évszázados latinos alak, a történelmi Magyarországon általánosan ismert és használt „rutén" elnevezés honosodott meg újra. (Egyébként az 1918. december 10-én, Budapesten tartott, és az 1918. évi X. néptörvényben megjelenő nemzeti programot elfogadó „nagygyűlés" döntött arról, hogy a rutén nép neve ezen túl „ruszin".[48])

A kétnyelvű feliratok kérdése egy év múlva 1940. elején, sajátos módon került napirendre. Félretájékoztatás következtében, amely Bródy András lapjában, az ungvári Русская Правда ('Ruszszkaja Pravda') hasabjain látott napvilágot „Munkács orosz feliratok nélkül" címmel. A cikket átvette az Amerikai Egyesült Államokban, Pittsburghban kiadott Русскій Вистникъ

[45] Nagyszőllős, [1941.] Ugocsai Központi Könyvnyomda.

[46] Skultéty Csaba közíró személyes közlése, aki 1920-ban született az Ung vármegyei Nagykapos községben. Közgazdaságtudományi egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1948-ban Franciaországba emigrált, 1951. és 1984. között Ambrus Márton néven a müncheni Szabad Európa Rádió munkatársa. A felvidéki és a kárpátaljai magyarság helyzetének kutatója. 1985. és 1990. között a Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom elnöke. A rendszerváltozás után hazaköltözött és Budapesten telepedett le.

[47] MOL. K 28., 112. tét., 1942–D–24 232. sz., 2. old.

[48] MOL. Mfilm., Dob. sz. 8919. („A ruszin nemzet programja", szám nélk. ir.)

('Ruszszkij Visztnyik') nevű újság, és azt az 1940. március 21-én megjelent számában közölte. Az ügyben Ung vármegye és Ungvár törvényhatósági jogú város főispánja, Siménfalvy Árpád vizsgálatot, a munkácsi rendőrkapitány, Pamlényi János pedig nyomozást indított. Megállapították – s ezt fényképekkel bizonyították –, hogy Munkácson, valamint a hozzá tartozó Oroszvég, Várpalánka és Munkács-Váralja községekben 1940 tavaszán összesen 86 (!) olyan intézmény-, illetve egyéb cím- és cégtábla volt, amelyeken a magyar mellett cirill betűs feliratot is elhelyeztek. Így például az állami tanítóképzőn és líceumon, a magyar-orosz gimnáziumon, a polgári iskolán, a Földmérési Felügyelőségen, a Munkácsi Járási Hitelszövetkezet, a Szernyei Vízrendező Társulat, a Beregi Közigazgatási Kirendeltség, illetve annak Árvaszéke főépületén, a Kultúrmérnöki Hivatalon, a Hangya szövetkezeti áruraktáron, és még számos helyen másutt a városban.

A vizsgálat folyamán a 86 között 23 kétnyelvű magán cégtáblát is találtak: ékszerésztől az orvosig, asztalostól az üvegkereskedőig. A munkácsi görögkeleti püspökség főbejáratán, a Карпаторусскій Орелъ ('Karpatoruszszkij Orel', Karpátorosz Sas) nevű ruszin ifjúsági egyesület székházán, a magyar gimnázium (!) utcai falán elhelyezett Puskin-emléktáblán és a Fő-téren álló Митракъ (Alexander, Mitrak Sándor 1837-1913) ruszin papköltő szobrán csak cirill betűs, magyar-orosz (ruszin) feliratok voltak. A válogatott tíz fénykép alá 1940. június 12-én, dr. Baternay Béla munkácsi királyi közjegyző – természetesen – kétnyelvű: **Tanusítvány** – Потвержденіе ('Potverzsgyenije') okiratot készített, amelyet államcímeres körpecsétje szerint, „dr. Bojtár Géza munkácsi Kir. járásbírósági tolmács" fordított le „orosz" nyelvre. Ennek illetéke 2 Pengő volt, ügyszáma 125/1940. Bojtár dr. körpecsétje mellett téglalap alakú hitelesítő bélyegző található a következő szöveggel: „Hivatkozással a beregszászi Kir. törvényszék elnöke előtt letett eskümre, bizonyítom, hogy ez a fordítás a fenti (idefűzött) orosz nyelvű szöveggel mindenben megegyezik".[49]

Tanulságos a *Tanusítvány* szövegét szó szerint közölni. „Én doktor – Baternay Béla munkácsi királyi közjegyző Dr. Engelbrecht István munkácsi lakos, Munkács megyei város polgármesterének kérelmére tanúsítom, hogy a fentebbi fényképeken látható feliratok, éspedig: az 1. és 2. számmal jelölt fényképen látható magyar és orosz (cyrill betűs) felirat a Magyar Nemzeti Bank fiókintézetének Munkácson, Szent István úton levő épületében, – a 3. számmal jelölt fényképen látható orosz (cyrill betűs) felirat a Bereg-Máramarosi Kereskedelmi Bank Részvénytársaság munkácsi cégnek Munkácson, Árpád vezér utcán lévő üzleti helyiségén, – a 4. számmal jelölt fényképen látható magyar és orosz (cyrill betűs) felirat a M. Kir. Posta munkácsi épületének utcára nyíló részébe beépített levélszekrényén, – az 5., 6. és 7. számokkal jelölt fényképeken látható magyar és orosz (cyrill betűs) feliratok a Munkácsi Járási Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja cég munkácsi székházán, – a 8. számmal jelölt fényképen látható orosz (cyrill betűs) szoborfelirat a Munkácson, Árpád vezér utcán lévő Mitrák-szobron, – a 9. számmal jelölt fényképen látható orosz (cyrill betűs) felirat a 'Karpatorusskij Orel' egyesület munkácsi, Kánya Kálmán utcai helyiségén, – végül a 10. számmal jelölt fényképen látható magyar és orosz (cyrill betűs) felirat a munkácsi Csillag-szálló Árpád vezér utcai főbejáratán láthatók, és illetve ma is ott vannak elhelyezve".[50]

Nemcsak a kárpátaljai járásbíróságokon, hanem az ügyészségeken is működtek olyan személyek, akik a tolmács szerepét is betöltötték. Erről tanúskodik az, az egy évvel később, 1941. április 15-én kelt felirat, amelyet a debreceni királyi főügyész intézett Radocsay László igazságügyi miniszterhez. Ebben arról volt szó, hogy „minden rutén és orosz nyelvű sajtótermék előzetes sajtóellenőrzésének az ungvári kir. ügyészség kivételes illetékessége alá utalása gyakorlatilag nem ütközne akadályba – sőt azért is célszerű volna, mert *az ungvári kir. ügyészségnél a rutén és orosz nyelvet értő ügyészek vannak* (kiem. – B. J.) és mert – a kimutatásból is kitűnően – rutén vagy orosz nyelven megjelenő időszaki sajtótermékek mind ungvári nyomdákban állíttatnak elő".[51]

Az 1939. március közepétől a július elejéig tartó katonai közigazgatás idején a hatóságok felfüggesztették a Volosin-kormányzat idején tevékenykedő különféle, elsősorban az ukrán

[49] MOL. K 28., 110. tét., 1940–L–18 276. sz.

[50] Uo.

[51] MOL. Mfilm. Dob. sz. 8919. (1228/f. ü. 1941. sz.), 47. old.

irányzatú szervezetek működését. Így a Просвита ('Proszvita', Felvilagosodás) Kultúregyesületet,[52] amelynek a „a csehek alatt" döntő szerepe volt az ukrán nyelvi, irodalmi és művelődési törekvések politikai irányzattá válásában, a Kárpátaljára ekkor tömegesen betelepedett ukrán nacionalisták összefogásában és Volosin Ágoston két évtizeddel későbbi, alig öt hónapig tartó kárpátukrán uralmának az előkészítésében. A Proszvita 155 490 pengő 90 fillérre felbecsült ungvári ingatlan vagyonát a belügyminiszter 256.594/1941/VII-a. számú június 9-i határozatával a néhány hónappal korábban alakult Kárpátaljai Tudományos Társaságnak adományozta.[53]

A ruszin himnusz

A Kárpátaljai Bajtársak Bercsényi Szövetségének megalapítását Kozma Miklós szorgalmazta, amelyhez az Ung és Ugocsa vármegye főispánjának segítségét is kérte, mondván: „az egyesület révén a magyar–ruthén egymásra utaltság és testvériség ügyét szolgálhatjuk".[54] Az alapszabálya szerint alsóvereckei székhelyű szövetség hivatalos nyelve magyar és ruszin volt, és azokat tömörítette, akik a cseh megszállók ellen fegyveresen szembeszálltak, támogatták Kárpátalja 1939. márciusi visszavételét, és „akik az idegen uralom 20 éve alatt a szentistváni hazához hű, gerinces magatartásukért börtönt, bántalmazást vagy súlyos anyagi károkat szenvedtek".[55]

A Kárpátaljai Bajtársak Bercsényi Szövetsége 1941. március 16-án, Ungváron tartotta dísztáborozását és felvonulását kb. 1200 fővel, amelyet kétezer főnyi közönség tekintett meg a város hivatali, papi és katonai vezetőivel együtt. A Hiszekegy eléneklése után Bányász István técsői gazda magyar, majd Retyizek (helyesen: Retyiznek) János rahói községi bíró rutén nyelven nyitotta meg a rendezvényt, majd Kozma Miklós kormányzói biztost kérte fel ünnepi beszéd megtartására. Ezután a „Kárpátaljáért elesett hősök emlékére" megkoszorúzták az országzászlót s kiosztották az egyesület jelvényét. Az ünnepség a magyar és ruszin himnusz eléneklése után díszmenettel ért véget.[56]

A ruszin himnusz elhangzása nem volt véletlen. Már 1939. júniusában Bartha Károly táborszernagy, honvédelmi miniszter a kassai VIII. hadtestparancsnokság jelentése nyomán kérte a ruszin himnusz akkor ismert két változatát. Intézkedésének oka, hogy pontosan akarta tudni, melyik az eredeti. Mellékelve egy írott és egy nyomtatott hanganyagot is felterjesztett. A ruszin himnusz szerzője Alekszandr Duhnovics (1803-1865, a magyar irodalomtörténetben Duchnovics Sándor) jeles ruszin író, eperjesi görög katolikus kanonok. A honvédelmi miniszteri átirat szerint „Mindkét zenemű szövege általában megegyező, zenei kidolgozása azonban eltér egymástól. Ezekből tehát nem állapítható meg, hogy melyik a hivatalos ruszin himnusz". Teleki Pál miniszterelnök ugyanis „megfelelő alkalmakkor óhajtja a ruszin himnusznak a katonai zenekarral való játszatását". A honvédelmi miniszter ezért a kormányfőtől kérte egy átiratban a „hangjegyanyagát hivatalosan megállapítani és a vezetésem alatt álló minisztériumnak megküldeni, hogy azt katonazenekarra átdolgoztathassam. Egyúttal kérem az irányú szíves intézkedését, hogy a ruszin-himnus játszása mikor, hol és milyen alkalommal lesz kötelező".[57] Teleki Pál az ungvári kormányzói biztosság miniszteri tanácsosától, Marina Gyulától kért segítséget, hogy a két változat közül melyik a hiteles.

A miniszterelnökségi irathoz két anyagot mellékeltek. Az egyik A/5-ös méretű, kemény papírlapra nyomtatott, illusztrált kotta, amelynek címe: СИМНЪ ПОДКАРПАТСКИХЪ РУСИНОВЪ ('Chimn Podkarpatszkih Ruszinov'), azaz a KARPÁTALJAI RUSZINOK HIMNUSZA. A mű első négy sora, amelyet a kotta alá a nem a XIX. századi, hanem az 1930-as évek ruszin helyesírásával nyomtattak: „Подкарпатскии Русины / оставьте глубокій сонь /

[52] *Поп, Иван:* Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2001. (*Pop, Ivan*: Enciklopedija Podkarpatszkoj Ruszi. Uzsgorod, 2001.), 315. old.

[53] MOL. K 28., 105. tét., 1941–P–16 393. sz.

[54] KTÁL. Fond. 47., opisz, 2., ed. hr. nr. 90.

[55] MOL. K 28., 105. tét., 20 665/1941. M. E. II.: 113. old.

[56] KTÁL. Fond. 47., opisz 2., ed. hr. nr. 90.

[57] MOL. K 28., 96. tét., 1939–L–17 841. sz., 13-14. old.

Народный голосъ зоветъ васъ, / не забудьте о своихъ".[58] Bonkaló Sándor akkor ismert irodalmi fordításában így hangzik: „Kárpátalji ruszin népem / Elég volt az álomból, / Fölötted az ébredésre / Hívó harang most kondul".[59]

A honvédelmi miniszteri átirat másik része a ruszin himnusz szó szerinti fordítása volt, amelyet – a körpecsét szerint – a „M. Kir. Belügyminisztérium Elnöki Osztálya" egyik munkatársa készített, s így hangzik: „Kárpátaljai Ruszinok, hagyjátok a mély álmot, Nemzeti hang hív benneteket, ne feledkezzetek meg tieitekről". A fordító megjegyezte: „A versmértéknek megfelelő fordítás ilyenformán hangzanék: Kárpátaljai Ruszinok / hagyjátok a mély álmot, / Tiéitek harangja szólít / ne feledjétek őket".[60]

A ruszin himnusz nyomtatott formában terjesztett változata volt a hiteles, amelynek zenéjét katonazenekarra is átdolgozták. A nemzeti dallal kapcsolatban megjegyezzük: a hagyomány szerint Alekszandr Duchnovics alkotta a himnusz szövegét – mely állítólag 1860-1861-ben készült –, egyes kutatók azonban a szerzőségét nem látják bizonyítottnak.[61] A ruszinok másik közismert himnuszának – melyet „ruszin Szózat"-nak is neveznek – viszont kétségtelenül Duchnovics az alkotója, 1850-ben az általa kiadott kalendáriumszerű irodalmi almanachban jelent meg. Híres kezdő sora így hangzik: „Я Русин был, есмъ и буду" ('Ja Ruszin bul, jeszm i budu', 'Ruszin voltam, vagyok, leszek').

Kárpátalja hegyvidéki része visszacsatolásának idején Fenczik István – aki 1938. októberében a Bródy-kormányban a ruszin–szlovák államhatár rendezésével megbízott tárca nélküli miniszter, majd az első bécsi döntés után a magyar parlament képviselője volt – „kárpátorosz" (ruszin) és magyar nyelven ismét kiadta Alekszandr Duchnovics himnuszát, amelynek a zenéjét ő szerezte. A himnusz eredeti, Duchnovicsnak tulajdonított sorait azonban Fenczik felfogásához – aki ekkor népe önmegnevezése, a „ruszin" helyett a „kárpátorosz" nevet népszerűsítette –, illetve a kor szelleméhez igazodva a szövegíró Agyagfalvi Hegyi István jelentősen megváltoztatta: A „Kárpátorosz Himnusz" első hat sora így hangzik: „Kárpátoknak orosz fia, / Álmaidból ébredezz! / Ősapáid lelke hív ma, / Légy hű Árpád vérihez! / A Kárpát-bérc alatt / Népünk így lesz szabad".[62]

Az addig szájhagyományban terjedt ruszin himnusz kottába öntésének eddig nem ismert rövid története a következő. Fenczik István görög katolikus lelkész, tanár, zeneszerző, publicista, Kárpátalja jelentős politikusa. 1910. és 1914. között budapesti egyetem hallgatója, ahol később, 1918-ban bölcsészettudományi doktorrá avatták. Közben 1914-tól 1916-ig a bécsi egyetemen tanult, ahol az utóbbi évben teológiai doktori címet szerzett. Közben a párizsi Sorbonne-on jogot hallgatott. 1916. és 1918. között az ungvári tanítóképző tanára és énekkarának karnagya, zeneszerző. 1918. május 26-án Papp Antal munkácsi püspök szentelte görög katolikus lelkésszé Ungváron. Ugyanebben az évben a budapesti és bécsi zeneakadémián tanult, és hegedűművész oklevelet kapott. 1918-tól 1922-ig teológiai tanár. Eközben az Alekszandr Duchnovicsnak tulajdonított szöveggel „népdalként" már korábban is énekelt ruszin himnusz dallamát Fenczik István 1919. május 20-án jegyezte le. Ezen a napon a kárpátaljai ruszin vezetők küldöttségével Ungvárról vonaton Prágába utazott, hogy Kárpátalja sorsáról tárgyaljon a csehszlovák kormánnyal. Útközben szóba került a ruszin himnusz. Fenczik ekkor, az éppen Kassán rövid ideig időző szerelvény egyik fülkéjében kottázta le, és a továbbiakban az általa rögzített formában is terjedt.[63] Az 1945. utáni több évtizedes tilalom után, az 1990-es évek elejéről hangzik el újra rendszeresen ünnepségeken és különféle rendezvényeken a ruszin himnusz.

Ismeretlen tény – melyre Udvari István mutatott rá –, hogy Sztripszky Hiador magyar és ruszin bibliográfus, néprajzkutató, nyelvész és irodalomtörténész késői alkotó korszakában – ekkor „szlovák, lengyel, orosz, ruszin törvényszéki hites tolmács"-ként működött – lefordítot-

[58] Uo., 18. old.

[59] Bonkáló Sándor: A rutének (ruszinok). Bp., 1940, 120. old.

[60] MOL. K 28., 96. tét., 1939–L–17 841. sz., 15. old.

[61] Поп, И. / Pop, I. i. m. 2001, 169. old.

[62] Nemzeti Élet (Nemzetvédelmi politikai és közgazdasági hetilap), 1939. július 2., 1. old.

[63] Fenczik István Budapesten élő rokonának, a Bereg vármegyei Makkosjánosi községben 1924-ben született Bajza Endre gépészmérnöknek személyes közlése.

ta ruszin nyelvre második nemzeti himnuszunkat, a „Szózat"-ot. Egy beadványhoz mellékelte, amelyet elküldött Perényi Zsigmond kárpátaljai kormányzói biztosnak és Ilniczky Sándor főtanácsadónak.[64] Sztripszky így ajánlotta művét a két politikus figyelmébe: „A szentistváni gondolatnak ápolása és állandó ébrentartására, kivált a mai zavaros időkben, igen nagy a szükség. Ennek egyik eszközéül tartom én azt, hogy – a Kárpátaljára való vonatkozással – rutén nép a saját nyelvén is énekelje Vörösmarty Szózatát különféle nemzeti ünnepeken és saját ünnepein. Ilyen eddigelé még nincsen s ezért tisztelettel bemutatom a Szózatnak általam készített alakhű, tartalmában teljesen visszaadott fordítását, amelynek nyelve igazi rutén, a kárpátaljai nép valódi népnyelve".

Fordítása – mint folyamodványában Sztripszky írta – „régebbi keltű, de időszerűvé tette számomra két körülmény, hogy vele előálljak. Egyik a nyilas politikusoktól felszínre dobott alkotmányjogi javaslat, amely homlokegyenest ellenkező azzal az eszmével, amelyet a Szózat képvisel és ünnepélyeken annyi millió lelket figyelmeztet Szent Istvánra".[65] (Sztripszky, a Hubay Kálmán (1902-1946) és Vágó Pál nyilas képviselők által 1940. június 4-én benyújtott nemzetiségi törvényjavaslatra utalt, amely a Kárpát-medencét a német élettér szerves részének ismerte el, és alapjaiban támadta a magyar államiságot. Miniszterelnöki indítványra az országgyűlés összeférhetetlenségi bizottsága július 22-én Hubayt és Vágót megfosztotta képviselői mandátumától.)

Másodsorban Sztripszky azért küldte beadványát Perényihez és Ilniczkyhez, mert a fenti törvényjavaslattal egy időben jelent meg Csekey István (1889-1963) jogászprofesszor szerkesztésében az a kötet, amely húsz nyelven tolmácsolta a Szózatot.[66] A kötetben Baleczky Emil (1919-1981) jegyezte a „rutén" fordítást, amelyben – Sztripszky szerint – „teljesen megváltoztatta a költemény versmértékét... A ritmus ezáltal megváltozott, ami miatt ez a szöveg Egressy dallamára nem énekelhető... Nem is fordítása ez, hanem szabadon való átköltés... Nyelve határozottan orosz s nem rutén... nem való rutén emberek ajkára, mert ebből ugyan keveset fog megérteni s így a lélektani hatás teljesen elmarad. Ezt a nyelvet az egyszerű falusi rutén nem fogja a magáénak elismerni, már pedig nemzetnevelő célokból éppen ezekre az alacsonyabb műveltségű kis emberekre kellene hatnunk a Szózattal".[67] Egyetértünk Udvari István véleményével, aki szerint Sztripszky Hiadornak a kötetben „rutén" nyelvűnek minősített, a valóságban azonban orosz nyelvű Baleczky-féle Szózat-tolmácsolással volt gondja. Perényihez és Ilniczkyhez küldött – imént idézett – beadványában megfogalmazott fordítás-kritikája feltehetően azért volt éles, mert meg akarta akadályozni, hogy Baleczky orosz nyelvű Szózat-fordítása váljon hivatalossá Kárpátalján, kiszorítva a ruszin népi nyelvű tolmácsolást.

A Szózat első két versszaka ruszin nyelven, cirill, illetve latin betűs változatban, mindkettő Sztripszky Hiador tolmácsolása. „ОКЛИК. До отчины непохитно / Будь вірный, о, Угре! / Колыска то й гроб ти буде, / Живить тя и згорне. // Нигде кром ней тобі жити, / Она тобі мати: / Блаха ци зла доля твоя, / Туй маеш жить и вмерати! A latin betus változat: „OKLIK. Do otčiny nepochitno / Bud' virnyyj o, Uhre! / Kolyska to j hrob ti bude, / Živit' t'a i zhorne. // Nihde krom nej tobi žiti / Ona tobi mati: / Blaha ci zla dol'a tvoja / Tuj maješ žit' i vmerati!"[68] A Sztripszky Hiador által ruszin nyelvre fordított Szózat ezt követően elterjedt, és az 1940-es évek elején első és második versszakaszai gyakran hangzottak fel a különféle ruszin ünnepségeken, illetve a rendezvények zárásaként.

A „ruszin zászló"

A terület kormányzói biztosa, Kozma Miklós 1941. szeptember 23-án kelt rendeletével – ideiglenes jelleggel – szabályozta Kárpátalja mint önálló, különleges egység zászlóhasználatát. Utasította a közigazgatási kirendeltségek vezetőit, valamint a járási szolgabírákat, hogy

---

[64] Lásd bővebben: *Udvari István*: Adatok Sztripszky Hiador késői alkotói korszakához. (Magyar szavak szótára lengyelek részére /1939/; Vörösmarty Mihály: Szózat c. költeményének ruszin fordítása.) – In. Polono – Hungarica 8. köt. Szerk. Janusz Bańczerowski. Bp., 2000, 361-377. old.

[65] Uo.: 369. old.

[66] A Szózat és a nagyvilág. Szerk.: *Csekey István*. Bp., 1940, 96-98. old. (A Szózat „rutén" nyelvű fordítása.)

[67] *Udvari I.* i. m. 369-370. old.

[68] Uo.: 372-373. old.

„a magyar nemzeti zászló mellett a ruszin népiség megjelölésére más zászlót, mint a kék-pirosat, ne használjanak. Ezek a színek az ősrégi Rákóczi-zászló színei és megegyeznek a 'Felvidéki Emlékérem' szalagjának kék-piros színeivel".[69] A kormányzói biztos előbbi rendelkezéséig Kárpátalján a hivatalos események alkalmával a magyar zászló mellett a cári fehér-kék-piros vagy a kék-sárga ukrán lobogót tűzték ki. Kozma intézkedése után csak a kék-piros ún. Rákóczi-zászlót.

A lobogó használatának ügyét a Kárpátaljai Véleményező és Tanácsadó Bizottság legközelebbi, 1941. október 29-én tartott ülésén Ilniczky Sándor főtanácsadó is felvetette. Felszólalást így örökítette meg a tanácskozás jegyzőkönyve: „Kárpátalja területén a nagyorosz (ti. a volt a cári – B. J.) és ukrán zászló használata helyett a Rákóczi-zászló használatának megengedése és elrendelése ügyében még Perényi Zsigmond báró, volt kormányzói biztos kormányzása idején határozatot hozott a Tanácsadó és Véleményező Bizottság, de ez a határozat annak idején nem lett végrehajtva. Hallom, hogy a Kormányzói Biztos Úr [Kozma Miklós] legutóbbi máramarosi körútja alkalmából is a lakosság önként és spontán tűzte mindenütt a Rákóczi-zászlókat". Ilniczky végül a jelenlévők nevében arra kérte Kozma Miklóst: a bizottság korábbi határozatának minél előbb szerezzen érvényt, méghozzá oly módon, hogy „Kárpátalja területén az idegen nagyorosz és ukrán zászló használata egyszer s mindenkorra büntető szankcióval betiltassék és a magyar nemzeti trikolor mellett a Rákóczi-zászló használata engedélyeztessék".[70]

Az önálló ruszin szellemiség

Mind Kozma Miklós iménti rendelete, mind a tanácsadó és véleményező bizottság egyetértő nyilatkozata tovább erősítette a kárpátaljai ruszin népi irányzatot. A kétnyelvű Kárpátaljai Tudományos Társaság ez év eleji, 1941. január 26-i létrehozása után megindult igen hatékony ruszin szellemi építkezés szinte néhány hónap szinte teljesen háttérbe szorította az impériumváltozás előtt a cseh hatóságok által hathatósan támogatott, és akkor kizárólagos szerepű nagyorosz és ukrán szellemi és politikai áramlatot. Kárpátalja első kék-piros zászlaját hamarosan, 1941. november 21-én avatták fel ünnepélyesen a Munkács közelében fekvő Nagylucska községben. A budapesti kultuszminisztérium eközben tárgyalásokat folytatott a németországi Ottfried Neubecker címertan szakértővel egy kárpátaljai zászló megtervezéséről,[71] de az általa végül elkészített lobogóról nincsen tudomásunk.

A magyar hatóságok támogatták az 1923 márciusában Munkácson alakult, és az előbb említett Alekszandr Duchnovicsról elnevezett nagyorosz irányzatú Duchnovics Kultúregyesület újraindulását 1939-ben, és működését Perényi Zsigmond kormányzói biztossága alatt. A magyar hatóságok csupán azt kérték a társaság vezetőségétől, hogy az újólag készített alapszabályban az újra meghonosodott rutén (vagy ruszin) kifejezést használják a magyar-orosz helyett.[72]

Kozma Miklós kormányzói biztos később, e kultúregyesület helyett indítványozta a Kárpátaljai Tudományos Társaság – Подкарпатское Общество Наукь, Ungvar – Унгварь ('Podkarpatszkoje Obscsesztvo Nauk'), rövidítve KTT – ПОН létrehozását. A szervezet a vidék tudósainak a részvételével, 1941. január 26-án alakult meg Ungváron. Elnökének a kárpátaljai történetírás nesztorát, Hodinka Antal nyugalmazott egyetemi tanárt választották. A társaság rövid idő alatt meghatározó szerepet töltött be a ruszin nemzettudat, a nyelv és szellemi élet fejlesztésében, amelyet az elmúlt évtizedek történetírása elhallgatott.

Az ungvári Kárpátaljai Tudományos Társaság – Подкарпатское Общество Наукь, a KTT–ПОН céljainak megvalósulását a népművelés eszközeivel segítette a szintén kétnyelvű Kurtyák Iván Kultúregyesület, amely 1941. szeptember 16-án alakult meg Szerednyén. A gyűlés – melyen felszólalt Kozma Miklós kormányzói biztos is – nevében Boksai Gyula elnök üdvözlő táviratot küldött Bárdossy László (1890-1946) miniszterelnöknek. A sürgönyben többek között ez állt: „összegyűltünk ma Szerednyén, hogy a fiatal ruszin értelmiség nevében hitet

[69] MOL. K 28., 96. tét., 1941–L–25 908. sz., 41. old.
[70] KTÁL. Fond 53., opisz 1., nr. 18/1941., sztr. 95.
[71] MOL. K 28., 96. tét., 1941–L–25 908. sz., 43. old.
[72] Uo., 76. tét., 1940–L–15 486. sz.

tegyünk a ruszin népi gondolat és a magyarsággal való testvériség mellett, amelyet a mindnyájunkat eltöltő szent-istváni gondolat forraszt össze soha el nem szakítható egységben".[73] A kultúregyesület alakuló ülésén Kozma Miklós bejelentette, hogy előterjesztést tett a magyar kormánynál Kurtyák Iván Sátoraljaújhelyen élő özvegye nyugdíjának a folyósítása érdekében.[74] Röviden az egyesület névadójáról: az 1888-ban Huszton született Kurtyák Ivan – magyar közéletben és sajtóban Kurtyák János – tanító, az Autonóm Földműves Szövetség magalapítója, majd elnöke, aki „a csehek alatt" következetesen küzdött Kárpátalja autonómiájáért. Az ügyben, 1928-ban petíciót nyújtott be a Népszövetséghez. Indítványára, pártja 1932. szeptember 18-án összeült kongresszusa 36 pontos határozatban követelte a rutén nép önrendelkezési jogait. Kurtyák a következő év januárjában a Nagyszőllősi kórházban mérgezési tünetek között meghalt. Utóda a párt élén, Bródy András lett.

Országos hatáskörű szervezetek is felkarolták a rutén nép felemelésének az ügyét. Így például a szociális mozgalomként működő Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete, a KALOT, amelynek 1940. februárjában már 104 kárpátaljai faluban volt „alapsejtje". Ezek településenként helyzetképet vettek fel, és azokban javaslatokat tettek a tennivalókra; előadások, különféle programok stb. szervezésére. A KALOT országos főtitkára már 1939. novemberében terjedelmes beadványban érvelt Teleki Pál miniszterelnöknél az országos központban felállítandó, külön magyar-orosz, azaz rutén titkárság szükségessége mellett.[75]

A Magyar Cserkészszövetség kárpátaljai, XII. cserkészkerületében 1940. elejétől kezdte szervezni a mozgalmat Fodor István gimnáziumi tanár, vezetőtiszt irányításával „aki egyformán bírja a magyar és magyar-orosz /ruszin/ testvéreinknek a bizalmát", a ruszin csapatokat, őrsöket és rajokat. „Hogy a munka minél erőteljesebben indulhasson meg – írta Fodornak az országos ügyvezető elnök –, gondoskodni kívánunk legfontosabb cserkészkönyveinknek magyar-orosz /ruszin/ nyelvű kiadásáról, a cserkésztiszt képzés és őrsvezetőképzés kárpátaljai megszervezéséről, a táborozások előkészítéséről, csapatotthonok és cserkészparkok felállításáról".[76] Az ungvári Görög Katolikus Papnevelő Intézet 1939. októberében alakult 726. számú Szent Miklós Cserkészcsapatának a zászlószentelését – erre magyar, illetve rutén nyelvű meghívó invitálta a vendégeket – 1940. májusában tartották. A cserkészcsapat e rendezvényére, valamint felszerelésére és nyári táborozására 1 500 pengő támogatást kapott a miniszterelnökség „Hungária F" alapjából.[77] A Magyar Cserkészszövetség XII., kárpátaljai cserkészterülete 1940. december elsején alakult meg ünnepélyesen Ungváron, ügyvezető elnökének Gémesi Józsefet nevezték ki.

Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1941. május 15-én az ungvári Skolnaja Pomoscs ('?êïëíàÿ Ïîìîùü', Iskolai Segely) egyesületet is feloszlatta, és az ungvári, valamint a munkácsi telekkönyvi betétekben lévő javait – miként a Proszvita társaságét – szintén a kétnyelvű Kárpátaljai Tudományos Társaságnak adományozta.[78] Az intézkedés főbb indokai: vizsgálat során megállapították, hogy az egyesület ügy- és vagyonkezelésében többrendbeli szabálytalanságot követtek el, az egyesület vezetőinek és tagjainak jelentékeny része külföldre távozott, az itt maradottak között „olyan idegen állampolgárságú tagok is vannak, akiknek a személye nem nyújt kellő biztosítékot arra, hogy az egyesületet az állami főhatalom változásának megfelelő szellemben fogják vezetni".[79]

A magyar kormányzat támogatta a kárpátaljai rutén (ruszin), sőt az orosz nyelvű sajtó megjelenését is. Bródy András Ungváron kétszer indított (1938. július, illetve október) és újraszámozva kiadott, majd 1939. szeptember 2. – 1940. szeptember (?) között ismét napvilágot látott Русская Правда ('Ruszszkaja Pravda', Orosz /Ruszin/ Igazság) című újságjának a megjelentetéséhez szükséges lapengedély megadását 1939 augusztusában Teleki Pál miniszterel-

[73] Uo., 105. tét., 1941–P– 21 463. sz.

[74] *Szénássy Barna:* Kurtyák Iván Közművelődési Egyesület. – In. Láthatár, 1941. november, 287. old.

[75] MOL. K 28., 115. tét., 1941–P–15 681. sz., 149-167. old.

[76] Uo., 106. tét., 1940–P–15 820. sz.

[77] Uo., 107. tét., 1940–D–17 710. sz.

[78] KTÁL. Fond. 53., opisz 1., nr. 18., sztr. 78-80. old.

[79] MOL. K 28., 112. tét., 1941–P–18 397. sz.

nök a politikusnak „személyesen megígérte".[80] Bródy eközben továbbra is kiadta a Русскій Вистникъ ('Ruszszkij Vesztnyik', Orosz /Ruszin/ Közlöny) című lapját, valamint egy hetilapot 1940. szeptember és 1944. június (?) között Русское Слово ('Ruszszkoje Szlovo', Orosz /Ruszin/ Szó címmel a Ungváron, ennek szerkesztője Spák Iván. Szintén Ungváron jelent meg 1938. november és 1942. március (?) között hetente kétszer mint ruszin nyelvű független politikai lap a Карпаторусский Голосъ ('Karpatoruszszkij Cholosz', Karpátorosz Hang), főszerkesztője Kaminszky József. Ugyancsak Ungváron látott napvilágot Ilniczky Sándor nagyprépost, kárpátaljai főtanácsadó és Németh Sándor szerkesztésében a kétnyelvű Kárpáti Vasárnap – Карпатська Нед‰ля ('Karpatszka Negyilja') 1939 novemberetől – alcíme szerint: „A magyar–rutén testvériség lapja" –, amelynek a magyar változata 1941. július végén megszűnt. A lap ezt követően csak ruszin nyelven jelent meg. Szerepét az ungvári Kárpáti Híradó vette át, amely néhány hónappal korábban még Munkács napilapjaként készült, de március 15-étől a szerkesztőségét és a kiadóhivatalát, valamint a megjelenését áttette Ungvárra, ahol a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság hivatalos sajtószolgálatát is ellátta.

Az említetteken kívül Ilniczky Sándor Ungváron két hitbuzgalmi havi folyóiratot is kiadott. A Душпастырь ('Duspasztir', Lelkipásztor) – még 1924-ben indult mint a munkácsi görög katolikus püspökség kétnyelvű, ruszin–magyar hivatalos és lelki lapja – 1944-ig látott napvilágot. Ennek a folyóiratnak volt a melléklete 1932. januártól az 1944. évi 10. számig a Добрый Пастырь ('Dobrij Pasztir', Jó Pásztor). A Благовистникъ ('Blagovisztnik', Üdvhírnök) is megjelent korszakunkban 1939. december és 1944. május között, szintén Ilniczky Sándor szerkesztésében. Ugyancsak Ungváron látott napvilágot a kormányzói biztosság hivatalos lapja, a már említett Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатский В‰стникъ ('Podkarpatszkij Visztnik'), Balas Vilmos szerkesztésében. Ugyancsak Ungváron jelent meg a Народна Школа ('Narodna Skola', Népiskola), a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság tanügyi osztályának kéthavi nevelésügyi kiadványa, mint a kárpátaljai tanítók és nevelők szakfolyóirata1940. január és 1944. szeptember között, többek szerkesztésében.[81] Közben, 1941. szeptember 15-étől Szinyei Merse Jenő vallás-és közoktatásügyi miniszter rendeletére a Néptanítók Lapja német, szlovák, ruszin, román, szerb, horvát, muraközi táj-, bunyevác, sokác és vend (muravidéki táj-) nyelvű melléklettel jelent meg. A lap ruszin nyelvű mellékletének szerkesztőjévé Kutlán András nevezték ki, aki az imént említett Народна Школа című lapot a következő évben, 1942-ben felelős kiadóként, illetve szerkesztőként jegyezte.

A budapesti Országos Központi Hitelszövetkezet 1939. második felétől jelentette meg ?андя – Подкарпатський Дружественный Вистникъ ('Gandja ['Chandja'], Podkarpatszkij Druzsesztvennij Visztnyik', Hangya – Kárpátaljai Szövetkezeti Közlöny) címmel havonta Ungváron a ruszin nyelvű kárpátaljai szövetkezeti értesítőjét, amely 1944. szeptemberéig látott napvilágot, felelős szerkesztője Jevgen Gabriel[82] (Gábriel Jenő). A központi hitelszövetkezet gondozásában megjelenő Magyar Szövetkezés című havi lap mellékleteként 1940-ben indult a kétnyelvű a ПОДКАРПАТСКОЕ ДРУЖЕСТВО – KARPÁTALJAI SZÖVETKEZÉS, felelős szerkesztője és kiadója Szilágyi László.[83]

A magyar kormány Ungváron üzembe helyezte az Állami Nyomda kirendeltségét, amely elsősorban rutén nyelvű kiadványokat állított elő. A cirill és latin betűs szedőgépekkel jól felszerelt nyomdában ötven ember dolgozott, havi munkabérük meghaladta a 10 000 pengőt. Itt készült a rutén elemi iskolai tankönyvek nagy része, itt nyomtatták a hetente kiadott kétnyelvű, imént említett hivatalos lapot, a Kárpátaljai Közlönyt is.[84] Később, a kormányzói biztos előterjesztésére a pénzügyminiszter az Állami Nyomda ungvári kirendeltségét 1941. augusz-

[80] Uo., 271. tét., 1939–P–18 638. sz.; valamint Uo.: o-Má/Zs Küm. szeptember 22. jelzet, 248. old.

[81] Szabolcs-Szatmár-Bereg megye sajtóbibliográfiája /a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék/ (1845-2000). Szerk.: *László Gézáné Szarka Ágota*. Nyíregyháza, 2002, 38., 51-52., 129., 133., 210-211., 260-262. old.

[82] Kárpátalja Általános Bibliográfiája Összeállították: *Lelekács Miklós* és *Harajda János*. Ungvár, 1943. A Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadása. – Загальна Бібліографія Подкарпатя. Зложили: Николай Лелекачъ и Иванъ Гарайда. Унгваръ, 1943. Выданя Подкарпатского Общества Наукъ. 1943, 40. old.

[83] Uo., 46. old.

[84] Kárpátalja népéért. (A magyar kormány egyéves munkája.) Mi történt eddig Kárpátalján? Ungvár, 1940. március hó. Kiadja a Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosi Hivatala, 27-28. old.

tus 1-jétől megszüntette, és nyomda teljes, mintegy 250 000 pengő értékű üzemi felszerelését minden ellenszolgáltatás nélkül a Kárpátaljai Tudományos Társaságra ruházta át. Ezután a nyomda minden bevétele (s kiadása) a társaságot illette.[85]

A 6200/1939. számú, Kárpátalja közigazgatásáról szóló, és ennek az intézkedéseit tovább bővítő rendeletek a gyakorlatban tették lehetővé a magyar és rutén kétnyelvűséget a polgári adminisztráció minden területén, a hivataloktól a hatósági feliratokig, az oktatástól az egyesületek működéséig. Így alakulhatott újjá 1939. augusztus 12-én, Ungváron, a Magyarorosz Nemzeti Színház Szövetkezet. A társulat szeptember 30-án tartotta első előadását, amellyel jelentős sikert aratott. A magyar kormányzat kívánatosnak tartotta a színház „sürgős állami támogatásban részesítését", ezért a miniszterelnökség ötezer pengőt utalt ki a társulatnak. Ilniczky Sándor kormányzói biztosi főtanácsadó ezer pengő adománnyal segített áthidalni a színészek kezdeti nehézségeit. A kezdetben Magyarorosz Nemzeti-, majd Kárpátaljai Nemzeti-, végül Ruszin Nemzeti Színház nevű társulat székhelye Ungváron volt, a Jókai tér 40. szám alatt. 1940. február 19-én kezdte tényleges működését, és a tavaszi turné alkalmával már 17 településen 43 előadást tartott. A kormányzat a társulat évi államsegélyét a következő esztendőben 20 ezer pengőre emelte, amely összeget a társulatnak ez után minden évben, még 1944-ben is átutalta a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság.[86]

A magyar kormányzat a rádiónak is fontos szerepet szánt a rutén nép tájékoztatásában, műveltségének emelésében. Erre annál is inkább szükség volt, mert egy 1939. márciusi bizalmas jelentés szerint a magyar rádió Kárpátaljára irányuló „propagandája magas színvonalú, amely a kérdéseket európai szemszögből tárgyalja, s így az egyszerűbb szellemi képességű nép nem érti meg. Ruszin részről kifogásolják azt is, hogy a jelenlegi ruszin nyelvű rádióbemondó hanghordozása nem eléggé meggyőző erejű... Ezzel a Magyarországról irányított propagandával szemben állítólag nagy előnyben van az ukrán propaganda. Az ukránok vezetői ugyanis majdnem kivétel nélkül elvégezték a berlini ukrán propaganda iskolát".[87]

Néhány hónap múlva, 1939. nyarán javították a ruszin rádióadás vételi lehetőségeit. Korábban Kassáról sugároztak rutén nyelvű műsort, de az adó kis teljesítményű volt, ezért csak a városban, valamint néhány km-es körzetében lehetett hallani. A nagy kapacitású adót ugyanis az első bécsi döntéskor a csehek leszerelték és elvitték. A városban elterjedt a hír, hogy 1939. július elsejével az önálló adást megszüntetik, és az adót reléállomássá alakítják át. Június 27-én az ügyben Teleki Pál miniszterelnök – aki az előző napokban Kassán járt – sürgős tájékoztatást kért a Magyar Távirati Iroda, az MTI elnök-igazgatójától, Kozma Miklóstól, aki a Magyar Rádió Részvénytársaságot is irányította. Az előbbi „helyzetnek megfelelően Kassát át kellett szervezni, aminek lényege abban áll, hogy a ruszin adást, amelyet onnan Ruszinszkóban egyáltalában nem lehetett hallani, a ruszinok kérésére és a magunk megállapításai alapján Budapestre hoztuk, mert a cél az, hogy vehető legyen – válaszolta Kozma. – Külpolitikai okokból szükségesnek tartom, hogy Ungváron mielőbb dolgozzék olyan adóállomás, amely magyarul és ruszinul beszél. Költségkímélés és gyorsaság szempontjából egyaránt az a javaslatom, hogy a nyíregyházai állomást kell mielőbb áthelyezni Ungvárra... (Ez) nem technikai és postai, hanem politikai kérdés. Technikailag minden megoldható a politikai kívánságoknak megfelelően".[88]

Ismereteink szerint a következő években a nyíregyházi adót nem helyezték át Ungvárra, a Magyar Rádió továbbra is Budapestről sugározta ruszin nyelvű adását. Teleki Pál miniszterelnök 1940. újévi rádiószózatában „magyar-orosz", azaz rutén nyelven külön köszöntötte Kárpátalja népét, mintegy jelezve, hogy továbbra fontosnak tartja is az autonómia ügyét. A szöveg helyes kiejtését Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság vallás- és közoktatási ügyosztályának a vezetője gyakoroltatta be a kormányfővel.[89]

A „csehek alatti" Kárpátalján, főként a cseh hatóságok által gerjesztett ún. „nyelvi vita" következményei miatt volt különös jelentősége annak, hogy 1940. június elején, Ungváron meg-

[85] KTÁL. Fond 53., opisz 1., nr. 18., sztr. 80.

[86] MOL. K 28., 109. tét., 1940–P–15 221. sz., 34-47. old.; Uo., 115. tét., 1944–P–14 425. sz., 291-333. old.

[87] Uo., 97. tét., 1939–L–17 993. sz.

[88] MOL. K 429., Kozma-iratok. 1939.-5. dosszié, 585-587. old.

[89] *Botlik József*: Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Bp., 1997, 263. old.

jelent nyomtatásban az új ruszin nyelvtan. A kárpátaljai kormányzói biztos főtanácsadójának, Ilniczky Sándornak a vezetésével működő ún. nyelvtan bizottság állította össze. A művet februárban véglegesítették, címe: „Grammatika ugroruszkogo jazika dlja szerednih ucsebnih zavedenij" ('Грамматика угроруського языка для середних учебных заведений', A magyar-orosz nyelv nyelvtana középfokú tanintézmények számára). Kiadója a kormányzói biztosság, amelynek vallás- és közoktatásügyi főnöke, Marina Gyula 1940. június 15-én azzal a megjegyzéssel küldött két példányt a kiadványból a miniszterelnöknek, hogy a grammatika „kötelező használatát a kárpátaljai rutén nyelvű közigazgatásban és közoktatásban 8888/1940. számú intézkedésemmel elrendeltem".[90] Ezt augusztus 20-án kiadott rendelkezésével Perényi Zsigmond kormányzói biztos is megerősítette, mely szerint szeptember 1-jétől, vagyis az 1940-1941. évi tanév kezdetétől csak az előbbi „magyarorosz nyelvtan" használható a kárpátaljai iskolákban.

Ugyancsak június 15-én, Perényi egy „emlékpéldány" kíséretében szintén levelet küldött Teleki Pál miniszterelnöknek, amelyben bizakodott, hogy a grammatika „csakhamar kedvező eredményt fog felmutatni, mert egyrészt megszűnteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot /melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított/, s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi /ukrán, nagyorosz/ nyelvek használata következtében érezhető elidegenítő hatásnak is". Végül kérte a kormányfőt, hogy „a kárpátaljai hivatalos rutén nyelv kötelező használatáról az összes érdekelt és illetékes hivatalokat és hatóságokat rendeletileg értesíteni méltóztassék".[91]

Az utóbbira nem kellett különösen kérlelnie Teleki Pált, mert a kormányfő minden alkalmat megragadott, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek iskolai és nyelvi jogaira felhívja a figyelmet. Ezt tette például három hónappal korábban is, 1940. március 15-én tartott ünnepi beszédében: nemcsak a kisebbségek iránti türelemre szólította fel a tisztviselőket, a rendvédelmi erőket, szervezeteket, a tanítókat és a tanárokat, sőt a lelkészeket, hanem nyomatékosan arra is, hogy tanulják meg a nemzetiségek nyelvét, és azon érintkezzenek a néppel. A miniszterelnök később, július 2-án az országgyűlésben arról beszélt, hogy méltányos kisebbségpolitikát kell megvalósítani, a hatóságok ne merészeljenek senkit befolyásolni abban, hogy milyen nemzetiségűnek vallja magát, vagy iskolaválasztásukban nyomást gyakorolni a szülőkre, illetve a gyermekekre. A kormányfő azt is kijelentette, hogy a nemzetiségek által lakott vidékeken a tisztviselőknek vizsgát kell majd tennie az adott tájon használt nyelvből.

A magyar–rutén kétnyelvű Kárpátaljai Tudományos Társaság jelentette meg 1941. tavaszán a Harajda János által készített ruszin nyelvtan könyvet Грамматика Руського языка[92] cimmel. Ezt követően Ilniczky Sándor kárpátaljai főtanácsadó felhívta a kormányzói biztosság vallás- és közoktatási ügyosztályát, hogy a nyelvtankönyvet szakszerűen elemezze és minősítse. Az elkészült bírálatot Marina Gyula miniszteri tanácsos a Kárpátaljai Véleményező és Tanácsadó Bizottság 1941. június 27-én tartott ülésén ismertette. A nyelvtan iskolai – elsősorban közép-, illetve középfokú tanintézmények – használatra készült, „s mint ilyen, céljának megfelel, mert mondattana az eddig megjelent ruszin nyelvtanok mondattanai közül a legteljesebb s legjobban megközelíti a helybeli ruszin nyelv élő mondattanát. Hiányai, hogy az egyszerű iskolai nyelvtan szokásos részei közül egyeseket /az írásjelek, a szóképzés, a helyesírás fontosabb szabályai stb. / nem tárgyal teljes részletességgel... Általában véve (a) jelen nyelvtan alkalmas arra, hogy annak alapján a népiskolák felsőbb osztályai számára módszeres nyelvtan állítassék össze, valamint arra is, hogy a tudományos ruszin nyelvtan összeállítása a megindulandó nyelvtani irodalom alapján megkezdődjék... Mindenesetre nyelvi szempontból nem lehet a nyelvtant első kiadásában tökéletes nyelvtannak nevezni, azonban e tekintetben messze felülmúlja a Kormányzói Biztosság szerkesztésében megjelent nyelvtant, melynek csak az előszava védelmezi a helyi ruszin népnyelv jogait, nyelve azonban csaknem teljesen a legtisztább orosz irodalmi nyelv".[93] (Ez utóbbi megjegyzés az 1940. június elején, Ung-

[90] MOL. K 28., 112. tét., 1940–P–18 409. sz.

[91] MOL. K 28., 112. tét., 1940–P–18 459. sz.

[92] *Гарайда, Иванъ Др.:* Грамматика Руського языка. Выданя Подкарпатского Общества Наукъ. Унгваръ, 1941. ст. 143. (*Harajda, Ivan Dr.:* Grammatika Ruszkogo jazika. Vidanja Podkarpatszkogo Obscsesztva Nauk. Ungvar, 1941. 143 old.)

[93] KTÁL. Fond 53., opisz 1., nr. 18/1941., sztr. 53-54.

váron megjelent s már említett Грамматика угроруського языка для середних учебных заведений /'A magyarorosz nyelv nyelvtana középfokú tanintézmények számára'/ című nyelvtankönyvre utalt, amelyet Ilniczky Sándor főtanácsadó által vezetett ún. nyelvtan bizottság állította össze, s éppen Marina Gyula volt a testület meghatározó személyisége. Nem véletlen, hogy a kormányzói biztosság gondozta e művet főként „Marina-féle grammatika"-ként emlegették.)

Az új ruszin nyelvtan hamarosan elterjedt, és „Harajda-féle grammatika"-ként" vált széles körben közismertté. A Kárpátaljai Véleményező és Tanácsadó Bizottság soros, 1941. október 29-én tartott ülésén Marina Gyula miniszteri tanácsos bejelentette, hogy Kozma Miklós kormányzói biztos „27.300/1941. sz. rendeletével jóváhagyott és engedélyezett, a Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadásában megjelent, dr. Harajda János által szerkesztett rutén nyelvtant a folyó [1941-1942.] iskolai évtől [szeptember 1-jétől] kezdve Kárpátalja összes iskoláiban kötelezően bevezettük".[94]

Összegzésül újra megerősítjük: a Kárpátalja kétnyelvű közigazgatását megteremtő 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet intézkedései – mint alapjogszabály – 1944. októberéig, a terület szovjet katonai megszállásáig érvényben maradtak, és a szakigazgatás annak alapján, illetve arra hivatkozva hozott további rendelkezéssekkel működött. Ennek következtében a magyar–rutén kétnyelvűség az élet minden területén érvényesült. Elsősorban a Kárpátaljai Tudományos Társaság – miként emlegették: a „ruszin akadémia" – tevékenysége járult hozzá döntően ahhoz, hogy az 1830-as években a görög katolikus egyház kereteiben indult rutén/ruszin nemzetté válási folyamat a magyar kormányzat támogatásával egy évszázad múltán a befejezéséhez közeledett. Ezt a szakította meg végzetesen 1944. októberében Kárpátalja szovjet katonai megszállása, majd a ruszin nép identitásának erőszakos, hatósági úton történő megváltoztatása, ukránná minősítése. E dolgozatból közvetve az is érzékelhető, hogy több mint hat évtizeddel ezelőtt, Kárpátalja Magyarországgal történő újraegyesülése után a rutén nép, a magyar kormányzattól olyan széles körű nemzetiségi jogokat, önkormányzatot kapott, amelynek szintje magasan meghaladja azt a mértéket, amellyel napjainkban élhet Ukrajnában a mintegy 200 ezer lelket számláló kárpátaljai magyarság.

Dr. Botlik József

KRÓNIKA

A XXXIII. Honismereti Akadémia

Pécs, 2005. június 27–július 1.

Halász Péter:
Megnyitó

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm a XXXIII. Honismereti Akadémia résztvevőit, a honismereti mozgalom munkásait és vendégeit. Külön és nagy szeretettel köszöntöm határon túli társszervezeteink képviselőit, azokat, akik még nálunk is nehezebb körülmények között szolgálják a magyarság értékeinek mentését, a magyarság megmaradásának ügyét. 2004. december 5-e óta nyilvánvaló, hogy mi éppen úgy kisebbségben vagyunk a magunk hazájában, mint önök, mint ti a magatokéban. Közös a sorsunk, közös a státuszunk kedves barátaim, közösnek kell lennie a törekvéseinknek is.

Tisztelt Honismereti Akadémia!

Szép és gazdag programot adó meghívónkon egy idézetet olvashatunk attól a Vörösmarty Mihálytól, kire ez év végén emlékezünk majd, halálának 150. évfordulóján. Így szól a vers részlete:

Gróf Batthyány vagyok, úr még síromban is, engem
Nem verhet le vihar, meg nem avíthat idő,
Én uraságomat a nép közt osztám meg egyenlőn;
Amit adék, örök és trónom alapja marad."

A Szózat költőjének sorai az „Egy főúr sírkövére" című versből valók, s jól kifejezik azt a szándékot, amiért Akadémiánk fő témájának, nem is témájának, hanem eszméjének választottuk itt és most a magyar történelem jeles személyiségének, gróf Batthyányi Kázmérnak nevét és munkásságát.

Az idegen érdekeket szolgáló diktatúra hatvan esztendővel ezelőtt nem véletlenül kezdte a magyar függetlenség eltiprását a történelmi családok likvidálásával, elüldözésével, börtönbe zárásával, kitelepítésével – tartoztak azok a főnemességhez vagy „csupán" a nemzet szellemi nemességéhez. És nem véletlenül folytatták több mint negyven esztendőn keresztül gátlástalanul a magyar történelem ezen jeles személyeinek ócsárlását. Ennek a folyamatnak volt része Kossuth kijátszása Széchenyivel szemben, történelmünk *deheroizálásnak* nevezett kiherélése, főuraink nevének, tevékenységeinek elhallgatása, építészeti örökségünk részét jelentő főúri, nemesi és kisnemesi kastélyaink, kúriáink tönkretétele, vagy elherdálása. Óriási, az egész magyar nemzet ellen elkövetett bűn volt ez, még akkor is, ha a magyar nemességnek korántsem minden tagja érdemelte meg a „nemes" jelzőt, de ez azt hiszem más társadalmi rétegek esetében sincs máshogy. Márpedig a honismereti mozgalom egyik fontos feladata, talán mondhatom küldetése, hogy a történelmi ismeretek közvetítésével szolgálja a tisztánlátást, a nemzettudat erősítését, biztos alapokra kerülését.

Ez a Honismereti Akadémia tehát, amikor témájává tette a nagybirtokosoknak és az uradalmaknak a nemzet erősítésében játszott szerepét, voltaképpen igazságot kíván szolgáltatni a magyar nemzet egyik igazságtalanul meghurcolt és méltatlanul besározott részének. Elsősorban természetesen nem nekik van szükségük erre a kései és jelképes jóvátételre, hanem nekünk magunknak, az egész nemzet önbecsülésének. Hogy tudjuk: kik vagyunk, honnan jöt-

tünk. Az pedig, hogy mindezt gróf Batthyány Kázmérra emlékezve tehetjük meg, nem más, mint a gondviselés kegyelme. Élete és tevékenysége jórészt Akadémiánk vendéglátó megyéjéhez kötődött, sorsa pedig a nemzetéhez minden körülmények között hűséges, annak szolgálatát mindennél, még életénél is fontosabbra tartó magyar főúr sorsát példázza. Korát messze megelőzve örökváltság-szerződést kötött jó néhány jobbágy falujával, birtokain óvodákat és iskolákat, gazdasági tanintézetet alapított, családi könyvtárát a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta. 1848-ban Baranya vármegye főispánja, majd kormánybiztosa volt, önkéntesként részt vett a harcokban, népfölkelőivel megtisztította a Drávaszöget Jellasics csapataitól. A Szemere kormány külügyminiszteréként kényszerült emigrációba, s törekvéseinek látszólagos kudarca bizonyára hozzájárult korai halálához.

Tisztelt Akadémia!

Batthyány Kázmér költő barátja, Vörösmarty Mihály nemcsak jótevője sírkövére írt verset, hanem *Egy ember élete* című költeményében közvetlenül halála után is megemlékezett róla:

Hiába! mennie
Kellett idő előtt,
Kérlelhetetlenül
A sír lehúzta őt.

De aki ennyit élt,
Sír el nem temeti,
Sírját a hála szent
Kezekkel öleli.

Emléke oltva van
A földbe melyen élt,
Mélyen bocsátja be
Megáldott gyökerét.

S midőn magasra nőtt,
A fának sudarán.
Ragyognak tettei
Arany gyümölcs gyanánt.

S idő és a világ
Bevégzik a művet,
Mit véghez jutni sors
S élet nem engedett.

Amikor az elkövetkező napokban meghallgatjuk majd a Batthyány Kázmér törekvéseinek szellemét idéző előadásokat, tűnődjünk el azon, vajon a nagy korok szülik és nevelik-e a nagy fiakat, vagy a nagy elhivatottságra született, s nemzetükért érzett felelősségben élő emberek, történelmi személyek azok, akik naggyá teszik, naggyá tehetik korukat, nemzetüket?

Úgy hiszem és gondolom, az Akadémia programja is ezt sugallja majd nekünk: *merjünk nagyot cselekedni, merjünk gróf Batthyány Kázmér és társai nyomába lépni!*

A XXXIII. Honismereti Akadémiát megnyitom.

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei

A Honismereti Szövetség elnöksége a megyei és a fővárosi egyesületek javaslatára 2005. május 12-én többségi szavazással a következőknek ítélte a kiemelkedő honismereti munka elismerésére alapított **Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmet,** a **Honismereti Munkáért Emlékplakettet,** valamint a **Honismereti Emléklapot.** A kitüntetetteket előterjesztőik méltatták.

Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel kitüntetettek

Dr. Andrásfalvy Bertalan

Dr. Andrásfalvy Bertalan 1931-ben született Sopronban, Andrásfalvy Károly kolozsvári születésű tisztviselő és Mezey Judit ötvös házasságából. Három testvér közül a második. Sopronban tanult, a bencéseknél kezdte a gimnáziumot, majd a család Budapestre költözése után

a ciszterekнél folytatta. 1950-ben érettségizett az iskola utódjában, a József Attila Gimnáziumban. 1950-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetem román–magyar nyelv- és irodalomszakán tanárjelöltként néprajzot és muzeológiát is hallgatva. 1955-ben szerzett néprajz-muzeológus diplomát. Ez évtől a szekszárdi múzeumban dolgozik, elsősorban *a népi gazdálkodás és életforma történeti kérdéseit és népköltészetét* kutatja. E kutatásokból születik meg többek között *a magyar szőlőművelés balkáni kapcsolatait* tárgyaló dolgozata, melyet kiegészít 1959-ben Albániában tett tanulmányút eredményeként *„A szőlőművelés formái Albániában"* című kismonográfiája, majd a későbbi kandidatúra dolgozata (megvédte 1971-ben), amely a Duna-menti árterek népi gazdálkodásáról szól. Ebben egy sajátos, teljesen elfelejtett vízgazdálkodás összetett rendszerét sikerült feltárnia és bemutatnia, mely a természettel való együttműködésre, az árhullámok mesterséges szétvezetésére épült és hírt ad a XIII–XIV. században folytatott hatalmas vízépítési munkálatokról. A magyar történetírás azóta ismeri és használja az ártéri gazdálkodás fogalmát. Az eredményeket a német szakirodalom is méltatta. A munkát rövidített formában a Vízügyi Kutatóintézet tette közzé. Az egyes néprajzi csoportok, tájak vizsgálata, monografikus, sokoldalú feldolgozása során megszerzett kutatási tapasztalatokat írta meg az *Ellentétes értékrendek összeütköztetése és a polgárosodás* című vázlatában, mely az egymás mellett élő magyar és német népcsoportok egymásra hatásával és kapcsolatával foglalkozik. E munkát angolra, németre, svéd nyelvre is lefordították és kiadták, sőt Svédországban a kötelező olvasmányok közé sorolták. Akadémiai doktori disszertációjának témája a *magyar gyümölcsészet, a magyar gyümölcskultúra néprajzi vizsgálata* (1990). Foglalkozik a népköltészet és népművészet szerepével, a hagyományos kultúra, művészet kérdéseivel. 1951-től rendszeres gyűjtője a magyar zene, tánc és mesekincsnek.

Hosszú idő óta vesz részt az öntevékeny művészeti mozgalmak elvi, módszertani, gyakorlati és tudományos segítésében, többek közt a néphagyományú iskolai oktatásának kidolgozásában. Elvi, tudományos eredményeiről számos előadásban számolt be külföldön és idehaza is. 1980-ban a Svéd Királyi Akadémia Erixon-díjjal tüntette ki. 1983-ban a Magyar Néprajzi Társaság legmagasabb kitüntetését, a Györffy István Emlékérmet kapta meg. 1988-ban a Finn Irodalmi Társaság választotta tagjai közé. 1992-ben a Finn Oroszlán Lovagrend Nagykeresztjével tüntették ki, majd a Tokiói Soka Egyetem tiszteletbeli tagjává választották. 1981-ben egy hónapig, vendégelőadó a marburgi (NSzK) egyetemen. Többször volt előadója az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemnek és a Pax Romana előadássorozatainak. 1992-től a Magyar Néprajzi Társaság elnöke. A *Népismereti tankönyv és jegyzet* szerzője, 1960–1977-ig a MTA Dunántúli Tudományos Intézetében, 1976–77-ig a Baranya Megyei Levéltárban dolgozik. 1977–1985-ig a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályát vezeti Pécsett. 1985-től 1989-ig az MTA Néprajzi Kutató Csoport osztályvezetője. 1980-ban a Bibó Emlékkönyv egyik társszerzője. 1988-ban csatlakozott a Magyar Demokrata Fórumhoz. 1989 júliusában címzetes, majd 1989 novemberében rendes docensi kinevezést nyert a pécsi egyetemre, ahol 1972-től tartott néprajzi előadásokat. 1990-ben Pécsett országgyűlési képviselőnek választották, 1990. május 23-tól 1993. február 22-ig a Magyar Köztársaság művelődési és közoktatási minisztere, az MDF parlamenti képviselői frakciójának elnökségi tagja. 1994-től a Pécsi Tudományegyetem tanára, 1995–1997 között az egyetem néprajzi tanszékének vezetője. 2001-től professzor emeritus.

Irodalmi tevékenysége hihetetlenül gazdag. Itt most csak számokkal lehet érzékeltetni azt a nagy munkát, amit kifejtett a hosszabb-rövidebb terjedelmű cikkek, közlemények, tanulmányok, stb. írásával és közlésével. Kiragadva például az utolsó 15 évet, megjelent munkáinak száma eléri a 118-at. A nagy tudós alázatosságával tett eleget kis közösségek, apró települések kérésének is, amikor előadások megtartására kérték fel. A Baranya Honismereti Egyesület konferenciáinak színvonalát is sorról-sorra gazdagította előadásaival. Nagy érdemének tekinthető az is, hogy önzetlenül, támogató szándékkal állt a leendő kutatók mellé, szakmai segítséget adva indulásukhoz. Végül, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy hosszú évek óta tagja a Honismeret című folyóirat szerkesztőbizottságának és így neki is nagy szerepe van abban, hogy az minden igényt kielégítő színvonalat nyújt olvasóinak.

Dr. Simor Ferenc

Dr. Selmeczi Kovács Attila

Sokszor elmondtuk, de nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a honismereti mozgalomnak, amely elsősorban lelkes, autodidakta, amatőr helytörténészek, néprajzgyűjtők, szakkörvezetők munkáján alapszik, olyan szüksége van a szakmájukban tekintélynek örvendő s mozgalmunk jelentőségét fölismerő szakemberek értő és megértő segítségére, mint egy falat kenyérre. Meg kell hát becsülnünk őket. Sőt, ha olyan emberről van szó, mint dr. Selmeczi Kovács Attila, akkor szeretnünk is kell őket.

Selmeczi Kovács Attila 1842-ben született Székesfehérváron. Egyetemi diplomáját a debreceni, akkor Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-néprajz szakán szerezte. A magyar néprajz, a hagyományos népélet kutatását a következő munkahelyeken szolgálta: a Magyar Mezőgazdasági Múzeum, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke mellett működő akadémiai kutatóhely, az MTA Néprajzi Kutatócsoportja, a Néprajzi Múzeum, ahol jelenleg főtanácsosi címmel, muzeológusi munkakört tölt be. A bölcsészdoktori címet 1969-ben, a kandidátusi fokozatot 1978-ban, a néprajztudományok akadémiai doktora címet 1996-ban szerezte meg.

Szakmai érdeklődése középpontjában a gazdaságnéprajz, a tudománytörténet, az eszközkultúra és a népművészet áll, de foglalkozik muzeológiával, és néprajzi oktatással is. Tudományos munkásságának eredményeit 14 önálló könyvben és mintegy 400 szakcikkben foglalta össze. Kereken egy tucat kiállítást rendezett, ezek közül a legjelentősebbnek a Néprajzi Múzeumban 1991-ben megnyílt *A magyar nép hagyományos kultúrája* címűt tartja. 1987 és 1998 között szerkesztette a Néprajzi Múzeum évkönyvét, a *Néprajzi Értesítőt*. 1990-ben megindította a múzeum tudománytörténeti sorozatát, a tíz kötetet megért *Series Historica Ethnographie*-t, újraindította a *Magyar Népművészet*, valamint *A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai* sorozatot. 1999-től a *Magyar Múzeumok* című folyóirat főszerkesztője. Mindemellett a Néprajzi Múzeum Barátainak Köre Egyesület elnöke, a Váci Múzeumért Közalapítvány és az Ikvai Nándor Múzeumi Alapítvány kuratóriumi elnöke s további számos szakmai és társadalmi szervezet tagja.

Láthatjuk tehát, hogy tudományos szempontból nem akárki kapja Selmeczi Kovács Attila személyében a Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékplakettet. Azoknak a nagy elődöknek a nyomdokában jár ő, akik szakmájuk elismert tudósaiként nem fintorogtak az önkéntes néprajzi gyűjtők és a honismereti munkások nevének és teljesítményének hallatán; azok szellemi örököse, akik felismerték és nagyon jól tudják, hogy nemcsak az amatőr mozgalmaknak van szükségük a tudósok segítségére, hanem sokszor a szaktudomány is rászorul az amatőrök, az önkéntesek munkájára, együttműködésére. És azoknak az utóda Selmeczi Kovács Attila, akik nem csupán szakterületnek tekintették és tekintik a néprajzot, hanem a nemzeti művelődés és a nemzeti identitás fontos építőkövének.

A Honismereti Szövetség elnöksége a Bél Mátyásról elnevezett Emlékplakettet – engedtessék meg nekünk – elsősorban nem tizennégy tudományos könyvéért és 400 tudományos dolgozatáért ítélte Selmeczi Kovács Attilának. Hiszen szakmai-tudományos teljesítményéért megkapta már a művelődési minisztérium Móra Ferenc Díját, valamint a Néprajzi Társaság Györffy István Emlékérmét. A Bél Mátyás Emlékplakettet elsősorban azért nyújtom át most neki, mert ennyi tudományos munka és a honismerettől távol nem álló, de mégis csak szakmai elfoglaltsága mellet jutott ideje a honismereti mozgalomra is. Azért, hogy 1993 óta számíthatunk rá a Honismeret folyóirat szerkesztő bizottságában, hogy 1995-től elvállalta a Honismereti Szövetség elnökhelyettesi tisztségét. Azért, mert évtizedek óta támogatja a Szolnok Megyei Honismereti Bizottságot (ma Egyesületet), ezen belül a jászkiséri Csete Balázs Honismereti Kör munkáját. Azért, mert szakmai javaslataival, színvonalas előadások tartásával segíti a honismereti rendezvények szervezését, a honismereti mozgalmat.

Kedves Attila! Adjon Neked Bél Mátyásnak, a felvilágosodás nagy magyarországi tudósának emléke erőt és egészséget további, a néprajztudomány, a honismeret és az egyetemes magyarság javára végzett munkádhoz.

Halász Péter

Dr. Sipos Csaba

Könyvtáros pályáját 1959-ben kezdte Kaposváron a Somogy Megyei Könyvtárban. Érettségi után először középfokú könyvtáros tanfolyamot végzett, majd az ELTE Bölcsészettudományi karán szerzett könyvtáros és történelem szakos tanári oklevelet, 1981-ben egyetemi doktori fokozatot nyert. A könyvtárosi munka szinte minden területét kipróbálta: volt hálózati-módszertanos, tájékoztató könyvtáros, egy ideig az olvasószolgálat vezetője, majd *tudományos főmunkatársként a helytörténeti részleg élére* került. Az eltelt évtizedek alatt elmélyült, magas színvonalú gyűjteményfejlesztő és kiadványszerkesztő munkát végzett.

Sipos Csaba módszertani irányításával a könyvtár helyismereti gyűjteményét honismereti kutatók százai használták és használják ma is. Könyvtárosi munkaköre mellett óraadó tanára a Kaposvári Egyetem Tanítóképző főiskolai karának, hallgatói honismereti, helytörténeti kutatásait inspirálva irányításával értékes szakdolgozatok készültek a témakörben. Számos konferencia előadója, több kiadvány lektora, szerkesztője, és kutatásai eredményeképpen több tucat bibliográfia, tanulmány és önálló kiadvány készítője. Alkotói munkásságát, publikációs jegyzékét legteljesebben a Somogyi könyvtáros ki kicsoda című kiadvány oldalai mutatják be.

Dr. Sipos Csaba a Somogyi Honismereti Egyesület alapító tagja, és 25 éve szerkeszti a Somogyi Honismeret című folyóiratot – az ország legrégebbi, 1970 óta megjelenő honismereti periodikáját. Ő a gondozója és szerkesztője a folyóirat mellett indított új kiadványsorozatnak, a *Somogyi Honismereti Kiskönyvtárnak* is. Szerkesztői tevékenységét, főiskolai oktatómunkáját a közelmúltban történt nyugdíjazása óta is folyamatosan végzi.

Gálné Jáger Márta

Honismereti Munkáért Emlékplakettel kitüntetettek

Dr. Dékány Sándorné

Dr. Dékány Sándorné nem tartozik a helytörténetet vagy néprajzot kutató-feldolgozók sorába; ő rendezvényeink, aprómunkánk fáradhatatlan, igényes, ötletes szervezője-segítője. 1948-ban született, leánykori neve: Figuli Mária. Foglalkozása: népművelő, főiskolai végzettsége: pedagógia-könyvtáros.

1987-ben került családjával Győrbe, 18 éve munkálkodik velünk, megelőzően Budapesten, a szakszervezeti művelődésügyben dolgozott. A Bartók Béla Megyei Művelődési Központ főmunkatársaként – szerencsénkre és örömünkre – munkakörébe tartozik a honismeret. Együttműködésünk legfőbb gyümölcsei a közösen megrendezett *honismereti szakkörvezető-képző tanfolyamok*. A 4.-en és az 5.-en 14, illetve 11 hallgató vehette át a Népművelési Intézet és jogutódja, a Magyar Művelődési Intézet által kiállított okleveleket, működési engedélyeket. Ezek máig is ható eredménye az évente elkészülő nagyszámú diák- és felnőtt helytörténeti-néprajzi pályamunka és az országos, vagy helyi vetélkedőkre jelentkezők kiemelkedően magas száma. Táborainkban *csoportvezetőként* tevékenykedik.

Az évenként megrendezett *Kisfaludy-Napok* diákfesztivál referense: az idén már a 42. alkalommal meghirdetett honismereti pályázatra 69 diák jelentkezett.

A Szülőföldünk honismereti, helytörténeti és néprajzi nagypályázat – az idén a 29. – *díjkiosztó ünnepségének egyik szervezője-bonyolítója.*

Neki köszönhető, hogy a megyei művelődési központ *falunapi rendezvényeiről* sohasem hiányzik a honismeret, a hagyományőrzés, a népi értékek becsülete.

Jászberényi Ferencné

Kalló Lászlóné

Kalló Lászlóné 2001-től a Borsod Abaúj Zemplén Megyei Honismereti Egyesület elnöke. A megye honismereti mozgalmában több évtizede tevékenykedik. Történelemtanárként, történelem szakfelügyelőként szívügyének tekintette a helytörténet tanítását, a honismereti emlé-

kek ápolását. Ma is rendszeresen tart előadásokat, megemlékezéseket a megye több pontján, intézményekben, egyesületekben. Sokat tett azért, hogy elismert legyen megyénkben a honismereti munka.

Kiterjedt kapcsolatrendszerének köszönhetően meghatározó szerepe volt abban, hogy az országos honismereti rendezvényeket (Kossuth Lajos foglalkozás, XXXI. Honismereti Akadémia, VIII. Ifjúsági Honismereti Akadémia) méltón meg tudtuk rendezni.

Szakértő irányítója a megyei honismereti szakköröknek, szívvel-lélekkel segíti munkájukat, például az Ózdi Lajos Árpád Kör honismereti rendezvényeit.

Jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy régiónkban az egyházi oktatási-nevelési intézmények rendszere kiépüljön, feladatát nagy szakértelemmel látta el.

A megyénkben lezajló versenyek, vetélkedők lelkes szervezője, szakértelmére országos egyesületek is rendszeresen igényt tartanak. A hátrányos helyzetű diákok, pedagógusok segítségére mindig biztosan számíthatnak.

Hosszú évek alatt kifejtett munkássága alapján – mely során az ifjúság szívébe is átplántálta a történelem és a szűkebb pátria szeretetét, a helytörténeti értékek ápolását – méltónak ítéljük a Honismereti Emlékplakettre.

Titkos Sándorné

Dr. Nagy Janka Teodóra

1961-ben született. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam- és Jogtudományi Karán *jogász*, a Janus Pannonius Tudományegyetemen (JPTE) *magyar-népművelés szakos tanár*, az ELTE Bölcsészettudományi Karán *magyar nyelv és irodalom szakos tanár*, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán *etnográfus* végzettséget szerzett; a JPTE Állam- és Jogtudományi Karán volt doktorandusz, s ugyanott kapott (summa cum laude) PhD minősítést. A Janus Pannonius Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Karának Szociálpolitikai Intézetén csoportvezető főiskolai tanár.

Dr. Nagy Janka Teodóra a megalakulás óta (1992) tagja a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesületnek. Az egyesület elnökségi tagjaként 12 éve ellátja a jegyzői teendőket. Számos olyan kezdeményezés, rendezvény és munkaforma kötődik személyéhez, mely erősítette és gazdagította egyesületünket, annak mindenkori eredményeit. Szervező közreműködője volt a Honismereti Szövetség által indított történelmi vetélkedőknek, szerkesztője az egyesület *Honismereti Füzetek* című kiadványsorozatának. Munkájának köszönhetően konferencia volt és kiadvány készült Baranyai Decsi János emlékére. Egyesületi tagjaink dolgozatainak megjelenését szakmai tanácsokkal, lektorálással segíti. Helytörténeti írásai jelentek meg a *Honismeret* című folyóiratban, rendszeres szerzője a Szekszárdi vasárnap című hetilap helytörténeti rovatának.

Fő kutatási területe a jogi néprajz, a jogi kultúra története, a tradicionális népi önkormányzatok jogi hagyományai, a szociális gondoskodás történeti formái. Munkássága eredményeként számos önálló kötet, tanulmány és cikk szerzője. Főbb publikációi: A magyar jogi néprajzkutatás eredményei és alternatívái. (Bp. 2003.); A tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon. (Szekszárd 2002.); Kisbunyai élet. Adalékok Bunyaszekszárd néprajzához. (Szekszárd 2000.); Jogi néphagyományok két gömöri faluban. Gömör Néprajza, (Debrecen 1998.); A Harmaci Krónika; Gömör-Kishonti Téka, (Rimaszombat, 1997.).

Tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak (1980), az MTA Pécsi Akadémiai Bizottságának (2002) és a Tolna Megyei Tudományos Egyesületnek (2004), 1999–2004 között tagja, 2001-ben elnöke volt az Országos Rádió és Televízió Testület Panaszbizottságának.

Kaczián János

Nagyfalusi Istvánné

Nagyfalusi Istvánné a Csongrád megyei Földeákon született. 1969-ben került Csanádpalotára. Csanádpalota Csongrád megye honismeretének egyik jelentős helye. Itt volt élete végén kántor és jegyző Kelemen László, a magyar színjátszás megteremtője, itt volt káplán, majd 1894–1910 között plébános Kálmány Lajos, a XIX. század egyik legjelentősebb folkloristája, akit Móra Ferenc az utolsó magyar sámánnak nevezett, de itt élt és dolgozott Asztalos P. Kálmán, a honismeret hőskorának, az 1960–1980-as éveknek kiemelkedő alakja.

Nagyfalusi Istvánné igen érdekes módon került a honismerettel kapcsolatba. Mindhárom lánya, Ilona, Éva és Ágnes, középiskolásként rendszeresen és eredményesen vettek részt a Néprajzi Múzeum gyűjtőpályázatainak ifjúsági kategóriájában. Eredményes szereplésük alapján – Éva lánya például első helyezést ért el – meghívást kaptak a megyei Honismereti Diáktáborba. Ilona lánya az apátfalvi Szigetház (erdei iskola) pedagógusa, ahol kiemelten foglalkoznak a honismerettel. Legnagyobb fia, Lackó már „kisinasként" rendszeresen közreműködött a honismereti rendezvényeken. Ágnes pedig jelenleg a szegedi egyetem néprajzszakos hallgatója. A lányok honismereti munkája felkeltették édesanyjuk figyelmét, és maga is elkezdett a honismerettel foglalkozni.

1991-ben Nagyfalusi Istvánné pályát változtatott, könyvtáros lett. A gyerekek részére honismereti szakkört szervezett, bekapcsolódott az akkor alakuló Csongrád Megyei Honismereti Egyesület munkájába. Pénzügyi ismereteit úgy kamatoztatta, hogy részt vett a számvizsgáló és ellenőrző bizottság munkájában.

Szakköréből a diákok rendszeresen részt vettek a megyei diáktáborokban, ahol Ilona lánya a szekcióvezető. Középiskolás diákjai közül többen kaptak meghívást a Honismereti Szövetség által szervezett Ifjúsági Honismereti Akadémiákra, ahol eredményesen szerepeltek. Diákjai – de a szakkör közösen is – rendszeresen részt vesznek a néprajzi pályázatokon. 1994-ben, Kálmány Lajos Csanádpalotára kerülésének 100. évfordulóján vállalta a megyei diáktábor, ugyanezen év decemberében, Kálmány Lajos halálának 75. évfordulóján a megyei honismereti nap megrendezését. Nagyfalusi Istvánné ezek után is sokat tett annak érdekében, hogy 1999-ben Kálmány Lajos halálának nyolcvanadik évfordulóján emléktáblát helyezzen el a plébánia falán.

Az 1994-es tábor sikere arra ösztönözte Nagyfalusi Istvánnét, hogy önállóan rendezzen nyári tábort a gyerekek részére. A tábor először a könyvtárban volt, majd a tájházban. Fontos szerepe volt abban is, hogy nagy elődje Asztalos P. Kálmán és által összegyűjtött tárgyi emlékek megfelelő helyen nyerjenek elhelyezést, hogy létrejött a tájház, amelynek a falán emléktábla utal a gyűjtemény létrehozójára, Asztalos P. Kálmánra.

Nagyfalusi Istvánné rendszeres résztvevője a Honismereti Akadémiáknak. Az ott tapasztaltakat a munkájában úgy hasznosítja, hogy az ott megismert megyékbe szakköre, de a falu lakossága részére, tanulmányutakat szervez. A felnőttek részére szervezett kirándulások gyümölcse, hogy nyugdíjazása után a résztvevőkből is honismereti szakkör szerveződött. Honismereti tevékenységét nemcsak a mozgalom ismerte el, hanem a faluja is. 2003. szeptember 20-án, a falunapon, elsősorban a honismereti munkásságáért megkapta a díszpolgári címet. A cím megadásának az indoklása jól összegzi munkásságát: „Nagyfalusi Istvánnét a honismeret iránti vonzódása, a hagyományőrzés, a múlt értékeinek a megőrzése iránti elkötelezettsége tette elismertté Csanádpalotán. Törekedett a múlt, a hagyományok fiatalokkal történő megismertetésére. Fáradságot nem ismerve szervezte évente visszatérően a Honismereti Tábort, a kirándulásokat olyan tájakra, ahol a múlt értékei fellelhetők, megismerhetők. Szervezőmunkájának köszönhető a lakosság színházba és múzeumokba való eljutása. A Művelődési Ház keretében működő Honismereti Szakkör vezetője, egyik gondozója a Tájházban összegyűjtött anyagnak."

A Honismereti munkáért kitüntetést Nagyfalusi Istvánné veszi át de ezt a család, csupa nagybetűvel: A CSALÁD három nemzedéke is kapja.

Bogdán Lajos

Vajda József

Vajda József Sásdon született 1921-ben. A Hegyháti Járásban közigazgatási tisztviselőként tevékenykedett, ahonnan koncepciós eljárással eltávolították. Harminc éven keresztül könnyűipari vállalatnál dolgozott felelős vezetői beosztásban, 1989-ben politikailag rehabilitálták. 1960-ban kapcsolódott be települése *kulturális, értékteremtő, értékmegőrző értékfeldolgozó* munkájába. Ettől az időszaktól mindmáig folyamatosan bizonyította mélységes *emberszeretetét, honszeretetét, szülőföldje és lakóhelye iránti ragaszkodását*. Hivatásbeli munkája mellett fáradhatatlanul kutatta, gyűjtötte és rendszerezte Sásd történeti értékeit, tárgyi és eszmei vonatkozásban. Munkájának eredménye a Sásd Állandó Kiállítás (Múzeum), amely ma már négy helyiséggel, több ezer tárggyal és feldolgozott adattal büszkélkedhet és gyarapítja a nemzet kincseit.

Honismereti hivatásban viselt funkciói: *honismereti szakkörvezető; múzeumvezető; amatőr helytörténész; Sásd krónikájának írója, valamint a krónikaíró csoport vezetője; különböző fokon tanuló sásdi ifjak szükség szerinti konzulense, vizsgaanyagok kidolgozója*. Mindezen szép tevékenységeket immáron 45 éve, lelkes odaadással, minden ellenszolgáltatás nélkül végzi.

1960-ban alapította és azóta vezeti a Sásdi Honismereti Szakkört, amelynek mintegy 20 tevékeny és 200 pártoló és tiszteletbeli tagja van. 1971-től vezeti és évenként 120-150 oldal terjedelemmel, és sok száz dokumentummal gyarapítja a település krónikáját.

1985-ben életre hívta az akkori művelődési ház és a tanács jóváhagyásával a *Sásd Állandó Helytörténeti Kiállítást*, melynek alapjait, tárgyi, berendezési alapját *személyesen, saját anyagaival* teremtette meg. Ez az önfeláldozó szemlélet indította el másokban, később sokakban a tárgygyűjtő tevékenysége. Jelentős helytörténeti *kutató munkája*, ebből születethetett meg Sásd 650 éves „írásos létezésének" jubileumára a 650 oldalas *Sásdi monográfia*, amelynek részben szülőatyja volt. Kutatómunkájának eredményeként *több mint száz* szakdolgozata, helytörténeti írása jelent meg nyomtatásban.

Sásd történeti eseményeivel és személyeivel kapcsolatos az a szám szerint 14 városi *emlékhely, emlékmű, emléktábla*, ami Vajda József anyagi és szellemi hozzájárulásával valósult meg. Neves sásdi polgárok, művészek, tudósok és más jeles személyiségek nagyvilágban való *felkutatása* és *névjegyzékbe* foglalása, továbbá hazai és külhoni helytörténészekkel, kutatókkal való csere- és munkakapcsolatok teremtése is fontos feladatai közé tartozik, elsősorban azért, hogy Sásd híre eljusson a nagyvilágba.

Felkérésre a baranyai Hegyhát több községének készítette el helytörténeti monográfiáját. Gyűjteséiből és kutatásaiból szívesen ad át anyagokat Sásd Önkormányzatának, intézményeinek és szervezeteinek. Készségesen vállal múzeumi szakvezetést, és más közszereplést. Sokat tett a *Magyar Rendőrmúzeum* megalapításáért, amiért *arany-diplomát* kapott. A kitartó és lelkes, településéért szüntelenül fáradozó helytörténész munkásságát számos oklevél ismeri el, Sásd városa pedig 2000-ben *díszpolgárává* fogadta.

Elkötelezettségét egyik írásában a következőképpen fogalmazta meg: *„Mindennemű munkám a közjót volt hivatva szolgálni, és ezt teszem, amíg erőm és szellemi képességem alkalmas lesz erre a munkára."*

Dr. Simor Ferenc

Honismereti Emléklappal kitüntetettek

Budapest: Beleznai Andor, dr. Pintér Endre, Sipos András; *Bács-Kiskun megye*: Bajtai Mária, Balogh Mihály, Kenyeres Dénes, Széplaki Ferenc; *Békés megye*: Árkus Péter, Murányi Magdolna; *Borsod-Abaúj-Zemplén megye*: Beri Béla; *Csongrád megye*: Molnár Mária; *Fejér megye*: Bíró Sándorné, dr. Kisari Sándorné, Szőnyegi Hajnalka; *Győr-Moson-Sopron megye*: dr. Földi József, dr. Földi Józsefné; *Nógrád megye*: Kunné Kubicza Erzsébet; *Pest megye*: Katona Pál, Szakáll Lászlóné; *Somogy megye*: Berta Gyula, Frech József, dr. Horváth József, Hosszú László, H. Rádics Márta, Tóth Jenő, Varga Róbert, dr. Vértes László, Vidák Tünde; *Tolna megye*: Andrásné Marton Zsuzsa, Muszlai Zsuzsanna; *Vas megye*: Komjáthy Kálmán, Lendvay Istvánné, Szabó Csaba, Szép József; *Veszprém megye*: Földing Ernő, Hajdú Margit, Nagy Lajos, Schweiger Emil, Vér László, Vér Lászlóné.

A hetvenéves Bogdán Lajos köszöntése

Bogdán Lajossal immáron csaknem negyven éve ismerkedtem meg, mint a megyei amatőr színjátszó csoportok ügyének intézőjével. Akkor még nem volt előttem ismeretes, hogy a jókedélyű korpulus kollegának hosszú és göröngyös út jutott ki, amíg a sokszor nevét változtató Csongrád megyei művelődési központnak az ágazat többféle területeit összefogó és irányító munkatársa lett.

Már iskoláinak végzése során különös csavarokat kapott a dolgokról mit sem tehető kisdiák. Középiskolai tanulmányait a szegedi piaristáknál kezdte, majd a felső négy osztályt végül a tanítóképző gyakorlójában fejezte be. Mivel édesapját önálló szitakötő mesterként „a nép ellenségének" tartották, gimnáziumba nem vették fel, ezért ő is kitanulta apja műhelyében a szitakötő mesterséget. Az éltanuló ifjúmunkást a szakmunkásvizsga letétele után, 1951-ben már felvették a város akkor egyetlen fiúgimnáziumába, ahol a fotózást más tudományok mellett szintén elsajátította.

Felsőfokú intézménybe, mivel a felvételi adatlap szerint ismét önálló kisiparos fia lett, „helyhiány" miatt nem vették fel. A katonaévek után 1963-ig édesapja műhelyében családtagként dolgozott. A fotózást nem hagyta abba, többek között Szeged város fényképezésébe kezdett. Ismert fotósként került végül 1963-ban a művelődési központba népművelőként, ahol a hűséges természetű Bogdán Lajos 1995-ig, nyugdíjazásáig dolgozott. Közben magyar-történelem szakos diplomát szerzett a József Attila Tudományegyetemen.

Kérdezhetné valaki: miképpen lett a fotós, kisfilmes múlttal rendelkező népművelő, szakkörök irányítója, több, a korabeli megyei életet bemutató kisfilm társszerzője neves honismerő. A válasz a tájban, ahol született, és a népben, amelyben gyökerezett, valamint a maga hűségében keresendő. Nemcsak a várost, Szegedet, a kismesterségeket is fotózta, e munka közben ismerkedett meg Bálint Sándorral, amatőrfilmes alkotások készítésében is részt vett. Dr. Németh András Ülés vagy értekezlet című amatőr filmjében, amely országos és az UNICA által szervezett világfesztiválon díjnyertes filmben szereplőként vett részt, akárcsak Kiss István Badarságaim című filmjében. Maga Az utolsó szitakötő című kisfilmjében édesapjának állított emléket, a Szentesi tekerősben pedig a hangszert még eredeti használatában mutatja be. Ezen időszakban részt vett a gyermek- és ifjúsági színjátszás sajátosan a hagyományokba épülő új stílusirányzatnak, a népi játéknak a kidolgozásában Debreczeni Tiborral, Bácskai Mihállyal és dr. Kovács Miklósnéval.

Ezen előzmények után bízták rá 1992-ben a megyei honismereti mozgalom szervezését intézményében. A megbízatás megtalálta emberét, Bogdán Lajos azóta is fáradhatatlanul végzi e munkát felnőttek és az ifjúság között egyaránt, és képviseli egyesületünket a Honismereti Szövetség elnökségében. Közben más művelődési szervezetekkel is keresi a kapcsolatot. Nem mond le az együttműködésről, sőt serkenti azt. Emléktáblák állítására tesz javaslatot (Kasznár Tóth Emma, Váry Gellért), előadás sorozatot szervez, és jelen van majd minden rendezvényen. Mindezzel erősíti a helyi azonosság tudatot, színesíti a coulur local-t.

Bogdán Lajosról egyszer a megyei főjegyző azt mondta: ott megy a kétlábon járó népművelés. Útja során hozzánk, a honismerőkhöz is elérkezett, ahol otthonra talált. Kívánjuk, hogy még tevékenyen sokáig köztünk maradjon.

Blazovich László

„...hogy az Kegyelmetek szép hazája megcsendesedjék és épüljön is."

Bocskai Istvánra emlékeztek Szerencsen

Így hívogatott 400 évvel ezelőtt Kismarjai Bocskai István Erdély fejedelme a szerencsi országgyűlésre, hogy az ingadozókat is megnyerje a további Habsburg-ellenes küzdelem ügyének. Katonai sikerei dicsfényében a rendek már itt „a haza atyjának" és „a magyarok Mózesének" nevezték, és „egy szívvel, lélekkel, szabad akaratjokból" a nagy hadvezért Magyarország fejedelmének választották (1605. április 20.). Ezen az országgyűlésen az oly régen áhított államegység és nemzeti monarchia visszaállításának ragyogó távlata nyílt meg és a kortársak is megérezték az oly régen nélkülözött szabadság, a győzelem ízét.

Négyszáz évvel később Szerencsen két napos rendezvényen idézték a nagy fejedelem korát és alakját. A múlt üzent a jövőnek, azaz a jelennek, hiszen Bocskairól nem emlékezhetünk anélkül, hogy ne beszéljünk a szó és a tett egységéről, a hit mozgósító erejéről, a lelkiismereti szabadságról, a kiállásról a föld népéért és a társadalomból kitaszítottakért, hogy ne gondolnánk napjaink szomorú közállapotaira. Sokan idézték gyönyörű magyarsággal írt Végrendeletét: „...intvén mind az erdélyieket, mind magyarországi híveinket az egymásközt való szép egyességre, atyafiúi szeretetre...", amiről már száz évvel ezelőtt azt írta Ady Endre, hogy „Testamentumából még ma sem tudják az igazságot kiolvasni Magyarország fiai." Hát még napjainkban! Hiába figyelmeztet bennünket a nagy fejedelem: „...micsoda romlást hozott, hogy a magyar egymást rontotta, vágta...".

A múltidézés első napjának programja volt az a tudományos tanácskozás, amelyet dr. Börzsönyi József szerencsi lelkipásztor, esperes, az ünnepi megemlékezések szervezője és lebonyolítója vezetett.

Először *dr. Nagy László* történész professzor nagy ívű előadását hallhattuk Bocskai István helyéről a magyar és az európai históriában. Először a kortársak eltérő ítéleteit ismertette Bocskairól, de felteszi a kérdést: „Vajon mennyit változott a helyzet a halála óta eltelt négy évszázad alatt?" „...elfoglalta- e Bocskai és az általa vezetett küzdelem méltó helyét a magyar és az európai történelemben?!" Rendkívül nehéz ezekre a kérdésekre megnyugtató módon válaszolni – mert nem foglalta el –, és hogy miért? „...rá kellett újra és újra döbbennem, hogy ezt a titkot reménytelen megfejteni". A saját véleménye Bocskai életművéről, hogy az „ellentmondásokban bővelkedő", és megpróbálta „fellebbenteni a fátylat életpályájának több, rejtélyes mozzanatáról". Nagy kérdés „hogyan jutott el Habsburg-ellenes harcig, a kényszerűségből elfogadott török szövetségben?" Végső értékelése a nagy fejedelemről: „Egy szinte reménytelennek tűnő katonai helyzetből induló felkelés győztes befejezése, briliáns katonai teljesítmény volt, de nem marad el mögötte az sem, amit Bocskai politikusként produkált. Hiszen sikerült elhitetnie, mind a főurakkal és nemesekkel, mind a velük konfrontálódott hajdú- és székely tömegekkel, hogy a harc elsősorban az ő érdekeiket szolgálja! Ezzel létrehozott egy *időleges nemzeti egységet*. A munkát már az 1604. novemberi kassai gyűlésen megkezdte, és valójában az 1605. áprilisi szerencsi gyűlésen fejezte be, ...ahol Magyarország fejedelmévé választották Bocskait és ezzel elindult a halhatatlanságba vezető úton...".

Dr. Egyed Ákos kolozsvári professzor Bocskai és a székelyek ellentmondásos kapcsolatát elemezte. Kiemelte, hogy Bocskai István életében, politikájában, hadivállalkozásaiban a székelység jelentős helyet foglalt el, pedig hosszú időn át inkább ellenfelek voltak, hogy aztán egymásra találjanak és a székelységnek döntő szerepe legyen abban, hogy Bocskai Istvánt Erdély fejedelmévé válasszák. A székelyek az 1562-es felkelésben élet-halál harcot vívtak elvesztett jogaik visszaszerzéséért, hogy újra szabadok lehessenek, hajlandók voltak személyes katonai szolgálatok vállalására a hadjáratokban. Így kerültek kapcsolatban Bocskaival, a hadvezérrel az 1595-ös havaselvei hadjáratban, ahol húsz ezer fővel vettek részt, abban a reményben, hogy – amint Báthory fejedelem megígérte –, a hadjárat után újra szabadok lesznek. Csakhogy a nemesség ezt megakadályozta, aminek hatalmas lázadás lett a következménye. Bocskainak nagy szerepe volt a felkelés véres leverésében. Fordulat csak akkor következett be

Bocskai Erdély-politikájában, amikor kibontakozott a Habsburg-ellenes felkelés és a hajdúk mellett ismét megszólította a székelyeket és megígérte a sérelmek orvoslását. Bocskai elfogadta követeléseiket és 1605. február 16-án szabadságlevelet állított ki számukra. Bocskai jól ismerte a székely katonáskodási rendszert, amely szorosan összekapcsolódott a szabadságjogokkal, éppen ezért, alkalmas modellnek fogadta el akkor, amikor a hajdúkról határozott, s 1605. december 12-én Korponán keletkezett u.n. nagy hajdú szabadságlevélben „a mi erdélyországi hű székelyeink szokása szerint" telepítette le őket.

J. Újvári Zsuzsanna a Pázmány Péter Tudományegyetem docense, Kassa és a Bocskai szabadságharc kezdete című előadásában a Szent Erzsébet dóm erőszakos elvétele körüli eseményeket elemezte és a kassai protestáns polgárok öntudatos ellenállását, amely végül is a szabadságharc kezdetének sikeréhez vezetett, oly módon, hogy a hajdúk elől menekülő Belgiojosot és seregét a városi tanács nem engedte be, viszont Lippai Balázs hajdúi előtt megnyitotta a kapukat. Nagyon érdekes elemzését hallhattuk a városi tanács evangélikus és református hitű vezetőinek életútjáról, a város etnikai – német és magyar – megoszlásáról és a tanácsban betöltött szerepükről. Előadásában végül is megállapítja, hogy „a kassai kis- és nagy tanács többsége ...hiába volt német származású. ...vezetésükkel a város mégis a magyar nemességgel kötött szövetséget. A kassai németség számára a bihari nagyúr felkelése nem nemzetiségi kérdés volt; vallásukat és polgárjogaikat, szabadságukat féltették".

Szabó Péter a Károli Gáspár Református Egyetemről Bocskai és a korábbi erdélyi fejedelmek viszonyát vizsgálta, miképpen alkalmazta politikai örökségüket Bocskai saját elképzelései megvalósításában. Leveleit végigolvasva – folytatta az előadó – meglepő módon János Zsigmond politizálása volt fontos előkép számára. Egy korabeli Kolozsvári Krónika Bocskait „princeps pacis"-nak, a háborúskodásra békét hozó fejedelemnek nevezi. Előtte a kor retorikájában csak János Zsigmond tűnik fel a „princeps pacis" szerepében. Kovacsóczi Farkas Báthory István dicsérete című munkájában beszámol arról, hogy János Zsigmond nagy gonddal, és buzgalommal törekedett arra, hogy Miksa római császárral békességet teremtsen, „amire mindenki annyira vágyott és inkább szerette a békét, mint a háborút". Bocskai és János Zsigmond között nemcsak retorikai szinten állt fent párhuzam. Megegyezésre való hajlamuk miatt Bocskai közvetlen hívei egyenesen szellemi rokonságot véltek felfedezni kettejük között, ezzel is magyarázható, hogy Gyulafehérvárott „János király fia mellé temették", s kettejük végső nyughelye az egymásba fonódó politikai példát, irányvonalat jelentették a későbbi korok számára.

G. Etényi Nóra a Bocskai-szabadságharc európai propagandájáról adott színvonalas szöveges és képes beszámolót.

Szabadi István a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának igazgatója a mai Bocskai képünket alapvetően meghatározó protestáns hagyományokról beszélt. A protestáns egyházak által kiemelt tulajdonságok, amivel a nagy fejedelem rendelkezett: elsőrendű kötelességtudás, küldetéses hit, Isten igéjének, igazságának védelmezője és a nemzeti küzdelem felvállalása. Előadásában kiemelte, hogy a reformátusok konventje 1906-ban úgy döntött, hogy egy napot országszerte Bocskai tiszteletének szentel. Úgy tűnt akkor is, hogy központi ünnepségek hiányában, saját keretein belül kell emlékeznie Bocskaira és ezt meg is tette. Beszélt Bocskai Istvánnak és családjának a református egyházhoz való kötődéséről, ami fontos része a hagyománynak. A fejedelem apja – Bocskai György – János Zsigmond tanácsosa, a reformátusok támogatója és az 1569-es váradi gyűlés egyik résztvevője volt. Anyja, lekcsei Sulyok Krisztina egyháziasságát és jótékonyságát egykorú írók örökítették meg. Testvére, Bocskai Erzsébet Bocskai Kristóf fejedelem feleségeként a Biblia magyar fordítású elkészítésének egyik szorgalmazója és támogatója. Számon tartja azt is a hagyomány, hogy Bocskai István maga is adott kiváltságokat egy-egy püspökség működtetésére, és az „igaz vallást követő" azaz, a református vallású papjait és özvegyeit minden közteher alól felmentette. Beszélt arról is, hogy a lutheránus lakosság felszabadítóként üdvözölte és az unitárius egyház is szabadítójaként tisztelte a nagy fejedelmet.

Másnap Szerencsen ugyanabban a református templomban, ahol az országgyűlés kismarjai Bocskai Istvánt Magyarország fejedelmévé választotta, ha nem is a „Tisztelt Karok és Rendek" – mert nem fogadták el a meghívást –, de a fejedelmet tisztelők hatalmas tábora gyűlt össze, hogy a nagy hadvezérre, politikusra és sikeres államférfira emlékezzék. Az „ünnepi or-

szággyűlés" *Tőkés László* Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke igei szolgálatával kezdődött, aki Nagyváradról jött, ahonnan a nagy fejedelem katonai pályafutása is elindult (Bocskai István 1592. május 1-től Várad főkapitánya volt.). Ünnepi istentiszteletének alapigéje a 60. zsoltár 3-7. verse: „Megrendítetted ez országot, ketté szakasztottad; építsd meg romlásait, mert megindult..." s így folytatta ünnepi igehirdetését:"Itt ebben a templomban, itt találkoztak a T. Karok és Rendek, ahol nem a világ, a politika tolult be a szentegyházba, hanem a hit szentelte meg a világot és a politikát! És ebben az együttállásban történhetett meg, hogy nem két idegen világ és értékrend, hanem egyazon hitben és lélekben egyesülő társadalmi és egyházi rend találkozott egy ilyen országgyűlésen." (...) Miért ne vállaljuk, „hogy a hit, a hitbeli öntudat és az a keresztyén értékrend, melynek igéi ma is szólnak bevallható és meghatározó lehet a társadalmi és politikai közéletben, de egy igazabb, egy jobb társadalom, egy nemesebb Magyarország és felemelkedő nemzet érdekében is!" És a jelenről szólva kifejtette: Ha most körbe nézünk itt Szerencsen, ahogy ezt az elmaradt, kihelyezett országgyűlés is megtehette volna, hasonló országos gondok kötik le a figyelmünket, mint a XVI-XVII. század fordulóján. „Nekünk most a bukaresti nacionalizmussal kell szembeszállnunk, döntsék el a magyarországiak, hogy milyen erőkkel találjuk magunkat szembe, nemzetünk felemelkedéséért vívott küzdelmünkben az igenek és a nemek labirintusában bolyongva." Mi lehet a kiút?: Várad püspöke Bocskai győzelmes harcaira és a jelen kihívásaira is gondolva, a textusból vett sorokkal válaszolt: „Adtál a téged félőknek zászlót, melyet felemeljenek az igazságért. Hogy megszabaduljanak a te kedveltjeid: segíts jobboddal és hallgass meg minket!"

Az ünnepi megemlékezés további részében a Kárpát-medence református egyházainak püspökei hozták el üzeneteiket a magyar reformátussághoz és a világ magyarságához. A legfájdalmasabb Bocskai egykori fejedelemségéből, Erdélyből érkezett. *Dr. Papp Géza* püspök tolmácsolásában: „Ha azt mondom december 5-e! – olyan, mintha terrortámadás történt volna a határon kívüli magyarok ellen! *Nem a kettős tornyot rombolták le, hanem a mi 80 esztendeje dédelgetett reménységünket döntötték porba!"* A püspök szavaira az ünneplő gyülekezet kirobbanó és hosszantartó tapssal válaszolt, melyben a megrendülés és az együttérzés keveredett és a „veletek vagyunk" biztatása hangzott.

A „két pogány közt" egyszerre hadakozó Bocskai és a mellé állt, puszta létükért hadakozó hajdúk története 400 év távolából mit üzenhet a mának? Mit üzenhet ez az emlékezés, az erkölcsileg megroppant magyarságnak, akinek szüksége lenne egy új Bocskaira?! Álljon itt válaszként *dr. Nagy László* előadásának befejező kérdése: „...vajon akad-e korunk politikusai közül olyan, akire 400 év múltán joggal így emlékeznek és emlékezhetnek utódaink, miként mi most a Genfi Reformáció Emlékművén is szoboralakba öntött »szablyás magyar úrra«?"

„Én ma nem látok ilyet, de adja Isten, hogy tévedjek..."

Sárkány Viola

Az egri Petrás Incze János Kulturális Egyesület csángó „nagy anyanyelvi tábora"

Eger-Heves 2005. június 20– július 2.

2005 nyarán a Bákóban működő Moldvai Csángómagyar Szövetség oktatási programjában résztvevő tanulók közül harmincötöt hívott meg az egri a Kossuth Zsuzsa Gimnázium és Szakképző Iskolában, Hevesen pedig az Eötvös József Középiskolában szervezett negyedik anyanyelvi táborába a Petrás Incze János Kulturális Egyesület.

A moldvai csángómagyarok a régi Etelközben élnek. Őseik nyelvét a gyermekek nagy része már nehezen, vagy egyáltalán nem használja, mivel szinte napjainkig nem volt szabad magyarul beszélniük sem az óvodában, sem az iskolában. Hogy hátrányos helyzetbe ne kerüljenek, az édesanyák sok esetben először román nyelven szóltak-szólnak gyermekeikhez. Így érthető, hogy a gyermekek maguk között többnyire románul beszélnek. Magyar nyelvű

iskola még napjainkban sincs Moldvában. Ezek ismeretében érthető, hogy a moldvai magyarokat a világ harmadik legveszélyeztetettebb népcsoportja közé sorolják, akik a nyelvük elvesztése előtti utolsó órában vannak!

Hozzánk azok a gyermekek érkeznek, akik nem szeretnék elfelejteni, vagy „vissza" akarják tanulni a magyar nyelvet és vállalják, hogy odahaza, a kötelező iskolába járás mellett heti három órában az iskolában, délután pedig magánházaknál tanulják.

Elsősorban csángómagyar vendégeink táncos-dalos-kézműves foglalkozásaira vártuk a helybéli gyerekeket. A változatos, gazdag program keretébe délelőtt anyanyelvi, történelmi, földrajzi foglalkozások, érdekes fizikai, kémiai kísérletek, a délutáni szabadidős tevékenységek és a Bükkbe (Egererdő Rt.), az erdőtelki Arborétumba (Zsarátnok Polgári Kör), Budapestre (MTV Rt. Mozaik Stábja által) szervezett kirándulások várták a fiatalokat. Strandoltak Egerben és Tarnamérán. Hevesen meglátogatták a Népművészeti és Háziipari Szövetkezetet, a Jagfeld Sütőüzemet, a Lovardát. Egerben megkoszorúzták Petrás Incze János emléktábláját, megismerkedtek az egri vár történetével, a korabeli ruhákkal, fegyverekkel, a város idegenforgalmi nevezetességeivel. Megnézték az Egri csillagok című filmet az Uránia moziban. Fogadta őket az egri érsek, dr. Seregély István. A foglalkozásokat az Egyesület és a hevesi középiskola tanárai, Balogh Ferenc hitoktató, Tóth Ilona IBM nővér, Varga Pál igazgató, Németh Erzsébet és Balogh Ágnes táncpedagógusok, a Vármúzeum munkatársai és főiskolai hallgatók tartották. Hevesen dr. Vincze Zsuzsanna családorvos ismeretterjesztő előadását hallgatták. Találkoztak az Egri Csillagok Népdalkör tagjaival. A Külsőrekecsinben tanító Szász Csilla tanárnő tanítványaival Egerben június 22-én bemutató foglalkozást tartott, 24-én pedig az egri Szederinda Együttessel együtt táncház keretében adtak ízelítőt dalaikból, táncaikból.

Mag Lászlóné

Mindent a Hazáért

Ezt a mondatot vésette Pongrátz Gergely a kiskunmajsai Ötvenhatos Kápolna oltára előtti márványlapra. Mindent a Hazáért. Ez a mondat vezérelte a Corvin köz főparancsnokát egész életén át. Akkor is, amikor fegyverrel harcolt a szovjet megszállók ellen 1956-ban, akkor is, amikor Spanyolországban, majd az Egyesült Államokban a magyar emigráció szervezésében jeleskedett, s akkor is, mikor hazatérve létrehozta Magyarország első és mindmáig egyetlen ötvenhatos emlékhelyét Kiskunmajsán.

Élete utolsó évtizedét ebben a délalföldi nagyfaluban töltötte, itt valósította meg Amerikában maradt családja és a helybéli önzetlen támogatók segítségével azt, amit a magyar ötvenhat külhoni megítélése jóvoltából a kedvezményezett mindenkori magyar kormánynak kellett volna megvalósítania. A Hadtörténeti Intézet és a helybeli Konecsni György Helytörténeti Gyűjtemény szakmai segítségével ötvenhatos emlékhelyet létesített az egykori szegedi úti tanyai iskolában. A múzeumépülettel szemközti területen Csete György tervei alapján megépíttette az egykor elesett bajtársak emlékét idéző – nevüket fekete márványtáblára vésető – Kapisztrán János oltalmába ajánlott ötvenhatos kápolnát. A kápolna melletti tanyát megvásárolva ötvenhatra emlékező nyári táborozóhelyet alakíttatott ki, s ott helyi segítőivel együtt tartalmas, élményekben gazdag, színvonalas diáktáborokat szervezett. Lezsák Sándor, Géczi József, Alföldi Albert, Karsai Péter, Király Béla, Szakály Sándor, Szakolczai Attila, Grosics Gyula, Gyarmati Dezső, Birinyi József, Nahimi Péter, Jávorszky Béla és Balogh László egykori sportolók, tudósok, diplomaták, történészek és politikusok örömmel fogadták a meghívást, hogy az ötvenhatos diáktáborokban előadók, beszélgetőpartnerek legyenek.

Pongrátz Gergely sokat hangoztatott nézete szerint nem jobb és baloldalra kell osztani a pártokat, hanem nemzetire és nemzetietlenre. Mert a *Haza mindenek előtt*. Ő valóban a nemzetéért élt. Tudta, hogy az *ifjú szívek* megnyerése, nemzeti hagyományaink folytatásra biztatása a legfontosabb feladatok közül való. Ha valaki látta őt a diákok körében, megdöbbent, mennyire értett a fiatalok nyelvén. Néhány perc alatt olyannyira lekötötte figyelmüket, hogy a rendkívüli történelemórákra szánt negyvenöt perc elszállt észrevétlenül. Egész évben a nyári táborokra készült, pénzt, élelmet koldult, programot szervezett. Vitatkozott, érvelt fiatalo-

san. Mindig megvédte a mai magyar srácokat azokkal a vádlókkal szemben, akik a régiek ellenében elmarasztalták őket. *Ha neadj'isten megint helyt kellene állnia a magyar ifjúságnak egy külső támadással szemben, meggyőződésem, hogy ezek a mai fiatalok ugyanúgy helyt állnának, mint ahogyan azt mi tettük ötvenhatban* – mondta ilyenkor nem egyszer.

Legutóbbi túlélt infarktusa után Corvin közi bajtársai előtt azt mondta, hogy megjárta a fennebvaló világot, de *fönti bajtársai* visszaküldték egykori parancsnokukat a Földre mondván: *nem tettél meg még mindent értünk.* Mert *az ezután megszületettek érdekében is szót kell emelni ötvenhat igazságáért. Ha te eljössz, ki teszi meg ezt?!*

Ekkor költözött Kiskunmajsára. Messzire elkerülte a semmittevő magyarkodás önáltató fecsegésének csapdáit, a kisszerű bajtársi belvitákat, ottani segítőtársaival, barátaival együtt inkább építkezett. Múzeumot, kápolnát, nyári tábort. Minden alkalmat megragadott, hogy a fiatalok közelében lehessen. Így aztán ő is fiatal tudott maradni haláláig. A *cselekvő hazafiság* meghosszabbította életét.

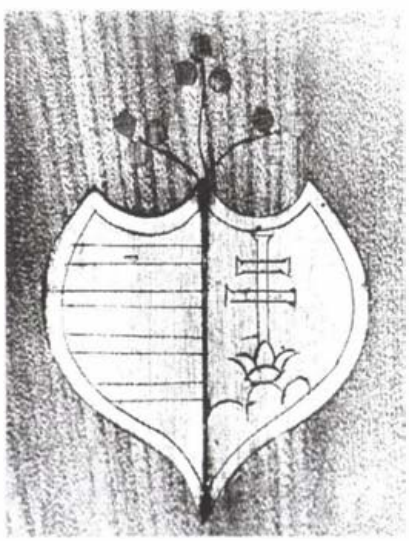
Hetvenedik születésnapjára majsai barátai a korábbi évek folyamatos hosszú beszélgetéseinek felhasználásával egy önéletmondó könyvvel ajándékozták meg ötvenhat utolsó életben maradt Főparancsnokát. *„Több nemzedéknek ki kell még halnia ahhoz, hogy – pedig ez a természetes állapot – mi magyarok szégyenkezés nélkül szerethessük hazánkat"* – mondja ebben a könyvben (*Pongrátz Gergely,* Antológia Kiadó. 2002.). *„Talán még unokáink sem érik meg, hogy Magyarország valóban büszke tartású Magyarország legyen. De mindez be fog következni egyszer, föltartóztathatatlanul e felé haladunk.*

Az igazi tartást forradalmaink, mindennapi helytállásaink, és legelső helyen Ötvenhat adja ehhez. A Kiskunmajsán, Szankon, Lakiteleken, Budapesten, Gyergyószentmiklóson és sok más helyen tartott rendhagyó történelemórák erről győznek meg engem. Ezt a jövőt szolgálom akkor, amikor a rendhagyó történelemórákon túl életre segítettem az ország első és mindmáig egyetlen ötvenhatos múzeumát, az ország első és egyetlen ötvenhatos kápolnáját, az ország első övenhatos nyári táborait. Amikor segítettem összegyűjteni forradalmunk és szabadságharcunk tárgyi és szellemi emlékeit.

Bízom benne, hogy a Jóisten meg-megújuló erőt, no meg újabb és újabb segítőtársakat ad ehhez a munkához."

Ha mindannyian annyit tennénk a Hazáért mint ő, derültebb lenne az ég Magyarország felett.

Kozma Huba

Sarokpad intarziás díszítése, 1841. Vöröstó, Veszprém m. Selmeczi Kovács Attila: Nemzeti jelképek című könyvéből (Néprajzi Múzeum. Bp. 2001. 14. old.)

KÖNYVESPOLC

JUHÁSZ ANTAL:
A szegedi táj vonzásában

Örvendetes jelenség, hogy a szegedi Bába és Társa Kiadó tudatos választással tudományos igényű kiadványok megjelentetésére is módot talál. Különösen becsesek számunkra azok a kötetek, amelyek Szeged és Csongrád megye helytörténetével foglalkoznak. Cs. Sebestyén Károly, Kőszegfalvi Ferenc, Sándor János, Tóth Béla, Péter László és mások könyvei mellett így kerülhetett az érdeklődők kezébe *Juhász Antal*nak, a Szegedi Tudományegyetem néprajz-professzorának tanulmánygyűjteménye. Talán a tudós közelgő hetvenedik születésnapját kívánja a kiadó emlékezetessé tenni e 260 oldalas kötettel, amelyhez Péter László professzor írt méltató előszót, s amely címével is jelzi egy sikeres kutatói életpálya fő irányát és tartalmát: *A szegedi táj vonzásában*.

Találó a cím. A szerző nemcsak a most megjelent könyvben egybegyűjtött dolgozataival, hanem munkaköreinek egyéb lehetőségeivel élve is egy irányba tekint, s átgondolt, céltudatos szerepvállalással következetesen arra törekszik, hogy a szegedi nagytáj etnográfiai jellemzőiből minél többet feltárjon, értelmezzen, bemutasson. 34 éven át volt a Móra Ferenc Múzeum munkatársa, ahol tudományszervezői, szerkesztői feladatai mellett 1973-tól kezdve maradandóan értékes eredményeket ért el munkatársaival az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark szabadtéri néprajzi gyűjteményének tervezőjeként és megvalósítójaként. E kötetben is olvashatunk többek között a szegedi tanya, a szentesi tanya, a Vásárhely határából behozott olvasókör, a mátyáshalmi kovácsműhely, a kocsigyűjtemény telepítéséről. Ahhoz, hogy e merész szakmai kihívásnak megfeleljen, alapos feltáró munkát kellett végeznie, ezzel is összefügg, hogy fő kutatási területe a dél-alföldi tanyák településrajza, a népi építészet, a kézművesség, a népi társadalom és életmód lett. S amikor 1991-ben az egyetem néprajzi tanszékének vezetését bízzák rá, ott is folytatja kiterjedt vizsgálatait; kutatótáborokat szervez, megindítja és szerkeszti a tanszék *Táj és kultúra* című sorozatát, neveli az utánpótlást, fölkészíti az új tudós nemzedéket. Szerkesztőként vagy szerzőként közreműködött a szegedi nagytájba tartozó Mórahalom, Rószke, Kistelek, Tápé, Sándorfalva, Kiskundorozsma, Pusztaszer, Öttömös, Mindszent, Ásotthalom, Szatymaz monográfiájának létrehozásában, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület elnökeként pedig hosszú éveken át irányította az öntevékeny néprajzi gyűjtőmozgalmat, s kiterjedt, az országhatáron átnyúló szakmai kapcsolatrendszert épített ki. Eredményeit a néprajztudomány is nagyra értékeli: 1961-ben doktorált, 1986-ban kandidátusi, 2003-ban akadémiai doktori fokozatot szerzett, munkatársul kérték fel a *Szeged története* című monográfia, valamint a *Magyar néprajz* című akadémiai kézikönyv megalkotásához.

Új könyve *A szegedi táj tanyái* (1989), valamint a *Település és közösség* (1993) című munkái után nemcsak érdeklődésének irányait dokumentálja szemléletesen, hanem több évtized termésének értékéről is meggyőzi az olvasót. E tudományos pálya szerves folytatása a szegedi hagyománynak, amint arról a Dogonics András szólásgyűjteményével, az etnográfus Tömörkénnyel, a „szögedi nemzet"-et bemutató Bálint Sándorral foglalkozó tanulmányai igazolják. Ezek arról győznek meg bennünket, hogy szerzőjük – noha javarészt a tárgyi és a szociális kultúra kérdései foglalkoztatják – fogékony a folklór és a népnyelv befogadása, értékelése iránt. Hasznos is ez a számára, hiszen amikor például a tanyai életmód hagyományos rendjével foglalkozik, elkerülhetetlenül ki kell térnie az ott élő emberek ünnepi szokásaira, szórakozási alkalmaira. Fogékonyságát Bálint Sándor is gyarapíthatta, aki professzora, útmutató mestere volt, s akinek tanszékén örökébe lépett.

Szép példája a mester hatásának az a körültekintő alaposság, ahogyan Juhász Antal *móva* szavunk jelentésének változatait vizsgálja e kötet egyik tanulmányában. A szótározók a *kaláka* egyik szinonimájának tekintik ezt a szerb eredetű szót, amely ismerősöknek együttes munkavégzését és az utána következő mulatságot jelöli. Történeti adalékokat sorakoztat fel a szerző a XIX. század közepétől, s ez alkalmat ad számára a társas munkák többféle fajtájának jellemzésére, a jelenségekben megnyilatkozó anyagi és szellemi műveltségelemek számbavételére. Ugyanígy komplex megközelítéssel, a művészet és a mesterség együtteseként vizsgálja a napsugaras oromdíszítés jellemzőit. A tanyák világa a szerző számára egyrészt az ott élők tárgyi környezeteként jelenik meg, másrészt azonban keresi a hétköznapok és az ünnepek, tehát az életmód tartalmi vonásait. Ebből fakad tanulmányainak legfőbb értéke: összefüggéseiben mutatja be a településmódot és az annak keretei között folyó közösségi életet.

A szegedi táj vonzása elsősorban a tanyák felé tereli a tudós figyelmét. Vannak ugyan szép eredményei a szegedi városi életmód múltjának kutatásában, sikerrel vizsgálta a falusi kisipar néprajzát, remek összefoglalást ad például a dorozsmai kocsigyártó mesterségről, mégis legtöbbet a tanyák, majorok népéről tud és rögzít. Érthető is ez a témaválasztás, ha az alföldi településszerkezet sajátosságára gondolunk. A nagybirtokrendszer nyomta rá bélyegét a tanyák népére. Mint e könyvből megtudjuk, a XX. század elején a több mint hatvanezer holdon terpeszkedő Pallavicini

uradalom tizenegy majorjában 300-350 cseléd robotolt az alá- és fölérendeltség szigorú rendjében látástól vakulásig. Ezekben egy-egy intéző irányította a gazdálkodást, az öregbéres vette át tőle a másnapra kijelölt feladatot; a csősz, a gépész, a kovács, a faragóbéres, a parádés kocsis alkotta a rangosabb – mert önálló konyhával rendelkező – réteget, s a lovakkal szekerező kocsisok meg az ökröket hajtó béresek álltak a majori társadalom alján. Ők a cselédházban négyen használtak egy közös konyhát; a faluba, bálokba nem jártak, legfeljebb a vásárba jutottak el néha. A majorok mellett olyan tanyák is kiépültek az uradalom területén, melyen a nagybirtok munkaigényes növénykultúráival, elsősorban dohánnyal foglalkozó kertészek telepedtek le. Amikor ezeket a kertésztelepeket a 19. század közepétől kezdve felszámolták, és az uradalmi inspektor könyörtelen kegyetlenséggel, a házak tetőzetének lerombolásával távozásra kényszerítette az ott élőket, tanyasorokra települtek, s haszonbérlőként próbáltak megélni.

Juhász Antal könyvének két igen érdekes tanulmánya az Ópusztaszer község határában kialakult Kutyanyak nevű, illetve a jugoszláviai Rábé falu mellett létesült Sasülés nevű tanyasor életét mutatja be. Az írott források, térképek, statisztikák mellett – már csak azért is, mert a Pallavicini uradalom levéltárából sajnálatosan kevés dokumentum maradt fenn – a szóbeli emlékezések szolgáltatják a rekonstrukcióhoz a tényanyagot. Az adatközlők által sikerült fölelevéníteni az első világháborút megelőző évektől máig terjedően a megtelepülés, a névadás folyamatát, a közösségi életnek a képét, valamint az elnéptelenedés, illetve az átalakulás menetét. Egy letűnt világ tanúit szólaltatta meg a szerző „Tanyai társadalom a XX. század első felében" című fontos dolgozatában is, amelyben a szegedi Alsóvároshoz kötődő Alsóközpont tanyavilágát mutatja be két nemzedék tanúvallomásai – és természetesen a vonatkozó szakirodalom – alapján. 1900 táján a Szeged vidéki agrárnépesség háromnegyede lakott tanyákon, ez is meggyőzően bizonyítja a tanyakérdéssel való foglalkozás indokoltságát. S Juhász Antal avatott kalauzolása mellett hitelesen tárul fel előttünk a mai Mórahalom elődtelepülésein élők egykori élete, sorsa.

A szerző egyik legjobb ismerője Szeged környéke településnéprajzának, a dél-alföldi tanyák múltjának, népi építészetének. A most megjelent kötetbe gyűjtött tanulmányaival teljesebbé teszi a korábban megismert képet, s megajándékozza olvasóit egy mára eltűnt világ hiteles ábrázolásával. Tudományos felkészültsége, sokoldalú tárgyismerete mellett a magyar néprajzi irodalom legjobbjaira jellemző színes előadásmód, eleven stílus segíti, hogy követni tudjuk őt felfedező útjain. Biztosak lehetünk benne, hogy következik a folytatás, hogy Juhász Antal néprajzi-történeti búvárlatai újabb szintézisekhez vezetnek el.

(Bába Kiadó, Szeged, 2004.)

Kováts Dániel

CSÁKY KÁROLY:
A Dunától a Szitnyáig
Barangolás egy nem létező vármegyében

Honismereti túrára, szellemi barangolásra invitál Csáky Károly Településtörténeti barangoló alcímmel megjelent könyvében, mely a Felvidék Művelődéstörténeti Enciklopédiája 2. köteteként látott napvilágot. A Honismeretet rendszeresen olvasók előtt jól ismert szerző a mű utószavában közreadott vallomásával választott címünknek is magyarázatát adja: „Nekem szülőföldem Hont megye, bár születésemkor a történelmi megyerendszer régen szétesett, s másodszor csonkult az az ország, melynek első szent királya sok mindennel együtt a megyéket is kialakította. Ezek közt pedig ott volt Hont, hisz névadója, a svábföldi lovag megérdemelten kapta azt a földet, melyen felépült az első várispánsági központ, s melynek közelében szülőfalum gyepűvédői is letelepedtek egykor."

Továbbá tudnunk kell azt is, hogy Hont azon egykori a trianoni, illetve a párizsi béke által kettészelt vármegyék közé tartozott, melyek nevét ma már sem Szlovákiában, sem Magyarországon nem őrzi megye, járás vagy kerület, csupán településnevekben maradt fenn a határ mindkét oldalán.

Az 1910. évi népszámlálás szerint a 2545 km^2 területű, 117 256 – 57,1 %-ban magyar, 36,8 %-ban szlovák, 5,1 %-ban német anyanyelvű – lakost számláló megye közigazgatásilag a báti, ipolynyéki, ipolysági, korponai, szobi és vámosmikolai járásra tagolódott. Külön említést érdemel Selmecbánya egykori szabad királyi város, egyik legősibb bányavárosunk. A trianoni döntés következtében a honti területből 2086 km^2 (82%) került Cseh-Szlovákiához, 459 km^2 (18 %) maradt Magyarországon. A határvonal a két ország honti szakaszán jórészt az Ipoly folyása, de gazdasági érdekből a Párkány–Csata–Ipolyság közti vasútvonal teljes Ipoly bal parti szakasza is az új csehszlovák államhoz került. Ennek következtében a szobi, vámosmikolai, ipolysági és egy települést érintően az ipolynyéki járás területét is megosztotta a monarchia széthullását sajátos módon legitimáló nagyhatalmi döntés.

Szerzőnk az egykori megye legdélibb csücskétől a Szobi járással kezdi a comitatus bemutatását. Tizenhárom települést: Szob és Nagymaros várost valamint 11 községet – köztük a régmúltban mezővárosi ranggal bíró Ipolyszalkát – ismertet. A Vámosmikolai járáshoz valamikor húsz – ma zömében Szlovákiában található – falu tartozott, köztük az egykori mezővárosi, még régebben talán bányavárosi címmel büszkélkedő Nagybörzsöny. A Báti járás a vármegye nyugati szélén 30 településsel ma teljes egészében Szlovákiához tartozik. Rangos települése, Bakabánya Károly Róberttől kapott bányavárosi jogot. A központi fekvésű Ipolysági járás 40 lakott hellyel szerepel a műben. Itt található a vármegye első – a várispánsági központ Hont – és utolsó székhelye, Ipolyság

városa. Mintegy fél évszázadon át az ugyancsak e vidéken található Kemencén tanácskoztak a tekintetes rendek, még korábban Ipolyhidvégen tartották a gyűléseiket. A megye keleti szegletében az Ipolynyéki járás 32 faluval és egy pusztával húzódott meg. A falvak közül Ipolybalog Árpád-kori templomának csúcsát a magyar királyi korona mása díszíti. Az északkeleti elhelyezkedésű Korponai járás a legszámosabb, 44 településsel bírt egykoron. A névadó város a vármegye, sőt a történelmi Magyarország egyik legrégibb városa. Végül a megye legészakibb részén épült Selmecbánya és Bélabánya egykor szabad királyi város a közeli Hegybánya és Hodrusbánya bányásztelepülésekkel.

Mit tudhatunk meg az avatott helytörténész, kiváló etnográfus jóvoltából az egyes helységekről? Közli a települések első írásos említésének idejét, a helynév eredetét, magyarázatát; helyenként a régmúlt tárgyi emlékeit feltárt régészeti adatokat. Megismerteti az olvasót a hely látnivalóival: várak, templomok, kolostorok, szobrok, keresztek, emléktáblák, múzeumok, jellegzetes épületek, lakóházak kultúr- és gazdaságtörténeti jelentőségével; szól a település történelmi eseményeiről, hagyományairól, szokásairól, néprajzi jellemzőiről. Hosszabb-rövidebb pályakép, életrajzi vázlat közlésével tájékoztat a megye országos hírnévre szert tett jeles szülötteinek életútjáról, munkásságáról. A szobi születésű történész-archeológus Érdy /Luczenbacher/ Jánosról, a szalkai népszínműíró Csepreghy Ferencről, a Perőcsényből származó Együd Árpádról, Somogyország néprajzkutatójáról. Nem marad ismeretlen számunkra az etnográfia, folklorisztika közel- és régmúltjának művelői közül Manga János néprajztudós /Pereszlény/, a palócok első néprajzi- és nyelvjáráskutatója, Szeder Fábián szerzetes tanár /Csáb/, a tudós püspök, művészettörténész és a magyar mitológia kutatója, Ipolyi Arnold /Disznóspuszta/ személye sem. A megyében működő tudósok többsége nyilvánvaló, hogy a Bányászati és Erdészeti Akadémiával rendelkező Selmecbányához kötődött, így a tudományos térképezést megalapító Mikovinyi Sámuel munkássága vagy a világhírű csillagász, Hell Miksa alakja. A magyar történelem kiemelkedő, a megyéhez egykor kötődő történelmi személyeiről is találunk a műben portrévázlatot: Thuróczy János kiváló magyar történetíróról, krónikásról; Fegyverneki Ferencről, a tudós sági premontrei prépostról; Szondi György drégelyi várparancsnokról, a hősi helytállás nagy költőink által is megénekelt mártírjáról; Thury György törökverőről, egykori huszárfőlegényről, később kanizsai kapitányról vagy Koháry István költőről, politikusról, kiváló hadvezérről. Megemlíti, és röviden méltatja szerzőnk a közelmúlt és a jelen honti tudósainak, pedagógusainak, képzőművészeinek, íróinak, költőinek, közéleti személyeinek, politikusainak pályafutását. Közülük csak a selmecbányai születésű Kosáry Domokos történész, akadémikus nevét említem.

Igen gazdag a mű megírásához felhasznált és a téma iránt fokozott érdeklődést tanúsítók számára ajánlott irodalom jegyzéke. A kiadványban tárgyalt településekről adott helynévtárban a szlovákiai helységek természetesen szlovák elnevezésükkel is szerepelnek. A könyvet jól megválasztott képanyag teszi szemléletessé. Az archív felvételek mellett találunk régi és mai képeslapokat, de a fotók számottevő része a szerző felvétele.

A hon- és népismeretet, helytörténetet tanuló, művelő diákok, de tanáraik is hasznos ismeretekhez juthatnak a kötetből saját és környező településeikről. Dr. Csáky Károly munkája a Borovszky Samu szerkesztésében napvilágot látott Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város 1906. évi megjelenése óta a maga nemében egyedülálló. Zalabai Zsigmond a műhöz írt előszóban azt írta, hogy szerzőnk „lerakta a hazai magyar hontológia alapjait, s joggal vívta ki szorgalmas munkálkodásával a hontológus hírét, nevét és rangját." Ezen elismerő szavakat a honti Ipolypásztó híres szülötte, az irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi oktató, tanszékvezető tudós vetette papírra, aki vidékünkön szülőfaluja helytörténeti-néprajzi monográfiájával alapozta meg hírnevét, elismertségét az 1980-as évek közepén. S a döbbenet szinte bénítóan hatott e sorok írójára, amikor az említett előszó elolvasása után kézbe vette a Honti Lapok 2004. januári számát, melyben Zalabai Zsigmond tragikus haláláról értesült. Bizony, távozásával jelentős személyiséggel csökkent a honti tudatot, történelmi múltat, néprajzi hagyományokat ápolók tábora. A teljesség igénye nélkül e táborból említésre méltó a Felvidékről Danis Ferenc, dr. Kiss László, Tipary László, Magyarországról Mándli Gyula, Puskás Péter, Korcsmáros László és Tóth Imre neve.

Hont vármegye történelmének, néprajzának, kulturális értékeinek ápolói között meg kell említenünk működő intézményeket is, mindenekelőtt az ipolysági Honti Múzeum és Simonyi Lajos Galériát valamint a szobi Börzsöny Múzeumot. 2005. április 8-án együttműködésük eredményeként nyílt meg Szobon Múltunk, jelenünk II. Hont vármegye története című időszaki kiállítás. A honti tudat ma is él, a késői utódokból sem hunyt ki. Csáky Károly honti enciklopédiáját ezért jó szívvel ajánljuk a hunytyiakon kívül is minden érdeklődő szíves figyelmébe.

(KT Könyv- és Lapkiadó Kft., Komárom; 2003.)

Dr. Koczó József

GULYÁSNÉ GÖMÖRI ANIKÓ – BALOGH ANDRÁS – VADAS FERENC

Az Óbudai Gázgyár története

Az ipari méretű gáztermelés a XIX. század elejétől terjedt el az európai nagyvárosokban, elsősorban világítási, de energia-szolgáltatási célokból is. A gázt főképpen kőszénből állították elő. A technológia során a szenet levegőtől elzártan, re-

tortákban 1100–1200 C°-ra hevítve szárazon desztillálták. A keletkezett gázt – tisztítás után – vezetékhálózaton juttatták el a felhasználókhoz, az utcai lámpákba és a háztartásokba. A szén hevítése közben cseppfolyósított illótermékek keletkeztek: kátrány, ammóniákos víz. A gázgyártás melléktermékeként keletkezett kokszot ipari célokra és energiahordozóként használták fel.

Magyarországon kissé megkésve, 1856 legvégén kezdte el a működését az első pesti gázgyár, biztosítva a *légszeszt* 838 közvilágítási lámpa részére. A város rohamos fejlődése, a gyorsan növekvő gázigény újabb gyárak létesítéséhez vezetett, s a század végén már két pesti és egy budai gázgyár elégítette ki a növekvő igényeket.

A korszerű gázvilágítási technológia rohamosan szorította ki az idejétmúlt petróleumvilágítást a *csikágói* ütemben fejlődő fővárosban, s a robbanásszerű igények kielégítésére a városvezetés pályázatot írt ki egy évi 100 millió köbméter kapacitású gázgyár tervezésére és létesítésére. Leendő szervezeti keretei biztosítására, de nem utolsó sorban a tervezhetőség érdekében is a főváros 1910-re az addig társasági formában működött gázgyárakat megváltással saját kezelésébe vonta és megszervezte belőlük a Fővárosi Gázműveket.

A szerzők nagyjából ettől a ponttól – kissé elnagyolva a kötet elején mindenképpen szükségesnek tartott történeti és gyártástechnológiai bevezetőt – kísérik végig a gyár történetét. A több meg nem valósult és az elfogadott terv, a tervezés részletes taglalása mellett alapvető információkhoz juthatunk a gázgyártási technológiáról, a gyár lelkét jelentő gázfejlesztő berendezések, a gázgenerátorok, a segéd- és kiszolgáló berendezések kiválasztásáról, a hatalmas építkezésről. A maga korában a főváros legnagyobb szabású ipari beruházása zajlott ekkor az óbudai Homokos-dűlőben, kihasználva a hely kedvező adottságait (vasúti csatlakozás, vízi szállítás, üzemi víz megléte, a nyert gáz előnyös elszállítása), de vele egy időben pusztítva is az aquincumi rommező ide átnyúló részét. Fontosságát jelzi, s nem véletlen, hogy maga Bárczy István főpolgármester lett a gázgyár építését felügyelő bizottság elnöke, s majd városházi utóda (Ripka Ferenc) követte ebben tisztében is.

A gázgyártási technológia egész menetének részletes ismertetését követi a legfontosabb épületek leírása, szerkezeti és elrendezési rajzok, s a megvalósult építmények korabeli fényképeken köszönnek vissza. Ezek közül is kiemelkednek és figyelemre méltóak az óbudai gázgyár – mindenki által ma is afféle emblémájának tekintett – tartálytornyai; a magasabbik víztorony és a három zömökebb kátrány- és ammóniavíz-tartály. Az építkezésen több mint száz cég és vállalkozás dolgozott, alkalmanként 1700-nál is több munkással. A főváros a magyar ipar támogatását nagy fontosságúnak tartotta, s a beruházáson előnyben részesítette a hazai cégeket, a külföldi megrendelések alig tizedét tették ki a végszámlának. Budapest ünnepe volt, amikor Bárczy István 1914. június 15-én felavatta az ekkor már fél esztendeje működő – napi 250 ezer köbméter teljesítőképességű – gyárat a belügy- és a kereskedelmi miniszterek, Bécs polgármesterének, valamint a bécsi gázgyár küldöttségének a jelenlétében.

Annak ellenére, hogy az itteni korszerű berendezések, az alkalmazott technológia megtekintésére és megismerésére szerte a világból számos külföldi szakember járt itt, a gyár vezetése folyamatosan dolgozott a fejlesztéseken. Erre nemcsak az első világháborús nyersanyag-hiány késztette a gázgyár vezetését, hanem a megújulás folyamatos kényszere is. Az új eljárások és gyártástechnológiák alkalmazása a termelés növekedése mellett új gyártmányok (ammónia, vízgáz, benzol-termékek) megjelenését is eredményezték. Az sem volt mellékes, hogy az itteni gáz ára a többi európai nagyvároshoz képest igen olcsónak számított. A gyár maga szervezte azokat a kereskedelmi akciókat is, melyekkel a gáz felhasználásának új területeit kívánták minél szélesebb – úgy lakossági, mint nagyfelhasználói – körben népszerűsíteni.

A második világháború végén, a főváros ostromakor jelentős károk keletkeztek a gyárban, de a gyors helyreállításnak is köszönhetően már 1945 szeptemberében a főváros egész gázcső-hálózatát nyomás alá lehetett helyezni. A helyreállítás befejezése és a fejlesztések újbóli megkezdése szinte egybeesett a rendszer erőltetett iparpolitikájának kezdetével, majd az azt követő átgondolatlan vállalati átszervezésekkel. A rohamosan növekvő energiaigény a gázgyárban komoly fejlesztéseket tett szükségessé, új üzemrészeket állítottak üzembe, szinte folyamatossá vált a rekonstrukciós tevékenység. Ugyanakkor egyre több területen okozott komoly gondokat, fennakadásokat a fejlesztésekből kimaradt egyes üzemrészek és technológiai egységek állagának gyorsuló romlása már az 1960-as években.

A kötetben az indokoltnál jelentősen elnagyoltabban tárgyalt, új – ám rövid életű – gázgyártási technológiára állt át gázgyár 1963-ban, amikor is a szén- és kokszalapú gázgyártás visszaszorulásával az akkor igencsak olcsó és gazdaságosnak tartott földgáz nyert teret. A szénhidrogének világméretű árrobbanása azonban megpecsételte a gázgyár sorsát, ekkorra a régi technológia már szinte teljesen megszűnt, a földgáz-bontás pedig hirtelenjében nem lett gazdaságos, s 1987 áprilisában megszűnt Óbudán a gázgyártás.

A számos korabeli technológia leírásával, tervekkel, fényképfelvétellel színesített szép kiállítású kis kötetet élvezettel forgathatja az érdeklődő. Talán nem is az a baja, hogy az építés, a gyártástechnológiák, a működés részletes taglalása mellett a gyár története utolsó korszakát elnagyoltan tárgyalja, inkább az, hogy vállalattörténeti munkaként szinte nem is szól alapvető gazdasági- és gazdaságossági kérdésekről, ami pedig a községi üzemek működtetésének egyik sarokköve volt. Alig tudunk meg valamit a termelés méreteiről, eredményéről, statisztikailag rögzíthető számada-

tairól, pedig e nélkül egy cégmonográfia nehezen képzelhető el. A monografikus munka végéről hiányzik a gázgyárra vonatkozó – a lehető legteljesebb – történeti bibliográfia, s a felhasznált források sem alfabetikus rendben, hanem – egy történeti munkánál szokatlan módon – a megjelenés sorrendjében szerepelnek.

(Fővárosi Gázművek Rt. Budapest, 2004)

Bencze Géza

Két könyv Sopronról[1]

Sopron és környéke közismerten gazdag helytörténeti irodalma a lokálpatrióták szellemi buzgólkodásának és anyagi áldozatvállalásának köszönheti létét. Örvendetes, hogy ismét gyarapodott azoknak a közgyűjteményeknek, műhelyeknek a száma, amelyek az értékek föltárásából kiveszik részüket. A soproni Széchenyi István Városi Könyvtár három figyelemre méltó kiadvánnyal ünnepelte, hogy Lackner Kristóf humanista író és jogtudós polgármester 1604-ben alapította meg a Soproni Nemes Tudósok Társaságát. Természetesen nem előzmények nélküli a városi könyvtár szerepvállalása, hiszen tudatos gyűjteményépítő munkája, rendezvényei, munkatársainak közleményei már eddig is fontos bázisává tették a helyismereti munkának, most azonban kiadóként is színre lépett az intézmény.

Kovács József László Lackner Kristófról szóló kandidátusi értekezésének rövidített változata 1977-ben jelent meg, a mostani kiegészített, teljesebb változat pedig a tudós társaság alapításának 400. évfordulójára összefogással született meg a városi könyvtár kiadásában. Napvilágra jöttét a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumán kívül a soproni közgyűjtemények, az önkormányzat és a Soproni Városszépítő Egyesület támogatása tette lehetővé.

A Sopron életében jelentős szerepet betöltő Lackner Kristóf külföldi tanulmányai után egy házassággal alapozta meg anyagi helyzetét, majd a vagyont szüntelenül gyarapítva 1603-ban a város második emberévé, városbíróvá emelkedett. Többször választották első tanácsossá és polgármesterré, s a nehéz időkben olyan nagyszerű diplomáciai érzékkel vezette a várost, hogy a királytól az 1622. évi soproni országgyűlés után palotagrófi és asztalnoki címet kapott. Lackner életútjának ismertetése után a szerző részletesen foglalkozik Sopron szellemi életével a XVI–XVII. század fordulóján, ezután az 1604-ben Lackner által alapított és hetven éven át működő Soproni Nemes Tudósok Társasága történetét dolgozza föl a fennmaradt, viszonylag tekintélyes emlékanyag alapján. Lackner társasága szervezője volt a hadaktól és vallási harcoktól állandóan fenyegetett, mégis fejlődő város szellemi életének, tagjai a korszerű európai műveltséget terjesztették és segítették a település értelmiségének utánpótlását. Kovács könyvének további fejezeteiben feldolgozza Lackner Kristóf és az európai emblematika kapcsolatát, elemzi a tudós polgármester iskoladrámáit, szól a korban betöltött szerepükről, végül a humanista író portréjának kialakulásáról ír a halála utáni időktől egészen napjainkig. Kovács József László könyve azért is nagy nyeresége Sopron történetírásának, mert az előző kiadásnál bővebb szöveggel jelent meg, s tartalmazza az 1970-es évek óta eltelt időszak kutatási eredményeit is. A szép kiállítású kötetet ezer példányban került forgalomba, ebből 50 példány sorszámozva a szerző aláírásával.

Ugyancsak a 400 éves évfordulóhoz kapcsolódik a városi könyvtár Lapok Sopron történetéből című szép kiállítású, metszetekkel és színes fotókkal illusztrált két kiadványa, amelyek közül a 2004. évi első szám Payr Sándor Lackner Kristóf tudós társasága. 1604. című 1915-ben megjelent vázlatos tanulmányát tartalmazza, amely ma már nehezen hozzáférhető. A második füzet ugyancsak Payr tanulmányát teszi közzé a régi soproni városházáról, amely a XV. század végétől kerek négy évszázadig szolgálta Sopron városatyáit, tisztes szenátorait. Payr a korabeli források alapján részletesen írt arról, hogyan nézett ki a városháza Lackner korában, s milyen latin és német nyelvű jelmondatokkal, képekkel díszítette a humanista polgármester a középületet a soproni polgárok épülésére. Szeretném hinni, hogy a Széchenyi István Városi Könyvtár 2005-ben is talál évfordulót vagy valami egyéb alkalmat, érdemes műveket és támogatókat arra, hogy a hűséges város története iránt érdeklődőket hasonló színvonalas kiadványokkal örvendeztesse meg.

Tuba László

Tóth Dezső: Dákai füzetek 1–10.

A Pápán megjelenő Acta Papensia 2003. 1-2. számában, majd a Veszprém megyei honismereti tanulmányok 21. kötetében Márkusné Vörös Hajnalka egy gondos bibliográfiai összeállítást közölt a Veszprém megyei településtörténeti monográfiákról. A gyűjtés az 1990–2002 közötti időszakra terjedt ki, és 75 Veszprém megyei település monográfiáját, illetve helytörténeti olvasókönyvét regisztrálta. Ezek között a települések között Dáka nem szerepel, pedig szerepelhetne, mert már tíz kötet látott napvilágot a község történetének különböző szeleteiről a Dákai füzetek sorozatban.

A kiadványsorozat előtörténetéhez tartozik, hogy 1989. április 2-án Dákán, ebben a 648 főt számláló lakosú Veszprém megyei községben létrejött a Szülőföld Baráti Kör. Célja „a szülőföld

[1] *Kovács József László:* Lackner Kristóf és kora (1571–1631). Sopron, 2004.; Lapok Sopron történetéből. 2004. 1., 2. szám.

szeretetének ápolása, a község múltjának, hagyományainak feltárása, ezzel kapcsolatos dokumentumok, emlékek, tárgyak gyűjtése." A kör elnöke Tóth Dezső lett, aki ezt a megtisztelő feladatot tizenhat éve tölti be lelkesedéssel, fáradhatatlanul, nagy hozzáértéssel.

A baráti kör tevékenységét három kiadványból is megismerhetjük: a Szülőföld Baráti Kör Dáka: – A dákai Szülőföld Baráti Kör 5 esztendeje (1994), A dákai Szülőföld Baráti Kör öt éve, 1994–1998 (1999) és az Egy évszázad egyesületi mozgalmai Dákán (2004). A kiváló civil szervezet megtisztelő címet is elnyert baráti kör tevékenysége a másfél évtized alatt színes és sokrétű volt, a község (sőt az onnan elszármazottak) körét is átfogta. Leggyakoribbak a Dákán rendezett előadások, találkozók, ünnepségek – Batthyány emlékülés, koszorúzás, volt leventék találkozója, találkozó a Dákáról elszármazottakkal, a kultúrház egykori építőinek találkozója, március 15-i, október 23-i ünnepségek, koszorúzások. De sok kirándulás, emlékfa-ültetés, kopjafa-állítás, emléktábla avatása is gazdagította a falu életét. Mindehhez társult a tökéletesen felépített szervezeti élet, ennek teljes dokumentációjával. A baráti kör tevékenységének fontos területe a kiadványok megjelentetése is, amelyeknek írója, szerkesztője szintén Tóth Dezső.

A Batthyány-emlékeket feldolgozó kötetek közül első volt az 1989-ben megjelent *A Batthyány-család Dákán*. Ebben a szerző még bizonytalanul említi az évszámot, hogy mikor került a kastély az igazságtalanul kivégzett néhai miniszterelnök, Batthyány Lajos özvegye és gyermekei tulajdonába. Annyi tény, hogy a svájci emigrációból 1855-ben, vagy 1856-ban tértek haza, és 1860-ban már Dákán laktak.

1992-ben jelent meg a *Batthyányakra emlékezünk* kötet, amely a néhai miniszterelnök három gyermekének születési-halálozási – Batthyány Ilona születésének 150., Batthyány Emanuelle halálának 70., Batthyány Elemér halálának 60. – évfordulója alkalmából rendezett ünnepség előadásait tartalmazza, többek között Varsányi Péter István, Gudenus János József, Tóth Dezső stb. tanulmányait. Ebben a kötetben már bizonyosan áll előttünk, hogy az özvegy 1855-ben tért haza Magyarországra, és 1858 elejétől lakott a család Dákán, 1888-ig, Batthyány Lajosné Zichy Antónia haláláig. Később Ilona grófnő is szívesen tartózkodott itt.

Mindkét kötet arról tanúskodik, hogy a Batthyány kultuszt a dákaiak és a grófi család kölcsönös szeretete, tisztelete alapozta meg. Így a község helytörténetében központi szerepet kapott a kastély, a Batthyány-család, és minden velük kapcsolatos emléket szeretettel ápolnak a mai napig.

Harmadik kiadványról is szólni kell, amely nem a Dákai füzetek sorozatban, hanem a Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 503. köteteként jelent meg: *Dáka, Batthyány-kastély* címmel. Szerzője ugyancsak Tóth Dezső. Ez a kis füzet, a kastély építését, változásait mutatja be elsősorban, de természetesen ebben is jelentős szerepet tölt be a családhoz kapcsolódó események felidézése.

Mindhárom kötet élvezetes olvasmány, ugyanakkor alapos kutatómunkára épülő helytörténeti munka is.

A másik jelentős történelmi esemény az I. és II. világháború. Az ezekben az években bekövetkezett tragikus eseményekre szinte minden településen emlékeznek. Emléktáblák, síremlékek, szobrok, kopjafák bizonyítják, hogy az emberek nem felejtenek. Így őrzik és ápolják a hősök emlékét Dákán is, az 1990-es évektől kiadványokkal is. 1990-ben adta ki a Szülőföld Baráti Kör az Emlékezünk: *Adatok a két világháború dákai áldozatairól* című kiadványt. Az első világháborúban Szerbiában, Olaszországban, Oroszországban harcoltak a dákaiak. Közülük 17-en nem tértek haza. A második világháborúban 20 dákai vesztette életét. A harminchét hősi halottról rövid életrajzot, halálukat, eltűnésüket felkutatható bizonyítékait közölte a szerző. „Értelmetlen" halálukra, „példaértékű" életükre és halálukra emlékoszlop állításával és a kis füzet megjelentetésével emlékeznek az utódok.

Szintén a második világháborús témakörhöz kapcsolódik az *Olasz menekülttábor Dákán* című kötet (1993). 1943 szeptemberétől működött az olasz katonai internálótábor a községben, ahol több mint 300 fő olasz tartózkodott csaknem egy évig. A szerző bemutatja a tábor létrejöttének körülményeit kitekintéssel a korabeli történelmi és politikai eseményekre. Megismerhetjük a tábor életét, a pápai nuncius, Angelo Rotta és id. dr. Antall József menekültügyi kormánybiztos dákai látogatásának történetét. Az olasz tábor leírását a Hadtörténelmi Levéltárban végzett kutatások során feltárt ügyiratok hitelesítik. A kötet tartalmazza még idősebb Antall József és Angelo Rotta pápai nuncius életrajzát is.

A világháborús kiadványok sorát az 1995-ben megjelent *Leventesors a háború végén* című kötet zárja. A leventék, a leventeegyesületek a ma élő emberek, de főleg a fiatalok számára kuriózum. Az 1932-ben született nemzedék volt az utolsó, akik még kötelezően részt vettek a leventemozgalomban. 1945 után pedig nemigen volt tanácsos beszélni róla, ha valaki tagja volt az egyesületnek. A 300 ezer magyar fiatal behívásáról különböző politikai elkötelezettségből különböző álláspontot alakítottak ki: egyesek szerint a németek elhurcolták a fiatalokat, más vélemények szerint a németek nyugatra menekítették őket az orosz megszállás, a bolsevizmus veszélye elől.

A kötet a leventemozgalom rövid történetének, nevelési-oktatási céljának és módszereinek áttekintése után az egykori dákai leventék (köztük a szerző, Tóth Dezső is) emlékezéseiből idéz részleteket. A községből 30 leventét hívtak be. Közülük ketten haltak meg oroszországi hadifogságban. A többiek szerencsésen hazatértek, bár némelyikük a szibériai lágereket is megjárta. Az egykori leventékből 1992-ben 12-en voltak jelen a dákai találko-

zón. Az akkori vagy későbbi beszélgetésekből, múltidézésekből készült ez a tanulságos összeállítás, amely sine ira et studio jeleníti meg az egykori magyar leventesorsot a most élők, a felnövekvő fiatalok számára.

A kiadványsorozat talán legnagyobb szeretettel megírt kötete az *iskolatörténet*. 2001-ben jelent meg. Ekkorára már elkészült a faluban a Millenniumi parkban a Tanítóink emlékfája, amelyet a baráti kör állíttatott tisztelettel emlékezve az egykori tanítómesterekre, a „lámpásokra". A kötethez Kálmán Attila pápai gimnáziumigazgató írt bevezetőt, amelyben nemcsak a könyv értékét, de „a szerző alapos helyismeretét, lokálpatriotizmusát, lelkiismeretes kutatómunkáját, jó íráskészségét" méltatja. Tóth Dezső valóban alapos könyvtári és levéltári kutatásokat végzett az iskolatörténeti tanulmánya megírása előtt, amint azt a bőséges jegyzetanyag is bizonyítja. A hozzáférhető fontosabb dokumentumokat – a tanítók javadalmazása, tanítóválasztási, iskolalátogatási jegyzőkönyvek – másolatban is közli.

A szerző 1732-től (a források ekkor regisztrálták az első tanítómester, Verbai György nevét) 1975-ig követi végig a település iskolatörténetét. Sorra veszi a falu valamennyi tanítóját, bemutatja munkásságukat, az iskola változó fejlődését az írott források alapján. Először csak a református iskola működött, majd a XX. század elején megindult a tanítás a katolikus iskolában is. Legkönnyebb dolga természetesen a XX. századi események rekonstruálásával volt, hiszen ebből az időből már inkább maradtak fenn írásos dokumentumok, főleg az iskolalátogatási jegyzőkönyvek, amelyekből a gyermekek létszámát, a tanító iskolai (és iskolán kívüli – kántori, prédikátori, népművelői –) munkáját, a tanulók előmenetelét, hiányzásaikat, az iskolaépület állapotát, felszereltségét nyomon lehet követni.

Nagy szeretettel írt a faluban három évtizedig működött Páhány János tanítóról (saját tapasztalata alapján is), akit az egy tantermes, 8 osztályos falusi tanító mintájaként jelenített meg. Végighaladva a hosszú évtizedek időfolyamán, nagy elismeréssel adózunk az egykori falusi tanítóknak, akik oktatómunkájukon kívül igazi vezetői voltak egy-egy faluközösségnek. Énekkart, zenekart, színjátszó-kört szerveztek, vezettek. Az iskolából „kinőtt" ifjúság, a felnőtt lakosság számára gazdatanfolyamokat szerveztek, sőt még a téli esték szórakozásairól is gondoskodtak. Volt olyan időszak – a XIX. század vége, a XX. század eleje –, amikor a lakosság 900 főnél is több volt, az iskolába járó gyerekek száma pedig a 100-at is meghaladta.

Az 1970-es évekre a tanulók száma 20–27-re csökkent, és az iskolát 1975-ben bezárták. Azóta nincs iskola a faluban. Így az egykori dákai pedagógiatörténeti emlékeket valóban már csak ez a könyv őrzi. A mellékletben a már említett korabeli dokumentumok másolatait és a tanítók életrajzát (legtöbbjükről fotót is) közölte a szerző.

Az *Egy évszázad egyesületi mozgalmai Dákán* című tanulmány 2004-ben látott napvilágot. Visszatekintve különösen egy évszázadnyi időre, talán az egyesületek életét legnehezebb feltárni. Rájuk vonatkozó írásos dokumentum alig-alig maradt fenn, gyakran csak a szóbeli közlésekre lehet hagyatkozni. Esetlegesen szerveződtek, a mindenkori helyi igényeknek megfelelően vagy egy-egy lelkes szervező munkájának eredményeként. A viszonylag kis létszámú falusi közösségben a tanító(k)nak mindig is kiemelkedő szerepük volt az iskolai oktatáson kívül is. Így volt ez Dákán is. Szinte valamennyi oktató, nevelő, szórakoztató céllal létrejött egyesületben a tanítók jelentős feladatot láttak el.

Jó példája ennek a dákai Olvasókör is, melyet 1906-ban Bolla Ferenc tanító hozott létre azzal a céllal, hogy „a földművelést okszerűen elsajátíttassa, tagjainak szívet-lelket nemesítő olvasmányokat nyújtson." A folyóiratokat a tagok rendelték, a könyveket, mintegy 150 kötetet, a Földművelésügyi Minisztériumtól kapták. Ezeket olvasgatták vagy felolvasták a téli időszakban hetente egyszer az Olvasókör helyiségében.

A Leventeegyesület 1925-ben alakult meg Vér Pál katolikus tanító vezetésével. Az egyesület működéséhez kulturális tevékenység is kapcsolódott, amelyben már Páhány János református tanító játszott fontos szerepet. Ő 1919-ben került a faluba, és ettől kezdve rendkívül tevékenyen vett részt az itteni életben. Létrehozta a Hitelszövetkezetet, gazdasági tanfolyamokat szervezett. 1935-ben az ő vezetésével jött létre a Gazdakör. Az énekkar pedig 1921-től szép sikereket ért el. Szintén 1921-től létezett a faluban a Nőegylet is. Megemlíthetjük még a Tűzoltó Egyesületet, amely ezekben az évtizedekben szükségszerű szerveződés volt a településeken. Ezek az egyesületek Dákán is 1945-ig működhettek.

Több mint négy évtized múlva, 1989-ben megalakult a Szülőföld Baráti Kör, amelynek létrehozója, fő ereje, szervezője és a most ismertetett kiadványok szerzője és szerkesztője Tóth Dezső volt.

A baráti kör tevékenységét nemcsak ebben a kötetben mutatja be részletesen a szerző, hanem a korábban, 1994-ben és 1999-ben – tehát ötéves periódusokban – a kör tevékenységéről beszámoló füzetekben is. A kör elnyerte a „2000. év kiváló civil szervezete" címet is. Az egyesületi mozgalmakat tárgyaló kötetben értékes bibliográfiát is találunk, amely a kör sajtóbeli megjelenését regisztrálja. A több mint 100 tételes irodalomjegyzékben időrendi sorrendben, 1988–2003-ig megtalálható valamennyi cikk, tanulmány, híranyag, amely Dákáról és a baráti kör tevékenységéről szólt.

Utoljára szólni kell még egy átfogó történeti munkáról, a *Dáka község történeti kronológiájáról* a kezdetektől 2000-ig. Ez a kötet az egész község történetét mutatja be a kronológiákra jellemző, dátumokhoz kapcsolódó, rövid, tömör, néhány mondatos leírásokkal a község életéről, a legfontosabb eseményekről és a dákai emberek mindennapjairól. Ebben éppúgy megtaláljuk a község nevének változásait a különböző korokban, mint az ABC

áruház megnyitásának dátumát, a születések, a halálozások, házasságkötések számát, a lakosság számának alakulását, a tanítók, jegyzők, bírók, polgármesterek névsorát.

A szerző szerint egy, a településről szóló monográfia vázát rajzolta meg ezzel az időrendi összeállítással. Ez valóban így van. A község szellemi életének története tulajdonképpen már el is készült – iskoláztatás, egyesületi élet, történelmi hagyományok (nem is szólva a korábban készült olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálatokról és ezek publikálásáról, „960–1970-es években). A társadalmi, gazdasági fejlődésrajz, a vallási élet és a demográfiai mutatók elemzésével Dáka is azok közé a Veszprém megyei települések közé sorakozna, amelyeknek elkészült a monográfiája.

Az eddig megjelent tíz kiadvány – a sok-sok adat összegyűjtése és ezek feldolgozása, a bibliográfiai adatok folyamatos regisztrációja, a fotódokumentáció hosszú évek lelkes, kitartó kutatómunkáját bizonyítják.[1]

Kolozs Barnabásné

KOLESZÁR KRISZTIÁN – É. KOVÁCS JUDIT – LAKI-LUKÁCS LÁSZLÓ: **Népi díszítőművészet dél-Gömörben és dél-Tornában**

A miskolci Ökológiai Intézet 1992 óta működteti Gömörszőlősön a Fenntartható Falu programot. A fenntartható fejlődés egy olyan világnézet, amely az emberi társadalom gazdasági, szociális kérdéseit közös rendszerben kezeli a környezeti kérdésekkel. Mindezekkel szorosan összefügg a térség hagyományos kultúrája, ennek megismerése, továbbfejlesztése. A kulturális értékek megőrzése és fejlesztése vonzerő a turizmus számára, tudás a jövő generációinak, munkalehetőség a ma helyben élőknek. 1992 óta már sok minden történt a fentiek jegyében. A program legújabb állomása, kézzelfogható eredménye ez a kiadvány.

Egyet értünk azzal, amit a szerzők a könyv előszavában írnak a népművészetről: *„... a szépre való törekvés, amely évszázadok folyamán az emberiség sajátos kultúrájává alakult, művészetté vált. Az emberekben ösztönös szépérzék alakult ki, de ez a törekvés nem lett minden ember sajátja. Magas szintű tárgyi kultúra (...) olyan szerencsés esetben jön létre, amikor a szépérzék tökéletes anyag- és technikai ismeretekkel párosul, ha az esztétikum és praktikum együtt jelenik meg."*

A hagyományos paraszti világban mindig is a funkció az elsődleges, az esztétikum nem mehet a tárgy rendeltetésszerű használatának a rovására. Az is igaz, hogy a hétköznapok tárgyai sokszor dísztelenek, gazdag díszítésekkel inkább csak a jeles napokat megszépítő tárgyak, valamint jeles alkalmakra készült, ajándékozott tárgyak rendelkeznek.

A díszítő motívumok a ma embere számára már leginkább csak esztétikai szempontból jelentősek, pedig kutatók hada állítja, hogy valamikor ezek a jelképek ékes nyelven szóltak sok minden egyébről. A hímes tojások karcolt vagy írott díszei, az ácsolt ládák geometrikus motívumai, a festett fakazettás mennyezetek ornamentikája, a textilfélék díszítményei egy teljes világképet tárnak elénk, illetve azok elé, akik értik a nyelvet, olvasni tudják a jeleket. De ha valaki nem akar elmélyedni ennek megfejtésében, akkor is életre szóló élményt nyújthat számára a népi díszítőművészet motívumkincseiben való elmélkedés, elmélyedés. Többek között ezt a célt szolgálja ez a mintagyűjtemény. Valamint azt a törekvést, hogy segítsen átadni a jelennek, átmenteni a jövőnek mindazt, ami évszázadokon keresztül kikristályosodott. A szerzők éppen ezért elsősorban gyakorlati alkalmazhatóságuk alapján válogattak a motívumok között. „Csak tiszta forrásból" – hirdette Bartók és Kodály a zenei életben. Jelen kötet szerzői is bíznak abban, hogy munkájukkal elősegítik a tiszta forrásból való merítés lehetőségét, és ösztönzést adnak másoknak is a gyűjtőmunka folytatásához.

A mintagyűjtemény nem törekszik teljességre sem a címben jelzett térséget, sem a tematikát illetően. A magyarországi Gömör tíz falujából, valamint a magyarországi tornai részek településeiről gyűjtött gazdag példatár két fő téma, az építészet és a textildíszítés köré csoportosítható. A vakolatdíszes homlokzatok, fűrészelt deszkaoromzatok, tornácdíszek, kapuk, kerítések, bútorok, szakrális emlékek (keresztfák, fejfák, kápolnák, festett fakazetták) mellett bemutatja a régi stílusú hímzéseket, csipkéket, szőttes motívumokat és keresztszemes vászonhímzéseket. Ezeken túl röviden megemlékezik a fafaragásról, a pásztorművészetről, a kovács- és a lakatosmunkákról, valamint a hímes tojásokról. A gazdag mintagyűjtemény részben az eddig megjelent publikációk válogatása, részben az e céllal szervezett népművészeti gyűjtőtáborok eredményeképpen összegyűjtött anyag megjelenítése. A munka torzó, mivel nem nyúlt a határon túlra. Pedig az ottani falvakban található mintakincs szerves kiegészítője a most publikált anyagnak. De remélhetőleg lesz a munkának folytatása, s akkor a hiányzó részekről is bemutatásra kerülnek a legjellegzetesebb népművészeti motívumok.

Bodnár Mónika

---

[1] *Tóth Dezső*: A Batthyány-család Dákán, 1989.; *Tóth Dezső*: Emlékezünk: Adatok a két világháború dákai áldozatairól, 1990.; *Kapcsándy Sándor*: Fohász a mélységből: Összegyűjtött versek, 1991.; Batthyánykra emlékezünk (szerk. *Tóth Dezső*), 1992.; *Tóth Dezső*: Olasz menekülttáborok Dákán, 1993.; *Tóth Dezső*: Leventesors a háború végén, 1995.; *Tóth Dezső*: A dákai Szülőföld Baráti Kör öt éve: 1994–1998.; *Tóth Dezső*: Dáka iskolatörténete, 2001.; *Tóth Dezső*: Dáka község történeti kronológiája, 2003.; *Tóth Dezső*: Egy évszázad egyesületi mozgalmai Dákán, 2004. **Sorozaton kívül megjelent**: *Tóth Dezső*: A dákai Szülőföld Baráti Kör 5 esztendeje, 1994.; *Tóth Dezső*: Dáka: Batthyány-kastély, 1994.

Honismereti Bibliográfia

Arad és vidéke. Irodalmi, művelődési gyűjtemény. Szerkesztette, összeállította: *Pávai Gyula*. Kölcsey Egyesület. Arad 2005. 303 old.

Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989). Szerk.: *Vincze Gábor*. Teleki László Alapítvány, Budapest – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár 2004. 396 old.

Bihari József: Kazinczy Ferenc Általános Iskola Emlékkönyve. Kiadja az Önkormányzat. Tápiógyörgye 2005. 32 old.

Bogáncs. A dombóvári Fekete István Múzeum közleményei. Dombóvár 2005. 120 old.

Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Szerkesztette és az előszót írta: *Udvari István*. *Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 7*. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke és a Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara. Nyíregyháza 2005. 552 old.

Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz való visszatérés után 1939–1945. *Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 9*. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke és a Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara. Nyíregyháza 2005.

Az erdélyi táj kérdései. Szerk.: *Fekete Albert*. Művelődés. Kolozsvár 2004.

Fazekas István: Hetedíziglen. Bukovinai székely családi krónika. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár 2005. 175 old.

Fekete Albert: Kolozsvári kertek. A régi Kolozsvár zöldterületei. Művelődés. Kolozsvár 2004.

Ficzay Dénes: Válogatott írások. (Séták, rejtélyek, utcanevek és mások). Az Aradi Kölcsey Egyesület Könyve. Arad 2005. 200 old.

Fleisz János dr.: A leghazafiasabb érzelmű tábornok – Nagysándor József (1804–1849). Kiadja a Sapientia Varadiensis Alapítvány és a nagyváradi Europrint Könyvkiadó. Nagyvárad 2004. 330 old. és 29 kép.

Fleisz János dr.: Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940. Literátor. Nagyvárad 2005. 253 old.

Fleisz János dr.: Város, társadalom, kultúra. Nagyvárad a 19–20. században. Tanulmányok. Kiadja a Sapientia Varadiensis Alapítvány. Nagyvárad 2005. 188 old.

folkMAGazin. Fel. szerk.: *K. Tóth László*. Kiadja a Táncház Alapítvány. 2005. 3. 46 old. – A tartalomból: *Szász József*: A XXIV. Országos Táncháztalálkozó és Kirakodóvásárról; *Kóka Rozália*: Félmillió zarándok Csíksomlyón, magyar iskolaalapítás Moldvában; *Kocsán László*: XV. Csángó Fesztivál, Kisebbségek Folklórfesztiválja – Jászberény, 2005. augusztus; *Sándor Ildikó*: Bemutatkozik a Magyar Pedagógiai Társaság Hagyományismereti Szakosztálya; *Tóth Ferenc*: A 30 éve Vujicsics együttes ünnepi koncertje; *Papp Ágnes*: Egy meghitt est Bodza Klárival; *Szabó Károly*: IV. Országos Népzenei Verseny Gödöllőn; *Wagner Péter*: Szék népi építészetének dokumentumai; *Nyulas Ferenc*: A Hargita Együttes új bemutatója; *Paluch Norbert*: Kriskovics Antal; *Kozák József*: Bőrduda –bordó; *Kiss Ferenc*: Bornépek dalai; *Fügedi János*: Pontozó a legényesversenyen; *Széki Soós János*: Anyám élet(fény)képei.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Szerk.: *Elek Miklós*. Kiadja az Aranyhíd Kulturális Szolgáltató Intézet és a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. Balatonfüred. 2005. 1. sz. 24 old. – Mementó: dr. Dibusz László; *Katona Csaba*: Écsy László naplói a város helytörténeti gyűjteményében; *Tóth Attila*: A balatonfüredi Iskola utca múltja és egykori lakói; *Rácz János*: Balatonfüred, a „szőlő és bor nemzetközi városa" II.; *Szekeres Mihályné*: A „Keserű-ház" – mementó: dr. Keserű Béla; *Tóth Györgyi*: Brinzey Aurél, a BSC elnökének emlékkoszorúja; *Sibalszky Zoltán*: Balatonfüredi emlékek; *Szenfnerné Varga Anikó*: Beszámoló a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület 2004. évi tevékenységéről.

Gyürki László: A körmendi szemorvos. Batthyány Boldog László. Kiadja a Szegények Orvosa Körmendért Alapítvány. Körmend 2004. 94 old.

Herepei János: Kolozsvár történeti helyrajza. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: *Sas Péter*. Művelődés. Kolozsvár 2004.

Honismereti Híradó. A Kőváry László Honismereti Kör lapja. Kolozsvár. 2004. 4. 8 old. – *Gergely Gabriella*: Szent Péter és Pál temploma Kolozsváron; *Kiss Margit*: Kalotaszeg tájain; *Soós S. István*: A székelykapu; *Láng Erika*: A szatmári Székesegyház; *Soós S. István*: A magyarpalatkai református templom; *Máthé János*: Házsongárd; *Kiss Margit*: Hős Rákóczi Népe – *Művelődéstörténeti* vetélkedő 2004–2005.

Kárpát-medencei Közművelődési Civil Szervezetek Fóruma, 2004. Szerk.: *Guther M. Ilona*. Magyar Művelődési Intézet. 2005. 147 old.

Lapok Szombathely történetéből. A Panniculus Régiségtani Egylet folyóirata. Szerk.: *Kiss Gábor*. Kiadja az Egylet. Szombathely 1992–2004.

Makói Honismereti Híradó. Makó Város Önkormányzata. 2005. 1. 40 old. – A tartalomból: Makó méltóképpen emlékezett meg József Attila születése 100 évfordulójáról; *dr. Forgó István*: Erdei Ferenc véleménye Justh Gyuláról; *dr. Forgó István*: Erdei Ferenc véleménye Károlyi Mihályról; *Szabó Jenő*: Az elsorvadt bolgárkertészet Makón; *Bogdán Károly*: Óföldeáki kastélyok; *Rácz István*: Pápa – Makó kapcsolata 1970–1989; *Siket István László*: Fejezet egy család történetéből...; *Rácz Sándor*: Harangok; *Rácz Sándor*: Rokonai Béla plébános hagyatékából.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2005. 6. 24 old. – A tartalomból: *Vass Ibolya Emese*: Frumószai zarándoklat Csíksomlyóra; *Oláh-Gál Elvira*: Nem mutatódik a Szentlélek; *Oláh-Gál Elvira*: Iskola nélkül nincs jövő – alapkőletétel Rekecsin határában; *Szőts Zoltán*: Földi István: Madéfalvától a Dunántúlig; *Bilibók Jenő*: A pusztinai Szent István oltárképről és más dolgokról...; *Antalné Tankó Mária*: Diák voltam a bákói magyar tanítóképzőben; *Halász Péter*: Diószén külterületi helynevei; *Duma Dániel*: Csángók és cigányok együttélése Klézsében; *Domokos Pál Péter*: Moldvai útjaim; *Iancu Laura*: Létra a hegyen.

Művelődés. Közművelődési folyóirat. Kolozsvár. 2004. 11. 32 old. – A tartalomból: *Pomogáts Béla*: A magyar nyelv helyzete a világban; *Ladányi Emese Kinga*: „Dalra, magyar!" – Kórustalálkozó Tordaszentlászló; *Á. Z.*: Szent István-nap Szentgericén; *Dukrét Géza*: Honismereti Konferencia Sárközújlakon; *Buzás Pál*: Kós Károly levelezése Buzás Lajossal; *Herczeg Ágnes – Jánosi Csaba*: Borvízkalákák Csíkban; *Gábor Dénes*: Kettős Balassi-évforduló Esztergomban [a 32. Honismereti Akadémiáról]; *Horváth István*: Balassi Bálint megsebesülésének helyszíne: Esztergom-Víziváros; *Z. Urbán Aladár*: Balassi és Kékkő; *Tóth Krisztina*: Balassi Bálint származása, családi kapcsolatai.

Művelődés. Közművelődési folyóirat. Kolozsvár. 2004. 12. 32 old. – A tartalomból: *Szabó Zsolt*: Fura demokrácia; *Széman Emese Rózsa*: XII. Báthory Napok; *Kovács Árpád*: Mikes szoboravató Vaján; *Sütő Ferenc*: Fotótábor Torockón; *Gábor Dénes*: Száz éves a Kolozsvári testvérek – Márton és György – Sárkányölő Szent György kolozsvári szobra; *Popovics Béla*: A Feszti-körkép: a teljes munkácsi panoráma és a vázlatok elkészítésének pontos helyszíne; *Incze László*: „A nagy tűzben elégtünk..." [az 1835. évi kézdivásárhelyi tűzvészről]; *Homonnai András-né Daday Lenke*: Visszaemlékezés Daday Lorándra.

Művelődés. Közművelődési folyóirat. Kolozsvár. 2005. 1. 32 old. – A tartalomból: A 2004. évi EMKE-díjak laudációi; *Sylvester Lajos*: A rádió, mint a forradalom ajzószere [a csernátoni tájmúzeum kiállításáról]; *Neményi József Nándor*: Emlékezés kiváló magyartanáromra, Daday Lorándra; *Dukrét Géza*: A nagyváradi római katolikus püspöki palota; *Incze László*: Az 1934. szeptemberi országos katolikus nagygyűlés Kézdivásárhelyen.

Művelődés. Közművelődési folyóirat. Kolozsvár. 2005. 2. 32 old. – A tartalomból: *Szabó Zsolt*: Farsang; *Tóth Gusztáv*: A romániai Magyar Dalosszövetség jubiláló közgyűlése; *Adamczyk Bogdan*: A magyar-lengyel barátság ezeréves története; *Sylvester Lajos*: Ojtozi emlékműavatás; *Gurzó K. Enikő*: A Temesvári Magyar Ház történetéből (1922–2000).

Művelődés. Közművelődési folyóirat. Kolozsvár. 2005. 3. 32 old. – A tartalomból: *Nyulas Ferenc*: Farsang lllés szekerén; *Buzás Pál*: Kós Károly két ismeretlen levele Buzás Lajoshoz; *László Bakk Anikó*: Mátyás Napok Kolozsvárt – a tizenharmadik; *Gaal György*: Házak és emberek a Farkas utcai templom vonzáskörzetében; *Lupescu Radu*: Templom a Farkas utcában; *Peti Lehel – Miklós Zoltán – Szabó Á. Töhötöm – Kinda István*: „A legjobb gazdák Gálfalván vannak" – Társadalom és gazdaság két Kis-Küküllő menti faluban.

Művelődés. Közművelődési folyóirat. Kolozsvár. 2005. 4. 32 old. – A tartalomból: *Sylvester Lajos*: Ötéves a baróti Fókusz Klub; *Boér Jenő*: Emléktábla avatás [Varjas, Temes m.] hazai módra – Száz éve született és húsz éve hunyt el Johnny Weissmüller (Tarzan); *Salló Szilárd*: Egy gyimesfelsőloki aszszony hiedelmei; *Péter Enikő*: Önöntés Magyarlapádon; *Tekse Antal*: Csíkszentmártoni székelykapuk; *Gurzó K. Enikő*: A Temesvári Magyar Ház történetéből (1922–2000); *Sylvester Lajos*: Ötven év egyetemi katedrán [Ilia Mihály]; *Hints Miklós*: Az Erdélyi Kárpát Egyesület első évtizedei; *Kovács Ferenc*: Gheorghe Şincai magyar kapcsolatairól.

Művelődés. Közművelődési folyóirat. Kolozsvár. 2005. 5. 32 old. – A tartalomból: *Szabó Bálint*: Az épített örökség felújításának sokszínű arca; *Dávid Lajos*: Teleki Sándor és a Teleki-ház; *Thurmann Gyula*: Gyermekkorom Nagybányája; *Dávid Lajos*: Kalandok és legendák gróf Teleki Sándor életében; *Gócsáné Móró Csilla*: A köznemesség tárgyi emlékezete – A Blaskovich család műgyűjteménye a tápiószelei kúriamúzeumban; *Sasi Nagy Béla*: Régi képkereskedők; *Balogh Béla*: Nagybánya középkori városfalairól; *Sasi Nagy Béla*: A nagybányai pénzverde; *Balogh Béla*: Nagybányai boszorkányperek; *Kósa László*: Péntek János laudációja.

Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza: Körülöttünk élő múlt. Szekszárd 2005. 132 old.

Nagy Janka Teodóra – Rühl Gizella: Szekszárd – minden időben. Szekszárd é. n. 84 old.

Nagy Zoltán: Körmend mezőváros kézművesei a XVII–XIX. században. Kiadja a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely 2004. 409 old.

„Szívekben égjen a láng". Fadrusz János emlékkönyv. Szerk.: *Farkas Izabella*. Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár 2004. 100 old. – *Kötő József*: Mai ünnepünk jelentősége; *Nagy Ildikó*: Három elmélet – három szobor; *Murádin Jenő*: Fadrusz erdélyi szobrairól; *Bujkay Éva*: A reformkori Mátyás-emlékmű terv; *Szűcs György*: Fadrusz monográfusa: Lázár Béla; *Vida György*: Fadrusz János és az erdélyi historizáló szobrászat; *Sümegi György*: Adalékok a Fadrusz-mű recepciójához; *Kiss-Szemán Zsófia*: Fadrusz János mint fafaragó – pozsonyi kezdetek; *Hadik András*: Fadrusz és Pálcay; *Lakóné Hegyi Éva* : A zilahi turulmadaras emlékmű.

„... szolgálatra ítéltél..." Bálint Sándor emlékkönyv. Szerk.: *Barna Gábor*. Lazi Könyvkiadó. Szeged. 2004. 404 old. – A tartalomból: Bálint Sándor önéletírása; *dr. Szabó Gábor*: Nagy tanáregyéniségek szerepe; *dr. Botka László*: A „szögedi nemzet" fia; *dr. Berta Árpád*: Az elődök munkájára építve; *Gyulay Endre*: Száz év után; *Andrásfalvy Bertalan*: Búcsú és házasság; *Balogh István*: Szegediek Debrecenben a XVI. században; *Barna Gábor*: A Czestochowai Szűzanya tisztelete Közép-Európában; *Békés Imre*: Bálint Sándor, Nyíri Antal, Inczefi Géza; *Beszédes Valéria*: Csikéria, a sor, ami nem vezet sehova; *Grynaeus Tamás*: A „repülő barát" mondája: a Vörös kolostor és Frater Cyprianus; *Krupa András*: A magyarországi szlovákok szoká-

sai és folklorizmusuk kérdései; *Mód László*: Egy méltatlanul elfelejtett bortermő táj: Horgos-Királyhalom szőlészete a XIX-XX. szd. fordulóján; *Péter László*: Kálmány Lajos Szőregen; *Pusztai Bertalan*: Aszkétikus zarándokok és élvhajhász turisták; *Szabó Magdolna*: Vonások a jász karakterhez; *Szilárdfy Zoltán*: A szentképgyűjtőre emlékezem; *Szűcs Judit*: A méhészet Csongrádon; *Tóth Sándor*: A szakrális hazai néprajz felvázolása; *Török József*: Introibo ad altere Dei; *Vass Erika*: Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus emlékezete; A néprajztudós mindennapjai; *Andrásfalvy Bertalan*: Dunántúli utak; *Csapody Miklós*: Tudományában fogalom, lelkében kiválasztott; *Erdélyi Zsuzsanna*: "...átment az örökkévalóságba..."; *Fél Edit*: Alapvetés és szintézis; *Gubicza Sándor*: Sétáim Bálint Sándor tanár úrral; *Hetény János*: Életből életet keltve, kézből kézbe adva; *Horváth Dezső*: Emlékmorzsák; *Jámborné Balogh Tünde*: Szép tudomány, angyali erkölcs; *Józsa László*: A Dicsértessék városában; *Juhász Antal*: Elkötelezettség és empátia; *Kocsis István*: Szelíd kísértetek; *Kopasznéné dr. Pálfy-Budinszky Eszter*: A két barát; *Kósa László*: Alföldi eszmecserék; *Kovács József László*: "... zsámbéki tanárunk"; *Kovács K. Zoltán*: Bálint Sándor az országgyűlésben; *Lantosné Imre Mária*: Emlékmentő misszió; *ifj. Lele József*: Tápé és a "szentéletű szögedi embör"; *Ördögh Szilveszter*: Glóriás verőfényben; *Pethe Ferenc*: A szögedi szögény embör; *Rónai Béla*: Csodaként megélt sugárzás; *Scheiber Sándor*: A mindentudás és a hűség megtestesítője; *Sudár János*: Hihetetlen szorgalom, páratlan tudás; *Szabó Ferenc*: újra a professzori székben; *Szigeti Jenő*: Atyai bíztatások, hasznos tanácsok; *Tenk Béláné Vitkovics Kornélia*: A polihisztor közelében; *Tóth Béla*: Halovány ecsetvonások arcképéhez; *Tóth Ferenc*: Ember az embertelenségben; *Tóth Sándor*: Sándor bácsi; *Voigt Vilmos*: Tükörcserepekben; *Welker, Elisabeth*: Akinél jól éreztük magunkat; Barátok között, Költők Bálint Sándorról, Emlékét őrizzük.

Sztánai Napok 2004. Szerk.: *Szabó Zsolt*. *Sztánai Füzetek 1.* Művelődés. Kolozsvár 2004. 140 old. – *Szabó Zsolt*: Elöljáróban; *Balázs Imre József*: A kolozsvári Napkelet avantgárd irodalmi vonatkozásai; *Balázs Sándor*: A kisebbségtörténet pászmái; *Bertha Zoltán*: Érvényes modernség – Kós Károly Varjú nemzetségéről; *Cseke Péter*: Holtában is élő Kalotaszegi Múzeumház; *Dávid Gyula*: A betiltott centenárium; *H. Szabó Gyula*: Az erdélyi officináktól a kiadókig; *Ligeti Ernő*: Ligeti Ernő tanúságtétele; *Kötő József*: Kós Károly hatása az erdélyi magyar színház küldetéstudatának formálására; *Lisztóczki László*: Dsida Jenő Sztánán; *Pomogáts Béla*: Az irodalmi kánonok átrendeződése és Kós Károly; *Sas Péter*: A sztánai otthon; *Szabó Zsolt*: A kolozsvári Vasárnap; *Vallasek Júlia*: Napilap és irodalom. A Keleti Újság irodalmi publikációi 1940–1944 között.

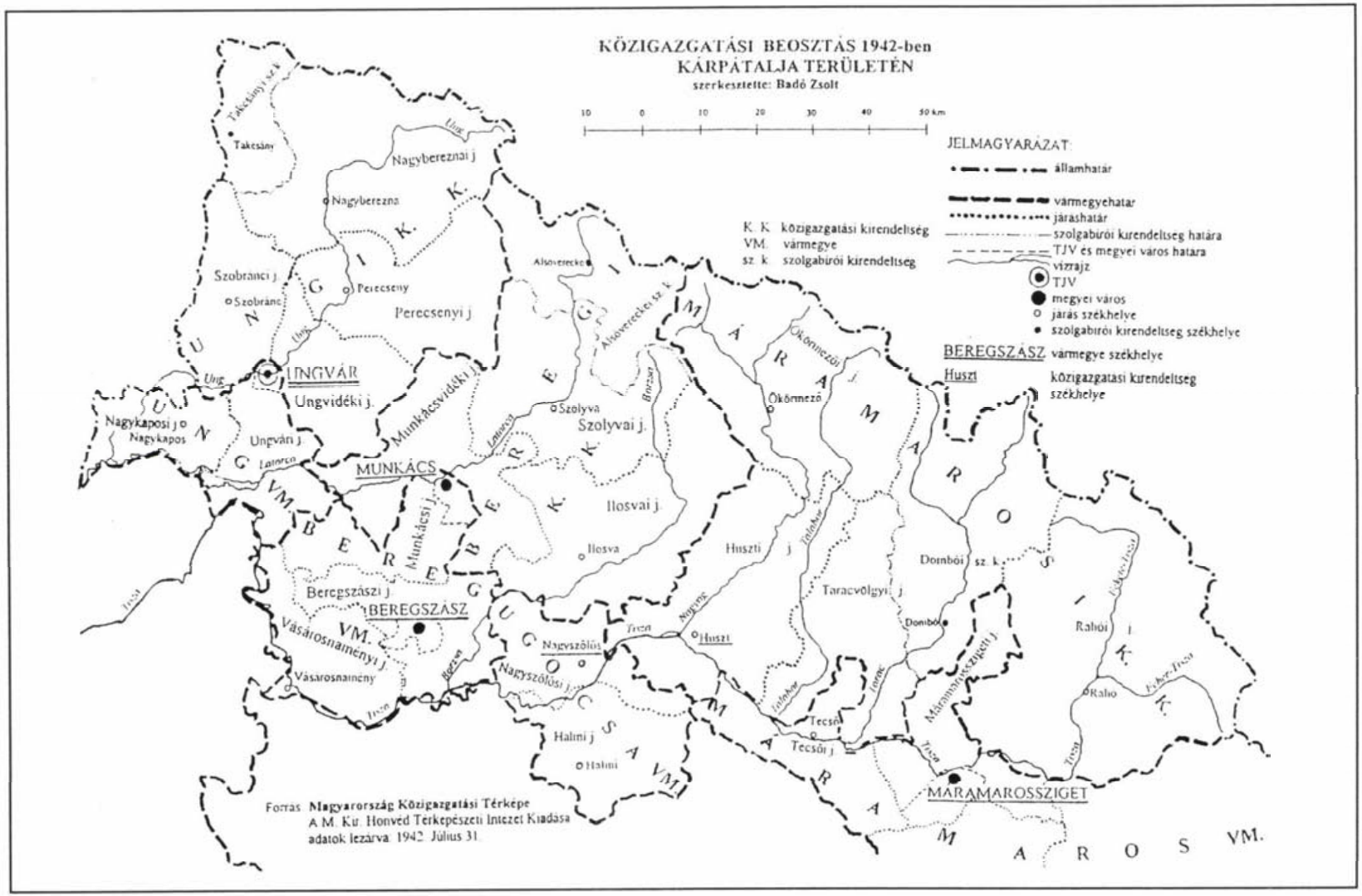
Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Gondolat Kiadó. Bp. 2005. 328 old.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. Kiadja Újpest Önkormányzata. Bp. 2005. 2. 32 old. – A tartalomból: *Szöllősy Marianne*: „Szabad Újpest"; *Iványi János*: Az újpesti kikötő; *Krizsán Sándor*: Újpest község főutcája a XIX. szd.-ban, 2.; *Bazsó Gábor*: Klasszicista ház a Baross utcában; *Pilinyi Péter*: Az összeesküvők újpesti nyomdásza; *dr. Szerényi Antalné*: Az újpesti elemi iskolák története, 3.; *dr. Sallai János*: Újpest kriminálföldrajza 1897-ben; *Kovács Csaba*: A kis „mozdony"; *dr. Aradi Nóra*: Bagolyvár 1946–1950; *Földes László*: Az Apolló-ház foglyai; *Iványiné Konrád Gizella*: Egy költő [Némedi András] Újpesten; *Némedi András*: Szent Erzsébet leányai; *dr. Kriska György*: Özönfajok Újpesten, 1.; *Hirmann László*: Döbrentei Károlyné; *Salamon Lajos*: Bőhm testvér.

Vallási Néprajz 12. Evangélikus múltunk – evangélikus jelenünk. Szerk.: *Veres Emese-Gyöngyvér*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklór Tanszéke és a Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportjának kiadása. Bp. 2005. 288 old. – *Voigt Vilmos*: Bevezetés; *Voigt Vilmos*: Áttekintés a magyarországi evangélikusok folklórjáról; *Ujváry Zoltán*: Foglalkozásának fő tárgya az istenáldotta nép – Edvi Illés Pál néprajzi írásai; *Szigeti Jenő*: Békés megyei evangélikus lelkészek néprajzi munkássága; *Koszorús Oszkár*: Orosházi arcképek; *Kovács Pál*: Dedinszky Gyula néprajzi munkássága; *Hernád Tibor*: Hogyan lettem néprajzkutató?; *Sümeghy József*: Evangélikus néphagyományok a Rábaközben és Kemenesalján; *Kark Jánosné Csepregi Erzsébet*: Beás cigányok és evangélikus magyarok találkozása Sárszentlőrincen; *Harmati Béla László*: Evangélikus néprajzi felmérés publikálatlan adatai 1944-ből; *Bárth Dániel*: A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az evangélikus szertartáskönyvek; *Veres Emese-Gyöngyvér*: Szülés, keresztelés és gyermekgondozás a barcasági (hétfalusi) csángóknál; *Lakatos-Bakó Melinda*: Szokások a szászföldi Halmágyon; *Bíró Anna*: Evangélikus konfirmáció Pilisen; *Tátrai Zsuzsanna*: Karácsonyi szokások az evangélikus néphagyományban; *Baksa Brigitta*: A mendei evangélikus közösség megszűnt és továbbélő ünnepi szokásai; *Benedek Krisztina*: „Kherp" – Evangélikus templombúcsú a XX. szd. első felében; *Heltay Ágnes*: A magyarországi evangélikus néprajz bibliográfiája a magyar néprajzi bibliográfiák alapján.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyurácz Ferenc*. Kiadja: Vas Megye Közgyűlés. Szombathely. 2005. 2. 139–264. old. – A tartalomból: *Kuntár Lajos*: „Édes Erély itt vagyunk..." – Emlékeket idéz Márai Sándor egyik könyve; *Bariska István*: A Fehde-jog intézménye és Nyugat-Magyarország; *Gráfik Imre*: Újabb adatok Nyugat- és Közép-Dunántúl nyereghasználatához; *Walleshausen Gyula*: Ki volt idősebb Egan Ede?; *Lakner László*: Markusovszky Lajos emlékezete; *Molnár Zoltán Miklós*: A 'nagyanya' fogalmának megnevezése Szombathelyen és Lendva térségében; *Brenner Vilmos*: „Tu felix Austria!" – Az osztrák államszerződés ötvenedik évfordulójára: tények és tévhitek; *Békés Márton*: A Burgerländische Heimatblätter; *Bodonczi László*: Javaslat Vas megye új, botanikai szempontú tájfelosztására.

A Kolozsváron megjelenő Művelődés folyóirat Magyarországon előfizethető a Könyvtárellátó útján (1391 Bp., Váci út 19. Pf.: 204), a Magyar Napló Szerkesztőségében (1062 Bp. Bajza u. 18.) és a Custos–Zöld Könyvesboltban (1024 Bp. Margit krt. 6.)

Forrás: **Magyarország Közigazgatási Térképe**
A. M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet Kiadása
adatok lezárva: 1942. Július 31.

300 Ft

XXXIII. Honismereti Akadémia, 2005. Pécs

Az ünnepi megnyitó elnöksége (balról): *F. Tóth Mária*, a NEKÖM Közművelődési Főosztályának főtanácsosa; *Nyúlné Zátonyi Zita*, a Baranya Megyei Önkormányzat Kulturális Bizottságának elnöke; *dr. Kunszt Márta*, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának alelnöke; *Halász Péter*, a Honismereti Szövetség elnöke; *dr. Simor Ferenc*, a Baranya Megyei Honismereti Egyesület elnöke; *dr. Andrásfalvy Bertalan* egyetemi tanár

A Bél Mátyás Notitia Hungariae Emlékéremmel kitüntetettek (balról): *dr. Selmeczi Kovács Attila*, a Néprajzi Múzeum főtanácsosa; *dr. Andrásfalvy Bertalan* egyetemi tanár; *dr. Sipos Csaba* helytörténész-könyvtáros (*Mándli Gyula* felvételei)